КЕНЕС РАҚЫШЕВ СӘДІБЕК ТҮГЕЛ

ҚАЗАНАТ
ҚАЗАНАТ
QAZANAT

КЕҢЕС РАҚЫШЕВ ◇ СӘДІБЕК ТҮГЕЛ

ҚАЗАНАТ
КАЗАНАТ
KAZANAT

Алматы 2011

УДК 636.1 (084)
ББК 46.11.я6
Р18

РАҚЫШЕВ КЕҢЕС
ТҮГЕЛ СӘДІБЕК

ЗАМАНА ЖЕЛІМЕН ЖАРЫСҚАН - ҚАЗАНАТ
КАЗАНАТ - ЛЕТЯЩИЙ СКВОЗЬ ВРЕМЯ
KAZANAT - FLYING THROUGH THE TIME
– г. Астана. Пресс-клуб «Түгел», 204 б., қазақша, орысша, ағылшынша

ISBN 978-601-06-1157-3

ЗАМАНА ЖЕЛІМЕН ЖАРЫСҚАН - ҚАЗАНАТ
КАЗАНАТ - ЛЕТЯЩИЙ СКВОЗЬ ВРЕМЯ
KAZANAT - FLYING THROUGH THE TIME

© Редактор: **Айгерим Тугел**
Дизайн и верстка: **А. Кайнарбаев**

© Использованы фотографии:
А. Ахметуллина, С. Бондаренко, И. Бургандинова, О. Белялова, Ш. Жуматова, Ж. Кәкенұлы, С. Кызайбекұлы, С. Кусаинова, Б. Отарбаева, А. Мукушева, С. Матюкова, В. Шарипова, Г. Шаповалова

© Воспроизведены репродукции работ художников:
К. Ахметжанова, Ж. Беристенова, А. Дузелханова, И. Никелева, И. Соколовой, Б. Тулекова

Отпечатано в издательстве ТОО «АЛМАТЫ ПРИНТ» г. Алматы, ул. Пирогова 31, офис 111

ISBN 978-601-06-1157-3

ISBN 978-601-06-1157-3
9 786010 611573

© РАҚЫШЕВ КЕҢЕС
© ТҮГЕЛ СӘДІБЕК
© Пресс-клуб «Түгел»

Шын мәнінде "Қазанат" кітабы өте қызықты, мыңызды шығарма. Авторлар ғылыми және күнделікті өмірдегі деректерге сүйене отырып, жылқы әлеміндегі қайталанбас орыны бар Қазанат туралы шебер жазады, суреттейді.

Көшпенділердің сенімді серігі "Қазанат" халқымызбен бірге ғасырлар бойы барлық ауыртпалықтар мен қиындықтарды бірге өткерді. Ол тағдырдың тәлкегіне қарамастан иесі қазақпен Ұлы даланы, қасиетті жерімізді сақтап қалды. Осынау ұшық қиырсыз созылып жатқан кеңістікке ие болып қалу үшін, біздің ата-бабаларымызға тек ерлік пен шыдамдылық қана емес, төзімді, мықты, есті, ауыздығымен арпалысқан сенімді серіктері желқанатты тұлпарлар керек болған. Міне осы қасиеттерге, тек табиғат ананың керемет сыйы, қазақ аты – Қазанат ие болды. Біздің халқымыз қазанаттарға қарыздар.

Сонымен қатар, шығарма авторлары әлемдік жылқылардың шығу тегі, тарихы, таралуы және өсіп-өнуі тұрғысында да көп еңбектенген, зерттеген.

Кітап сонысымен де құнды.

Сөзсіз, авторларымыз жылқы шаруашылығы мен ат спортына арналған үш тілді, көлемді және толыққанды кітап жазып үлкен жетістікке ие болып отыр.

Шығарма барлық оқырмандарға арналады.

Книга "Казанат" – это безусловно, интересное публицистическое произведение. В нем авторы в непритязательной и в то же время в интересной форме, основываясь на данных науки и самой жизни, попытались раскрыть перед знатоками и просто любителями еще одну знаменательную страницу огромного мира лошади легендарного Казаната.

Славный Казанат, пришедший к нам из глубины седых веков и сегодня будит цокотом своих неустанных копыт не только неоглядное, прекрасное в своей неповторимости пространство мира, но и человеческие сердца и души. От магического, песенного звука сердца обретают вторую молодость, а души – большие крепкие, надежные крылья. Да, ощущение полета, высоты, неизмеримого блаженства дарует нам наш вечный спутник – Казанат. Его удивительные способности и неисчерпаемые возможности - символ нашей силы, славы, гордости.

Надо заметить, что в пяти главах своего произведения авторы попытались "объять необъятное". И, следует сказать, им очень многое удалось. Эти удачи, несомненно, станут неожиданными открытиями для многих читателей этой, бесспорно, интересной и содержательной книги.

Book "Kazanat" is undoubtedly interesting work. In this work famous horse- fanciers in plain and at the same time interesting form, basing on science and life itself, tried to open to amateurs and experts one more memorable page of huge world of horse of legendary Kazanat.

Glorious Kazanat came to us from the grey centuries and today he wakes by clatters of its hooves not only beautiful in its originality but also men's hearts and souls. From magic sound, hearts born second youth, and souls- strong and reliable wings. His great capabilities and inexhaustible possibilities are symbols of our strength, glory and pride.

It is necessary to note that in five chapters authors tried to unite everything. And, evident to say that they could do it.

Кіріспе орнына

Жылқы - өзінің қайталанбас әу бастағы қалпын күні бүгінге дейін жоғалтпай келе жатқан, аңыздарға арқау, ертегілерге үзілмес желі болған сипаты бөлекше жаратылған жануар. Сонау есте жоқ көне замандардан күні осы уақытқа дейін бір бойына көптеген артықшылықтарды, ерекше қасиеттер мен өзгешеліктерді жинастырған жылқының Табиғат-Ана жан беріп жаратқаннан бергі тегі мен құпия сырларына әбден қанығып болдық десек, мұнымыз бүгінде асылық айтқандық та болар еді.

Ақиқатын айтқанда, ауыздығымен арпалысқан, желмен жарысқан сәйгүліктер оны жанындай сүйетіндердің, тақымы мықты, ат құлағында ойнаған шабандоздардың қашан да сенімді серігі, қашса құтылар жүйрігі, баптап бәйгеге қосса көзінің қуанышы, ең аяғы қайғырса іш құсасын ақтарар сырласы да болған.

Жылқы – жігіттің мақтанышы, абыройы мен беделі әрі күнделікті шаруасында қолқанаты да.

Өздеріңізге мәлім, желмен жарысқан, сенімін алдамаған сәйгүлік нағыз шабандозбын деген жанның ғана емес, отбасының, қала берді бір ауыл, бір рудың мақтанына айналған.

Дара туған тұлпарлар жайындағы аңыздар мен әңгімелер, толғаулы жырлар мен жүрек бауырған әндер де жетіп артылады. Тіпті олардың көбі сонау ғасырлар қойнауынан ұрпақтан-ұрпаққа ауызша беріліп, күні бүгінге дейін қаймағын бұзбаған қалпында жеткен. Сондықтан да замана дауылы қанша соғып, уақыт ағыны өзгерді деген күннің өзінде, адамның желқанат жылқыға деген ерекше құмарлығы мен сүйспеншілігі бір бәсеңдеп көрген жоқ.

Археологтардың және ғалым-тарихшылардың пайымдауынша осыдан сан мыңдаған жылдар бұрын қазіргі Қазақстан жерінде халық аузында Қазанат деп аталып кеткен жылқы тұқымы мол болған. Шынында да олар өзінің жүйріктігімен, төзімділігімен ерекшеленген. Оның тегі туралы олар өздеріне күтім жасаған иелеріне, қасиетті туған жерін ашық шайқастарда жан сала қорғаған, батырлардың сенімді серігі атанған жай ғана жылқы емес, нағыз қанатты тұлпарлар еді деген сөз бар. Сол Қазанаттардың даңқы әлі көмескі тартқан жоқ, керісінше қазақтардың жүрек түкпірінде, жадында сақталып қалды.

Жал-құйрығы күлтеленген Қазанат, арада құйындатып өткен буырқанған ғасырлардан қарғып өтіп, өзінің ай тұяғымен бүгінге дін аман жетіп, көріктей кеудесімен әлі де ертеңіне қарай дүбірлетіп бара жатқандай. Оған ешқандай тосқауыл да, кедергі де, асулы белдер мен шексіз кеңістіктер де бөгесін болмақ емес. Ол Табиғат-Ананың бар бейілін салып жаратқан ерекше бір сыйы десек те жарасады.

Алайда, жылқының жаратылысындағы ерекшеліктерді қанша танып, білдік дегенімізбен, оның күпия әлеміне әлі де терең бойлай алмай жатқан сияқтымыз. Себебі ол бойындағы бар қасиетін өзін ерекше баптап күтетін, өзін жанындай сүйіп, айнымас серігіне балайтындарға ғана жарқырата ашады.

Қазанат туралы ертегідегідей, аңыздар мен қиялдағыдай қылып айтқанымызбен, Қазанатты біздің қайталанбас көркі бар ұлан-ғайыр даламызға қайта оралтудың қажет екендігін ұмытуға болмайды. Ол бұған әбден лайық. Өйткені, біздің Қазанатымыз төзімділігі, мықтылығы, қызу қандылығы, ұшқырлығы тарапынан атақты арап, ағылшын жылқыларынан ешқандай да кем емес. Тек оны бағалай білуіміз қажет.

Құрметті оқырман, біздің кітабымыз халқымыз сүйген, ғасырлар қойнауынан бізге дейін жеткен Қазанат және әлемдегі жылқылар туралы болмақ. Бұл еңбегіміз спортшы мен атбегіге де, бапкер мен мал дәрігерге де, зоотехник пен төрешіге де, жылқының бейнесін салуға ұмтылған суретші мен атпен саяхаттайтын туристік сапарлардың жобасын сызатындарға да пайдасын тигізеді деген үміттеміз.

Табиғат-Ана жаратқан, адамдардың сан ұрпақтары бірінен кейін бірі баулып, тұрмысқа бейімдеген қолға үйренген жылқы күндердің күнінде ғайыпқа айналып, көзден бұл-бұл ұшып кетпек емес. Керісінше біздің егеменді Қазақстан атты байтақ еліміздің жазиралы даласы үйір-үйір жылқы қостарына қайта толып, ұлттың мақтанына айналатынына, табиғат пен адам байланысының арқауы ешқашан үзілмейтіндігіне сенімімізді орнықтыра түспек.

Вместо предисловия

Конь – это реальное и в то же время сказочное, былинное, возвышенное в своей неповторимости и в первозданной красоте животное. Созданное загадочной матушкой-природой, щедро одаренное ею неоспоримыми качествами, не перестает восхищать, удивлять, поражать человека.

Поэтому для истинного ценителя лошади, настоящего казаха - наездника-джигита резвый и в то же время послушный скакун всегда был и остается верным другом в большом счастье и в неутешном горе.

Конь – гордость степняка, его надежный помощник в повседневных делах, его крылья в состязаниях на удаль и ловкость...

Издревле верный конь описывается как символ благополучия степняка-кочевника. Без легкокрылого тулпара трудно представить полноценный образ подлинного батыра, его подвиги, совершенные во имя родной земли, во имя свободы своего народа.

Неспроста испокон веков о скакунах слагаются поэмы и легенды, которые передаются из поколения в поколение, ибо выдающиеся качества коня во все времена расценивались кочевниками наравне с мужеством и благородством батыров. Именно поэтому священна память людская о них.

По свидетельству археологов и ученых-историков, много веков тому назад лошади породы Казанат были известны и популярны среди казахского народа. Действительно, по многим данным эти лошади считались очень выносливыми. О ее представителях говорили так: "Это не просто конь, а могучий, крылатый, неутомимый скакун, служивший верой и правдой тем, кто ухаживал за ним, кто в жестоких сражениях защищал рубежи священной, родной земли. Слава о Казанате нетленна, она жила в душах, в памяти казахов, будет жить и переживет многие века, так как мечта остается всегда крылатой.

Пришедший к нам из глубины веков Казанат - надежный, славный и редкий по своим великолепным качествам конь. И вопреки суетности жизни, Казанат летит сквозь время, будоража его цокотом звонких копыт, торжеством собственного превосходства и неукротимости, раздвигая своей широкой грудью пространство многоликого бытия.

И нет предела этому неукротимому движению вперед и только вперед. И нет преград его полету в бесконечность.

которая распахивает перед ним свои просторы, видя в нем одно из лучших творений природы, совершенное в исполнении, достойное только уважения и почитания.

О славном тулпаре Казанате нельзя говорить лишь в форме прошедшего времени, хотя и воспет он поэтами прошлых веков. Ибо Казанат продолжает свой стремительный бег по просторам суверенного Казахстана. Эта порода лошадей не исчезла, она сохранилась по сей день. Но, безусловно, потомки легендарного Казаната нуждаются в нашей заботе, поскольку в круговерти истории, было время, когда мы забывали вовремя холить и лелеять своего верного друга и помощника. Ныне наша задача возродить, восстановить его некоторые утерянные качества. Казанат достоин быть в ряду самых известных мировых породы лошадей. Задача сложная, но вполне выполнимая. Необходимо совместное усилие ученых, истинных ценителей лошадей и, конечно же, государственная забота.

Наша книга, уважаемый читатель, при всем величии Казаната и всенародной любви к нему, охватывает более широкие темы. Мы попытались сделать посильный нам экскурс в увлекательный мир лошадей. Искренне надеемся, наш труд будет полезен жокею и конюху, тренеру и ветеринару, зоотехнику и судье, художнику, рисующему лошадей, и инструктору, прокладывающему конный туристский маршрут, словом, всем, кто искренне любит этих великолепных животных.

Мы верим, что домашняя лошадь, выпестованная природой и доведенная до сегодняшнего его великолепия упорным трудом многих и многих поколений людей, никогда не исчезнет из нашей жизни, подобно мифическим животным, упоминаемых в сказаниях и легендах. Многотысячные табуны будут привольно пастись на цветущих просторах суверенного Казахстана, олицетворяя его гордость, славу, нерасторжимую связь природы и человека.

Instead of the preface

Horse – is a real and at the same time fabulous, epic animal, lofty in his originality and in his primeval beauty. Created by many-sided and yet very mysterious Mother-Nature, he was endowed with incontestable advantages and qualities, which either at the previous times or now don't cease to enrapture, astonish and dazzle a man.

Қобыланды батыр және оның әйгілі Қазанат тұқымды тұлпары "Тайбурыл"

Кобыланды батыр и его легендарный конь "Тайбурыл" породы Казанат

Kobylandy batyr and his legendary horse "Taiburyl" of Kazanat breed

Therefore for the real horseman-warrior, a frisky and docile horse always was and still is a faithful friend and a fellow traveler, either in big happiness or in inconsolable grief.

He is his pride, valor and fame, he is his laborious helpmate in his everyday doings, he is his wings in contests and his reliability in the endless amusements and games for people and self-satisfaction.

It is universally recognized, that at the heart of an able horseman's welfare, prosperity of his family, pride of his generation is a frisky, reliable, faithful fast horse. Generally, people make up sagas and legends, sing songs about him, which then should be handed over from generation to generation, piously revere memory, which, as everybody knows, is imperishable because it is beyond the control of time.

According to the information of historical scientists many centuries ago there exsisted a breed of horse, which was styled as Kazanat on the glorious, honourable earth of Kazakhs. Indeed? On its incontestable qualities, it was a strong and sturdy horse breed. They said about the representatives of that breed: "It's not an ordinary horse, but mighty, winged, indefatigable racer, who served those ones, who took care about him, who protected the borders of sacred, native Kazakh Earth – Kazakhstan. The Glory of Kazanat is imperishable; he lived in souls, in memory of Kazakh people. He will live and go through many centuries, as the dream is always winged.

He came to us from the deepest centuries, Kazanat - reliable, glorious and unique. Nevertheless, notwithstanding the vanity of life, he flies through the time, agitating by the clatter of his tireless hoofs, his victorious neighing and the triumph of self-superiority, pulling out the space of our existence by his wide chest.

And there are no limits for this impetuous zeal to go only forward and forward, and no limits for his flight into eternity, which offers its freedom for him, seeing him as the best creation of nature. Perfect and laborious, he is worthy of respect and worship, and on no account can be forgotten.

There are no limits for this indomitable moving ahead and only ahead. And there are no obstacles for its flying into endlessness, which opens its freedom before it, seeing in it the best of nature creatures, perfect in its form, worthy of respect and worship.

We cannot speak about glorious Kazanat only in the form of past tense, though it hymned by the poets of past centuries. Since Kazanat keeps on running along the range of sovereign Kazakhstan. This horse breed did not disappear it is kept to this very day. But, undoubtedly, the descendants of legendary Kazanat needs our care, as in the constant flow of history there was time when we forgot to care for and cherish in time our devoted friend and mate. Nowadays our aim is to regenerate some lost characteristics of this horse. Kazanat is worthy of being in one raw with the most famous world horse breeds. The objective is difficult enough, but quite accomplishable. We need mutual efforts of scientists, real lovers of horses and of course care from state.

Dear reader, our book covers more complicated themes than just greatness and nation-wide love to Kazanat. We tried to make an adequate digression into the fascinating world of horses. We sincerely hope that our work will be useful for jockey and stableman, trainer and vet, zoo technician and judge, painter who draws horses, and instructor, forming horse tourist route, saying in one word, for all who frankly loves these magnificent animals.

We believe that a domestic horse, fostered by nature and brought to its today magnificence with pertinacious labor of many and many generations of people, never will disappear from our life, similar to mythical animals, mentioned in legends and stories. Numerous flocks will freely browse in the flowered expanses of our sovereign Kazakhstan, personifying its pride, fame and indissoluble ties of man and nature.

Ат үстінде Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев. Оның мінгені Луговой жылқы зауытының қазақы тұқымды су жорғасы "Өрлеу". Біздің Елбасымыз әрқашан жылқының қадірін жоғары бағалайды, оның дамуына ерекше көңіл бөледі. Өзі небір асаулардың айылын тартып мініп, тақымында жуасытты. 2005 жыл.

Первый президент Республики Казахстан Нурсултан Абишевич Назарбаев верхом на великолепном иноходце казахской породы по кличке "Өрлеу" Луговского конезавода. Наш президент большой ценитель и знаток коневодства. Он как искусный наездник умеет быстро оседлать любого ретивого коня. 2005 год.

First president Nursultan Nazarbaev on magnificent ambler of Kazakh breed named "Orleu" of Lugovskoi stud farm. Our president is a great connoisseur of stud farm. He as a skillful rider can saddle any sprightly horse. 2005

I

ТАБИҒАТТЫҢ ҚҰН ЖЕТПЕС АСЫЛЫ

НЕОЦЕНИМЫЙ ДАР ПРИРОДЫ

INESTIMABLE NATURE GIFT

Астана қаласының "Алтын Тұлпар" ат спорты клубының "Принцип" атты Араб айғыры

"Принцип" - жеребец арабской породы конного спортивного клуба "Алтын Тулпар" г. Астаны

Stallion "Princip" of the Arabic breed of "Altyn Tulpar" horse sports club

Бәлкім сіз жылқы түлігімен жақын араласпаған болсаңыз да: Олардың арғы заты кімдер? Олар қайдан пайда болды? Бүгінде олар керек пе?- деген сауалдар төңірегінде ойланған да шығарсыз. Әуесшіл, әрнеге мән бергіш, алдына қандай да бір мақсат қойса, соны әбден тамырлап болмай тыным таппайтын жандар осындай ой теңізіне сүңгитіні хақ.

Жалпыға мәлім, адам адам болып жаратылып, табиғатқа ықпал етерлік оңы мен солын тани бастағаннан бері санасын үздіксіз жетілдірумен келеді. Алғашқы адамдардың ең алдымен өзіне маңызы бар, пайдасы мен себі тиетін жайларға назарын аударып қана қоймай, сонымен қатар оның өзіне табиғаттың кең ауқымдағы қиял қанаты жетпес көп қырлы сырын меңгеріп, ақыл сарабынан өткізуге мүмкіндік беретін, одан өз орнын алуына жағдай туғызатын жағдайларға ұдайы ұмтылысы оның қалыптасу процесін тездетуге ықпал етті.

Бүгінде жылқының адамға Табиғат-Ана тарту еткен баға жетпес байлығы екендігін әркім мойындайды. Осы жалпыға мәлім тұжырымды бүгінде аулақ серпіп немесе оған дау айтатындардың табыла қоюы неғай-

Если вы сами не имели дела с лошадьми, то, наверное, хотя бы задавались такими вопросами: Кто их предки? Откуда они произошли? Нужны ли они сегодня? Размышления подобного рода характерны для людей любознательных, ищущих, целеустремленных.

Как известно, познание человеком окружающего мира шло через неуклонный рост его сознания и познания самого себя. Постоянная устремленность к самосовершенствованию привела первобытного человека к ряду важных открытий, полезных во всех отношениях, прежде всего, для него самого и в то же время позволяющих ему в значительно ускорить процессы освоения и осмысления мира природы, и места человека в ней.

Издавна известно: лошадь – бесценный дар щедрой матушки-природы. Вряд ли кто возьмется отрицать или оспаривать это общеизвестное утверждение. Ведь однажды приручennая нашими пращурами лошадь служит, радует людей на протяжении веков. И сегодня, в двадцать первом веке, при невиданном расцвете высоких технологий, она, вопреки всему, остается символом красоты, верности, выносливости.

If you have never dealt with horses, then you probably have the following questions: Who are their ancestors? Where did they come from? Are they necessary today? Reflections of this kind are typical for inquisitive, searching and purposeful people. Hankering after knowledge and realization of novelty is necessary and fairly often it leads to unexpected revelations, which substantially liberalize people, who go alongside with them.

As everybody knows, cognition of outward things by man, since the moment of his appearing on earth and to his self-affirmation as a master of nature, went through an unswerving growth of his consciousness and understanding of himself with simultaneous, gradual and deepest comprehension of conditions where he was, what reasons and circumstances influence his course of life, what results have his incessant quests for the place in existing living space.

Today it is acknowledged, that horse – is an inestimable present to people from the lavish Mother – Nature. Hardly a man would deny or challenge this known statement. We call it known, because if you tamed a horse once, he would please you during the centuries. Even today, in the twenty first century, when there is

был. Сонау ертедегі адамдар бір рет қолға үйреткен жылқы, арада мыңдаған жылдар өткенімен, әлі де біздің көз қуанышымызға айналып келеді. Ғылым мен білім кемеліне келіп дамыған жиырма бірінші ғасырда да ол сұлулықтың, адалдықтың, төзімділіктің нышанына айналып отыр.

Жылқының, ақиқатында оның адам үшін жаратылысы туралы айтқанда, олардың қолға үйренуі турасында сөз қозғаған да абзал. Онсыз жабайы, тарпаң мінезді, еркіндік сүйгіш жылқының ақылды, тіл алғыш үй жануарына айналуының барысын зерделеу мүмкін емес.

Үй жануарларының шыққан тегі проблемасын шешу мәселесімен көптеген зерттеушілер (орыстың табиғат зерттеушісі П.С.Паллас, швед ғалымы К.Линней, француз ғалымдары Ж.Кювье мен Э.Жоффруа Сент-Илер және басқалар) айналысқан, бірақ тек Ч.Дарвин ғана "Түрлердің табиғи жолмен сұрыпталып шығу тегі", (1859) және "Үй жануарлары мен мәдени өсімдіктердің өзгерісі" (1868) атты еңбектерінде жабайы жануарлардың үй жануарына түрленуін материалистік тұрғыдан түсіндіріп, олардың эволюциясын дәлелдей алды.

Дарвин қазіргі ауыл шаруашылық малдарының тұқымдарын анағұрлым ертедегі тұқымдарымен және олардың жабайы түрлерімен ұқсастығын (дене түрқы, ішкі органдарының құрылысы, қаңқасы, мінезі, әдеті т.б.) салыстыру арқылы үй жануарларының шығу тегін зерттеудің ғылыми негіздерін қалыптастырды.

Үй жылқыларының жабайы тегі туралы мәселе жан-жақты зерттелген

Говоря о явлении лошади миру, а, вернее, человеку, нелишне сказать о процессе его одомашнивания. Без этого, думается, будет трудно представить эволюцию – превращение лошади из дикой, своенравной, гордой, свободолюбивой особи в умное, послушное животное.

Проблему происхождения домашних животных исследовали многие ученые (русс. естествоиспытатель П.С. Паллас, швед. ученый К. Линней, франц. ученые Ж. Кювье и Э. Жоффруа Сент-Илер и др.), но только Ч. Дарвину в трудах "Происхождение видов путем естественного отбора" (1859) и "Изменения домашних животных и культурных растений" (1868) удалось дать материалистическое объяснение преобразованию диких животных в домашних и доказать их эволюцию.

Дарвин заложил научные основы происхождения домашних животных путем сравнения современных пород сельскохозяйственных животных с более древними породами и со сходными с ними дикими формами (по телосложению, строению внутренних органов, скелета, поведению, повадкам и т.п.).

Дикие предки домашних лошадей освещены в работах В.О. Ковалевского, В.И. Громовой, В.О. Витта и др. Установлено, что род лошадей сложился в верхнем плиоцене Северной Америки (конец третичного периода), откуда животные распространились в Азии, Европе и Африке. Попав в новые условия, они дали здесь начало новым подродам: ослов (сохранились в диком состоянии в Африке), полуослов (онагр, кулан, кианг – одомашнены не были), зебр (трудно прируunprecedented daring and blossoming of science, it, regardless of everything, is a symbol of beauty and staying power.

Speaking about the first meeting of horse and man, we should mention farming animals, those ones, who are with us up to the present time and about the domestication of them. Without it, it appears, it will be difficult to see evolution – transformation of a horse from a wild, capricious, proud and freedom-loving beast, to a clever, obedient animal.

Many researchers were interested in the problem of the origin of domestic animals (Russian naturalist P.S. Pallas, Swedish scientist K. Linnet, French scientists J. Cuvee and Saint-Iller etc.), but only Ch. Darwin in his proceedings "The origin of species and natural selection" (1859) and "Changes of domestic animals and cultivated plants"

Алда ҚР Президенті ат қорасының жүйрігі Фракассан (Алматы 2005)
Лидирует скаковую конюшню Президента РК Фракассан (Алматы 2005)
Stallion Fracassan of the President's stable leading

Қазанат тұқымды қара айғыр.
Жеребец вороной масти породы Казанат.
Black coat stallion of Kazanat breed

(В.О.Ковалевскийдің, В.И.Громованың, В.О.Виттің және басқалардың зерттеулері). Жылқының арғы тегі жоғарғы плиоцен дәуірінде (үшінші кезеңінің соңы) Солтүстік Америкада қалыптасып, ол жерлерден Азияға, Еуропаға және Африкаға тараған. Жаңа жерге тап болған олар жаңа тұқымдар: есектерді (жабайы түрлері қазір Африкада кездеседі), жартылай есектерді (онагр, құлан, кианг - қолға үйретілмеген), зебраларды (қолға үйретілуі өте қиын) және жылқылардың өзінің (Пржевальский жылқысы) тұқымдарын қалыптастырады. 19 ғасырдың ортасына дейін Еуропада жартылай жабайы тарпаңдар өмір сүріп келді.

Ең алғаш малдарды қолға үйрете бастау қай кезде және қай жерлерде басталған дегенге нақтылы жауапты тек алғашқы адамдар қоныстарына жүргізілген қазба жұмыстары бере алады. Осы қазбаларға қарағанда малдарды қолға үйрету мезолит және неолит дәуірлеріне жататындығын аңғарамыз. Ал палеолит дәуірінде үй жануарлары әлі болмаған, адамдар өздерінің өмір сүрулерін аңшылықпен, балық аулаумен, өсімдіктер және олардың жемістерін жинаумен қамтамасыз етіп келген. Мезолитте қолға тек иттер, неолитте – шошқа, қой, ешкі, ірі қара мал, кейіннен – жылқы үйретілген.

Қолға үйрену барысында, жаңа ортадағы жағдайдың және арнайы

чаются) и собственно лошадей (лошадь Пржевальского). До середины 19 века в Европе существовали полудикие тарпаны.

О времени и месте одомашнивания первых животных судят главным образом по раскопкам поселений первобытного человека. Раскопки свидетельствуют о том, что начало одомашнивания животных относится к эпохам мезолита и неолита. В предшествовавшую им эпоху палеолита домашних животных еще не было, человек обеспечивал свое существование охотой, рыбной ловлей, собиранием растений и их плодов. В мезолите были одомашнены только собаки, в неолите – свиньи, овцы, козы, крупный рогатый скот, позднее – лошади.

В процессе приручения под влиянием новых условий среды и искусственного отбора, у животных появились признаки, отличающие их от диких животных, в том числе и полезные человеку. На протяжении веков полезные признаки культивировались человеком, что привело к созданию многочисленных пород, отвечающих самым разнообразным потребностям людей.

Лошадь – непарнокопытное травоядное животное рода Equus, единственного ныне живущего рода семейства лошадиных, или однокопытных (Equidae). К роду Equus, кроме лошади, относятся зебры, ослы и азиатские полуослы (кулан, онагр, кианг и др.).

(1868) managed to supply the materialistic explanation of conversions of wild animals to the domestic ones and prove their evolution.

Darwin laid the foundation of scientific study of the origin of domestic animals by means of comparison of present-day breeds of farming animals with ones that are more ancient and similar wild forms (on constitution, building of internals, skeleton, behavior, habits etc.).

Question about the ancestor of domestic horses was studied very thoroughly (V.O. Kovalevsky, V.I. Gromova, V.O. Vitt etc.). It appeared that horse's genus wereformed in the upper Pliocene in Northern America (the end of tertiary period), from where animals extended in Asia, Europe, and Africa. Having found themselves in new conditions, they gave rise to the new breeds of donkeys (kept wild in Africa), onager, koulan, kiang (not domesticated), zebras (difficult to tame) and horse proper (Przevalsky's horse). Up to the middle of 19th century, there were half-wild tarpons.

Information about place and time of horse domestication is mainly given by the archeological digs of primitive's settlement. Archeological digs prove, that the beginning of horse domestication can be related to mesolite and late Stone Age. In the preceding period there were no domestic animals and people provided themselves with food by hunting, fishing, picking up berries and plants. In mesolite only dogs were domesticated, in late Stone

Қазанат тұқымды Ақбоздың үстінде дауылпаз ақын, батыр Махамбет Өтемісұлы. XIX ғ.
Великий поэт, батыр Махамбет Утемисов верхом на жеребце светло-серой масти породы Казанат. XIX в.
Batyr Makhambet Utemisov great poet on the horse-back of light grey coat of Kazanat breed

іріктеудің ықпалымен олардың бойында, жабайы түрлеріне қарағанда, адамдарға пайдалы белгілер қалыптаса бастады. Арада сан ғасырлар өткенде адамдар олардың өздеріне пайдалы жақтарын жетілдіре түсті, соның нәтижесінде жылқының сан қилы қажеттіліктерді өтейтін көптеген жаңа түрлері пайда болды.

Жылқы – аша тұяқты емес, шөппен қоректенетін (Eguus) қазіргі жылқы тұқымдастарға немесе ай тұяқтыларға (Eguidae) жататын бірден-бір жануар. Eguus тектеріне, жылқыдан басқа, зебралар, есектер және азиялық жартылай есектер (құландар, онагрлар, кианғтер және басқалар) жатады.

Осы түжырымдарға байлау жасау үшін көптеген ғалымдарға тер төге жұмыс істеуге, соңғы екі миллион жылдағы Жер бетіндегі оның тарихи орнын, жылқының шығу тегін қалпына келтіру үшін әрбір назар аударарлық деректерді тірнектеп жинастыруларына тура келді.

Қазіргі жылқының ең ертедегі қарабайыр түрі – барилямбда жер бетінде бұдан алпыс миллион жыл бұрын пайда болғандығы анықталған. Олар жылқыға қай жағынан да мүлде ұқсамайды. Жуан, бойы екі метрден астам барилямбда тұяқ тектес тырнақты бес салалы саусақтардан тұратын қысқа аяқтарымен өте баяу қозғалған. Ол бұталармен және шөппен қоректенген.

Осыдан шамамен 50 миллион жыл бұрын өмір сүрген төменгі эоцен кезіндегі жылқының өте ертедегі

Чтобы воссоздать эволюцию историко-биологического развития лошади многим ученым пришлось проделать огромную работу, по крупице, по кирпичику восстанавливать происхождение лошади, ее место в истории жизни на Земле за последние два миллиона лет.

Было установлено, что примитивная предшественница нынешней лошади – барилямбда появилась земле более шестидесяти миллионов лет назад. На современную лошадь она почти ничем не походила. Толстая, длиной более двух метров, барилямбда медленно передвигалась на коротких ногах, оканчивающихся пятью пальцами с копытообразными ногтями. Питалась она кустарниками и травами.

Древнейший известный прародитель лошади (эогиппус) из нижнего эоцена, живший около 50 миллиона лет назад, был ростом с лисицу. Был он горбат, полосат. На передних ногах имел три пальца, на задних – четыре. По естественному мосту, что соединял тогда Скандинавию, Исландию и Канаду, эогиппус, родившийся в Северной Америке, проник в Европу и здесь превратился в огромного палеотерия. Палеотерии быстро вымерли. Природа как опытный селекционер создавала новые формы, а неудачные выбраковывала.

Эогиппус, оставшийся в Америке, тоже изменялся. От него произошел орогиппус, от которого, в свою очередь, - трехпалый мезогиппус (40-25 млн. лет до н.э. Рост 52 см.). Он был

Age – pigs, sheep, goats, cattle and later – horses became domestic animals.

During the process of taming, under the influence of new conditions and artificial selection, animals got the features, which set them apart from the wild ones, including very useful ones for man. During the centuries people cultivated helpful features, that lead to the creation of numerous breeds of farming animals, corresponding to the various needs of people.

Horse is a perissodactyle, herbivorous animal of Equus genius, which is the only existing genius of horse family, or soliped (Equidae). Equus genius, beside the horse, includes zebras, donkeys and Asian half-donkeys (koulan, onager etc.).

To find this information many scientists had to do much to restore the origin of horse, his place in the history of life on the Earth for the last two million years.

It was found out, that his primitive predecessor of present horse – barilyambda appeared on the planet more than 60 million years ago. She hadn't got anything from the appearance of present horse. Fat, her length was more than two meters; bariyambda was very slow on her short legs with five fingers and hoof-like nails. She ate bushes and grass.

The most ancient predecessor of horses (Eohippus) from Eocene period lived for about 50 million years ago. His was like a fox in size, hunchbacked and striped. His front legs had three fingers, back ones had four fingers. Over the natural bridge, which connected Scandinavian countries, Island

Шайқас.("Көшпенділер" фильмінен көрініс) XVII ғ.
Битва.(из фильма "Кочевники") XVII в.
Battle (still from the film "The Nomads") XVII c.

тегінің (эогиппустың) бойы түлкідей ғана болған. Ол еңкіш, жолақты келген. Алдыңғы аяқтары үш, артқы аяқтары төрт саусақты. Сол кездерде Скандинавияны, Исландияны және Канаданы жалғап жатқан табиғи мойнақ арқылы Солтүстік Америкада пайда болған эогиппус Еуропаға өтіп, мұнда орасан үлкен палеотерияға айналған. Палеотериялар тез жойылып кетті. Табиғат тәжірибелі сұрыптаушы сияқты, жаңа түрлерді жасап шығарып, сәтсіз туындысын құртып келген.

Американда қалған эогиппус та өзгерістерге ұшырады. Одан орогиппус, бұдан өз кезегінде - үш саусақты мезогиппус (біздің дәуірімізге дейінгі 40-25 миллион жыл бұрын. Бойы 52 см.) тараған. Ол өзінің алдындағы тектеріне қарағанда қоймен шамалас, үлкендеу болған.

Миллиондаған жылдарға созылған өте баяу дамуының себебі – табиғаттың өзгерістеріне байланысты. Климаттың өзгеруіне қарай, хайуанаттар мен өсімдіктер дүниесі де өзгеріп отырды. Ағаштар жойылып кетті. Орасан зор шексіз алаңқай өзінің орасан зор көрпесімен Жер бетін қымтады. Мезогиппусты жан-жағынан азулы жыртқыштар - қасқырлардың арғы тектері торуылдады, олардың бой тасалар жерлері қалмады. Жалғыз сенері – желмен жарыстырар аяқтары ғана еді. Мезогиппус өзгерістерге ұшыраған қоршаған ортаға бейімделе бастады.

Ортаға бейімделуі ұзаққа созылды, түрқы әсем гиппариондар (Біздің

больше, чем предки, - ростом с овцу.

Превращения, происходившие очень медленно на протяжении миллионов лет, были вызваны изменением природных условий. Менялся климат, а вместе с ним - животный и растительный мир. Леса исчезли. Огромные прерии гигантским одеялом покрыли Землю. Мезогиппус оказался окруженным врагами, всевозможными хищниками, в том числе предками волков. Единственное спасение от хищников - быстрые ноги. Мезогиппус начал приспосабливаться к изменившейся окружающей среде.

Долго тянулось это приспосабливание, миновало несколько стадий развития, прежде чем появился грациозный гиппарион (10-1 млн. лет до н.э. Рост 142 см.). Ноги у него были еще трехпалые, но бегал он на трех пальцах - так быстрее. И рост у него был вполне подходящий для прерии – такой же, как у ослика. Именно поэтому гиппарион стал чуть ли не владыкой мира. Бесчисленные табуны гиппареонов населили Америку и Евразию. Их миллионные стада были неудержимы, как тучи саранчи или полчища грызунов. Ископаемых остатков гиппарионов так много, что палеонтологи называют весь животный мир той поры "фауной гиппариона". Не было их только в Африке, Южной Америке и в Австралии. Проникнуть на эти материки гиппарионам помешали широкие проливы.

Прошли миллионы лет. Гиппарионы вымерли. Таким образом, наши лошади произошли не от гиппариона,

and Canada at that time, Eohippus who was born in Northern America, he got into Europe and there turned into a huge paleoterii. Paleoterri died out very fast. Nature as a perfect selectionist was creating new forms, rejecting the bad ones.

Eohippus, who stayed in America, also changed. Orohippus came from him, and then from the last one, in its turn, - tridactylous mezohippus appeared (40-25million years B.C. Height 52 sm.). He was bigger than his ancestors, - like sheep in size.

Transformations which happened very slowly – during millions of years, - were caused by the natural changes. Climate was changing and the whole world was changing with it. Forests disappeared. The huge prairies covered the Earth like a blanket. Mezohippus turned out to be ringed in with enemies, various predators, some of them were the ancestors of present wolves, but there was no place to hide in.

The only rescue - were fast legs. Mezohippus began to adjust to the environment.

Adjustment took much time, many developmental stages passed, before the time when graceful Hyperion appeared (10-1 million years B.C. Height 142 sm.). His legs were still tridactyl, but he used three fingers while running – this was faster. His height was quite becoming for the prairies – the same as donkey's. Therefore, hipparion became almost the ruler. Numerous flocks of hipparions inhabited America and Eurasia. Their numerous flocks were assiduous as the clouds of locust or swarms of rodents.

Қамбар батырмен Қазанат тұқымды атақты "Қаракаска" айғыр

Камбар батыр и его знаменитый жеребец "Каракаска" породы Казанат

Kambar batyr and his famous stallion "Karakaska" of Kazanat breed

дәуірімізге дейінгі 10-1 миллион жыл бұрын. Бойы 142 см.) пайда болғанға дейін олар дамудың бірнеше сатысынан өтті. Оның аяқтарында әлі де үш саусағы болғанымен, ол жүйрік болды. Әрі бойы да біршама жетіліп, есекке жетіп қалды. Соның арқасында гиппариондар жер бетіне кеңінен тарап, Америка мен Еуразияда үйір-үйір болып жайылды. Олардың миллиондаған қостары шегірткелер мен кеміргіштердей көбейіп кеткендігі сондай, гиппарондардың қаңқалары жиі кездескендіктен палеонтологтар сол кезеңнің хайуанаттар дүниесін "гиппариондар фаунасы" деп атайды. Олар тек Африкада, Оңтүстік Америкада және Австралияда ғана болған жоқ. Осы құрылықтарға гиппариондардың өтіп кетуіне ені үлкен бұғаздар кедергі келтірді.

Арада миллиондаған жылдар өткенде гиппариондар да жойылып кетті. Сондықтан да қазіргі жылқылар гиппориондардан тарады деуге негіз жоқ, керісінше олар оған мейлінше жақын болып келетін плиогиппустардан тараған деуге болады.

Бұл аралықтарда Солтүстік және Оңтүстік Америка, Еуразия мен Африка мойнақтармен жалғасып жатты. Содан да плиогиппустар үйірлері бүкіл осы аумақты қоныстанды.

Осы арада мына жайды айта кеткен абзал, жылқының арғы тектерінің арасында назар аударуға тұрарлық, өте аз зерттелгендері де кездеседі. Өйткені қазба жұмыстары кезінде аса ірі ауыр а от его ближайшего родственника – плиогиппуса.

К этому времени снова соединились перешейками Северная и Южная Америка, Евразия и Африка. И табуны плиогиппусов населили всю эту территорию.

Интересные и мало изученные процессы происходили среди предков лошадей. При раскопках встречаются останки лошадей, которые были больше самого крупного тяжеловоза, и одновременно попадаются другие – меньше самого маленького пони.

Неизвестные нам трагедии разыгрывались в царстве лошадей. Почему-то в Африке уцелели только зебры и ослы, а в Америке - на том материке, где впервые появилась лошадь, - она полностью вымерла.

Судя по раскопкам, ближайшие предки лошади населяли Северную Америку. Ее-то ученые и считают родиной собственно лошадей. Отсюда, по существовавшим в древности перешейкам суши, предшественники современных лошадей попали в Европу, Азию, Африку, где их потомки здравствуют и поныне, но значительно отличаются от предков ввиду изменившихся климатических условий и вмешательства человека.

Парадокс, но в Америке в каменном веке лошадей не стало. Мнения ученых на этот счет разделились: одни связывают такое явление со сплошным оледенением материка, другие – с уничтожением эквидов людьми каменного века. Открыватели Америки в XV веке не встретили там лошадей.

There are so many archeological remains of Hypperion, which paleontologists used to name the whole animal world of that period "Hypperion fauna". They were not in Africa, South America and Australia. Broad channels prevented the penetration of hypperion to these continents.

Million years passed and hypperions died out. Therefore our horses came from hipparion's closest kin – Pliohippus.

By that time, such continents as South and North America, Eurasia and Africa were connected by the isthmuses. So the flocks of Pliohippus inhabited all these lands.

It is necessary to notice, that interesting and insufficiently studied processes occurred among ancestors of horses. In archeological digs there are remains of horses which were more than the largest cart-horse, and at the same time there were many of small size, even smaller than ponies.

Unknown and obscure for us tragedies were played in an empire of horses. For some reason in Africa zebras and donkeys were left whole, and in America, on that continent where the horse appeared for the first time, - she died out completely.

According to the archeological digs the closest of present-day horses lived in North America. The continent is considered to be the "motherland" of horses proper. From that very place, through the ancient isthmuses the ancestors of present-day horses got into Europe, Africa and Asia, where their posterity live until now, but considerably differ from ancestors in view

Тұлпарлар дүбірі
Топот лошадей
The sound of the horses" hooves

салмақтыларымен қатар, қазіргі понилерден де түрқы кіші шағын жылқылардың қаңқалары табылып отыр.

Біздің пайымдауымызша, жылқы патшалығында әлі өзіміз біліп болмаған алмағайып кезеңдер бастан өткен. Себебі Африкада тек зебралар мен есектер аман қалып, жылқылар пайда болған Америка құрлығында олар жойылып кеткен.

Қазба деректеріне қарағанда, жылқының ең жақын тектері Солтүстік Американы мекендеген. Оны ғалымдар жылқының отаны санайды. Осы арадан, ертедегі құрылықтарды жалғастырып жатқан мойнақтар арқылы күні бүгінге дейін өсіп, өніп келе жатқан, бірақ климаттық жағдайға және адамның араласуына байланысты бұрынғы тектерінен көп өзгерістерге ұшыраған қазіргі жылқылардың арғы тектері Еуропаға, Азияға, Африкаға өткен.

Бір таңқаларлығы сол, тас ғасырында Американда жылқы мүлде құрып кеткен.Осыған байланысты ғалымдардың пікірлері екіге жарылады: біреулері мұны материкті тұтас мұз басып кетуінен десе, екіншілері – эквидтерді тас ғасырының адамдары құртып жіберуінен дейді. XY ғасырда Американы ашқандар ол жерден жылқыны кездестіре алмаған.

XYI ғасырдағы француз философы Мишель де Монтень үндістердің ең алғаш аттылы испандықтарды көргендегі әсерлерін былайша суреттейді: "...олар өздеріне келген осы адамдарды және олардың мінген аттарын құдай немесе

Вот как описывает французский философ XVI века Мишель де Монтень реакцию индейцев на первые встречи с конными испанцами: "...приняли этих прибывших к ним людей и их лошадей за богов или за животных, обладающих такими высокими качествами, которые человеческой природе не свойственны. Некоторые из них, после того как они были побеждены, явились просить у испанцев мира и пощады, принеся им золото и пищу; с такими же подношениями они подходили к лошадям и обращались к ним так же, как людям, принимая их ржание за выражение согласия и примирения".

Таким образом в Америке лошадей не было много тысячелетий. Те мустанги, о которых повествуют в приключенческих романах - это вовсе не дикие лошади, а одичавшие. Они были завезены европейцами, но по разным причинам отбились от жилья и человека. География распространения одичавших лошадей обширна. Ныне, кроме Америки, они есть в Австралии, Польше, Канаде, Франции, России, на Украине.

Приученные мустанги очень пригодились американским индейцам, скотоводам. В бескрайних прериях мустанг был незаменим: быстрый, выносливый, сильный, ловкий. Эти лошади легко переносят голод и жажду, пробираются по глубокому снегу и переправляются через бурные горные реки. Такое по силам только аборигенным породам лошадей.

of changed climatic conditions and intervention of man.

It may sound paradoxically, but in America, during the Stone Age, horses disappeared as a kind. Opinions of scientists on this account fell into different categories: first ones connect this phenomenon with a continuous congelation of continent, others – with the destruction of ancient genuses by people of the Stone Age. Discoverers of America have not met horses there.

Here is how the French philosopher of XVI century Michel de Montaigne describes the reaction of Papuans to the first meetings with horse Spaniards: "... these people and their horses, which arrived to them, were accepted for gods or for the animals possessing such high qualities which to a human nature are not peculiar. Some of them after they have been defeated were to ask Spaniards for peace and mercy, having brought them gold and food; with the same gifts they approached horses and addressed to them also, as to people, accepting their neighing for expression of the consent and reconciliation ".

Thus, there were no horses in America during several millenniums. Those mustangs, which described in adventurous novels are not the wild ones, but domesticated horses, which became wild. Europeans brought them to that lands, but different reasons made them get away from people. The geography of spreading of these pseudo wild horse is vast, and now they inhabit Australia, Poland, Canada, France, Russia, Ukraine, but not in America.

2500 жылдық тарихы бар Берел жылқыларының табылуы ғасыр жаңалығы болып саналады. Оның ашылуына көрнекті мемлекет қайраткері, Алматы қаласының әкімі Иманғали Тасмағамбетов мырза орасан зор үлес қосты. Суретте: Иманғали Тасмағамбетов және Зейнолла Самашев.

Имеющие 2500 – летнюю историю останки 13-ти лошадей найденные при раскопках Берельского Кургана талантливым археологом Зейноллы Самашевым является настоящей сенсацией, открытием века.

В подготовке и проведении данной археологической экспедиции всяческое содействие оказывал видный государственный деятель страны, аким города Алматы Имангали Тасмагамбетов.

Having 2500 year history remains of 13 horses found during digging of the Berel burial mounds by talented archeologist Zeinolla Samashev is sensation of the century.

Famous public figure and the present mayor of Almaty Imangali Tasmagambetov rendered every assistance in carrying this archeological expedition

адамзат табиғатымен қабыспайтын ерекше құдіретті хайуан деп қабылдаған. Олардың кейбіреулері, жеңіліс тапқаннан кейін, испандықтардың алдына жүгініп алтындары мен тағамдарын ұсынып, қайырым мен кешірім сұрап жалбарынған, жылқының кісінеуін келіскендік мен кешірім жасағандық деп түсінген".

Осыдан байқап отырғандығымыздай, Америкада сан мыңдаған жылдар бойына жылқы түлігі атымен болмаған. Ал шым-шытырық оқиғалы романдарда сипатталатын мустангтар – жабайы емес, тағыланып кеткен жылқылар. Оларды бұл континентке еуропалықтар әкеліп, әлдебір себептерге байланысты адамдар мен олардың тұрақтарынан қол үзіп кеткендер. Тағыланып кеткен жылқылар күні бүгіндері, Америкадан басқа, Австралияда, Польша, Канада, Франция, Ресей, Украинада кездеседі.

Қолға үйретілген мустангтер американдық үндістерге, мал өсірушілерге үлкен пайда әкелді. Ұшы-қиыры жоқ жазықтарда тұрқы соншалықты көз тартарлық болмағанымен, жүйрік, төзімді, күшті, икемді мустанг олардың сенімді серігіне айналды. Бұл жылқылар аштық пен шөлге шыдамды, қалың қар мен ағысы қатты өзендерден қиналмай өте береді. Мұндай қасиеттер тек жылқылардың тағы түрлеріне ғана тән.

Бір қызығы сол, үндістердің аңыздарында жылқыны еске салатын бұлыңғыр естеліктер сақталып қалған. Ал адамдар Америка құрлығында жылқы атымен жойылып кеткен соң ғана пайда болған. Ғалымдардың тұжырымда-

Интересно, что в легендах индейцев сохранились смутные воспоминания о лошадях. Хотя ученые утверждают, что человек появился в Америке уже после того, как они исчезли.

Долгое время считалось, что род лошади состоит из четырех подродов: собственно лошадей, ослов, полуослов и полосатых зебр. Однако в начале 90-х годов прошлого века ученые отнесли зебр к двум самостоятельным подродам – зебра Греви и все мелкие зебры, тем самым увеличив число подродов до пяти. Первый – собственно лошади. Сюда относятся все конские породы: от уэльского и шотландского пони до владимирского тяжеловоза, способного вести груз без малого в 23 тонны.

До недавнего времени предками домашней лошади считали ее многочисленных диких сородичей. Остановились на трех особях – лошадь Пржевальского, Тарпан, Кулан.

Лошадь Пржевальского открыта русским путешественником Н.М. Пржевальским в Центральной Азии в 1879 году. Мелкорослая (высота в холке 120-135 см), плотного телосложения, с большой головой, толстой короткой шеей, невыраженной холкой, прямой спиной, короткими тонкокостными ногами. Грива короткая, густая, прямостоячая, челка отсутствует; оброслость хвоста начинается с середины репицы. Масть чаще буланая и саврасая, по спине темный ремень, хвост и грива черные. В небольших количествах обитает в Заалтайском Гоби в Монгольской Народной Республике и в северо-западном Китае. Держится косяками по 5-20 голов. Очень

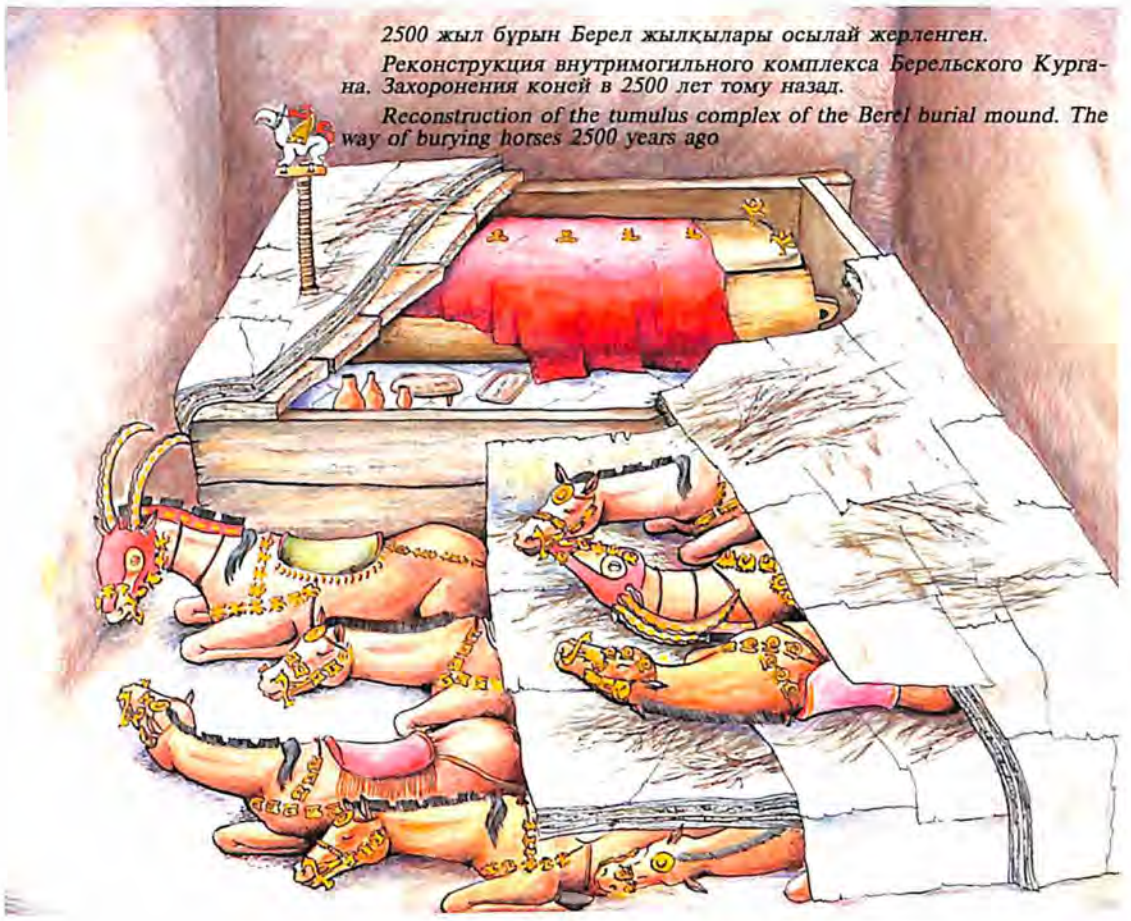
Tamed mustangs stood in good stead for American aborigines – cattle-breeders. In the endless prairies mustangs were irreplaceable: fast, sturdy, strong, adroit though not in the least beautiful. Those horses can endure hunger and thirst easily. They are not afraid of the wading through deep snowdrifts and stormy water streams. This can be done only by the aboriginal breeds of horses.

In fact, many aboriginal legends keep vague memories about horses. Though some scientists claim that to the time when people appeared in America, horses had already disappeared.

Long time was considered, that the genus of a horse would consist of four subgenuses: horses proper, donkeys, half-donkeys and striped zebras. However in the beginning of 90th of the last century, some scientists have related zebras to two independent subgenuses - zebra Grevi and all fine zebras, thus having increased the number of breeds up to five. The first - actually horses. This genus concerns all horse breeds: from the Welsh and Scottish pony, up to the Vladimir's cart-horse, capable to carry a cargo of 23 tons.

Till recently the ancestors of present-day horses were considered to be the numerous flocks of wild horses, but some time later they decided on the three definite types of horse – Przevalsky's horse, tarpon and koulan.

Przevalsky's horse was discovered by the great Russian traveler N. M. Przevalsky in central Asia in 1879 and was brought into the zoos of many countries, including "Askania-Nova" zoo. Stunted (height in crest – 120-135sm.), with dense body, big

2500 жыл бұрын Берел жылқылары осылай жерленген.

Реконструкция внутримогильного комплекса Берельского Кургана. Захоронения коней в 2500 лет тому назад.

Reconstruction of the tumulus complex of the Berel burial mound. The way of burying horses 2500 years ago

ры осындай. Ал сонда аңыздағы жылқы сұлбасының көрініс беруі қалай? Жұмбақ сыр осы.

Көп уақыт бойына жылқының тегі төрт тұқымнан: жылқының өзінен, есектен, жартылай есектен және жолақты зебрадан тараған деп саналып келді. Алайда, өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында ғалымдар зебраны дербес екі тұқымға – Греви зебрасы және тұрқы шағын зебраларға жатқызып, осылайша олардың тұқымдарының санын бесеуге дейін жеткізді. Біріншісі – сөз жоқ жылқының өзі. Оған барлық жылқы тұқымдастар: уэльстік және шотландтық понилерден бастап, ең кемі 23 тоннаға дейін жүкті еркін тарта алатын владимирлік ауыр салмақтылар кіреді.

Осы кейінгі кездерге дейін саны жағынан көп жылқының жабайы тұқымдастары үй жылқысының арғы тегі делініп келді, ғалымдар олардың үш түріне – Пржевальский жылқысына, Тарпаңға, Құланға табан тіреді.

Пржевальский жылқысын орыс саяхатшысы Н.М.Пржевальский Орталық Азияда 1879 жылы тапты. Олардың түрқы шағын (төбелігінен бастағандағы биіктігі 120-135 см.), денесі тығыз, басы үлкен, қысқа мойны жуан, төбелігі аса айқын емес, арқалығы тегіс, аяқтары қысқа жіңішке келеді. Жалы қысқа, қалың, төгіліп тұрады, кекілі жоқ, құйрығы бөкселігінің ортасына таман басталады. Түсі көбіне қоңырқайлау және құла, арқасында қара белдігі бар, құйрығы мен жалы қара. Олардың аздаған бөлігі Монғолия Халық Республикасының Алтай сыртындағы Гоби

чутка и осторожна. Питается скудной растительностью пустынь. На водопой выходит в сумерках. В поисках пастбищ совершает широкие сезонные перекочевки. Беременность около 11 мес., жеребята рождаются весной (апрель - май). Очень трудно приручается. Охраняется как единственный вид лошади. При скрещивании с домашними лошадьми дает плодовитое потомство, с зебрами и ослами - бесплодное.

Как только была открыта эта лошадь, она тут же была названа "перволошадью", "бабушкой современных коней". Однако это утверждение не соответствует истине. Ученый В.И. Громова – крупнейший знаток истории лошадей, на основании тщательных исследований, показала, что лошадь Пржевальского не имеет к современным лошадям никакого отношения, хотя и является им близкой родственницей.

Впоследствии это мнение подтвердил хромосомный анализ: у лошади Пржевальского оказалось 66 пар хромосом, а у домашней – 64. Таким образом лошадь Пржевальского не бабушка, а скорее тетя современным лошадям. Она развивалась самостоятельно, хотя, может быть, и повлияла на целый ряд степных пород таких, как, например, монгольская лошадка.

Тарпан – дикая европейская лошадь. Вот он-то как раз и был одним из предков современной домашней лошади. Европейский тарпан был пепельно-серого цвета с темной полоской по хребту, грива, хвост – черные, ноги в черных или бурых "чулках", а на передних ногах у некоторых коней

head, fat short neck, inexpressive crest, straight back and short fine-boned legs. Mane is short, thick and straight, he has not forelock; hair on his tail grows from the middle of the dock. Not numerous flocks inhabit in Gobi desert, in the North-West of China and Mongolia. They keep in the herds of 5-20 heads. This horse is very light and careful. Her meal is skimpy desert vegetation. She walks to the watering place in twilight. In search for pastures can cross long-distant territories. Their pregnancy lasts for about 11 months; foals appear in spring (April-May). It is very difficult to tame them, that is why it does not have domestic value. It is protected as the only kind of horse. In interbreeding with domestic animals gives fecund posterity, but with zebras and donkeys the posterity is barren.

Since this breed has been discovered, this horse got the name "first horse", "grandma of all present-day horses". However, this statement does not correspond with the truth. V. I. Gromova – great expert in horse history, on the basis of thorough research showed, that Przevalsky's horse does not relate to present day horses, though she is their closest kin.

Afterwards this opinion was proved by chromosomal analysis: Przevalsky's horse has 66 couples of chromosomes, but domestic ones only – 64. So, Przevalsky's horse is more likely an aunt father than a grandmother of present-day horses. She was developing unaided, though, probably, influenced a number of steppe breeds, such as Mongolian horse.

"Бек" ат зауытының таза қанды айғыры "Тестон"

"Тестон" - жеребец чистокровной верховой породы конезавода "Бек"

Stallion "Teston" of thoroughbred saddle breed of "Bek" stud farm

Талғат Кулибаев – белгілі атбегі, жол саласындағы Оңтүстік – Шығыс ішкі істер Департаментінің бастығы, полиция генерал-майоры

Талгат Кулибаев – известный конник, начальник Юго-Восточного ДВД на транспорте, генерал-майор полиции

Talgat Kulibaev, famous horsebreeder, head of South-West department of domestic affairs on transport, major-general of police

жазығында және Қытайдың солтүстік – батысында кездеседі. 5-20-дан үйір-үйір болып жүреді. Өте сезімтал әрі сақ келеді. Шөлдің онсыз да тапшы шөптесіндерімен қоректенеді. Суатқа ымырт үйірілгенде ғана барып құлайды. Жайылым іздеп кең жазықта маусым аралатып көшіп жүреді. Буаз кезеңі шамамен 11 айға созылады, құлындарын көктемде (сәуір-мамырда) туады. Қолға үйренуі өте қиын, сондықтан шаруашылықта пайдаланылмайды. Жылқының бірден-бір сирек кездесетін түрі ретінде қорғауға алынған. Үй жылқысымен шағылыстырғанда өнімді үрпақ береді, зебра және есекпен жақындастырудан тұқым алынбайды.

Осы жылқы анықталғаннан кейін, ол сол сәтінде-ақ "алғашқы жылқы", "қазіргі жылқылардың әу бастағы енесі" болған деп саналды. Алайда, бұл тұжырым ақиқатқа жақын болмай шықты. Жылқылар тарихының әйгілі білгірі саналатын ғалым В.И.Громова тыңғылықты зерттеулер жүргізудің нәтижесінде, Пржевальский жылқысының, оған бір табан жақындығы болғанымен, қазіргі жылқыларға ешқандай қатысы жоқ екендігін дәлелдеп берді.

Кейіннен оның бұл пікірінің дұрыстығы хормосомға тексеру жүргізудің барысында айқындалды: Пржевальс-

замечали чуть приметные поперечные полосы – зеброидность.

Вот что писал о тарпанах председатель днепровской уездной управы А.М. Колчанов: "Тарпаны были очень осторожны, легки и быстры на бегу. Стадом тарпанов всегда заправлял самец, он охранял стадо во время пастьбы, всегда находясь на каком-нибудь кургане, вообще на возвышенной местности, тогда как стадо паслось в долине. Самец давал знать стаду об опасности и сам уходил последним... Тарпаны очень выносливы к жажде, и достаточно небольшой росы, чтобы тарпан мог утолить свою жажду, слизывая росу языком с травы".

В 1866 году последних тарпанов доставили в Московский зоопарк, но приручить их не удалось. Потомства от них получено не было.

Последний табун тарпанов погиб в 1879 году. А ведь было их великое множество.

Дальними родственниками наших лошадей являются и полуослы. Это тоже целый подрод. Он объединяет диких животных: куланов, онагров, кианг. На территории бывшего Советского Союза куланы были почти полностью истреблены еще перед революцией. Чтобы сохранить оставшихся животных, советские ученые в 50-х годах

Tarpon is a wild European horse. He was one of the ancestors of present-day domestic horse. European Tarpon was smoky-grey with a dark strip on his back, mane and tail were black, legs were "dressed up" in dark brown tights, but on his front legs people might see half seen strips, similar to zebra's.

The head of Dnepr's district council A.M. Kolchanov wrote the following lines about tarpons: "Tarpons were very cautious, light and fast in running. A male always ruled the flocks of tarpons. He protected the animas during the pasturage, always being on the highest point, while the flock was in the valley. The male always alarmed animals and was the last coming...Tarpons can bear thirst. They will need a drop of dew to quench their thirst, licking off dew from grass."

In 1866 last tarpons were brought into Moscow zoo, but they were not tamed. They did not bring posterity.

The last flock of tarpons died in 1879. But they were so numerous.

Distant relatives of our horses are half-donkeys. This is a big subgenus. It includes wild animals: koulans, onagers and kiangs. On the territory of the former USSR koulans were almost exterminated before the revolution. To keep the remained animals alive, the Soviet scientists in 50th

кий жылқысында хромосомдардың 66, ал үй жылқысында – 64 жұбы бар болып шықты. Осылайша Пржевальский жылқысы қазіргі жылқылардың ертеректегі енесі емес, жай туысы екендігі мәлім болды. Бәлкім, мысал үшін айтқанда, монғол жылқысы сияқты бірқатар далада жайылып жүрген жылқы тұқымдастарына әсері болды деген күннің өзінде, ол өз бетімен өсіп, жетілген.

Тарпаң – еуропалық жабайы жылқы. Міне, нақ осылар қазіргі үй жылқысының әу бастағы ата тектерінің бірі болған. Еуропалық тарпаң жотасында қара жолағы бар күлгін-сұр түсті, жалы, құйрығы - қара, аяқтарында қара немесе қоңыр түсті "шашақтары" бар, кейбіреулерінің алдыңғы аяқтарында зер салса ғана айқын байқалатын көлденең зебра түсіне ұқсас жолақтар болған.

Тарпаңдар туралы Днепр уездінің басқармасы А.М. Колчанов былай деп жазады: "Тарпаңдар өте сақ келеді, сүйегі жеңіл әрі жүйрік. Тарпаңдар үйірін айғыры бастап жүреді, ол жайылған кезде үйірді күзетіп, әрдайым қандай да бір қорғандардың басында, атап айтқанда биік жерлерде қарауыл қарап тұрады. Айғыр қауіп төнген жағдайда үйірге дыбыс беріп, өзі ең соңынан барып кетеді... Тарпаңдар шөлге өте төзімді келеді, шөпке тұнған шық тамшысын тілімен жаласа, ол соған жетіп жатыр".

Тарпаңдардың ең соңғыларының бірі 1866 жылы Мәскеу зоопаркіне жеткізілді, бірақ оны қолға үйрету мүмкін болмады, ең аяғы тұқымы да алынбады.

решили поселить их на необитаемом острове Барсакельмес в Аральском море. Название "Барсакельмес" звучит очень мрачно, в переводе это значит: "Пойди – не вернешься". Получил остров такое имя не случайно: на нем нет пресной воды. И тут куланы, словно понимая, что это их последний шанс уцелеть, быстро приспособились к среде обитания. Теперь они пьют соленую морскую воду и чувствуют себя прекрасно вдали от больших дорог, хищников и от людей...

Куланы впервые описаны в 1775 году. Они стройны, легки, тонконоги. Но голова тяжела и непропорциональна туловищу, уши гораздо короче ослиных. Песочно-желтая окраска имеет различные оттенки: от светло-рыжего летом - до сероватого зимой. Куланы очень быстры. На равнинах могут мчаться со скоростью до 70 км/ч. Онагры сходны с куланами, но мельче их. По сохранившимся рисункам Древнего Египта можно предположить, что онагров использовали для езды и перевозки грузов. А теперь их почти не сохранилось в природе, редки они и в зоопарках.

Самый крупный из диких эквидов – это кианг ростом 130-140 см в холке, весом от 350 до 400 кг. В отличие от куланов и онагров сероватой окраски, шерсть у киангов красновато-коричневая или темно-каштановая. Они любят воду и умеют плавать. Выдерживают условия жизни на высоте до 5,5 тысяч метров над уровнем моря на южных склонах Гималаев и высокогорных равнинах Тибета.

decided to bring them to a desert island Barsakelmes in Aral Sea. The name "Barsakelmes" sounds very gloomy, if to translate it will be "Go and you will not return ". The island got such name island not casually: there is no fresh water on it. And here koulans, as if understanding, that it is their last chance to escape, have quickly adapted to an inhabitancy. Now they drink salty sea water and feel perfectly far from the big roads, predators and people...

For the first time koulans were described in 1775. They are harmonious, easy and slim-legged. But their head is heavy and disproportionate to a trunk; ears are much shorter than donkey's. Their sandy-yellow color has various shades: from bright - red in summer - up to grayish in winter. Koulans are very fast. On plains can rush with a speed up to 70 km/h. Onagers are similar to koulans, but smaller than the last. According to the kept figures of Ancient Egypt it is possible to assume, that onagers were used for driving and transportation of cargoes. Now they are almost died out in nature and are rare in the zoos.

Largest of wild ancient genuses are kiangs. Their height is 130-140 cm in crest, weight 350-400 kg. In contrast to koulans and onagers, which are of grayish color, kiangs have reddish-brown or dark-chestnut hair. They love water and can swim. They can live at a height of 5.5 thousand meters above sea level on Southern slopes of the Himalayas and high-mountainous plains of Tibet.

"Бек" ат зауытының таза қанды жылқылары
Лошади чистокровной породы конезавода "Бек"
Horses of "Bek" stud farm

Дала көкпары
Степной кокпар
The Kokpar steppes

II

КӨНЕ ЗАМАН КҮМБІРІ

немесе жылқы жайындағы қиял-ғажайып аңыздар мен тарихи жазбалар

В МИФЕ, ЛЕГЕНДЕ, ИСТОРИИ...

IN MYTHS, LEGENDS, HISTORY...

Салт атты қазақ. XVIII ғ.
Всадник. XVIII в.
Horseman XVIII

Жылқы шаруашылығының тарихы адамзаттың рухани мәдениетімен тығыз байланысты. Басқа жануарларға қарағанда жылқыға қатысты халық ауыз әдебиетінде сақталған мақал-мәтелдер, аңыз - әңгімелер жетіліп артылады. Көне мифологиялардағы қиял-ғажайыптар өз алдына. Ертегілердің өздерінде батырлар мен бекзадалардың, сыйқыршы жадылаушылардың іс-әрекеттерінің бәрінде жылқы ақылды жануар ретінде сипатталады. Қосарлап жегілетін үшқыр аттар, серілердің жан серігіне айналып кеткен сәйгүліктер жайындағы әсерлі әндер қаншама! Қанатты Пегастың дарындыларды поэзияның биік шыңы – Парнасқа алып шығатындығы тағы бар. Поэзия мен көркем прозада, көркем сурет пен мүсін өнерінде шаруаның қолқанатына, жауынгердің жан серігіне, серінің көз қуанышына айналған аттар жайында толымды да толғамды жүректі баурайтын небір байлаулы ойлар жоқ дейсіз!

Қолына жылқының жүгенін ұстаған адам күнделікті ойында, үй шаруасында өз баласын ат үстінде көруге ұмтылып келген. Ойыншықтарда да соларды бейнелеуге тырысқан. Бұған адамдардың ертедегі қоныстарына қазба жұмыстарын жүргізу кезінде табылған саздан жасалған ойыншық ысқырғыштың табылғандығы дәлел. Кейін келе ат бейнесін ағаштан ойып жасап, балалардың ойыншығы етіп кана қоймай, сонымен қатар үйлердің, кемелердің мандай алдын әсемдеуге, шөміштердің өрнегіне, түсқа ұстар

Көне заманда, дөлірек айтсақ осыдан 2500 жыл бұрын көшпенділер астарындағы аттарын осылай әдемі өспеттеген. Берел қорымынан табылған жирен айғырдың экспонаты.

2500 лет тому назад кочевники таким образом снаряжали своего верхового коня.На снимке: экспонат жеребца рыжей масти, найденные при раскопках Берельского Кургана в 1998 году.

In this picture you can see how the nomads fitted out their saddle horses 2500 years ago. This exhibit shows a red coat stallion during the digging of the Berel burial mounds in 1998.

История коневодства неразрывно связана с духовной культурой человечества. Ни об одном животном не сложено столько легенд, изречений, пословиц, поговорок, как о лошади. А древние мифы? А сказки, в которых батыры, богатыри, витязи, рыцари, волшебники – все на добрых конях! В песнях – тройки борзые, кони верные,

The history of horse breeding is indissolubly connected with the spiritual culture of humanity. There is no animal but the horse about which there are so many folk adages, proverbs and sayings. And think about ancient myths. Think about fairy-tales in which heroes, knights, warriors, magicians – all ride good horses! In songs there always swift troikas and

Томирис патшайым
Царица Томирис
Princess Tomiris

кілемдердің көркіне айналдырған. Халық қолөнершілері сымнан, ағаш тамырларынан, сабаннан, металдан, матадан, жіптен аттың небір қайталанбас ғажайып бейнелерін туғызған. Тіпті ат бейнесінде қамалдар мен қақпалар да жасалған. Аттың, ойыншық аттардың осыншалықты қастерленуіне не себеп? Бәлкім жылқының адамдар аяқ артар көлік болғандығынан ба? Әлде оның өмір ағысында небір алмағайып кезеңдерді онымен бірге бастан өткеріп келе жатқандығынан ба?

Ал адам мен жылқы бейнелі кентавр ше? Осыған қарағанда ат пен адамның бар болмысымен, құдырет қарымымен, ақыл санасымен соншалықты кірігіп кеткендігі аңғарылып тұр. Шынында да, адам өзінің ақылымен және жан серігі саналатын атымен құдыретті.

Ал ертегілерде сипатталатын аттарға тіпті сан жетпейді. Олар халық ертегілері мен аңыздарынан желі тартып, күні бүгінге дейін жеткен, тіпті бізден кейін де адамзат баласының талай үрпағын қиял қанатына мінгізетіндігі сөзсіз.

Пегас қиялдан туғанымен, өмірде ақиқат шынайы болғанындай әсер беретіні қалай?! Аңыздардың желісіне қарағанда бұл ат қорқынышты жылан бұрымды Медуза сұлудың қанынан жаратылған, оның көзі түскен адамдар тасқа айналып кеткен. Медузаны Тезей өлтіреді. Ең алғаш Пегасты ба-

лошадки, лошадушки. Никто иной, как крылатый конь Пегас возносит таланты на поэтическую вершину Парнаса. Поэзия и художественная проза, живопись и скульптура не обходятся без присутствия лошади-пахаря, лошади-воина, лошади-друга.

Находясь рядом с легкокрылым тулпаром, человек стремился приблизить его к себе и своим детям в игрушках, предметах обихода. Самыми первыми были изделия из глины – свистульки, найденные при раскопках древних поселений. В более поздние времена лошадок стали вырезать из дерева – игрушки, украшения ("коньки") крыш домов, носовой части судов, ковшей, прялок, кроватей. В ловких руках умельцев коники рождались из прутьев, корней, соломы, папье-маше, металла, тканей, ниток. В виде коней изготовляли замки и запоры. Почему же так популярны были изображения коней, игрушки-кони? А разве не лошадь с давних пор впряжена в колесницу человечества? Не она преданно делит с человеком круговерть его жизни?

А слияние человека и лошади: кентавр. Представляя его, нетрудно убедиться, насколько тесно соединены конь и человек. Их объединяют красота, сила и редкое чутье. В самом деле, человек силен своим умом и мощью лошади, находящейся в его руках.

Золотогривые кони из эпосов и дастанов... Сколько их? Перечесть невозможно. Они рождались и рождают-

loyal horses, often described warmly and tenderly. It is the winged horse Pegasus who raises talents to Parnassus poetical peak. Poetry and belles-lettres, painting and sculpture cannot do without the presence of a ploughing horse, a horse-warrior or a horse-friend.

Having the horse by his side the man tries to bring it nearer to himself and his children in toys and objects of everyday use. Things made of clay were the first, they were whistles found during excavating of ancient settlements. Later horses were cut out of wood; they were toys, decorations of house roofs (ridges of roofs), ship vessel fronts, ladles, distaffs, beds. In the adroit hands of skillful craftsmen horses were made of twigs, roots, straw, papier-mвchй, metals, fabrics, thread. Locks and fastenings were made in the form of horses. So, why were toy horses and the horse image in general so popular? But isn't it the horse who has been harnessed in the humanity chariot from of old? Isn't it the horse who has been sharing the man life's rotation so loyally?

Think about the blending of the man and the horse called Centaur. Looking at him it is not difficult to make sure about how closely the horse and the man are connected by their beauty, strength, and intelligence. And, indeed, the man is strong because he is intelligent and the horse in his hands is powerful.

And fairy horses from epos and dastans... How many of them? It is impossible to count them. They were and are born in folk tales and legends, they

Белгілі атбегі, Алматы облысының әкімі – Серік Үмбетов

Серик Умбетов – известный конник, аким Алматинской области

Serik Umbetov, famous horsebreeder, mayor of Almaty region

ска бір грек батыры – Беллерофонт ерттеп мінген. Оның үстіне мінген ол қатерлі Химерамен шайқасып, оны өлтіреді, амазонкалықтарды жеңеді, тіпті Олимптың биігіне де көтеріледі. Міне, осы арада гректердің басты құдайы Зевс батырдың атын "тәркілеп" алады. Онымен ол жер-жаһанды шарлайды, Пегас оған күннің күркірі мен найзағайды әкеліп тұрады.

Иран ертегісіндегі он екі қанатты тұлпардан, армян эпосындағы қанатты аттан басқа, ертедегі көптеген жазушылар Пегасты таң шұғыласының құдайы – Эостың аты деп сипаттайды.Ол өзінің арқасына тоғыз музаны отырғызып, серуендеткен. Осы сәйгүліктің аты поэзияда мейлінше дәріптелуі кездейсоқтық емес. Аңыздардың желісіне қарағанда осы қанатты аттың тұяғы тиген жер ойылып, Геликон тауында суы шәрбат Ипокрен бұлағының көзі ашылған. Оның көне Элладаның көптеген ақындары поэзиясына арқау болғандығы да сондықтан болса керек.

Атты құдайға теңеп, оған жалбарынған да. Егер де байырғы адамдардың түсінігінде жылқы құдыретті күшке айналмаса, олар ертегілерге де арқау болмас еді. Өйткені осы ертегілерде ақиқатқа бір табан жанасымды шындықтар жатыр.

Осыған көз жеткізу үшін тарихи деректерді алға тартып көрелік. Оған сүйенсек, жылқы өсірудің Дунайдан Жайыққа дейінгі кең жазықта пайда болып, сол арадан тамыр тартқандығы аңғарылады.

Әдеби деректер Шығыста жылқы түлігі Қазақстанда және басқа, оның ішінде Еуропа елдерінде кеңінен ся в народных сказках и сказаниях, живут в памяти людей, которая, как известно, не подвластна бегу времени и тлену.

Пегас как реял, так и реет. Родился этот конь из крови страшной змееволосой девы Медузы, от взгляда которой люди превращались в камни. Медузу убил Тезей. Впервые оседлал Пегаса другой греческий герой – Беллерофонт. На нем он сражался со страшной Химерой, убил ее, на нем победил амазонок и сумел даже подняться на Олимп. Во тут коня и "реквизировал" у героя верховный бог греков Зевс. И стал сам на нем разъезжать, причем Пегас носил ему гром и молнию.

Наряду с двенадцатикрылым конем из иранских сказок, крылатым конем из армянского эпоса, у многих древних писателей Пегас считался конем богини утренней зари – Эос. Катал он и девять муз на своей спине. С поэзией имя этого скакуна связано не случайно. Миф повествует о том, как под ударом копыта крылатого коня на горе Геликон открылся чудесный источник Ипокрена. Он вызвал вдохновение многих поэтов древней Эллады.

Коней обожествляли, коням молились. Не были бы кони в представлении древних людей богами, вряд ли они сохранились бы в сказках. Сказки берегут память о самом важном.

В качестве доказательства нелишне сделать небольшой экскурс в историю, из которой известно, что родилось и совершенствовалось коневодство в привольных степях, простирающихся от Дуная до Урала. Хранителями самых древних конских культур является Казахстан.

Литературные источники свидетельствуют о том, что на Востоке кони появились тогда, когда они уже широко использовались на территории Казахстана и других стран, в том числе европейских.

live in people's memory which is known to be influenced neither by the flow of time, nor by any decay.

Pegasus hovers as he used to hover. This horse was born of the blood of the horrible snakes-haired maid Medusa whose stare made people turn into stones. Medusa was killed by Theseus. Pegasus was saddled for the first time by another Greek personage - Bellerofontus. Together with Pegasus, he was fighting terrible Chimera, killed her, then defeated the Amazons, and was able even to rise to Olympus. And here the horse was "requisitioned" by the supreme Greek god – Zeus. Then he began to ride it about, Pegasus carrying his Thunder and Lightning.

Along with the twelve-winged horse from Iran tales, the winged horse from the Armenian epos, many ancient writers considered Pegasus to belong to Eos – the goddess of the morning glow. The nine muses were also riding him for pleasure. And not occasionally this horse's name is connected with poetry. The myth tells us how under the stroke of the winged horse's hoof there appeared Ipocrenus wonderful spring on the mountain Gelicon. It caused the aspiration of many poets of ancient Hellas.

Horses were idolized, horses were prayed to. Hadn't horses been gods for ancient people, they would have hardly remain in fairy-tales. Tales keep the memory of the most important things.

To prove all that it might be useful to make an excursion into history. History tells us that horse breeding was born and perfected in the free steppes stretching from the Danube to the Ural. The keeper of the most ancient horse breeds is Kazakhstan.

Literal sources prove that horses had been widely used on the territory of Kazakhstan and other countries, including European ones, before they appeared in the East.

Қазақтың ұлттық ойыны "Аударыспақ"
Казахская национальная игра "Аударыспак" (борьба на лошадях)
Kazakh national game "Audaryspak" (fight on horses)

"Ер жігіт ойынының" шеберлері
Виртуозы джигитовки "Ер жигит ойыны"
Virtuosos of trick riding "Er zhigit oiyny"

пайдаланыла бастаған кезде пайда болғандығын айғақтайды.

... Ғалым-лингвистер біздің планетамызда жылқыны алғаш қолға үйретіп, үй жануарына айналдырғандар үндіеуропалықтар (ирандықтардың, гректердің, германдардың, славяндардың және басқа еуропа халықтарының арғы ата-бабалары) деп санайды. Сондай-ақ ол жылқы үндіеуропалықтардың діни танымтүсінігінде де жиі кездеседі.

Урда, Лагашта, Шумерде ат үстінде отырған адамдар бейнесі табылған, бұл адамдар жат жұрттықтар, өйткені олардың киім киістері Қос өзен аралығын мекендейтін тұрғылықты адамдарға мүлде ұқсамайды. Шумерлердің тіліндегі аттың атауы "аншекур" делінуінің өзі "жат жерлік таулы елдің есек мінгендері" деп аударылуы да соны аңғартады. (Өзіміз жоғарыда айтып өткеніміздей, есектер жылқыға қарағанда қолға ерте үйретілген). Ал Шумерге жылқылар қазіргі Украина аумағынан Кавказ арқылы тараған.

II-III мыңжылдықтарда Шығыста пайда болған жылқылар экзотикалық жануар саналды, шаруашылыққа және жаугершілік міністе жарамады. Аттарды есек сияқты әбзелдеп, оның басына теріден тігілген мұрындық сақинасы бар қапшық кигізіп, өгіз сияқты етіп жеккен. Тағы да осы кезде Украинадан үнді-иран тайпасына жаңаша

...Ученые считают, что первыми на нашей планете приручили и одомашнили коня индоевропейцы (предки иранцев, греков, германцев, славян и других европейских народов), потому что слово "конь" - индоевропейского происхождения. Это же относится и к религиозному культу коня, который был развит у индоевропейцев.

В Уре, Лагаше, Шумере найдены изображения сидящих на конях людей, и люди эти чужестранцы; они одеты не так, как коренные жители Двуречья. Да и название коня на шумерийском языке – "аншекур" - переводится как "осел из чужой горной страны". (Ослы, как уже говорилось, были приручены раньше лошади). А в Шумер кони проникли с Кавказа, куда, в свою очередь, были завезены с территории нынешней Украины.

Кони, что попадали во II-III тысячелетии на Восток, были экзотическими животными, мало пригодными для хозяйства и войны. Лошадь взнуздали, как осла, накидывая ей на голову кожаный намордник с наносным кольцом, запрягали, как быка. И опять с Украины пришли индоиранские племена, которые привели по-новому взнузданных коней и колесницы, которые потом освоили ассирийцы и индийцы, а затем уж египтяне.

Поэтому совсем не случайно самое древнее в мире захоронение черепа коня найдено на Украине у поселения Деривка и относится оно к концу

...Linguists think that Indo-Europeans (ancestors of Iranians, Greeks, Germans, Slavs and other European peoples) were the first on our planet to tame and domesticate the horse because the word "horse" is Indo-European in origin. This also concerns the religious cult of the horse that Indo-Europeans developed.

Pictures representing people who ride horses are found in Ura, Lagash, Shumer; and those people are strangers, their clothes are different from those of the Dvurechye native inhabitants. The word "horse" sounds in Shumer as "anshekur" and translated as "a donkey from a strange mountainous country". (Donkeys were tamed earlier than horses, as has already been mentioned). Horses got into Shumer from the Caucasus where they had been brought earlier from the territory which Ukraine occupies nowadays.

Horses that were occasionally brought in the II-III centuries to the East were considered to be exotic animals, not quite suitable for farming and warfare. They bridled a horse like a donkey having put a leather muzzle with a nosering upon its head, harnessed it like a bull. Again the Indo-Iranian tribes came from Ukraine and brought differently bridled horses and chariots that were later mastered by Assyrians and Indians and only then by Egyptians.

So, it is not surprising that the most ancient burial of a horse skull was found in Ukraine near the settlement Derivka

Астана қалалық ішкі істер Департаментінің "Үміт" атты көкпаршылар командасы. Ортада команда жетекшісі, полиция генерал-мойоры, Ішкі Істер Департаментінің бастығы Досымов Серімжан Төлеуұлы.

Команда кокпаристов Департамента Внутренних Дел города Астаны "Умит". В центре руководитель команды, генерал-мойор полиции, начальник ДВД г. Астаны Досумов Серимжан Толеуович.

"Umit" team kokparists of the department of domestic affairs of Astana. In the center Serimzhan Dosumov team leader, major-general of police, head of the department of domestic affairs of Astana

әбзелдендірілген аттар, жеңіл доңғалақты арбаларға мінгендер келді, кейін оны ассириялықтар мен үнділер, ал олардан кейін египеттіктер меңгерді.

Сондықтан дүниежүзіндегі ең көне қорымнан – Украинаның Дервик қонысынан біздің эрамызға дейінгі IУ ғасырдың аяғына жататын аттың бас сүйегінің табылуы кездейсоқтық емес. Жас жылқының бас сүйегі тағы бір аттың аяқтарымен бірге молшылық құдайының бейнесімен қатар түрған қасиетті құмған мен ошақтың қасына қойылған. Ал осыдан біраз бұрын осы жерде, Белоруссияда, Ұлы Отан соғысына дейін, Иван Купала мейрамында аттың бас сүйегі гүлмен безендірілетін болған.

Сондай-ақ биенің бас сүйегі Ирандағы қазба жұмыстары кезінде де табылды. Мұнда жылқының басы бейнеленген құмған табылған. Осы құмған – ритонға – патшаны таққа көтеру кезінде ақбоз аттың қаны құйылатын болған. Осындай ритондарды қолына ұстап түрған патшалар молшылық құдайы оларға билікті тапсырып түрған түрғыдағы кескіндемелер мен бедерлерде бейнеленген.

Дін пайда бола бастаған кезде жылқы үнді-еуропа халықтарында молшылықтың, табиғаттың - күннің, аспанның, жердің құдыретіне жан бітірудің нышанына айналған. Боз ат IV тысячелетия до нашей эры. Череп молодого жеребца положен вместе с ногами другой лошади у священного сосуда и очага рядом с фигуркой богини плодородия. А совсем недалеко от этого места, в Белоруссии, еще до Великой Отечественной войны в праздник Ивана Купалы конский череп украшали цветами.

Кобылью голову обнаружили и на раскопках в Иране. Здесь нашли сосуды в форме конской головы. В этот сосуд – ритон – наливали кровь белого коня при коронации царя. С такими ритонами в руках изображены цари на древних рельефах и фресках, где богиня плодородия вручает им власть.

В период зарождения религии конь у индоевропейских народов был символом плодородия, воплощением обожествленных сил природы – солнца, неба, земли. Белый конь был воплощением бога Солнца (по иным верованиям, был слугой бога). Геродот сообщает: "У массагетов из богов чтут только Солнце, которому приносят в жертву лошадей. Смысл жертвы: быстрейшему из всех богов подобает быстрейшее животное". Миф о Троянском коне, древние греки считали исторически достоверной истиной. В древней Трое в честь божества грозы вокруг города возили огромное изображение лошади. У скифов конская голова украшала скипетры – символы власти, конское изображение на

and it is dates from the end of the IV century B.C. A young stallion's skull was put there together with another horse's legs by a sacred vessel and a fireplace near a figurine of the goddess of fertility. Not far from that place, in Belarus, even before the war of 1812 on the holiday of Ivan Cupala a horse skull was decorated with flowers.

A mare's head was also discovered during excavating in Iran. Vessels in the form of a horse head were found there. This vessel, called riton, was used to keep a white horse's blood during tsars' coronations. Images of tsars with such ritons in their hands decorate ancient reliefs and frescos together with the goddess of fertility delivering power to them.

During the period of religion, appearing Indo-European peoples considered the horse to be a symbol of fertility, the incarnation of the nature idolized powers – the sun, the sky and the earth. The white horse was considered to be the incarnation of the god Sun (according to other beliefs, a servant of the god). Herodotus wrote: "Massagetes revere only Sun of all the gods, and offer horses to this god as a sacrifice. The sacrifice means: the swiftest animal for the swiftest of all the gods". Ancient Greeks considered the myth about the Trojan horse to be a historical fact. In ancient Troy a huge horse image was being carrying around the town to honour the

– Күн құдайының бейнесі (өзге діни түжырымдарда құдыреттің қызметшісі). Геродот былай дейді: "Массагеттер құдайлардың ішінде Күнді айрықша қастерлейді, оған құрбандыққа жылқы шалады. Бұл құрбандықтың мәні: ең жылдам құдайға үшқыр жануар лайық дегенге саяды ". Троя атына қатысты аңызды ертедегі гректер тарихи шындық санайды. Көне Трояда найзағай құдайының құрметіне қаланы айналдыра орасан үлкен жылқы бейнелері тұрғызылған. Скифтерде аттың басы –билік құдыретін танытса, славяндардағы үй маңдайшаларындағы аттың бейнесі бақыттылықтың белгісі саналған.

Қарап отырсаңыз, қай жерлерде болмасын, діннің жылқыға баса маңыз бергендігі байқалады. Қорымдарда жылқының қаңқаларының көптеп кездесетіндігі содан. Әсіресе жылқының түсіне баса мән берілген. Ертедегі Тува патшаларының зираттарына алтын түстес жирен жылқылар, скифтерде - қарагер жылқылар үйірімен жерленген. Кельттер патша тағына отырғызарда құдайға құрбандыққа боз бие шалынған, үндінің "Ригведа" эпосында құрбандыққа жылқы шалудың Ашвамедха салты сипатталады. Патша күн мен түн теңескен айда соғыс пен қаһар құдайы Индреге өзінің ең таңдаулы бозқасқасын құрбандыққа шалған. Жылқыны басына күн бейнесі – доңғалақ орнатылған адалбақанға

коньке крыше дома у славян означало символ счастья.

Практически повсеместно коню придавалось особое религиозное значение. Именно поэтому останки сотни животных найдены в захоронениях. Причем особую роль играла масть коня. К примеру, в глубокой древности рядом с усопшими царями закапывали целые табуны золотисто-рыжих лошадей. Подобный обряд был у скифов. Правда, разница была в масти. Они предпочтение отдавали вороным коням. Кельты при венчании на царство приносили в жертву богам белую кобылицу, в индийском эпосе "Ригведе" описан обряд Ашвамедха – принесение в жертву коня. Царь в месяц равноденствия приносил в жертву богу войны и грозы Индре своего лучшего белого жеребца. Коня привязывали к столбу, над которым было установлено колесо – символ солнца. Жены царя закалывали жертву и делили ее на три части: голова посвящалась богу огня и должна была дать новому правителю духовную

deity of thunderstorm. Scythians had a horse head as a decoration of scepters – symbols of power, a horse image on the ridge of a roof was considered to be a symbol of happiness by Slavs.

Practically everywhere the horse was attached some special religious meaning. That is why hundreds of horses are found in burials. Some special importance was attached to a horse's colour. Tsars of ancient Tuva had herds of golden-red horses in their graves, Scythians had black ones. Celts offered a white mare to the gods as a sacrifice during the ceremony of coronation, the Indian epos "Rigveda" describes the rite of Ashvamedkh representing horse sacrificing. The tsar offered his best white stallion to the god of war and thunderstorm Indra as a sacrifice on the day of equinox. The horse was tied to a pillar above which a wheel symbolizing the sun was fixed. The tsar's wives slaughtered the horse and divided it into three parts: its head was dedicated to the god of fire and was to give the new ruler the spiritual power, its body was to give him the physical power and its tail was supposed to make him wealthy.

In the Slavonic mythology horses have some special importance. Think about "At sea or in the ocean, on the island Buyan..." Or, maybe, Ruyan instead of Buyan? This island has the German name Ryugen now. It is in the Baltic Sea and only a thousand years ago Slavs inhabited it. The main town

Дала көкпары
Степной кокпар
The Kokpar steppes

байлаған. Патшаның әйелдері атты құрбандыққа шалып, оны үшке бөлген: басы от құдайына бағышталған және ол жаңа билеушіге рухани, денесі – тән күшін береді, ал құйрығы – байлық әкеледі делінген.

Славяндар аңыздарында да жылқы айрықша орын алады. "Телегей шалқар теңізде, Буян атты аралда..." Осындағы Буян Руян емес пе екен? Бұл арал енді немісше Рюген деп аталады. Ол осыдан бар болғаны мың жыл бұрын славяндар қоныстанған Балтық теңізіндегі арал. Аралдағы басты Арконе қаласына Көне Русьтан өздері де славяндар саналатын, тілдері ұқсас саудагерлер келіп, сауда-саттықтарын жасаған, Святовита құдайының құрметіне салынған славяндардың басты храмына бас сұқпай кетпеген. Храмның ортасына қымбат тастармен безендірілген төрт басты құдайдың бейнесі орнатылып, оның етегіндегі идолға найза, семсер мен қалқан қойылған. Ал қатарында байлаулы ақбоз ат тұрған. Табыну кезінде храмға келгендер аттың барлық қимыл-қозғалысына зер салып, ал абыздар оның мәніне түсінік беріп отырған. Соғыс болардың алдында атты найза жатқан құмның үстіне алып шығатын болған. Егер ат найзаны жанап немесе аяғымен басып кететін болса, мұны жамандыққа жорып, славяндар жауларымен мәмілеге келуге немесе жолы болмаса, соғысқа шығуға болмайтынын ескерткен. Ал ат найзаны аттап өтсе, онда жеңіске сенімді болған. Храмда ат ерекше құрметпен ұсталған. Ол үшін 300 сиыр мен 300 қой бөлінген. Ат ұстаушы діни қызметкерлер ерекше киім киіп, ат ұстаған кезде ерекше ырымдар жасаған. Ат ұстаушы діни қызметкерлер ерекше киім киіп, ат ұстаған кезде ерекше ырымдар жасаған.

Славяне считали, что у коня есть душа, сила, тело и богатство. Душа – это память, сила – это ум, тело – силу физическую, хвост – богатство.

Особое место занимают кони в мифологии славян. "На море-окияне, на острове Буяне..." А может быть, не на Буяне, а на Руяне? Этот остров теперь называется по-немецки Рюген. Находится он в Балтийском море и всего тысячу лет назад был населен славянами. В главном городе острова Арконе бывали торговые люди с Древней Руси, и поскольку были они тоже славяне и тоже язычники, то, наверняка, заходили в главный славянский храм бога Святовита. В средине храма стояла статуя бога с четырьмя головами, богато украшенная драгоценными камнями, у подножия статуи-идола лежали копье, меч и щит. А рядом на привязи стоял белый конь. Во время молитвы посетители внимательно следили за всеми движениями коня, а жрецы растолковывали их смысл. Перед войной коня проводили по песку, на котором лежали копья. Если конь спотыкался или задевал копье копытом, это считалось плохим предзнаменованием, славяне тогда стремились помириться с противником или по возможности оттянуть столкновение. Слава об этом храме и коне Святовита гремела далеко по свету. Но в 1168 году датский король Вольдемар напал на остров. Славяне мужественно защищали родину и ее святыни, но силы были неравны, славяне были перебиты, жрецы умерли под пытками, поскольку король искал сокровища. Но ни один жрец, ни один простой славянин не сказал, где они спрятали священную статую и коня.

of the island Arkona was visited by traders from Ancient Russia. As they were also Slavs and pagans, they must have visited the main Slavonic temple of the god Svyatovit. In the middle of the temple there was a statue of the god having four heads. The statue-idol was richly adorned with precious jewels and there was a spear, a sword, and a shield at the foot of it. A white horse on a tether was standing next to it. While praying all the visitors of the temple were carefully watching the horses movements and priests were interpreting them. Before warfare a horse was being led along the sand on which spears were lying. If the horse stumbled or touched a spear with its hoof, it was interpreted as a bad sign and Slavs tried to get reconciled with their enemy or to delay the battle if it was possible. This temple was very famous around the world as well as Svyatovit's horse. But in 1168 the Danish king Voldemar attacked the island. Slavs were very courageous to defend their homeland and its sacred relics, but the forces were not equal. So, Slavs were defeated and priests died due to torturing because the king was looking for treasures. But no priest, no common Slav said where they had hidden the sacred statue and the horse.

In 1524 Hernбn Cortes conquered Mexico and moved to Guatemala where he came across the Indian tribe itsa. Indians treated the conqueror quite well. He presented them with his horse that was

"Бек" ат зауытының жылқылары
Лошади конезавода "Бек"
Horses of "Bek" stud farm

рықты кейінге қалдыруға тырысқан. Святовита храмы мен атының даңқы алыс түкпірлерге дейін жеткен. Бірақ 1168 жылы дат королі Вольдемар аралға шабуыл жасады. Славяндар туған жерлерін және оның қасиетті храмын жан сала қорғады. Алайда, күш тең болмағандықтан, славяндар қирай жеңіліп, ал абыздар король қазыналы байлықты тауып беруді талап еткен жан қинаған азап астында қаза тапты. Осындай азап шеккендеріне қарамастан бірде-бір қарапайым славян, бірде-бір абыз қасиетті тасмүсін мен аттың қайда жасырылғандығын айтпай кетті.

1524 жылы Эрнандо Кортес Мексиканы басып алып, Гватемала жеріне өтті, мұнда ол үндістердің ица тайпасымен беттесіп қалды. Үндістер жат жерлік жаулап алушыларды жақсы қарсы алды. Осыған орай ол оларға үрей шақырған астындағы атын қалдырып кетті. Біріншіден, үндістер жалқүйрықты өздері бұрын көрмеген жануардан қатты қорықса, екіншіден, жаулап алушының атты көздің қарашығындай сақтаңдар деген әмірі қатты әсер етті. Бірақ ол түземдіктерге атты немен азықтандыру керек екендігін айтуды ұмытып кетті. Олар болса оны қасиетті құдыретке балап, бар дәмділері мен сусындарын алға тартып бақты. Мұндайды аузына мүлде алмайтын ат, сөз жоқ, өліп қалды.

сколько король искал сокровища. Но ни один жрец, ни один простой славянин не выдал, куда они спрятали священную статую и коня.

В 1524 году Эрнандо Кортес завоевал Мексику, затем его войска вошли в Гватемалу, где столкнулся с индейским племенем ица. Индейцы хорошо приняли завоевателя. И он оставил им своего коня, который был встречен с большими опасениями. Во-первых, индейцев пугало незнакомое гривастое существо, во-вторых, их совершенно обескуражил грозный приказ завоевателя сберечь коня, но при этом забыв сообщить туземцам, чем кормить животное. Они же в священном ужасе потчевали того лучшими яствами и напитками. Естественно, при таком рационе конь скоро погиб. Индейцы пришли в ужас! Они не угодили божеству и навлекли на себя гнев. Чтобы замолить грех, они быстро изготовили каменную статую коня, который получил имя Циминчака – бога грома. Может быть, потому, что у завоевателей было огнестрельное оружие, которого индейцы не знали?

Много лет спустя новые завоеватели обнаружили в храме каменного коня. Поскольку среди непрошенных гостей было немало миссионеров, они решили низвергнуть ложное божество. Тогда индейцы тайно ночью попытались спрятать его на берегу озера. Но в перевозке статуй, они были людьми

accepted with doubled fear. Firstly, Indians were afraid of the strange creature with a mane. Secondly, they were disheartened by the conqueror's formidable command to save the horse, but he forgot to tell them what to feed it with. So, being mesmerized by the sacred horror they treated it to the best viands and drinks. And it is quite natural that being fed like that the horse died. Indians were really terrified! They thought they had not pleased the deity and drawn anger upon themselves. To atone for their sin they quickly made a stone statue representing the horse that got the thunderstorm god's name – Tsiminchak. Maybe, because the conquerors possessed firearms which Indians didn't know?

Many years later new conquerors discovered the stone horse at the temple. Unfortunately, they were missionaries who tried to overthrow the false deity at once. Then Indians tried to hide it secretly on the lakeside at night. But they were ignorant of statues transportation, the boat turned upside down and the statue sank. Indians still say that sometimes this statue rises above the surface of the water and warns them about misfortunes, and then goes back to the lake bed where it is guarded by a dragon.

In ancient Spanish books there are notes that missionaries saw bones hanging from the ceiling and decorated with flowers at the temple where the stone Tsiminchak

"KazEnergy" ассоциациясы басқармасының төрағасы Тимур Кулибаев – жылқы шаруашылығы мен ат спортының шынайы жанашыры әрі қамқоршысы.

Председатель правления ассоциации "KazEnergy" Тимур Кулибаев является активным подвижником племенного коневодства и конного спорта в Казахстане.

Timur Kulibaev – chairman of board of association "KazEnergy" big fancy and active hermit of tribal horse breeding and horse sport in Kazakhstan

Үндістерде зәре-құт қалмады! Құдайдың қаһарына ұшырадық, бәлеге қалдық деп ойлады. Осы күнәларын жуып-шаю үшін олар тастан ат бейнесін ойып жасап, оған қаһарлы құдай Циминчак деген ат берді. Мұның себебі жаулап алушылардың қолдарында бұрын-соңды үндістер көрмеген оқпен атылатын қарулардың болғандығынан еді.

Арада көп жылдар өткенде жаңа жаулап алушылар храмнан аттың тас бейнесін тапты. Бақытсыздыққа қарай, бұлар миссионерлер болғандықтан, жалған құдайға табынушылықты жойып жіберуге тырысты. Осы кезде үндістер түнде жасырынып келіп оны көлдің жағасына апарып көміп тастамақшы болды. Бірақ тасмүсінді қайықпен алып жүрудің қыр-сырынан хабарсыз олар оны аударып алып, тас сүлба суға батып кетті. Күні осы уақытқа дейін үндістер осы тассүлба су бетіне қалқып шығып, өздеріне бақытсыздық туралы хабар береді, бұдан кейін айдаһар күзетіп тұратын су түбіне қайта батады дегенге имандай сенеді.

Көне испан кітаптарында тас Циминчак тұрған храмда миссионерлер төбеге ілініп, гүлдермен көмкерілген қаңқаны көрген. Бәлкім, бұл Кортес үндістерге қалдырып кеткен аттың сүйегі болуы да ғажап емес...

Ат - құдайлар, билік мен бақыт белгісі, ою-өрнектердегі, сыйлықтардағы, тарту-таралғылардағы, есік түткасы, қапсырмалар және басқа то-

несведущими, – лодка перевернулась, и статуя затонула. До сих пор индейцы верят, что иногда эта статуя поднимается над поверхностью воды и предупреждает их о несчастьях, а затем снова опускается на дно, где ее сторожит дракон.

В старинных испанских книгах есть записи о том, что в храме, где стоял каменный Циминчак, миссионеры видели подвешенные к потолку и украшенные цветами кости. Возможно, это были кости лошади Кортеса...

Кони-боги, кони символы власти и счастья, оглянитесь, присутствуют кругом и рядом – в вышивках, сувенирах, изделиях – дверных ручках, застежках и так далее. Множество произведений посвятили коням писатели, поэты, композиторы, скульпторы, мастера народных промыслов. В числе тех, кто любил легконогих скакунов Абай, Махамбет, Курмангазы, Пушкин, Есенин, Джансугуров и многие другие поэты и писатели.

Пожалуй, непросто найти художника, который бы не рисовал или не писал лошадей. Но у многих эти красивые животные сыграли в судьбе не только роль натурщиков. Отец И.Е. Репина, например, был берейтором – лошадей объезжал. Наверное, не случайно, что первое свое художественное произведение – игрушечного коня – будущий художник изготовил под впечатлением работы отца.

Известный мастер кисти Жерико, один из основоположников романтического направления во французской живописи, самозабвенно любил

had been standing. Perhaps, they were the bones of Cortes' horse...

Just look around and you will see horses-gods, horses - symbols of power and happiness everywhere: in embroidery, souvenirs, different things like door knobs, handle, fasteners, etc. Many works of writers, poets, composers, sculptors, craftsmen are dedicated to horses. Let us remember only some of the great number of them. We can name such people who loved horses and dedicated their prosaic and poetical lines to them as Abai, Makhambet, Kurmangazy, Pushkin and Esenin, etc.

There is no artist who has never drawn or painted horses. For many of them horses were not only sitters, but had a great influence on their life. I.E. Repin's father, for example, was a riding-master, he broke horses in. Probably, it did not happen only by chance that the future painter created his first artistic work – a toy horse– under the influence of his father's job.

The French artist Gerico, one of the founders of the romantic trend in the French painting, loved horses with a certain degree of self-denial. Nobody could paint them in the way he did it. Gerico was a very good rider. (Once he fell down from a horse and hurt his backbone. That trauma caused his death).

Composers' life is also connected with horses. M.P. Musorgsky joined the Pavlovsky hussar regiment. The famous "Italian caprichio" begins with the cavalry signal. P.I. Tchaikovsky while living in Italy heard it. A cavalry regiment was marching along the streets of Naples and trumpeters were playing: "Attention, all listen!" The solemn fanfare astounded the musician and this signal caused him to write the remarkable work of art.

"Қараөткел" ат спорты кешенінің "Wacant" атты ганновер тұқымды айғыры.

"Wacant" - жеребец ганноверской породы конноспортивного комплекса "Караоткель".

Stallion "Wacant" of Hanover breed of "Karaotkel" horse sport club

"Қаратөкел" ат спорты кешенінің "Распутин" атты ганновер тұқымды айғыры.

"Распутин" - жеребец ганноверской породы конноспортивного комплекса "Каратокель".

Stallion "Rasputin" of Hanover breed of "Karaotkel" horse sport club

лып жатқан бүйымдардағы жылқы бедерлері – бәрі де осы бір ерекше жануарды қастерлеуді аңғартады. Өз шығармаларына атты арқау еткен жазушылар, ақындар, композиторлар, мүсіншілер, халық қолөнерінің ісмерлері қаншама! Солардың бірнешеуінің аттарын атай кетейік. Олар атты жанындай жақсы көріп, оған өздерінің прозалық және поэзиялық шығармаларын арнаған Абай, Махамбет, Құрманғазы, А.Пушкин, С.Есенин, І. Жансүгіров және басқалар.

Атты кескіндемеген, оның бейнесін салмаған суретші жоқ шығар, сірә. Олардың көпшілігі өз шығармаларында атты натура етіп алмаған. Мысалы, И.Е.Репиннің әкесі – атбегі болған. Оның өзінің алғашқы көркем шығармасы – ойыншық атты әкесінің жұмысына еліктеп салғандығын кездейсоқтық деуге болмайды. Француз живописінде романтикалық бағыттың негізін салушылардың бірі болған француз суретшісі Жерико атты жанындай жақсы көрген. Атты оның бейнелегеніндей әлі ешкім салған емес. Оның үстіне Жерико шабандоз болған жан. (Кейіннен оның өлімі сол аттан құлап омыртқасына зақым келтіріп алуынан болды).

Композиторлардың да өмірі атпен байланысты. М.П.Мусогорский Павлов гусар полкінде қызмет еткен. Оның әйгілі "Итальян каприччиосы" атты әскер керейінен басталады. Оны Италияда түрған кезінде П.И.Чайковский тыңдаған. Неаполь көшелерімен коней. Никто так не умел рисовать их, как он. Жерико был превосходным спортсменом-наездником. (Однажды он упал с лошади и повредил позвоночник. Эта травма стала причиной его смерти).

С лошадьми связана и жизнь композиторов. М.П. Мусоргский служил в Павловском гусарском полку. Знаменитое "Итальянское каприччио" начинается с кавалерийского сигнала. Его услышал П.И Чайковский, когда жил в Италии. По улицам Неаполя проходил кавалерийский полк, и трубачи играли сигнал "Внимание, слушайте все!". Торжественные фанфары поразили слух музыканта, и этот сигнал как раз и послужил толчком для создания замечательного произведения.

Картина В. Васнецова "Три богатыря". Сравните коня Ильи Муромца и лошадь южно-русской аборигенной породы и еще раз, теперь уже с позиций знатоков-иппологов (коневодов), отдайте должное Васнецову-историку, которому удалось в своей картине создать не только удивительные образы русских богатырей, но и документально точно воссоздать облик старой русской лошади.

В Будапештском музее изобразительных искусств находится единственная скульптура Леонардо да Винчи – всадник на коне. Работа выполнена на черном мраморе. Эта скульптура представляет большую художественную ценность. Музей очень дорожит своим экспонатом, поэтому посетители могут любоваться скульптурой только две недели в году.

Take V. Vasnetsov's picture "Tri bogatyrya". Compare Ilya Muromets' horse with a horse of the south-Russian aboriginal breed and one more time, but now from the point of view of a specialist or a horse breeder, give Vasnetsov his due because he was able to create on his picture not only the amazing images of Russian bogatyrs, but to reconstruct the appearance of the old Russian breed horse in all the documental details as if from the point of view of a historian.

At the Budapest museum of fine arts there is the only sculpture of Leonardo da Vinci - rider on horse. The statue is made of black marble. It presents great artistic value. The museum values this exhibit, indeed, that is why its visitors can admire the sculpture during only two weeks a year.

There are marine painters who have dedicated all their artistic life to the sea, such as I. Aivazovsky, for example. Horse painters who have been drawing and painting horses during all their life are less famous. As there are no poets who have never written anything about horses, so there are no painters who have never painted horses. Nearly every painter has a work dedicated to horses or presenting landscapes with horses. There are special painters who paint mainly horses. Among them there is the Russian artist Sverchkov whose works are quite individual.

At the horse- breeding museum in Moscow there is the greatest collection of pictures representing horses. The collection includes works of the best masters of Russian, foreign and Soviet painting.

атты полк өтіп бара жатқан кезде кернейшілер "Құлақ салыңыздар, тыңдаңыздар!" деген дабылын орындаған. Салтанатты әуен сазгердің жан дүниесін баурап алғандығы сондай, кейіннен бұл оның әйгілі шығармасына арқау болды.

В.Васнецовтың "Үш батыр" картинасын мысалға алайық. Илья Муромецтің аты мен аттың сипатын жақсы білетіндердің көзімен оңтүстік орыс аборигендері тұқымының жылқысын салыстырып көрелік. Содан-ақ суретші Васнецовтың өз картинасында үш орыс батырының бейнесін асқақтата кескіндеп қана қоймай, байырғы орыс жылқысының шынайы түрпатын дәлме-дәл шығара алғандығына тәнті болмау мүмкін емес.

Будапештің бейнелеу өнері мұражайында Леонардо да Винчидің бірден-бір туындысы – салт атты мүсіні тұр. Бұл жұмыс қара мрамордан қашалып жасалған. Бұл скульптура баға жеткісіз көркем туынды саналады. Мұражай қызметкерлерінің оны қастерлеп, көздің қарашығындай сақтайтындығы сондай, оны келушілер тек жылдың екі аптасындай ғана уақыт көре алады.

Сондай-ақ, мысалы, И.Айвазовский сияқты өзінің бүкіл шығармасын теңізге арнаған суретші-маринистер де бар. Ал бүкіл өмірін атты бейнелеуге арнаған суретші-ипподогтар есімдері соншалықты танымал емес. Жылқы туралы жазбаған ақын да, жылқыны ешқашан суретке салмаған суретші де жоқ. Суретші жазушылардың қайқайсысынан болмасын атқа, атты пейзажға қатысты туынды табылмай қоймайды. Бірақ ипподогтардың жөні басқа – бұлар негізінен аттың бейнесін жазумен айналысқандар. Бұлардың арасында орыс суретшісі Сверчковтың орны айрықша.

Аттарға қойылған ескерткіштер де аз емес. Квадрат, Улов, Кипр есімді орловтық сәйгүліктерге, Римде1960 жылы өткен Олимпиадалық ойындарда Үлкен жүлдені жеңіп алған ахалтеке тұқымына жататын Абсентке, буденовтық тұрқы әсем Символға, орыстың әйгілі ауыр салмақтысы Кокетлиге, Еуропа Кубогының ат ойынындағы үш дүркін жеңімпазы – таза қанды Анилинге қойылған ескерткіштер соны аңғартады.

Көшпенділердің жылқыға деген көзқарасы алабөтен. Өздеріңізге мәлім, қазақтар жылқыны жан иесі ретінде айрықша жақын тұтқан. Өйткені оған мал деген атауды арнамай, керісінше "жануар" деген. Осыдан олардың оны ерекше әспеттегендігі аңғарылады.

Тағы да қазақ тілінің тұжырымдық қағидаларына жүгініп көрелік. Олар жылқыны қысылшаңда қанатына, жалғыздықта серігіне балаған. Өмірдің сан тарау жолдарындағы алыс сапарларда азаматтың аяқ артар сенгені де астындағы аты дейтіні сондықтан.

Есть художники-маринисты – те, что всю свою творческую жизнь посвятили морю, такие, как, например, И. Айвазовский. Менее известны художники-ипподогги – те, что всю жизнь писали и рисовали лошадей. Нет поэтов, не писавших о лошадях, так нет и художников, которые бы никогда не рисовали лошадей. Почти у каждого живописца найдется произведение, посвященное коням или с конями в пейзаже. Но ипподогги – это особые люди, они в основном писали лошадей. Среди них особое место занимает русский художник Сверчков.

В Москве в музее коневодства находится крупнейшее собрание картин, на которых изображены кони. В собрании произведения лучших мастеров русской, зарубежной и советской живописи.

Есть памятники лошадям: резвейшим орловским рысакам Квадрату, Улову, Кипру, ахалтекинцу Абсенту (победителю в Большом призе по выездке на Олимпийских играх в 1960 году в Риме), буденновскому красавцу Символу, могучему русскому тяжеловозу Кокетливому, чистокровному верховому Анилину – трехкратному победителю Кубка Европы.

У степняков отношение к лошади всегда было и остается особым. Для казаха, как известно, любая скотина - "мал", то есть собственно скотина, и лишь для коня народный язык сделал исключение. Конь - "жануар", и в слове этом отчетливо звучит "жан" - душа. Иначе говоря, конь существо возвышенное, совершенное, требующее к себе особого отношения и внимания.

There are monuments to horses: the fastest trotters Kvadrat, Ulov, Cyprus of the Orlov breed, Absent of the Akhaltekin breed (the winner of the Great prize on riding at the Olympic Games in 1960 in Rome), splendid horse Symbol of Budeynov breed, powerful Russian heavy weight horse Koketliviy, thoroughbred saddle-horse Aniline, which gained three European cups.

Steppe people's attitude to the horse has always been and is still very special. It is known, that for a Kazakh any cattle mean mal", i.e. cattle proper, and it is only for the horse that the national language made an exception. The horse is zhanuar" and the word zhan" which means soul" is distinctly heard here. In other words, the horse is an exalted, perfect creature that requires special attitude and attention.

Let us call upon the outstanding facts of the Kazakh language again. There are simply plenty of sayings about the horse and the man in it: it is only the thought that the horse cannot follow; the horse is my wings in trouble, my power in loneness; piebald, fast, six-footed, chestnut, fast, seven-footed; the one who comes in front of the horse will be bit, the one who comes behind will be kicked; there are lots of the roads in the world and all of them are in the power of the dzhigit and the horse; well-fed horse has eight feet; if the gold saddle hurts your horse's back, take it off and burn it; the piebald horse is all over patched, but you cannot see the way it is sewn; if there is no place for my horse in the heavens, there is no place for me too.

"Қараөткел" ат спорты кешенінің "Джоан" - атты биесі.
"Джоан" - кобыла конноспортивного комплекса "Караоткель".
Mare "Dzhoan" of Hanover breed of "Karaotkel" horse sport club

"Алтын Тұлпар" ат спорты клубының атшылары.
Конники конноспортивного клуба "Алтын Тулпар".
Horsebreeders of "Altyn Tulpar" horse sport club

Қаншама алтынмен аптап, күміспен қаптағанмен де, жабыдан сәйгүліктің орны қашан да дараланып түрады. Жүмақта атым да өзіммен бірге болмаса, онда оның мен үшін қызығы да шамалы дегені де көп жайдан хабар береді.

Арада қаншама ғасырлар өткенімен, халық өз тарихына қатыстыны барынша қастерлеп, оны көмескілендіріп жібермеуге барын салған. " Бай ауыз әдебиеті Солтүстік және Орталық Азиядағы көшпелі халықтардың мол мұрасы, - деп жазады Ш. Уәлиханов. – Бұл аңыздар ру ақсақалдарының өздері шыққан тегіне қатысты естеліктерінде, шежірелері мен жыраулардың ұзақ толғау түріндегі жырларында қастерленіп сақталып, ауыздан ауызға беріліп келген. Олардағы көптеген сөздер мен ой оралымдары бүгінде қолданыстан шығып қалғандығына қарағанда, олар өте көнеден қалған сөздер екендігі аңғарылады ".

Сондықтан аңыздар мен ауыз әдебиеті нүсқалары біздің өткен тарихымыз. Олар тек біздің ғана емес, әлемдік мәдениет қазынасында да айрықша орын алады.

Қазақстан аумағында мемлекет пен алғашқы билеушілер пайда болғанына көп бола қойған жоқ - шамамен олардың тарихы бес мың жылдай. "Алаш" тайпасы мен олардың алғашқы билеушісі өмір сүрген кезеңге де осынша уақыт өткен. Энеолит дәуірінде (мыс-тас ғасыры) қазақ даласында жылқы шаруашылығы

И опять обратимся к высоким образцам казахского языка. В них - россыпь истин о коне и человеке: конь не поспевает только за мыслью; конь - крыло мое в бедствии, сила в одиночестве; пегий, резвый, как о шести ногах, рыжий, резвый, как о семи ногах; кто спереди к коню подойдет, того он укусит, кто сзади - того лягнет; мир широк, в мире много дорог - все подвластно джигиту и его коню; у джигита с конем одно сердце на двоих; конь - крыло джигита; у сытого коня восемь ног; если золотое седло трет спину коня, сними его и сожги; пегая лошадь вся в заплатах, да не видно, как сшито; если в раю не будет моего коня, то и мне там нечего делать...

На протяжении многих столетий народ хранил свою историю в памяти, обогащал и передавал ее из поколения в поколение. "Богатство преданий составляет достояние кочевых народов Северной и Средней Азии, - писал Ч. Валиханов. - Предания эти сохраняются свято или в виде родовых воспоминаний в памяти старейшин, как, например, юридические предания и генеалогические древа, которые в форме эпоса передаются из рода в род особенным сословием певцов. Многие слова и обороты не употребляются в настоящее время, что доказывает их архаичность".

Поэтому легенды и предания являются кладовой нашего исторического прошлого. Они занимают особое место в сокровищнице не только нашей, но и мировой культуры.

На территории Казахстана государства и первые правители появились не

For many centuries the people has kept its history in memory, enriched and handed it from one generation to another. The richness of legends forms the property of the nomadic peoples in North and Middle Asia, as Shokan Valikhanov wrote, these legends are sacredly kept whether as the recollections of the tribe in elders' memory as, for instance, legal and genealogical legends, or the special group of singers handed them in the form of an epos from one generation to another. A great number of words and locutions are not used nowadays, and it shows their antiquity". That is why the legends and traditions of the bygone are the treasury of our historical past. They take a special place not only in the treasury of our culture, but also in the world culture too.

The first states and rulers appeared on the territory of Kazakhstan not so long ago, in fact, their history is as long as five thousand years. Approximately at the same period of time the people called alash" (having piebald horses) and their ruler Alasha existed. During the epoch of eneolith (copper and stone age) the early cattle-breeding began to develop and the first horses were piebald (ala), not large according to their dimensions. They were called alasha at" and the Slavonic word loshad" (horse) is derived from this name. The mythological image of the winged horse Pegasus" takes its origin from the first piebald horses. In the ancient dictionary of the Indo-European peoples (the ancestors of the today's European peoples) the word peky/peku" also means horse", private movable property", and cattle".

Ерлан Атамқұлов – белгілі атбегі, "Қазақ Темір жол" компаниясының президентті
Ерлан Атамкулов – известный конник, президент компании "Казак темир жолы"
Erlan Atamkulov, famous horsebreeder, president of the company "Kazakh Temir Zholy"

өрістетіліп, аласа бойлы кілең ала жылқы бағылған. Оларды "алаша ат" деп атаған, славяндардың "лощадь" сөзінің түп тамыры осында жатыр. Қанатты "пегас" аты туралы мифтік бейне де өз бастауын осыдан алады. Үнді-еуропа халықтарының көне сөздіктеріндегі (қазіргі Еуропа халықтарының арғы тегі) "пеки/пеку" сөздері "лошадь", "жеке жылжымалы мүлік" және "мал" деген ұғымды білдіреді.

Көшпелілер мемлекеттің пайда болуын Алаша ханмен байланыстырып, өздерін оның тікелей ұрпағымыз деп біледі. Өйткені, Алаша хан туралы аңыз егіншіліктен мал шаруашылығына көшкен және жылқы өсіруге баса ден қойған кезбен байланысты. "Бұхарада 40 хандардың бірі Қызыл Арыстан өмір сүріпті. Ханның бәйбішесінен бала болмаған екен. Бірақ көршілес халықтарға жасаған жаугершілікте Қызылаяқ хан өзімен бірге түтқынға түскен аруды алып келеді. Ол оған өңі ала ұл бала тауып береді. Баласы болмаған бәйбіше әкесін баласына қарсы қойып, мұның ақыры елдің ала болуына соқтырады деп азғырады. Ақыры оны хандықтың аумағынан қуып шығуға мәжбүр етеді. Хан ұлынан бас тартады.

Тасып жатқан өзенді кешіп өткен шешесі мен баласы Алатау мен Қаратаудың етегін жайлайды. Есейіп ер жеткен бала бірде ел аралап, жер көрмек болып жолға шығады. Ол ұзақ

так уж давно - буквально пять тысяч лет. Примерно столько же времени народу "алаш" (пеголошадных) и их первому правителю Алаша хану. В эпоху энеолита (медно-каменного века) в казахских степях начало развиваться ранее коневодство, и первые лошади были по масти пегими (ала) и небольшими по размерам. Их называли "алаша ат", от этого - славянское "лошадь". От первых пегих лошадей берет начало мифологический образ крылатого коня "пегас". В древнем словаре индоевропейских народов (предков современных народов Европы) слово "пеки/пеку" также означает "лошадь", "личное движимое имущество" и "скот".

Возникновение государства кочевники приписывали Алаша хану и считали себя его потомками. Именно к периоду разделения скотоводческого и земледельческого типа хозяйства и интенсивного развития коневодства относится легенда об Алаша хане:

"Жил в Бухаре Кызыл Арыстан, один из 40 ханов. У хана не было детей от байбише. Но при нашествии на соседний народ Кызыл аяк хан привез с собой пленницу. Она родила ему пегого (пестрого) сына. Байбише, не имеющая детей, настроила отца против сына, мотивируя это возможными неурядицами и междоусобицами в народе в будущем (ел ала болады). Байбише вынудила его изгнать их из ханства. Хан отрекся от сына.

Переправившись через реку, мать и сын поселились у подножия гор

The nomads thought the rising of the state to be Alasha Khan's merit and they considered themselves to be his descendants. The legend about Alasha Khan is precisely referred to the period of cattlemen's separation from agriculture and intensive development of horse-breeding:

"Once upon a time there lived one of the forty khans Kyzyl Arystan. He lived in Bukhara. The Khan and his baibyshe had no children. Having conquered the neighboring city Kyzyl Ayak Khan brought a captive with him. She gave birth to his piebald (party-coloured) son. Baibyshe who had no children, set the father against his son, giving reasons for probable muddles and fights between the people in the future (el ala bolady). Baybishe made him banish them out of the khanstvo. The Khan renounced his son.

Having crossed the river, the mother

жүреді. Күндердің бір күнінде ол ақ сақалды қартты жолықтырады. Ол Майқы би еді. Майқы биді көрген бала:

- Ассалаумағалейкүм, халықтың қамқоры, билеушінің арқа сүйер таянышы, - дейді.

- Бар бол, балам. Түрпатыңа қарасам, болайын деп түрған бала екенсің, бірақ ақылшы болар ешкімің жоқ екен,-деп Майқы би оны арбасына мінгізеді.

Өзінің ұлы Үйсінді бас етіп және қасына жүз жігіт қосып, ол жас баланы Ұлытауға жөнелтеді. Өзіңнің қайратыңмен, найзаңның ұшымен ел жинап, сол жерге орныңдар, жүрт болыңдар,-деп Майқы би жас жігітті жолға шығарып салады..."

Сақтардың шығу тегі туралы грек тарихшысы Геродот жазып қалдырған аңыз да бар. Осы аңызда скифтер Гераклден тараған делінеді. Гректер алыптарды, ержүрек батырларды Гераклмен шендестірген.

"Геракл Герионның өгіздерін айдап келе жатып скифтер жайлаған, бірақ әлі орныгып үлгермеген елге келгенінде аяз түрып, қатты боран соғады. Ол арыстанның терісін жамылып үйықтап кетеді. Ал бұл аралықта оның жайылымда жүрген аттары жоқ болып шығады.

Геракл оянысымен жер-көкті шарласа да аттарын таба алмай, Полесье деп аталатын аймаққа тап болады. Осы жерде ол денесінің жартысы әйел, жартысы жылан – Жылан - әйелге тап болады. Ол Эхидна еді. Оны көріп әрі таңқалған Геракл одан жоғалтып

Алатау и Каратау. Однажды в степи мальчик увидел аксакала. Его звали Майкы би. Приближившись к старцу, мальчик поприветствовал его:

- Ассалаумагалейкум, добытчик для народа, железный кол для правителя.

- Здравствуй, мальчик мой. Видно, выйдет из тебя толк, только жаль, нет у тебя наставника, - сказал Майкы и посадил его в свою повозку.

Назначив главным своего сына Уйсына и собрав сто джигитов, он отправил юношу к горам Улытау. Силой своих рук, острием наконечников своих копий соберите народ (ел), основывайте на земле, создавайте страну (журт), - сказал в напутствие к юношам Майкы би.

О происхождении скифов существует легенда, переписанная греческим историком Геродотом, по которой скифы произошли от Геракла. Греки Гераклом называли богатырей, героев:

"Геракл, гоня быков Гериона, прибыл в страну, которую занимают скифы и которая тогда еще не была населена... и так как его застигла вьюга и мороз, то он закутался в львиную шкуру и заснул, а в это время его лошади каким-то чудом на пастбище исчезли.

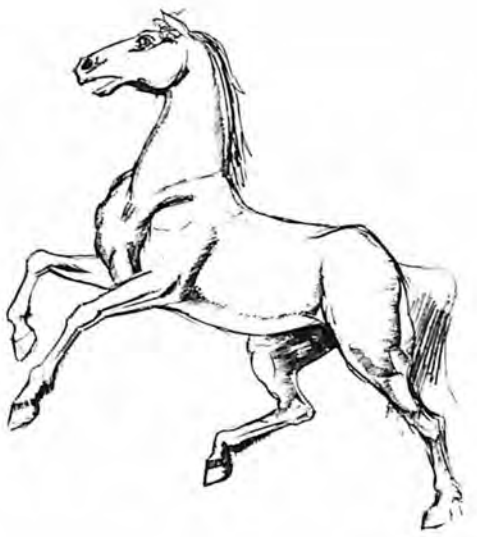
Проснувшись, Геракл стал искать их и, исходив всю землю, пришел, наконец, в так называемое Полесье. Тут он нашел в пещере смешанной породы существо - полудеву-полузмею, у которой верхняя часть тела была женская, а нижняя — змеиная. Звали ее Эхидной. Увидев ее и изумившись, Геракл спросил, не видела ли она где-

"Рахат" ат зауытының таза қанды айғыры "Темірлан"

"Тамерлан" - жеребец чистокровной породы конезавода "Рахат".

Stallion "Tamerlan" of thoroughbred breed of "Rakhat" stud farm.

and the son settled at the foot of the Alatau and Karatau Mountains. One day the boy saw an aksakal (an oldster) in the steppe. His name was Maiky bi. When the boy saw him, he stood up and greeted him:

-Assalaumagaleycum, the hunter of your people, the iron stake for the ruler".

-Hello, my boy. More than likely that you will succeed in the future, but it's a pity that you do not have a mentor", Maiky said and offered him a place in his wagon.

Having appointed his son Uisyn as the leader and got together one hundred dzhigits, he sent the youth to the Alatau Mountains. With the power of your hands, sharp tips of your spears gather the people (el) found on the earth, create a country (zhurt), Mayki bi said in parting to the youths.

There is a legend about the origin of Saki, rewritten by the Greek philosopher Gerodot, accoding to which Scythians are the descendants of Heracles. The Greeks called Heracles the heroes and bogatyrs:

"Heracles, driving bulls of Gerion, arrived in the country which hadn't been occupied at that moment+ and since snow-storm and frost had caught him, wrapped him into lion skin and fell asleep while all his horses somehow disappeared from the pasture.

Having woken up, Grackle began searching for them and went all over the earth. At last he came to so-called marshy woodlands. There he found in the cave a creature of a mixed stock -a semi-girl - semi-snake, whose upper part of the body was women and the lower part was snake. Her name was Echidnas. On seeing her he wondered and asked whether she had seen lost mares somewhere. She answered that she had his mares, but she would not give them to him unless he married her; and Heracles married her for this charge, but she would postpone the returning of the horses wishing to live with Heracles as long as possible, when the latter wished to take them back and move away.

She gave birth to his three sons and asked: "What shall I do with them when they are grown-up? Should I settle them here (I am the only owner of this country), or send them away?" Heracles, they say,

жүрген биесін сұрайды, ол бие өзінде екендігін, бірақ егер Геракл өзіне үйленетін болса ғана оны беретіндігін айтады. Алмалсыздан Геракл оған үйленеді, бірақ жылан-әйел оны уысынан шығарып алмау үшін атын қайтарып беруді кешіктіре береді.

Ол үш ұл туады. Сонда ол Геракл-ден: "Ертең ер жеткенде бұларды не істеймін, мен бұл елге жалғыз өзім иелік етемін, сондықтан оларды осында қалдырайын ба, әлде қуып жіберейін бе?" дейді. Сонда Геракл: "Ұлдарым есейіп ержеткендерінде былай істе: олардың қайсысы мына садақты тарта алатын, менің белбеуімді беліне таға алатын болса, осы жерде қалдыр, ал мұны жасай алмайтындарын елден шығарып жібер. Менің осы тапсырмамды орындасаң өзің де риза боласың, әрі менің де ама-

нибудь заблудившихся кобылиц; на это она ответила, что кобылицы у нее, но что она не отдаст их ему прежде, чем он не женится на ней. Геракл женился на ней за эту плату, но она все откладывала возвращение лошадей, желая как можно дольше прожить с Гераклом, тогда как последний желал получить их и удалиться.

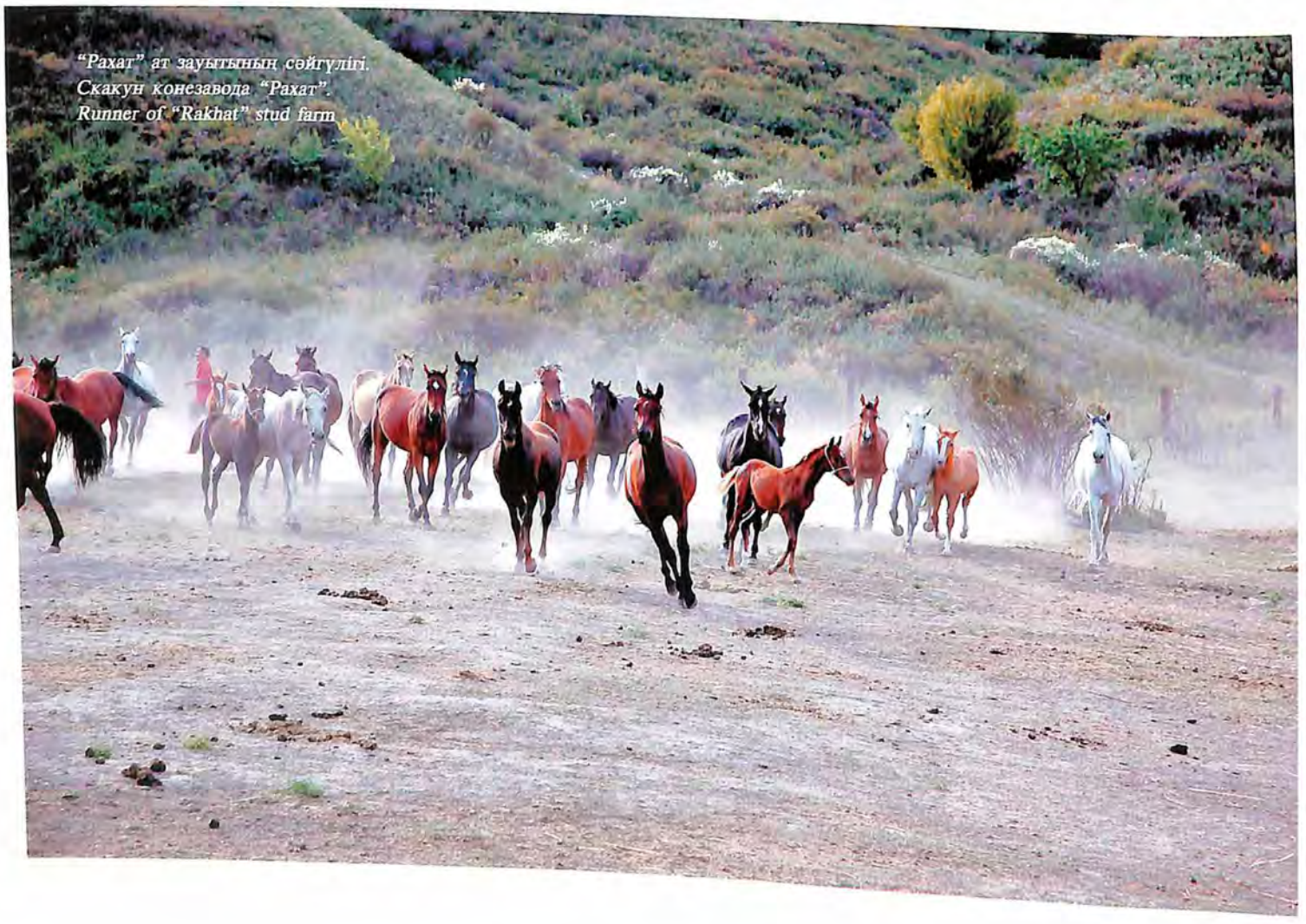
Родила она трех сыновей и спросила: "Расскажи, что мне делать с ними, когда они вырастут: поселить ли здесь (я одна владею этой страной), или отослать". Геракл, говорят, сказал ей в ответ: "Когда ты увидишь сыновей возмужавшими, поступи лучше всего так: посмотри - какой из них натянет вот так этот лук и опояшется по-моему этим поясом, то предоставь тому для жительства эту землю, а который не в состоянии будет выполнить предлагаемые мною задачи, того вышли из страны. Поступая таким образом, ты и сама останешься довольна и исполнишь мое желание".

При этом Геракл натянул один из луков (до тех пор он носил два). Показав собственный способ опоясывания, он передал ей лук и пояс с золотой чашей на конце пряжки. Она же, когда родившиеся у нее сыновья возмужали, дала им имена, одному - Агафирс, следующему - Гелон, младшему - Скиф, а потом, помня завет Геракла, исполнила поручение. Двое из ее сыновей, Агафирс и Гелон, оказавшись не способными исполнить предложенный подвиг, были изгнаны ро-

replied: When you understand that your sons are mature, you'd better act in such a way: check which of them will be able to draw my bow and put this belt on, and give to that one the land to live, and, send away from the country that one who will not be able to fulfill my tasks. Acting in such a way, you will be satisfied yourself and fulfill my wish.

Saying these words Heracles drew one of the bows (up to that moment he had two). He showed the way of putting the belt on and handed her over the bow and the belt with a golden cup at the end of the buckle. She, in her turn, when the sons became grown-up, gave them such names, as Agaphirs, Gelon and Scyth, and then remembering Heracles' behest, carried out his errand. As it turned out, that two of her sons were not able to perform the suggested heroic deed and

"Рахат" ат зауытының сәйгүлігі.
Скакун конезавода "Рахат".
Runner of "Rakhat" stud farm

Алматылық атбегілер.
Алматинские конники.
Horse breeders of Almaty

натымды орындайсың ",- дейді оған.

Геракл екі садағының бірін тартып, белдікті белге қалай тағу керектігін көрсетеді. Сөйтіп садақ пен алтынмен апталған, тостақаны бар белдігін оған тапсырады. Жылан-әйел өзінен туған үлдары есейген кезде біреуінің есімін – Агафирс, екіншісін – Гелон, кенжесін – Скиф деп қояды, бұдан кейін Гераклдің тапсырмасы есіне түсіп, оның аманатын орындайды. Екі ұлы-Агафирс пен Гелон жаңағы тапсырмаларды орындай алмай елден қуылады, ал кенжесі Скиф тапсырманы орындап елде қалады. Скифтердің барлық билеушілері Гераклдің осы Скиф атты ұлынан тараған, ал Геркдың тостақанынан бері күні бүгінге дейін скифтерде торсықты белбеуге таңып жүру салты қалыптасқан. Понта аймағын (Қара теңіз) мекендейтін эллиндер осылай дейді ",- деп сыр шертеді жаңағы аңыз желісі.

Скифтер Азиядан Еуропаға өтетін аралықты мекен қылған. Археологтар Алтайдан Қырымға дейінгі аралықтардан скифтердің бір тегіне және оларға тән мәдениет белгілері бар қорымдарды жиі ашуда.

Скифтер сырын ашу оңай емес. Тіпті тарихшылардың өздері де оның күпиясын аша алмай келеді. Ғалымдар сан ғасыр бойына осы жұмбақ халық туралы деректерді жинастырып келе жатқанымен, олардың толық бейнесін шығара алмауда. Заманымыздың зерттеушілерінің бірі "скифтер дительницей и удалились из страны, а самый младший Скиф, исполнив задачу, остался в стране. От этого гераклового сына Скифа и произошли все правящие скифские цари, а от чаши Геракла - существующий до сих пор у скифов обычай носить чаши на поясах. Так рассказывают живущие у Понта (Черное море) эллины".

Скифы населяли коридор, идущий из Азии в Европу. Археологи находят на всем протяжении от Алтая до Крыма захоронения, принадлежащие к скифской и родственным ей культурам.

Неуловимые скифы. Неуловимые в первую очередь для историков. Вот уже более столетия собирают ученые факты об этом загадочном народе, а общая картина остается неясной. Как писал один современный исследователь, "скифы подобны степному миражу. Кажется, что видишь их во всех подробностях, а на самом деле они как и прежде остаются загадкой".

Наместник Александра Македонского в Северном Причерноморье Зопирион с тридцатью тысячами воинов вторгся в Скифию и был уничтожен вместе с войском в 331 году до нашей эры.

До Зопириона в Скифию отправился персидский царь Дарий. Легенда сообщает, что вел он 700 тысяч солдат. И этот поход окончился плачевно. "Чудак, зачем ты все убегаешь? – взмолился Дарий. - Если ты считаешь себя в силах противостоять моему могуществу, то остановись, прекрати

were banished by their parent out of the country. Only the youngest son, having fulfilled the task, stayed in the country. All the Scythian tsars had sprung from Heracles' son Scyth and the tradition to wear cups on belts, existing up to the present. Ellins who live near the Pont (the Black sea) have told it".

Scythian occupied the corridor, leading from Asia to Europe. Archeologists find the graves belonging to the Scythian or akin cultures all the way from Altai to the Crimea.

The elusive Scythians. They are elusive for the historians first of all. The scientists have been collecting the facts of this mysterious people for more than one century, but the general picture is still vague. As one of the contemporary researchers wrote, Scythians are like a mirage in steppes. It seems to you that

жазықтағы сағым сияқты. Бір қарағанда оларды барлық қырынан танып, болдық десек те, іс жүзінде жұмбақ күйінде қалып келеді" деп жазған.

Александр Македонскийдің (Ескендір Зұлқарнайын) Қара теңіздің солтүстігін жайлаған мұрагері Зопирион Скиф жеріне баса-көктеп кіргенімен, біздің дәуірімізге дейінгі 331 жылы әскерімен бірге жер жастанған.

Зопирионға дейін Скифтерге парсы патшасы Дарий де жорыққа аттанған. Аңыздарға қарағанда оның 700 мың әскері болған. Бұл жорық та тас-талқан болып жеңіліске ұшырады. "Ақмақпысың, неге қашқақтай бересің? – дейді әбден төзімі таусылған Дарий ызадан жарылардай болып. – Егер сен өзіңді күшті сезінсең қашқақтай бермей, менімен тірес; егер қорқар болсаң онда жер-суыңды маған беріп, әміршіңнің алдына келіп тізе бүккейсің ".

Бұған скифтердің көсемі Иданфрис: "Не қаласы, не өсіріп отырған егіні жоқ бізден парсылар несін алады. Сондықтан скифтер қалай деп тапса, солай соғысады... Ал өзіңді менен зор тұтқаның үшін, тиісті сазайыңды тартасың",- деп жауап қайтарады.

Көп кешікпей Дарий өз басын аман алып қалу үшін масқара болып қашуға мәжбүр болды. Өйткені скифтер жеңілген жауларының бас сүйегіне шарап құйып ішетін болған. Олардың жеңіске жетуінің сыры неде? Египетке дейін жетіп, Ассирияны тас-талқан еткен свои блуждания и сразись со мной; если ты считаешь себя слабее, то также остановись в своем бегстве и приди для переговоров к своему владыке с землею и водою".

Предводитель скифов Иданфрис ответил: "Скифы не имеют ни городов, ни посевов — ничего, что персы могут захватить. И воевать скифы будут так, как считают нужным... А за то, что ты назвал себя моим владыкой, ты поплатишься".

И очень скоро Дарию пришлось бежать из степей, спасая собственную голову от позорной участи: скифы имели обыкновение делать из черепов побежденных пиршественные чаши. Почему же они побеждали? Куда они исчезли? Куда делось войско, доходившее до Египта и разрушившие Ассирию? Кем были эти таинственные скифы? Они побеждали, отвечают историки, потому что обладали маневренной подвижной армией. Войско скифов было конным. Скифы были всадниками. Они налетали из степи на своих полудиких мохнатых и маленьких лошадках и осыпали врагов тучей стрел, а когда противник изнемогал, разгром довершала катафактрия – тяжелая конница с большими копьями.

В период народного гнева против завоевателей и засияла звезда Абылая-хана среднего жуза, чья жизнь неразрывно связана с Бурабаем (Боровое). Настоящее имя Абылая - Абильмансур. Он родился в 1711 году в семье "Красавца Уали сына правителя

Үстіне бала мінген құлынның мүсіні
Мальчик оседлавший жеребенка. (Скульптура)
The boy riding the horse (Sculpture)

you see them in every detail, but indeed they remain an enigma as before".

Zopirion, Alexander Makidonsky's placeman in the north areas of the Black sea, invaded Scythia with thirteen thousand warriors and was exterminated with his troops in 331 B.C.

The Persian tsar Dari had left for Scythia before Zopirion. The legend tells about him leading seven thousand warriors. This campaign came to a miserable end. Queer person why are you escaping?" Dari implored. If you consider

Шайқас.("Көшпенділер" фильмінен көрініс) XVII ғ.
Битва.(из фильма "Кочевники") XVII в.
Battle (still from the film "The Nomads") XVII c.

кен бүл әскер қайда ғайып болды? Сыры жұмбақ скифтер кімдер еді? Тарихшылардың пікірінше олар әскерінің күйындай үйтқып, қапыда соғатындығымен жеңіске жетті. Скиф жауынгерлері кілең атты әскерлер болған. Өздері де ат құлағында ойнаған. Олар қиян даланың бір түкпірінен жалбыр жүнді аласа аттарымен шыға келіп, жауларын бораған садақ жебесінің астына алған. Ал жауы әбден қалжырап, дәрменсіз халге жеткен кезінде катафактрия - ұзын найзалы ауыр атты әскер оларды жусатып салған.

Жаулаушыларға қарсы халықтың жаппай көтерілген кезінде, кейінгі өмірі көрікті Бурабаймен тамырлас Орта жүздің ханы Абылайдың жұлдызы жарқырай жанды. Абылайдың шын аты - Әбілмансүр. Ол 1711 жылы Түркістанның билеушісі Абылайдың баласы Көркем Уәлидің шаңырағында дүниеге келген. Тегі жағынан Шыңғыс тұқымы Абылай қазақ хандығының негізін қалаған Жәнібек хан (XV ғасыр) үрпақтарының үлкен тармағына жатады.

Жоңғар шапқыншылығы кезінде (1723 жылғы "Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама") Әбілмансүрдың әкесі Уәли сұлтан қаза табады. Тек қызметші Ораздың арқасында дұшпандарының Уәли тұқымын толық құртып жіберуінен осы Әбілмансүр ғана аман қалады. Осылайша Қызметшісі Ораздың жол бастауымен Төле бидің ауылына келіп, Сабалақ деген лақап атпен оның түйесін бағады. Кейін ол қызметшісі Оразбен Көкшетауға келеді. Жас сұлтанды Қарауыл елі күшақ жая қарсы алып, азамат етіп шығарады. Жиырма жасында Дәулетбай оның бес Туркестана - Абылая". Чингизид по происхождению, Абылай принадлежал к старшей ветви потомков основателя казахского ханства - Хана Жанибека (XV век).

Во время Жунгарского нашествия (1723 г. Актабан Шубрунды - Алкаколь Сулама - Великое бедствие) погиб отец Абильмансура Уалисултан. По поверью того времени, чтобы не было мести, жунгары уничтожили весь род Уалисултана. Остался живым один Абильмансур благодаря слуге Оразу. Слуга приводит его в ауыл Толе-би, где Абильмансур под именем Сабалак пасет верблюдов. Потом Абильмансур со своим слугой приезжает в Кокшетау. Род Карауыл принимает молодого султана и воспитывает его настоящим воином-жигитом. В 20-летнем возрасте Даулетбай дарит ему воинские доспехи и коня по имени Шалкуйрык. Этот конь - знаменитый Шалкуйрук (пламя-хвост), на котором Абылай отправился за славой. И добыл ее, находясь всегда в передних рядах, атакующих врага, воинов.

Кстати, а каковы были клички лошадей, принадлежавших великим: Пырак – лошадь пророка Мухаммеда Пайгамбара, Дюльдюль – лошадь хазрет Али, Байшубар – Алпамыс батыра, Тайбурыл – Кобланды батыра, Каракаска – Камбар батыра, Кулагер – Ахан сэри, Актабан – Исатай батыра, Кубас – Кабанбай батыра, Кула жирен - Махамбета, Тарлан – Ер Таргына, Буцефал – Александра Македонского, Аксулде – Чингизхана, Кырат – Кер Оглы, Аккула – лошадь Манаса.

* * *

Особое место лошади уделялось в обычаях и обрядах казахов. Ею гордились, она считалась достоинством и

yourself unable to resist my power, stay still, stop roaming and have a fight with me; if you consider yourself to be less strong, stop escaping and come with your land and water for negotiations with your sovereign".

Idanphris, the leader of Scythian, responded: Scythians have no towns, no crops, nothing that Persia can seize. And Scythians will fight as they want, and you will pay for calling yourself my ruler".

Soon Dari had to escape from the steppes in order to save his own head: Scythians were in the habit of making feast cups of the losers' heads. Why did they win? Where did they escape? Where are the troops that have reached Egypt and destroyed Assyria? Who were those mysterious Scythians? The historians affirm that they won, because they had a maneuverable, quick army. Scythians had horse troops. They were riders. They attacked their enemies from the steppes, riding their small, semi-barbarous, shaggy horses and showering clouds of arrows, and when the enemy was exhausted, they used catafactria - a hard cavalry with large spears.

Exactly at the period of people's anger against the conquerors the star of the Middle jhuz's khan Abylai, whose life was directly connected to Burabai (Borovoye), began to shine. The real name of Abylai is Abilmansur. He was born in 1711 in the family of "a handsome man Uali the son of Turkestani ruler, blood-thirsty Abylai". Chingizid by origin, Abylai belonged to the senior branch of descendants of the founder of Kazakh khanate - khan Zhanibek. (XV century).

During the time of Jungar's invasion (1723 Aktaban-Shubyryndy - Alakol Sulama - Great disaster) died the father of Abilmansur - Ualisultan. According to

Рау Альберт Павлович – Қазақстан Республикасы индустрия және жаңа технологиялар министірлігінің бірінші вице-министрі, Ұлы Дала мәдениетінің үлкен жанашыры

Рау Альберт Павлович – первый вице-министр индустрии и новых технологий Республики Казахстан, большой ценитель культуры Великой Степи

Rau Albert – the first vice-minister of industry and new technologies of the Republic of Kazakhstan, the great admirer of the culture of the Great Steppe

қаруын сай етіп, астына Шалқұйрық атын мінгізеді. Осыдан бастап Абылай жоңғарларға қарсы талай жорықтарда ерлігімен көзге түседі.

Сөз ретінде айта кетейік, ұлы адамдарға тән аттардың да қастерлеп қойған атаулары болған. Мысалы, Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с) аты – Пырақ, Хазыреті Әлінікі – Дұлдұл, Алпамыс батырдікі – Байшұбар, Қобыландынікі – Тайбурыл, Қамбардікі - Қарақасқа, Ақан серінікі - Құлагер, Исатай батырдікі- Ақтабан, Қабанбай батырдікі – Құбас, Махамбеттікі – Құла жирен, Ер Тарғындікі – Тарлан, Ескендір Зұлқарнайындікі – Буцефал, Шыңғыс хандікі – Ақсүлде, Көруғылынікі - Ғират, Манастікі – Аққұла.

* * *

Қазақтардың салттары мен дәстүрлерінде жылқының алатын орны ерекше. Өзін ұлан даланың еркін перзентімін деп білетін әрбір адам атты айрықша қастерлеп, оны басты қазынам деп білген, жылқы ең қадірлі сый түрі делінген.

Қарғыбау – сыйлық. Қызға құдалық түсер алдында күйеу жігіт жағынан сөз байласу үшін арнайы кісі жіберіледі. Екі жақ мәмілеге келгеннен кейін қалың малдың мөлшері, тойдың күні келісіледі. Барған адам қыз әкесіне сөз байласқанның бәтуачестью каждого уважающего себя степняка, выступала в роли самого достойного и особо ценного подарка. К таким обычаям и обрядам относятся многие ритуалы, связанные с повседневным бытом, образом жизни казахов. Осветим некоторые из них.

Каргыбау - подарок. Перед тем, как сосватать девушку, со стороны жениха едет жаушы для предварительного разговора. После соглашения двух сторон обговариваются размер калыма, дата, свадьбы и т.д.: (калым - калын мал, букв. много скота). Жаушы вручает отцу девушки "каргыбау".

Между состоятельными, знаменитыми людьми при сватовстве бывали крупные презенты: бес жаксы, орта жаксы, аяк жаксы. "Бес жаксы" - верблюд с верблюжонком, кобыла с жеребенком; ценная вещь или слиток золота, серебра. "Орта жаксы" - лучший верблюд или лошадь. "Аяк жаксы" - лошадь, корова, баран и т.д.

Калын мал - калым. После официальной части сватовства, по обычаю казахов, сторона жениха должна уплатить калын мал, который выплачивался в виде домашних животных. Размеры зависели от достатка и состояния сватающихся. Если среди бедных сватов калым ограничивался пятьюшестью головами, то между крупными баями составлял от 200-500 до тысячи лошадей.

Помимо этого, учитывался скот для свадьбы, за молоко матери (сут

"Дибек" жылқы фермасының таза қанды атақты жүйрік биесі "Раушан"

Легендарная кобыла чистокровной породы "Раушан" конефермы "Дибек"

Legendary mare "Raushan" of "Dibek" stud farm

"Дибек" жылқы фермасының таза қанды айғыры "Данс Рояль"
"Данс Рояль" - жеребец чистокровной породы конефермы "Дибек"
Thoroughbred stallion "Dance Royal" of "Dibek" stud farm

сы ретінде "қарғыбау" сыйын тапсырады.

Бай, беделді адамдар құдалық сөйлескенде көрсетілетін сый-сияпаттың мөлшері де салмақтылана түседі. Олар бес жақсы, орта жақсы, аяқ жақсы деп аталған. Бес жақсыға боталы түйе, құлынды бие, бағалы киім немесе алтын, күміс құймасы, орта жақсыға – таңдаулы түйе немесе жылқы, аяқ жақсыға – жылқы, сиыр, қой және тағы басқалар кіретін болған.

Қалың мал - қалың төлеу. Құдалық сөйлесудің ресми жоралғысы жасалған соң, қазақтардың салты бойынша жігіт жағы негізінен малдан тұратын қалың төлейді. Оның мөлшері құдалық сөйлесушілердің әл-ауқаттылығына қарай жіктеледі. Мәселен, орта ғана шаруасы барларда қалың мал бес-алты баспен шектелсе, ірі байларда оның саны 200-500-ден мың жылқыға дейін жетіп жығылатын болған.

Мұның сыртында анасының сүт ақысы, өлі-тірі, кәде деген сияқты өзге жөн-жоралғыларды да жігіт жағы көтеруге тиісті. Кешегі кеңестік заманда қазақтардың осы салтын әйелдерді қорлау, оларды малға айырбастау деген желеумен қара бояу баттастыра жағылып келді. Ал шын мәнінде ұзатылған қыздың жасауы сол жігіт жағы төлеген қалың малдың құнынан асып түспесе, кем соқпаған.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, акы), усопшим и живым (оли-тири), каде со стороны жениха и множество других презентов (каде) по обычаю. Во времена советской власти чернили как могли эти традиции и обычаи, наговаривая, что девушек меняют на скот. А ведь приданное (жасау) девушки ничем не уступало по размерам калыму.

Как было описано выше, объем калыма зависит от состояния богатства сватов. Если калым заключает в себе десять голов рогатого скота, это называется "донгелек калын", то есть "округленный" калым, если мелкая живность заменяется одной-двумя лошадьми - "балама калын" - "замененный" калым, ну а если вместо умершей невесты жених женится на балдыз (сестра невесты), он должен платить "27" наименований, что означает столько же рогатого скота - "олкы калын", то есть дополнение.

В уплате калыма и делении есть свои нерушимые правила. При делении лошадей одна лошадь вручается конюхам, что называется "курыкбау". При делении баранов - один баран чабану - "косакбау". При благословении вручается также живность - "келин тили". "Келин тили" - платится за здоровье дочери (по поверью, если "келин тили" переступается, то девушка, будущая сноха, может потерять дар речи). Хотя объем калыма огромен, однако он распределяется указанными путями. Или через обычай "жасар" возвращается назад.

the superstition of that time for having no revenge, jungars have destroyed all clan of Ualisultan. Only Abilmansur was alive owing to his servant Oraz. The servant brought him into aul of Tole bi where Abilmansur grazes camels under name Sabalak. Then Abilmansur with his servant went to Kokshetau. Karauyl's clan accepted the young sultan and brought him up as a real djigit - warrior. At the age of 20 Dauletbai gives him a military armor and a horse with the name Shalkuiryk. This horse is well-known Chalkuiruk (flame - tail) on which Abylai went for glory. And he found the glory, being always in the forward lines attacking the enemy.

By the way, what are the names of the horses, belonging to the famous people: Pyrak – the horse of the prophet Mohammed Paigambar, Duldul – the horse of khazret Ali, Baishubar – the horse of Alpamys batyr, Taiburyl – the horse of Koblandy batyr, Karakaska – the horse of Kambar batyr, Kulager – the horse of Akan Sery, Bucefal – the horse of Alexander Makedonski, Aksulde – the horse of Chingizkhan, Girat – the horse of Korugly, Akkula – the horse of Manas.

* * *

A special place had a horse in the customs and rites of Kazakh people, they were proud of her, she considered to be the value and honor of each man who

Алда "Дибек" жылқы фермасының жүйріктері 4-ші нөмерлі "Хаус оф Йорк" және 6-шы нөмерлі "Аксесс оф Сильвер"

На переднем плане резвые скакуны конефермы "Дибек" под номером 4 "Хаус оф Йорк" и под номером 6 "Аксесс оф Сильвер"

The best stallions of the stud farm"Dibek" # 4 "Khaus of York" and # 6 "Access of Sylver"

қалың малдың көлемі құда түсуші жақтардың ауқаттылығына байланысты. Мәселен, қалың он бас ірі қарамен шектелсе, ол "дөңгелек қалың", егер ұсақ тұяқтар бір-екі жылқымен алмастырылса, ол "балама қалың" деп аталған, егер қалыңдық қайтыс болып, күйеу жігіт балдызына үйленетін болса, онда ол 27 ірі қара малдан тұратын "олқы қалың" төлеген.

Қалың төлеудің және оны бөліске салудың өзіндік қалыптасқан тәртібі бар. Жылқыны бөлу кезінде оның бірі "құрықбау" деп аталып, жылқышыға, қойды бөлуде оның бірі "қосақбау" делініп қойшыға берілетін болған. Сондай-ақ "келін тілі" деген де жоралғы бар. Ол болашақ келін босаға аттағанда тілден айырылып қалмасын деген ниетті көздейді.

Киіт. Құдалар аттанар кезінде қыз әкесі оларға салт бойынша киіт кигізеді. Ең бағалы киіт, тіпті құдалардың арасында болмаған күннің өзінде, күйеу жігіттің әкесіне аталады. Қалған құдалар өз дәрежелеріне қарай киіт киеді. Қыз жағы әлді де қуатты болса, жігіт әкесіне киіт ретінде жылқының бір үйірін, көптеген шапан және ең сұлу сәйгүлікті атайды. Қалыңдық жағынан келген құдалар да құр қол қалмайды. Олар да киіт киеді, бірақ оның мөлшері мен түрі жігіт жағы кигендегіден арзандау болады. Оның есесіне қыз жағынан келетін құдалар жігіт тарапынан келетіндерге қарағанда бір адамға артық есептеледі. Қазіргі кезде қызға қалың мал төлеу

Киит. Перед отъездом сватов отец девушки наделяет их по традиции "киитом". Самый ценный "киит" получает отец жениха, даже и в том случае, если его нет в числе сватов. Другие сваты получают "киит" по степени своего достоинства. В зажиточных семьях киит отцу жениха - это целый табун лошадей, большое количество чапанов и в обязательном порядке верховая лошадь; соответственно одаривались и другие сваты. Приехавшие со стороны невесты сваты в свою очередь получают киит, однако он несколько меньший, чем киит со стороны отца невесты, что обусловливалось необходимостью выплаты и доли калыма. Число сватов со стороны невесты больше на одного человека числа сватов со стороны жениха. В наше время не уплачивается калын мал, но обычай давать киит и прочие традиции сватовства сохранены.

Капка салар - подарок зятю. В назначенный день жених со своей свитой, со всеми положенными презентами, подарками, со скотом для свадьбы едет за невестой. И начинается той. Перед отъездом отец невесты дарит всем сватам положенный по традиции "киит" (от слова кию - одевать). Новоиспеченному зятю тоже преподносится подарок, который называется капка салар. В него входит дорогая одежда, конская сбруя или скот. Все зависит от состояния богатства и авторитета тестя.

Жигит-туйе - подарок отцу девушки. На свадебных обрядах за хорошее воспитание девушки жених преподносит своей теще (ене) "сут акы", а отцу

possesses her. She was the best present for everyone.

Kargybau is a present. Before asking in marriage, the boy's relatives (jaushy) for the prior talk. After the talk they discuss the bride-money, the date of wedding. Jaushy, according to the tradition gives to the girl's father "Kargybau".

There were big present between famous people while asking in marriage they are: bes jaksy, orta jaksy, ayak jaksy. Bes jaksy is a camel with a young camel, a mare with a foal; valuable thing or gold or silver. Orta zhaksy is the best camel or a horse. Ayak zhaksy is a horse, cow, ram, etc.

Kalyn mal is bride-money. After the official part of proposal due to the tradition, the fiancй has to pay bride-money, which was paid in horses. It depended on the wealth of fiancй relatives. If among poor matchmakers bride-money was equal to 5-6 horses, but bride-money of rich people was from 200-500 up to thousand horses.

Besides that cattle for wedding were taken into account, by tradition dead and alive people (oli-teri) were presented with kade and other gifts from groom's side for mare's mik (sut aky). During the soviet period these traditions and customs were not taking into account. The said that girls were changed like the cattle. But the marriage portion (zhasau) of a girl was highly competitive with bride money.

As we have already said the bride money depended upon the state of wealth of match makers. If bride money is ten head of cattle, it is called "dongelek kalin" that is "rounded" bride money. If small

"Дибек" жылқы фермасының таза қанды айғыры "Заповедник". 2003 жылғы Дербидің жеңімпазы
"Заповедник" - жеребец конефермы "Дибек", победитель Алматинского Дерби 2003 г.,
Stallion "Zapovednik". Winner of Almaty Derby of "Dibek" stud farm, 2003

қалғанымен, киіт кигізу және басқа салт-дәстүрлері әлі де бар.

Қапқа салар – күйеу жігіт сыйы. Белгіленген күні күйеу жігіт өзінің жора-жолдастарымен барлық сый-сияпаттарын алып, тойға арналған малын қосарлап қалыңдық ауылына аттанады. Той басталады. Содан күйеу жігіт аттанар алдында қалыңдық әкесі салт бойынша барлық құдаларға киіт кигізеді. Күйеу жігіт те ескерусіз қалмайды. Оған қапқа салар сияпаты жасалады. Оған қымбат киім, ат әбзелдері немесе мал кіреді. Оның бәрі қыз әкесінің байлығына және беделділігіне байланысты болады.

Жігіт-түйе - қыз әкесіне арналған тарту. Той салтанаты барысында жігіт қызын жақсы тәрбиелегені үшін енесіне "сүт ақы", әкесіне "жігіт-түйе" тартуын жасайды. Ол асыл киім, түйе, жылқы, ат әбзелдері және тағы басқалар болуы мүмкін. Бұдан соң қайын ата күйеу баласына өз қызын аманаттайды.

Бие қысырамас. Дәстүрлі "Беташардан" кейін енесі жас келінді бетінен сүйіп, оған өзінің ең жақсы тілектерін арнайды, бұдан кейін жиналған әйелдерге ақ мата береді. Оны әйелдер теңдей етіп жыртып алып, үйлеріндегі сабаны байлайды. Осы қымыз, шұбат құйылатын сабаға байланған ақ мата "бие қысырамас" жоралғысы деп аталады. Оның мәні келін өскен, өнген шаңырақ иесі болсын деген ырымды білдіреді.

Шаңырақ көтеру. Шаңырақ ошақ-

девушки - положенный "жигит туйе". Этот подарок может быть дорогой одеждой, верблюдом, лошадью, конской сбруей и т.д. Тесть (ата) благословляет своего зятя.

Биекысырамас. После традиционного "беташар" к невесте подходит свекровь (ене), целует свою молодую сноху и высказывает ей самые наилучшие пожелания, затем присутствующим женщинам подает белую ткань. Женщины делят между собой ткань поровну и дома обвязывают этой тканью "саба". "Саба" - сосуд (бурдюк) для взбалтывания и хранения кумыса, шубата. Буквальное значение обряда "биекысырамас" - пусть кобыла не останется яловой, умножается, дает приплод, вместе с тем этот обычай несет в себе еще более глубинный смысл.

Шанырак котеру. "Шанырак котеру" (шанырак - купол юрты, котеру - поднять). "Шанырак" является семейной реликвией - хранителем очага, символом продолжения рода. Поднятие шанырака молодой семьи при отделении от отцовского очага - еще один красивый обряд. Писатель-этнограф Ахмет Жунусов писал об этой традиции: "...у казахов "шанырак" молодой семьи поднимает только старый, многодетный зять". Для выполнения этого важного обряда за зятем едут специально. Для большой юрты (отау) "шанырак" поднимается на шесте сидящего на лошади зятя. За поднятие шанырака зять получает лошадь или верблюда. Презент дает сторона, поднимающая отау.

Атбайлар. "Атбайлар" (букв. ат -

cattle were changed into one or two horses – "balama kalim" - "changed" bride money, and if instead of died fiancйe the fiancй married baldiz (fiancйe's sister), he paid "27", and that is the sum of the cattle that should be paid – olki kalim that is addition.

There are definite rules in the bride money payment. In dividing of horses one of them is given to horsemen what is called "kurik bau". In dividing of rams – one ram is for shepherd – "kosak bau". In blessing the cattle also should be given – "kelin tili". "Kelin tili" is paid for the daughters' health (according to the believes, if "kelin tili" is not paid, then a girl, future daughter-in-law, may lose gift of speech gift of speech. Though the bride money is big enough however it is spread in mentioned ways. Or in "zhasar" according to which everything should be given back.

Kiit. Before leaving of matchmakers the girl's father gives them "kiit". Fiance's father, even in the cases if he is not a matchmaker, gets the most valuable "kiit". The others get "kiit" according to their dignity. In wealthy families "kiit" for fiance's father are a herd of horses. A great quantity of shepherds and a saddle-horse obligatorily; other matchmakers were gifted in the same way. The matchmakers from the side of the fiancйe in their turn get "kiit", however it is much less. The quantity of matchmakers from fiancйe side is for one person more than the number of matchmakers from fiancee's side. Nowadays kalin mal is not paid but such tradition as kiit is still kept.

Төкен Жұмағұлов – Қазақстан Республикасы ұлттық ат спортының ең үздік меценаты, белгілі атбегі

Тукен Джумагулов – известный конник, лучший меценат национальных видов конного спорта Республики Казахстан

Tuken Dzhumagulov, famous horsebreeder, leading maecenas of the national horse sports of the Republic

тың тірегі, ұрпақ өрбітудің қастерлігі қазығы саналады. Әке ошағынан бөлініп жеке шаңырақ тігу жас отбасы үшін ең жарасымды дәстүр. Жазушы-этнограф Ахмет Жүнісов "... қазақтарда жас отаудың шаңырағын егде адам, көп балалы кәрі күйеу көтеретін салт бар" деп жазады. Осы салтты атқару үшін мұндай адамға арнайы кісі жіберілген. Үлкен киіз үйдің шаңырағын ат үстіндегі күйеу ұзын сырықпен көтерген. Шаңырақты көтергені үшін күйеуге сыйға ат немесе түйе тарту етілген.

Атбайлар. Шаңырақ көтерілгеннен кейін жас отауға туыстары мен жақындары шашу ретінде сый-сипаттар жасайды. "Шаңырақтарың биік болсын! Босағаларың берік болсын!" деген тұрғыда тілек білдіріп, босағаларына тарту ретінде ат байлаған.

Тұсаукесер. Бұл жас сәби енді ғана жүруге талпыныс жасаған кезінде жасалатын кәде. Оның екі аяғына ала жіптен өрілген тұсау салынып, оны кесу қайратты да әлеуетті адамға жүктелген. Бұл салт әнмен, тілекпен ұштастырылған. Оның мәні сәби аяғынан қаз тұрғаннан бастап, өмірде жолы ашық болсын деген мағынаны білдіреді. Осы рәсімнің арты тойға ұласып, тұсауы кесілген жас балаға ат арналып, ер-тоқым тарту етіледі.

лошадь, байлар - привязать). После поднятия шанырака, родные и близкие осыпают дом молодых шашу и поздравляют: "Да будет ваш "шанырак" высоким! Пусть "шанырак" ваш будет прочным и на долгие годы!". Преподносят "байгазы". Самые близкие к порогу привязывают лошадь - "атбайлар".

Тусаукесер - разрезание пут. Эта церемония проводится, когда малыш делает первые шаги. Его ножки обвязывают тонким пестрым шнурком, разрезать который доверяют энергичному многодетному человеку. Обряд сопровождается песнями и пожеланиями, чтобы ребенок твердо стоял на ногах, уверенно шел по жизни. Церемония продолжается пиром. В старину после "тусаукесер" ребенку дарили коня и седло. Пестрый шнурок обозначает, что в жизни бывают не только белые, но и черные полосы - будущий джигит должен уметь преодолевать трудности.

Когентуп. "Когентуп" (когендик). Если в гости приехал родственник или хороший знакомый с ребенком, то хозяин дома в знак уважения и любви дарит ребенку живность (теленка, жеребенка или ягненка). "Когентуп" - обычай, прививающий детям родственные чувства.

Ашамайга мингизу. Этот торже-

Kapka salar is the present to son-in law. At the pointed day fiancй with his relatives and matchmakers with all the presents and gifts, with the cattle for the wedding goes to the fiancйe. The toi begins. Before leaving fiancee's father presents "kiit" to all the matchmakers. Newly made son-in-law is presented with a gift as well which is called kapka salar.It consists of expensive garments, horse harness or cattle. Everything depends upon farther's-in-law wealth and authority.

Алғашқы танысу. XVIII ғ.
Первое знакомство. XVIII в.
First acquaintance

Көгентүп. Егер қонаққа бір туысқаны немесе жақсы танысы жас баласымен келсе, онда үй иесі құрметтеудің нышаны ретінде әрі бала деп қараш санамай оған бұзау, құлын немесе қозы атайды. Көгентүп – баланы бауырласуға тартатын ең жақсы онегеге жатады.

Ашамайға мінгізу. Өзінің тәрбиелік маңызы жағынан бұл баланың дамуына ықпал ететін сән-салтанаты жарасқан дәстүр. Алты-жеті жасқа шыққан балаға ат сыйлап, қолына қамшы ұстатады, үйретілген ат арқасындағы ерге қондырады. Бұл оның ат басын тартып мінер азамат болғандығының белгісі. Ол баланы қанаттандырып, оған есейген кейіп береді. Ал оның ақыры жас баланы еңбекке, өз атын өзі күтіп ұстауға баулиды. "Ашамайға мінгізу" баланы тәрбиелеудің ең ұтымды жолы болумен қатар, халқымыздың ұлттық ерекшелігін де танытады. Осындай салтанат үстінде баланың атасы оған ақ батасын берсе, әжесі немересінің қуанышына шашу шашады. Бұдан кейін балалар өз хал-қадірінше бәйге ұйымдастырып, үлкендер жағы тойға кіріседі.

Сүндет тойы. Ұл бала 3,5,7 жасқа толғанда (тақ сан) сүндетке отырғызылады. Бұл діни салт дегенмен, оны мұсылмандардан өзге халықтар да қолданады. Қазақтар бұған айрықша мән береді. Оны отбасының мерекесіне айналдырады. Меймандар шақырылып, той дастарханы жасауланады, ал сүндеттелетін балаға бәсіре ат сыйға тартылып, өзге де тарту-таралғылар жасалады.

Тобық тығу. Бұл бәсеке ойыны. Қыз бен жігіт серттесе отырып, белгілі бір мерзімді белгілейді (1 жылға, 5 жылға және т.б.), кез-келген уақытта сұрағанда тыққан тобықты тауып беруге уәделеседі. Ұтылған жағдайда ұтқан жағы тобықты тауып бере алмағаннан қалауына алтын сағат, кілем, сәйгүлік ат сияқты сыйды талап етеді. Бұл ойын жастарды жинақылыққа, уәдеде тұрушылыққа баулиды.

Мүше алу. Мерекелік шараларда ат үстіндегі жас жігіттер үлкен жеңгелерінен "мүше" (орамал, айна, сақина және басқа) сұрайды. Жеңгелері сұрағандарын бергеннен кейін жігіттер "мүшені" бір-бірінен алып қоюға тырысады. Тек солардың ішіндегі ең епті сі, жүйрік аттың үстінде өзгелерден қара үзген жігіт қана той үстінде өзі ұнатқан қызға жаңағы "мүшені" тарту етеді.

Ақ алып шығу. Қазақтар сүтті, қымызды, шұбатты, айранды және тағы басқаларды бір сөзбен ақ деп атайды. Онда қасиетті күш бар деп біледі. Сондай ақ түс тазалықтың, шынайы берілгендіктің белгісі. Қазақтың салты бойынша жаңадан ірге тепкен қоршіге ақ ұсынған. Мұны "ақ алып шығу" деп атайды. Ол бұлардың жаңа

ственный обряд с огромным воспитательным значением сильно влияет на развитие детей. Ребенку в возрасте 6-7 лет дарят коня, торжественно вкладывают в руки камчу и, оседлав укрощенного коня, сажают ребенка (мальчика), объяснив ему, что он стал джигитом. Это возвышает ребенка, и вместе с тем появляется чувство ответственности, ребенок взрослеет. Затем идет приобщение к труду, воспитание человечности. "Ашамайга мингизу" - один из верных методов воспитания и национальная особенность нашего народа. В такой торжественный момент дедушка ребенка благословляет своего внука, а бабушка с радостью осыпает шашу. Дети по-своему устраивают байгу, затем взрослые организуют небольшой той.

Сундет тойы. Когда мальчику исполняется 3,5, 7 лет (нечетные годы), он должен пройти через обряд обрезания. Обычай считается религиозным, хотя ему следуют не только мусульмане. Родители-казахи относятся к нему как к долгу, семейному празднику. Приглашаются гости, готовится угощение, виновнику торжества дарят коня и множество других подарков.

Тобык тыгу. "Тобык тыгу" - играпари, суть которой заключается в клятвенном обещании девушки и парня через некоторое время (через 1 год, 5 лет и т.д.) в любое время, при любых обстоятельствах показать "тобык" (тобык - лодыжка, тыгу - прятать). В случае проигрыша проигравший выполняет условия пари, отдать по условию дорогостоящую вещь, например, золотые часы, ковер, скакун и т.д. Эта игра воспитывает в молодежи внимательность, твердость в обещании.

Муше алу. На праздничных мероприятиях молодые джигиты на лошадях просят у "женге" (жена старшего брата) "муше" (платок, зеркальце, кольцо и так далее). Как только "женге" удовлетворяет просьбу, джигиты стараются отобрать друг у друга "муше". Самый ловкий, на быстрогом скакуне, оставив всех позади, преподносит "муше" приглянувшейся девушке по случаю праздника. Испытываются ловкость, сноровка.

Ак алып шыгу. Молочные изделия - молоко, кумыс, шубат, айран и т.п. казахи называют "ак" - белый. Считается, что в них есть священная сила. Также и сам белый цвет олицетворяет чистоту, преданность. По обычаю казахи новых соседей встречали угощением и обязательно белого цвета - "ак алып шыгу", Это как бы говорило, что их отношения должны быть чистыми, приятными. В свою очередь новые жители приглашают соседей к себе в гости. Перед этим старожилы зовут их на "ерулик". Не встречать новых соседей и не приглашать их на "ерулик" считалось нарушением обычая и нерадивостью.

Ат мингизип шапан жабу. "Ат мингизип шапан жабу" - самый высокий почетный ритуал. У казахского народа есть прекрасный обычай: до-

Қазақ және башқұрт жауынгерлері. XVIIғ.
Рисунок казахского и башкирского воинов. XVIIв.

Zhigit - tuye is the present for the girl's father. This present is given for the good up-bringing of the girl, for her mother is"sut aki", and for her father is "zhigit tuye". According to this tradition, the present should be clothes, camel or horse. Father-in-law (ata) blesses his son-in-law.

Biyekisiramaz. After the traditional "betashsar" fiancйe is visited by her mother- in-law, kisses her and says to her her wishes. After this rite she gives a white cloth to the presented women. These women divide this cloth equally and tie these clothes around "saba". Saba is a jar (water-skin) for kumys shakinig and storing. Literal meaning of this rite is -

"Қараөткел" ат спорты кешенінің бастығы, белгілі атбегі Цаликов Валерий Рамазанович.

Известный конник, управляющий конноспортивного комплекса "Караоткель" Цаликов Валерий Рамазанович.

Tsalikov Valeryi Ramazanovich, famous horsebreeder, head of "Karaotkel" horse sport club

"let the mare not remain a dry one, give posterity, but this rite has much deeper sense.

Shanirak koteru. "Shanirak" is a family relic – the keeper of fireplace and the symbol of clan continuation. The raising of "shanyrak" of a young family is one of the most beautiful rites. Ethnographer Akhmet Zhunusov wrote about this

Асауды үйрету. "Тұмар" атты байталдың иесі белгілі атбегі Батырхан Сабуров.

Укрощение необъезженной лошади по кличке "Тумар". Хозяйн лошади известный конник Батырхан Сабуров.

Pacifying of unbacked horse. Batyrkhan Saburov, famous horsebreeder, owner of the stallion

көршіге деген пейілдерінің ақ екендігінің нышаны. Өз кезегінде жаңадан келіп қоныстанушы меймандарды өз дастарханына шақырады. Ал оның алдында бұрыннан осы жерді мекендеп қалғандар жаңа көршіні ерулікке шақырады.

Ат мінгізіп, шапан жабу. Бұл ең салиқалы құрмет. Қазақ халқы қадірлі мейманға, ақынға, батырға, балуанға, әнші-серілерге ат сыйлап, үстеріне шапан жапқан. Осы дәстүр біздің халқымызда әлі сақталып келеді. Ол қазақ халқының ұлтық салты, мәдениеті жан-жақты екендігінің сипаты.

Айтыс. Айтыс - әдеби жанр. Ертеде ол халықтық дәстүр ретінде орныққан. Өйткені ат бәйгесі, балуандар белдесуі, той ақындар айтысынсыз өтпеген. Айтыс ақындарды үштап, тапқыр ойға, көркем де кестелі сөз өнеріне баулыған. Өткен ғасырлардағы Сара, Біржан, Сүінбай, Жанақ, Сабырбай, Шөже және басқалар айтыс өнерінің биік шыңына шыққан. Біздің кезімізде де талантты ақындар - Әсия, Әселхан, Әлфия, Қонысбай, Баянғали, Қанша, Айнұр, Абаш, Мұхамеджан, Серік, Аманжол, Дәулеткерей, Бекарыс, Мэлс, Балғынбек, Сара, Айбек, Ақмарал, Ринат өз дарындарымен көпшілікті тәнті етіп келеді.

Айып. Айып – айып төлеу мағынасы. Айыпкер жасаған қылмысына, ұрлығына, барымтасына, салт-дәстүрден аттағанына және басқа теріс әрекеттеріне байланысты айып тартқорогому гостю, акыну, батыру, борцу или уважаемому человеку дарить коня и накидывать на плечи чапан. Этот обычай продолжает жить и в наши дни. Он - яркий показатель многогранной традиции, культуры казахского народа.

Айтыс. Айтыс считается литературным жанром, однако издревле он формировался как народный обычай. Ведь игры, проводы, той не обходились без байги, без борцов и без айтыса акынов. Айтыс способствовал проявлению и развитию талантов. В прошлом веке были удивительные акыны такие, как Данак, Сабырай, Шоже, Биржан, Сара и др. В наше время традицию айтыса продолжают современные талантливые акыны – Айнур, Абаш, Аманжол, Асия, Асельхан, Мэльс, Даулеткерей, Мухамеджан, Бекарыс, Балгынбек, Айбек, Серик, Альфия, Конысбай, Баянгали, Сара, Акмарал и другие.

Айып. "Айып, айып толеу" - вина, виновность; платить штраф. За любое преступление, кражу, "барымту" (угон скота), за нарушение обычая, традиции преступнику или нарушителю полагалось нести ответственность за содеянное. К примеру, скандалисту в общественных местах приходилось платить штраф, то есть "айып". Виновный должен был выполнить вынесенный приговор немедленно. Виды айыпа очень разнообразны, в зависимости от преступления. За любое нарушение приходилось расставаться с конем или чапаном. За тяtradition: "...in a young Kazakh family the right to rise "shanyrak" belongs to old son-in-law having many children." For this rite performance son-in-law is taking from home. For the big yurta (otau) "shanyrak" is lifted on the pole of son-in-law sitting on a horse. For rising of shanyrak will obtain a horse or a camel. The gift should be given from the part of raising otau.

Atbailar (at – horse, bailar – to tie up). After rising of shanyrak kith and kins have to do shashu and congratulate: "Let your "shanyrak" be high! Let your shanyrak be stable for long years!" Give them baigazi. The closest relatives tie up the horse to the threshold.

Tusau keser is cutting of fetterlock. The ceremony is taking place when baby makes his first steps. His legs are tied around with thin many-coloured lace. The owner of cutting is given to energetic man having many children. The rite is accompanied by songs and wishes for the baby to stay straight and confidently. After the ceremony the toi begins. After tusau keser baby is presented with horse and saddle. Many-colored lace means that there are not only white but also black strips as well in a man's life – future dzhigit must be able to overcome obstacles.

Kogentup. "Kogentup" (kogendyk). If to the Kazakh family came a guest with a kid, then a host of a house as a token of respect and love presents poultry (calf, fowl or lamb). "Kogentup" – is a custom, instilling cognate feeling in children.

Ashamaiga mingizy. This ceremonial

Нағыз шабандоз және оның керемет сәйгүлігі осындай болады!

Настоящий наездник и его великолепный скакун демонстрируют свое мастерство!

A skilled horserider and his beautiful horse demonstrate their mastery!

ан. Мысалы, көпшілік ортасында жаңжал шығарған адам айып төлеген. Айыпкер өзіне шығарылған үлкендер кесімін сол сәтінде орындайтын болған. Оның түрлері өте көп. Көп жағдайда айыпкер астындағы атын, иығындағы шапанын беріп құтылған. Ең ауыр қылмыс жасағаны үшін "тоғыздық" - 9 малдан тұратын (3 түйе, 3 ат, 3 сиыр) немесе жылқы бастаған отыз – 3 жылқы, 3 сиыр, 3 қой және тағы басқалар төлемге берілетін айып тартқан. Әсіресе ұрлық жасағанның кінәсі ауыр. Ол бұл үшін оның үш немесе одан да көп есесін қайтарған. Сондықтан оның тәрбиелік тәлімі жоғары болған.

Барымта. Бұл жауласушы рулар арасындағы бірі бірінің жылқысын күшпен тартып әкетушілік. Сонау ерте кездерде өзінің әрекетінің дұрыстығын дәлелдей алмай есесі кетіп бара жатқан жақ екіншісінен кек қайтару үшін барымтаға жүгінген. Барымта ұрлық деп танылмаған. Бірақ оның ақыры оңайшылықпен біте бермеген. Барымта қарсы жақ айып төлеуді ұзаққа созып, тіпті төлемеуге айналса, барымта қолданылған. М.Әуезовтың эпопеясында жауласушы Базаралы мен Тәкежан арасындағы барымта оқиғасы кек қайтарудың көрінісі ретінде өте шебер суреттеледі.

Бәйге. Көп адамдар бүгінде мұны ат жарысымен ғана байланыстырып келеді. Бірақ ол олай емес. Той, ас, өзге де ұлан-асыр мерекелер балуан-

желые преступления платили "тогыз" (девятка), то есть, начиная с верблюда, - 9 голов скота (3 верблюда, 3 лошади, 3 коровы) или, начиная с лошади (жылкы бастанган отыз) 3 лошади, 3 коровы, 3 барана и т.д. Кража (урлык) каралась сурово, штраф платили в тройном и более размере. Были и другие виды наказания, штрафов. Воспитательное, общественное, правовое значение айыпа было весьма значительным.

Барымта - насильственный угон лошадей вооруженной силой между враждующими родами. В былые времена при спорах сторона, не сумевшая доказать свою правоту, в отместку угоняла лошадей. "Барымта" не считалась кражей. Однако последствия могли быть очень серьезными. "Барымту" применяли, если противоположная сторона долго тянула с выплатой "айып" (штраф). "Барымту" также использовали как месть. В эпопее М. Ауэзова описывается "барымта" между враждующими Базаралы и Такежаном. В прошлых веках "барымта" в казахских степях встречалась часто.

Байге - приз, премия. У многих эта традиция ассоциируется со скачками, однако, это одностороннее понятие. Той, ас, праздники не проходили без единоборств, без айтыса акынов, без скачек. "Байге" - премию получали в первую очередь чемпион по борьбе и скакун. Особенно большой приз получал скакун. Победителю в виде "байге" давали 100 и более лошадей. Получивший "байге" не угоняет весь скот в свой аул. "Байге" борцам - верблюд, покрытый ковром; акынам - накидывали чапаны и дарили хорошего коня.

Бес жаксы - пять ценных вещей. Как звучит и в названии данной традиции, "бес жаксы" дарили самым уважаемым баям и мырзам, батырам, биям, почитаемым людям в знак почета, уважения, дружбы. Между сватами "бес жаксы" дарили вместо калыма, киита. "Бес жаксы" — знак самого высокого почитания, уважения. К "бес жаксы" относятся: 1. Верблюд - "кара нар". 2. Быстроногий скакун - "жуйрик ат". 3. Дорогой ковер (персидский) - "калы килем". 4. Алмазная сабля - "алмас кылыш". 5. Соболья шуба - "булгын ишик". Между сватами одна из вещей заменяется "сакеле", вышитым драгоценными камнями и украшениями (головной убор невесты). Эта традиция определяет такие качества, как богатство, а также

rite with its huge pedagogical meaning influence much the development of children. At the age of 6-7 years a kid is presented with a horse, they give him kamcha solemnly, and then they saddle the tamed horse, put a boy on it and explain that he became djigit. It raises a child at the same time a child grows up and he acquires sense of responsibility. The next stage is adjoining to labor, rising of humanity. "Ashamaiga mingizu" is one of the first methods of upbringing and national peculiarity of our people. Kid's grandfather blesses a kid and grandmother strews shashu. Children arrange baiga and grown-ups make a small toi.

Sundet toiy. When a boy is 3, 5, 7 years (odd years), he is to go through the rite of circumcision. The rite is a religious one, though not only Muslims follow it. Kzakhs treat this rite as a duty, family holiday. Guests come to families and a hero of occasion is presented with a horse and many other gifts.

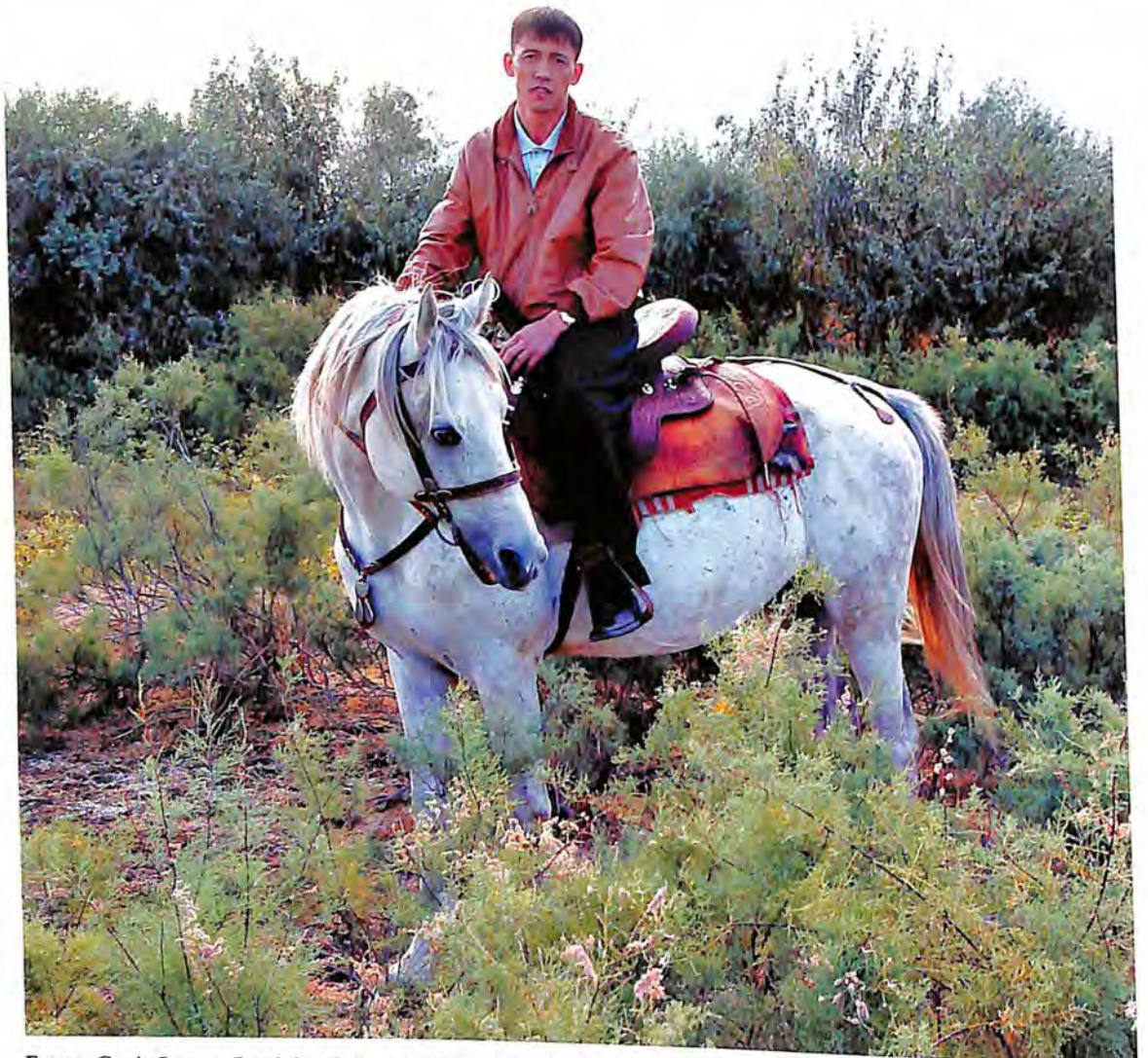
Tobik tigu is a bet game the sense of which lies in the sacred promise of a girl and a boy to show "Tobik" (tobik – ankle, tigu – to hide), at any times, at any circumstances. In case when a player looses, he has to satisfy a condition of a bet, to give an expensive thing for example, gold watches, a carpet, a racer etc. The game brings up attentiveness and hardness in youth, when they promise something.

Mushe alu. On different celebrations young dzigits on horses ask "zhenge" (the wife of a senior brother) "mushe" (a scarf, a pocket mirror, a ring, etc.). As soon as "zhenge" gives it, dzhigits try to get "mushe". The most dexterous, on a swift-footed racer presents "mushe" to the girl he likes on a holiday. Dexterity, skills are tested.

Ak alyp shigu. Dairy products are milk, koumiss, shubat, ayran, etc. Kazakh people name "ak" – white. It is considered that there is a sacred force in them. As well white color personifies cleanliness, fidelity. It was a custom that Kazakh people treated their new neighbors with dishes of white color – "ak alyp shigu". That meant that their attitude was pleasant and pure. In turn the new neighbors invited the inhabitants to their houses. Before that, the old people invited them to "erulik". It was an infringement of customs and carelessness not to meet new neighbours and not to invite them to "erulik'.

At mingizip shapan zhabu. "At mingizip shapan zhabu" – means the highest honour. Kazakh people have a great custom: to present a horse and shapan to a guest, an akyn, a batyr, a fighter. This custom is kept nowadays. It shows customs, culture of Kazakh people.

Aitys. "Aitys" is considered to be a literature genre, however since the past times it has been formed as a folk custom. Games, farewell parties, toys were always celebrated with bayga, fighters, aitys. Aitys made for development of talents and their display. There were so many famous akyns such as Danak, Sabyray, Shozhe etc. who

Ермек Сәлімбаев – белгілі атбегі, республикалық "Ер жігіт ойыны" Федерациясының президенті
Ермек Салимбаев – известный конник, президент республиканской Федерации ""Ер жигит ойыны"
Ermek Salimbaev, famous horsebreeder, president of republic Federation "Er dzhigit oiyny"

дар күресінсіз, ақындар айтысынсыз, сәйгүліктер жарысынсыз өтпеген. Белдесуде жеңген балуанға, аты бәйгеде бірінші келген шабандозға сый берілген. Оларға бәйге түрінде 100, тіпті одан да көп жылқы тарту етілген. Ал белдесуде өзгелерді жер қаптырған балуанға үстіне кілем жабылған түйе, ақынға – шапан мен жақсы ат тарту етілген.

Бес жақсы – бес бағалы зат. Ол қадірменді бай мен мырзаға, батырға, биге, ел сыйлайтын адамға көрсетілетін құрмет. Бес жақсы құдалар арасында қалың, киіт түрінде жүрген. Бес жақсыға қара нар, жүйрік ат, қалы кілем, алмас қылыш, бұлғын ішік кіреді. Құдалар арасында қалыңдықтың асыл тастармен көмкерілген бас киімі – сәукеле де осы бес асылға жатады. Бұл салт байлық пен барлықтың қана көрінісі емес, сонымен қатар екінші жақты құрметтеудің, қадір тұтудың да нышаны. Бес жақсының біреуі ең кемі 4-5 жылқыға бағаланады.

Жекпе-жек. Ертедегі соғыстар майдан ортасына батырларын жекпе-жекке шығарудан басталатын болған. Соз и возвышает честь двух сторон. Одна вещь "бес жаксы" оценивается в 4-5 лошадей.

Жекпе-жек - военная традиция, поединок. Раньше войны начинались с "жекпе-жек" батыров двух сторон. На таких турнирах один из них неизменно погибал. Несмотря на это, батыры никогда не отказывались от "жекпе-жек". Национальные батыры Кабанбай, Богенбай, Олжабай, Малайсары, Наурызбай и другие не раз выходили победителями в подобных турнирах. Цель таких поединков - победа. У поверженного же забирали коня и оружие. В стихах, поэмах, жырах про батыров "жекпе-жек" описывается особенно подробно, красноречиво.

Ат куйрыгын кесу - знак непримиримости. По разным причинам рассорившиеся люди, становясь непримиримыми врагами, отрекались от родины и родственников. В знак непримиримости человек остригает хвост своему коню и, скрестив руки на макушке, уходит из родных краев. Это знак о невозврате к родственникам, отречение и безвозвратный уход, равный погибели, смерти вдали от родных.

lived in last century. Nowadays the tradition of "aitys" is kept by talented akyns – Asiya, Aselkhan, Alfiya, konysbay, Bayan-gali, Mels, Amanzhol, Abash, Dauletkerei, Mukhamedzhan, Bekarys, Balgynbek, Aibek, Serik, Konysbai, Bayangali, Sara, and Akmaral etc.

Aiyp. "Aiyp, aiyp toleu" is fault, guilt to pay the penalty. For any crime, theft, "barymta" (cattle stealing), for infringement of custom, tradition a criminal or an infringer had to bear the responsibility. For example, a rowdy had to pay the penalty that was aiyp.

A guilty had to execute the sentence

жоқ, оның бірі осы үрыста қаза табады. Осыған қарамастан, батырлар жекпе-жектен бой тартпаған. Қабанбай, Боғенбай, Олжабай, Малайсары, Наурызбай және басқалар талай мәрте жекпе-жекке шығып, жауларын жер қаптырған. Жеңген батыр жеңілгеннің атын, қару-жарағын олжалаған. Жырларда, дастандар мен толғауларда батырлардың осындай ерліктері жанжақты дәріптелген.

Ат құйрығын кесу. Бұл ымыраға келмеудің белгісі. Әртүрлі себептерге байланысты адамдар бір-бірін көрместей болып қатты араздасады. Әсіресе мұндай жайлар туыс, жақын адамдар арасында кездеседі. Осындай ымыраға келмейтінінің белгісі ретінде сол адам өзінің атының құйрығын шолт кесіп, қолын төбесіне қойған қалпында туған жерінен алысқа аттанып кетеді. Бұл оның енді туыс бетін қайтып көрмеймін деген анты іспетті. Сондықтан да мұны адамдар өлгенмен бірдей санаған. "Ат құйрығын кесіспейік, қолымызды төбеге қойып безіп кетуден сақтасын" дейтін тілектер содан қалған.

* * *

Әртүрлі дерек көздерінен мәлім болып отырғанындай, Қазақстан аумағында көптеген тайпалар мен халықтар: наймандар, үйсіндер, қаңлылар,

Запрет "не стриги хвост коня и не скрещивай руки на макушке" сложился из этих понятий как знак плохой приметы.

* * *

Из исторических хроник известно, что на территории Казахстана жило множество народов и племен: наймаы, усуны, канглы, кипчаки, хунны и так далее. Благодаря тому, что великие торговые караванные пути шли через казахские земли, на территории нынешнего Казахстана происходило непрерывное движение степных кочевых народов. С другой стороны, представители оседлых племен проникали в Великую степь с торговыми целями, строили города и укрепленные пункты на караванных путях. Поэтому отрывки из сочинений географов, историков, путешественников разных времен и народов, касающиеся прошлого Казахстана, помогут во многом воссоздать картину жизни и быта степняков, высветить ту роль, которая была отведена их неутомимым скакунам.

Сошлемся на высказывания греческого историка Геродота, греческого географа Страбона, римского офицера и историка Аммиана Марцеллина, арабского географа и путешественника Макдизи, французского монаха Рубрука, монаха Карпини, арабского путешественника Ибн-Батуты, му-

immediately. There were different kinds of aiyp depending on crime that was committed. For any infringement they had to give their horse or chapan. For grave crimes "togyz" was paid (nine), that meant 9 animals – 3 camels, 3 horses, 3 cows) or "zhilky bastangan otyz" – 3 horses, 3 cows, 3 rams. For stealing 'urlyk" people were punished very severily, they had to pay the penalty which was twice or even thrice bigger. There were other types of punishment. Educational, social and legal importance of aiyp was significant.

Barymta is violent stealing of horses by the armed forse of conflicting kins. In past times when the kins conflicted and in case when they could not prove that they were right, they stole horses. "Barymta" was not considered to be stealing. However, the consequences could be very serious. "Barymta" was hold when

Құлын
Жеребенок
Foal

қыпшақтар, хундар және басқалар өмір сүрген. Әйгілі сауда керуендерінің жолы Қазақстан арқылы өткендіктен, оның аумағындағы көшпелі халықтарға оның ықпалы зор болды. Бір жағынан, сауда мақсаттарына орай Қазақстанда отырықшылық нышандары пайда болып, сауда жолдары бойында қалалар мен нығайтылған бекіністер салынды. Сондықтан Қазақстанның өткеніне қатысты географтардың, тарихшылардың, саяхатшылардың әр кезеңдерде жазып қалдырған шығармалары арқылы дала жұртының тұрмыс-тіршілігін, сәйгүлік арқасында күн кешкен ерлік жолдарын көз алдымызға елестетуге болады.

Осы арада профессорлар С.Д.Асфендияров пен П.А.Кунге редакциясымен жарық көрген "Қазақстан деректер мен материалдарда" кітабында келтірілген грек тарихшысы Геродоттың, грек географы Страбонның, рим офицері әрі тарихшысы Аммиан Марцеллиннің, араб географы әрі саяхатшысы Мақдизидің, француз монахы Рубруктің, монах Карпинидің, араб саяхатшысы Ибн-Батутаның, мұсылман саяхатшысы, жазушысы, суретшісі Мұхамед-Хайдардың, тарихшы Герберштейннің айтқан ойларына сілтеме жасай кеткен абзал.

...Киім киісі және тұрмыс салты жағынан массагеттер скифтерге ұқсас. Олар ат үстінде де, жаяу да соғыса

сульманского путешественника, писателя, художника Мухамеда-Хайдара, историка Герберштейна, приведенные в книге "Прошлое Казахстана в источниках и материалах" под редакцией профессоров С.Д. Асфендиярова и П.А. Кунге:

...По одежде и образу жизни массагеты, похожи на скифов. Сражаются они верхом на лошадях и пешие; знают оба способа войны: сражаются луками и копьями; вооружены обыкновенно и секирами. Все предметы у них из золота и меди; все, что требуется для копий, стрел и секир, приготовляется из меди; головные уборы, пояса и перевязки украшаются золотом. Также из меди делают они грудные панцири для лошадей, напротив, уздечки, удила и фалеры приготовляют из золота. Железа и серебра они вовсе не употребляют, потому что этих металлов нет в их стране, тогда как золото и медь в изобилии...

Геродот.

* * *

...Массагеты только солнце считают богом и приносят ему лошадей в жертву...

Страбон.

* * *

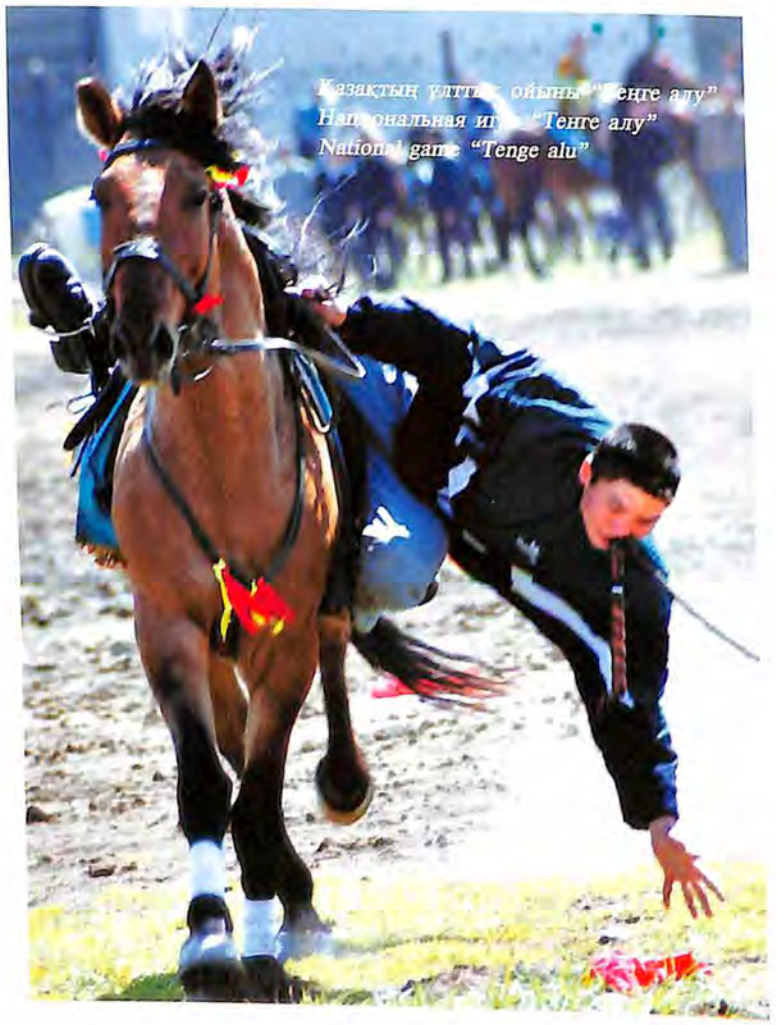
...На реке Иртыш начинается страна кимаков. По обеим сторонам реки пасутся дикие кони; иногда можно видеть в одном месте тысячу или две тысячи их; они происходят от одичав-

the opposite kin could not pay "aiyp" in time. Also when people wanted to revenge, they stole horses – "barymta". In M. Auyezov's epopee "barymta" of conflicting kins – Bazaraly and Takezhan is described. In Kazakh steppes "barymta" was a very often used type of revenge.

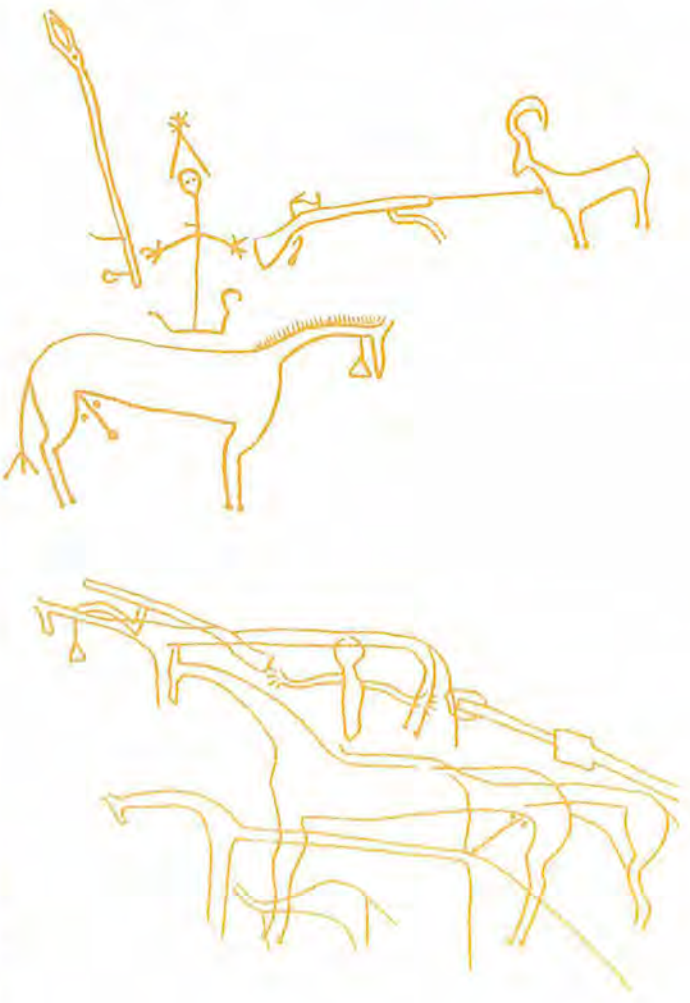
Ат әбзелі.
Псалий узды.
The bridle

Қазақтың ұлттық ойыны "Тәнге алу"
Национальная игра "Тенге алу"
National game "Tenge alu"

"Дибек" жылқы фермасының атақты айғыры "Дарий" Алматы дербінің 2002-2003 жылдар аралығындағы жеңімпазы

Знаменитый жеребец "Дарий" конефермы "Дибек" является победителем Алматинской Дерби 2002-2003 г.г.

Famous stallion "Dariyi" of "Dibek"stud farm. Winner of Almaty Derby, 2002-2003

береді; соғыстың екі тәсілін де жетік меңгерген: садақпен және найзамен қаруланған; қарапайым қару мен айбалтаны да қолданады. Олардың барлық заттары алтын мен мыстан жасалған; найзаға, жебеге және айбалтаға керектінің бәрі мыстан; бас киімдері, кіселері мен белдіктері алтынмен апталған. Сондай-ақ олар аттарының алқымын сауытпен қаптайды, ал жүгендерін, ауыздықтарын және құйысқандарын алтынмен зерлейді. Темір мен күмісті мүлде қолданбайды, өйткені мұндай металдар оларда жоқ, оның есесіне алтын мен мыс жеткілікті...

Геродот.

* * *

...Массагеттер тек күнге табынады және оған құрбандыққа жылқы шалады...

Страбон.

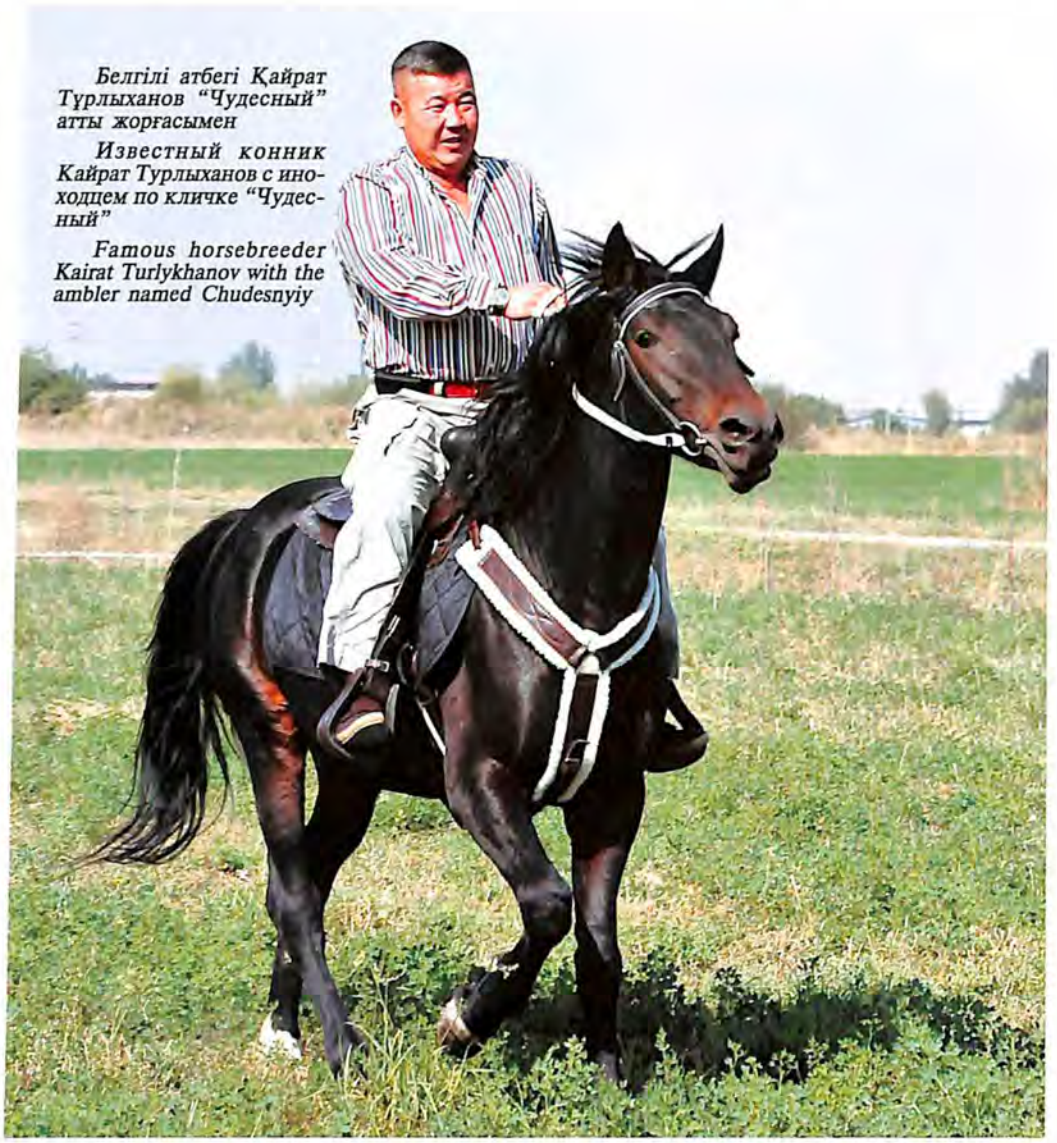
* * *

...Ертіс өзенінен қимақтар елі басталады. Оның екі жағалауында жабайы

ших царских коней; они продолжают размножаться. Этих лошадей нельзя поймать иначе, как арканом; поймав их, садятся на них и укрощают; они поддаются укрощению и привыкают к людям. Иртыш - большая река, так что, если кто-нибудь встанет на этом берегу реки, то с другого берега его нельзя узнать... Вода реки черная. Переправившись через реку Иртыш, приходят к шатрам кимаков. Низких строений у них нет; все живут в лесах, ущельях и степях, все владеют стадами коров и баранов; верблюдов у них нет; если какой-нибудь купец приводит сюда верблюда, он не живет здесь и года: как только верблюд поест этой травы, он околевает. У них нет соли; если кто-нибудь приносит сюда один мен соли, он берет за это мех горностая. Летом они питаются кобыльим молоком, которое у них называется кумысом; на зиму они заготовляют сушеное мясо, баранье, лошадиное или коровье, каждый по мере своих средств. В этой стране выпадает много снега; бывает, что толщина снежного покрова в степи достигает высо-

Bayge is a prize, bonus. A lot of people associate this tradition as horse – races, but it is only one side. A toy, an as, holidays were not celebrated without aitys, horse -races. A champion and a racer got '"bayge" – a bonus. The biggest prize was given to the best racer. The winner in "bayge" got 100 horses and up. The winner who got "bayge" did not take all the cattle to his aul. A camel is to the fighters of "Baige".

Bes zhaksy is five expensive things. "Bes zhaksy" was presented to the most respected people – bays and myrsas, batyrs, biys. Between match-makers "bes zhaksy" was presented instead og kalym, kiita. "Bes zhaksy" is a sign of respect. "Bes zhaksy": 1. a camel is "kara nar", 2. a racer is "zhuirik at", 3. an expensive carpet is "kaly kilem", 4. a diamond saber is "almas kylysh", 5. a sable fur-coat is "bulgyn ishik". Between match-makers one thing is different – 'saukele' with gems (a bride's hat). This tradition means such qualities as richness, and it shows how honorable the people are. One thing of "bes zhaksy" is equivalent to 4-5 horses/

Белгілі атбегі Қайрат Тұрлыханов "Чудесный" атты жорғасымен

Известный конник Кайрат Турлыханов с иноходцем по кличке "Чудесный"

Famous horsebreeder Kairat Turlykhanov with the ambler named Chudesnyiy

аттар жайылып жүр; кейде бір жерден олардың мыңын немесе екі мыңын көруге болады; олар патшалардың жабайыланып кеткен жылқыларынан тараған; әлі де көбейе түсуде. Бұл аттарды арқансыз ұстау мүмкін емес; оларды ұстағаннан кейін, ерттеп мініске үйретеді; олардың асаулығы тез басылып, адамдарға үйреніп кетеді. Ертіс – ені үлкен өзен, оның бергі бетінде тұрған адамды арғы жағынан ажырату мүмкін емес... Өзеннің суы қарауытып тұрады. Ертіс өзенінен өткеннен кейін ғана қимақтардың шатырына кіруге болады. Оларда аласа құрылыстар деген атымен жоқ, бәрі де ағаш арасында, шатқалдар мен жазық далада өмір кешеді, бәрінде де сиыр мен қой бар; түйе оларда болмайды; алда-жалда біреулер түйені сатып алып келсе, ол мұнда бір жыл болмай жатып, өліп қалады, өйткені мұндағы қаулы шөп оған жақпайды. Бұларда түз тапшы, сондықтан да біреулер түз алып келсе, оны ол күндыздың терісіне бағалайды. Жазда олар қымыз деп аталатын бие сүтін ішеді; қысқа әркім өз шамасына қарай кептірілген қой, жылқы немесе сиыр етін қамдайды. Бұл елде қар қалың түседі, кей кездерде оның қалыңдығы найза бойына дейін жетеді. Қыста олар

ты копья. Зимой они уводят лошадей в отдаленную страну, в место Октаг; под землей у них есть водоемы, сделанные из дерева на зимнее время; когда выпадает много снега, их лошади пьют в зимние месяцы эту воду, так как снег не позволяет им дойти до водопоя. Предметы охоты кимаков - соболи и горностаи; их начальники носят титул Бамал-Пейгу (или Ямал-Пейгу).

Макдизи

* * *

...Когда господин татарин держит чашу в руке и прежде чем пить, он выливает на землю соответствующую часть. Если он пьет, сидя на лошади, то до питья делает излияние ей на шею или на гриву. Итак, когда слуга покропит таким образом на четыре стороны мира, он возвращается в дом, и два служителя с двумя чашами и столькими же блюдами стоят наготове, чтобы отнести питье господину и жене, сидящей на постели возле него, но повыше. И если у господина очень много жен, то та, с которой он спит ночью, сидит рядом с ним днем, а всем другим в тот день надлежит приходить к тому дому и там в тот день происходит собрание, приносимые же подарки складываются в сокровищницы этой госпожи. При входе стоит ска-

Zhekpe-zhek is a military tradition, a duel. In past times wars were started with "zhekpe-zhek" of 2 batyrs. One of them had to die. In spite of this batyrs never refused to take part in "zhekpe-zhek". National batyrs Kabanbay, Bogenbay, Olzhabay, Malaysary, and Nauryzbay were winners in "zhekpe-zhek". The aim is to win. A horse and the weapon of the failed batyr were taken. In poems, zhirs about batyrs "zhekpe-zhek" is described in detailes.

At kuirigyn kesu is a sign of irreconcilability. There are many cases when people quarrel, they become enemies and they leave their motherland and their relatives. As a sign of irreconcilability a man cuts a tail of his horse and crosses his hands on his top leaves his motherland. It is a sign that he will never return to his family, to his relatives, a renunciation, which is equivalent to his death. A prohibition not to cut a tail of your horse and not to cross your hands on the top of the head" is a very bad token.

* * *

From different sources it is known that there lived a lot of people and different tribes - naymany, usuny, kingly, kipchaki, hunny etc. on the territory of Kazakhstan. Owing to that the great trade karavan roads went through Kazakhstan, where

Әзем" жылқы зауытының Орлов тұқымды айғыры "Подарок"
Жеребец "Подарок" Орловской породы конезавода "Азем"
"Podarok" stallion of Orlov breed of "Azem" stud farm

жылқыны алыс жаққа, Октаг жеріне айдайды, қысқы уақытқа ағаштан қиып салынған жер асты су қоймаларын пайдаланады; қар қалың түскен кезде олардың жылқылары осы арадан суарылады, өйткені қалың қар оларды суаттарға айдап апаруға мүмкіндік бермейді. Қимақтар негізінен құндыз бен бұлғынға аңшылық жасайды. Олардың басшысы Бамал-Пейгу (немесе Ямал-Пейгу) деп аталады.

Макдизи.

* * *

...Татар мырзасы қолына ыдысын алып, оны ішпес бұрын алдымен бірер тамшысын жерге төгеді. Егер оны аттың үстінде тұрып ішетін болса, онда алдымен аттың мойны мен жалына құяды. Осылайша, төрт тарапқа ырым жасағаннан кейін, үйге кіреді, қолдарына екі ыдыс пен тағам салынған табақты екі қызметші өздерінен жоғары төрге озған мырзасы мен әйеліне ұсынады. Егер мырзаның бірнеше әйелі болса, онда ол түнде өзі қасында болатын әйелімен күндіз қатар отырады, ал басқалары бұл үйге сол күні келіп, бас қосады, өздерімен ала келген сый-сияпаттарын жасайды. Кірер босағада ыдыстар мен сүт немесе басқа да сусындар қойылады.

мья с бурдюком молока или другого какого питья и с чашами.

...Зимою татары делают превосходный напиток из риса, проса, ячменя и меда, чистый, как вино, а вино им привозится из отдаленных стран. Летом они заботятся только о кумысе. Кумыс стоит всегда внизу у дома перед входом в дверь, и возле него стоит гитарист со своей маленькой гитарой. Наших гитар и рылей я там не видал, но видел много других инструментов, которых у нас не имеется. И когда господин начинает пить, то один из слуг возглашает громким голосом: "Га!". И гитарист ударяет о гитару, а когда они устраивают большой праздник, то все хлопают в ладоши и также пляшут под звук гитары, мужчины перед лицом господина, а женщины перед лицом госпожи...

...Самый кумыс, т.е. кобылье молоко, татарами приготовляется следующим образом. На двух кольях, вбитых в землю, они натягивают длинную веревку; к этой веревке они привязывают около третьего часа дня детенышей кобылиц, которых хотят доить. Тогда матки стоят возле своих детенышей и дают доить себя спокойно. А если какая-нибудь из них очень несдержанна, то человек берет детеныша и подносит к ней, давая немного пососать; затем он оттаскивает его и

continious movement of nomadic people took place. On the other hand, settled elements got to Kazakhstan with trading purposes, cities were built on those trading ways. Therefore fragments from compositions of geographers, historians, travelers, of different times and people concerning the past of Kazakhstan will help to recreate the picture of nomadic people of Kazakhstan.

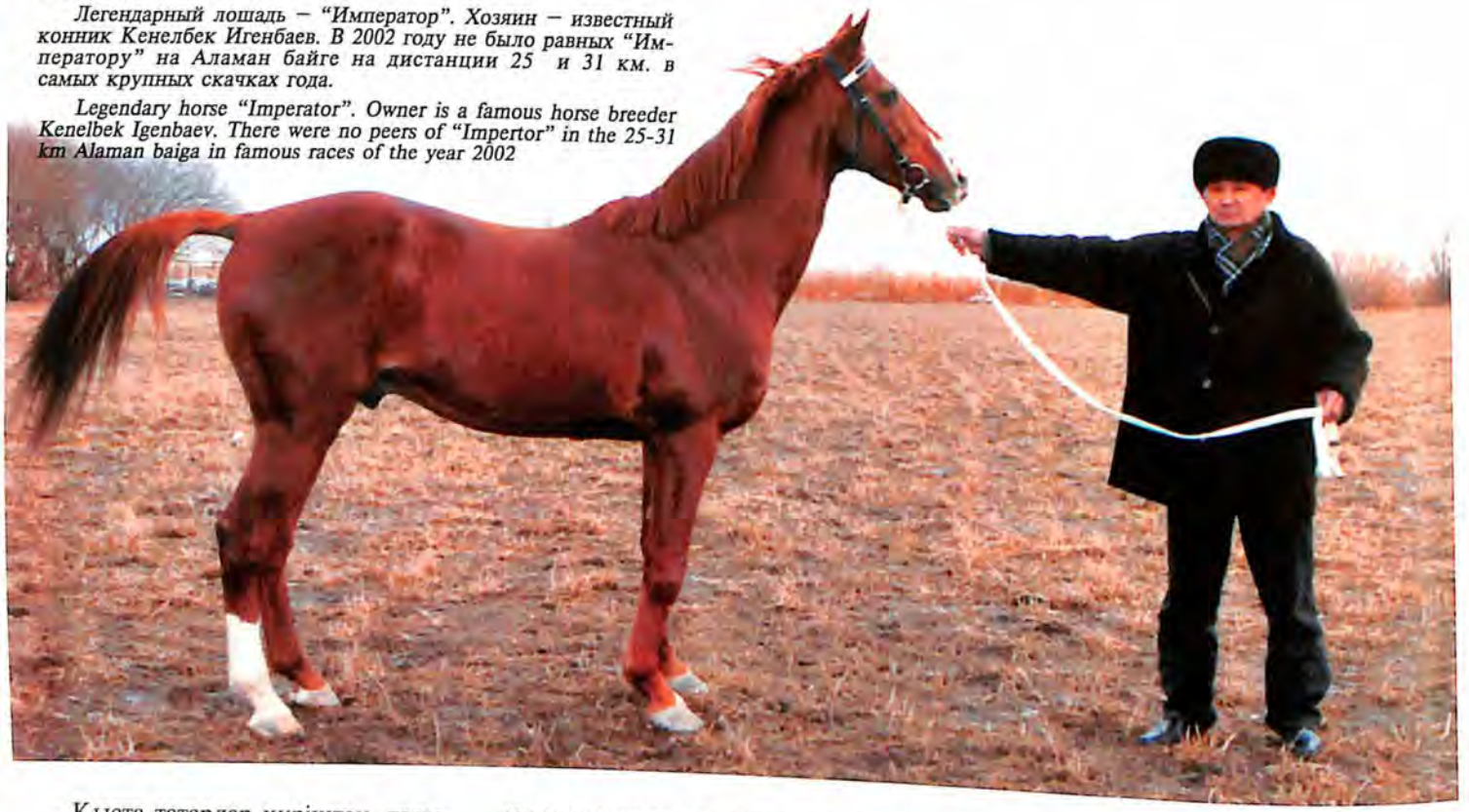
We shall refer to the statements of Greek historinn Gerodot, Greek geographer Strabon, the Roman officer and historian Ammianna Martsellina, the Arabian geographer and traveler Makdizi, French monk Rubruk, Monk Karpini, the Arabian traveler Ibn-Batuty, muslim writer and traveler, painter Mukhamed-Khaider, historian Herberstain, resulted in the book "The past of Kazakhstan in sources and materials" editioned by S.D. Asfendiyarova and P.A. Kunge:

...Massaget's clothes and mode of life is similar to the Skif's. They fight riding a horse and on foot: they know two ways of war – using bows and spears; they are armed by axes. All the things are made of gold and copper; everything that is needed for spears, arrows, axes is made of copper; belts are ornamented with gold. Also chest armours for horses are made of copper, but bridles, bits are made of gold. They do not use iron and silver, because they

Атақты жүйрік – "Император". Аттың иесі белгілі Қызылордалық атбегі Кенелбек Игенбаев. "Император" – 2002 жылғы республиканың ең үлкен Аламан бәйгелерінде жеңіске жетіп, тарихта қалды.

Легендарный лошадь – "Император". Хозяин – известный конник Кенелбек Игенбаев. В 2002 году не было равных "Императору" на Аламан байге на дистанции 25 и 31 км. в самых крупных скачках года.

Legendary horse "Imperator". Owner is a famous horse breeder Kenelbek Igenbaev. There were no peers of "Impertor" in the 25-31 km Alaman baiga in famous races of the year 2002

...Қыста татарлар күріштен, тарыдан, арпадан және балдан шарап сияқты таза ішімдік жасайды, ал шарапты олар алыс елдерден алдырады. Жазда олар қымызға баса ден қояды. Қымыз үйдің кіреберісіне, есікке таман қойылады, оның қасында кішкентай гитары бар гитаршы тұрады. Біздің гитарларымыз бен аспаптарымызды көре алмадым, бірақ оның есесіне бізде кездеспейтін көптеген басқа аспаптарды көрдім. Мырза сусынға бас қойған кезде қызметшілердің бірі "Га!" деп қатты дауыстап жібереді. Сол сәтте гитаршы гитарды ұрып ойнап ала жөнеледі, ал олар үлкен мереке жасағанда, бәрі гитар әуеніне еліктеп алақандарын шапалақтап, биге басады, ерлер мырзаның, әйелдер ханшайымның алдында билейді...

...Татарлардың қымызды дайындауда өз әдістері бар. Жерге қағылған екі қазыққа олар ұзын арқан тартады, оған сағат күндізгі үштің шамасында сауылатын биелердің құлындарын байлайды. Биелер өз құлындары қастарында тұрған кезде сүт береді. Егер олардың бірі саууға көнбесе, онда құлынды аздап еміздіріп, тартып алады да, биені сауу тағы жалғастырылады. Осылайша, жаңа сауылған көп сүтті жинастырғаннан кейін, оны үлкен сабаға құйып, ағаш піспекпен піседі. Соның нәтижесінде сүт көпіршіп, шарап сияқты қышқылданып, ашиды, бірақ олар сүтті әбден майы айырылғанға дейін пісе береді. Міне, осы кезде оның дәмін татып көріп, бабына жеткен болса, ішуге на смену является доильщик молока. Итак, накопив большое количество молока, которое, пока свежее так же сладко, как коровье, они наливают его в большой бурдюк или бутыль и начинают бить по нему приспособленной для этого деревяшкой; величина ее внизу с человеческую голову, а внутри она просверлена. Как только они начинают сбивать, молоко начинает кипеть, как новое вино и окисать или бродить, и они его сбивают до тех пор, пока не извлекут масла. Тогда они пробуют молоко и, если оно надлежаще остро, пьют. Ибо оно при питье щиплет язык так же, как вино с прибавкой свежего винограда, а когда человек перестает пить, оно оставляет на языке вкус миндального молока и доставляет много приятности внутренностям человека, слабые же головы даже опьяняет. Они делают также для нужд важных господ каракумыс, то есть черный кумыс. В этом случае кобылье молоко не свертывается. Правилом служит то, что ни у одного животного, если оно не стельно, молоко не подвергается свертыванию. Если в брюхе кобылицы нет зародыша жеребенка, то молоко кобылицы не свертывается. Итак, они настолько сбивают молоко, что все, что в нем есть густого, идет прямо на дно как винная гуща, а то, что чисто, остается сверху, и оно напоминает собой сыворотку или белый виноградный сок. Гуща бывает очень бела, дается рабам и наводит глубокий сон. Светлую часть пьют господа, и это, несомненно, напиток очень приятный и хорошего действия. Около своего становища, на расстоянии дня пути, Батыр имеет тридцать

do not have these metals in their country, but they have plenty of gold and copper...

Herodot.

* * *

... Massagets think that the sun is their only god and sacrifice the horses...

Strabon.

* * *

...The country of Kimaks starts from river Irtish. There are wild horses on the both river sides. Sometimes you can see hundreds of them; they are bred from lonely tsar's horses, they keep on reproducing. These horses can be caught with the help of lasso; when they caught them they sit on their bags and break hem; they give in breaking and get used to people. Irtysh is a big river so that if somebody is on the opposite bank you can't see him. The water is black.Having crossed Irtysh river they approach kimaks' marquees. They have not low buildings. All of them in forests, shelters and steppes. Everyone has cows and rams, they have camels. If any merchant brings a camel it will not survive a year: if it eats grass that grows in the steppes it dies. The do not have salt. If someone brings one men of sault he takes ermine's fur. In summer they eat mare's milk, which they call kumys. They prepare dried meat in advance. According to their incomes they had horse meat, ram and beaf. There is much snow in this country. Sometimes the thickness of snow is spear's height. They drive their horses in winter into the farthest country Oktag. Underground they have ponds made of wood for winter time. When there is much snow their horses

пайдаланады. Ол жас жүзімнен дайындалған шарап сияқты тілге қышқыл дәм береді, тілді қуырады, адамның бойына ерекше әсер етеді, кейбіреулердің одан масайып қалатыны да болады. Сондай-ақ ол несепті жүгіртеді. Сонымен қатар аса қадірлі мейманға арналған қара қымыз дайындалады. Оны дайындайтын бие сүті ірімейді. Оның мәнісі сол, қысырақтың сүті ірімейтіндігінен. Оның пісу барысында барлық қоюы түбіне шөгеді де, тазасы жоғарыға шығады, ол сары суға немесе ақшылтым жүзім шырынына ұқсайды. Ал аппақ түсті қоюы құлдарға беріледі, ол үйқы келтіріп, адамды маужыратады. Мөлдірін мырзалар ішеді, бұл сөз жоқ, жан жадыратар жақсы сусын. Өз ордасына жақын, бір күндік жолда Батый отыз адам ұстаған, олардың әрқайсысы әр күн сайын оған жүз биенің сүтін, яғни өзге сүт тағамдарынан басқа, үш мың биенің сүтін жеткізіп тұрған. Мәселен, Сирияда қоныстанушы өз бақшалығы жемісінің үштен бірін беретін болса, татарларда билеушінің ордасына әрбір үш күн сайын бие сүтін жеткізіп тұру дәстүрі орныққан.

Рубрук.

* * *

...Жолында өзенге тап болған татарлар, ол қаншалықты енді болса да, одан жүзіп өте берген. Бастаушы адамның қолында үсті жиі-жиі түймеленген, арқанмен тартылған дөңгелек әрі жеңіл тері болады; оны тартып байлағанда ол қапшыққа айналады, оның үстіне киімдері мен басқа да заттары салынып, шандып байланады, бұдан

человек, из которых всякий во всякий день служит ему таким молоком от ста кобылиц, то есть во всякий день (он получает) молоко от трех тысяч кобылиц, за исключением другого белого молока, которое приносят другие. Ибо, как в Сирии поселяне дают третью часть плодов, так татарам надлежит приносить ко дворам своих господ кобылье молоко каждого третьего дня.

Рубрук.

* * *

...Пришед к реке, перевозятся татары следующим образом, как бы реки велики ни были. У начальных людей есть круглая и легкая кожа, сверху которой вокруг сделаны частные застежки, в кои продернута веревка; кожу эту стягивают так, что она делается подобно мешку и, положа туда платья и другие вещи, завязывают крепко-накрепко, после чего на середину ставят седла и другие жесткие вещи, а сами садятся по середине. Сделанное таким образом судно привязывают к хвосту лошади и посылают вперед вплавь человека с лошадью, которою он правит. Иногда же, взяв весла, гребут ими и таким образом перевозятся через реку. Лошадей же вгоняют в воду, а вперед пускают вплавь одного человека с лошадью, которою он правит, другие же лошади плывут за ними, и так перевозятся через речки и большие реки.

Карпини.

* * *

...Телеги, называемые в Дешти-Кипчаке арба, имеют четыре больших колеса; в них запрягают две или не-

drink this water as the snow prevents them from reaching the watering place. Kimaks' hunting stuff are sables and ermines, their master is called Bamal – Peigu (or Yamal - Peigu)

Makdizi

* * *

...When a tatar holds a cup in his hand and before drinking he pours some part on the ground. When sitting on a horse he makes pouring on his horse's neck and mane. So, when a servant sprinkle a little into four parts of world, he comes back home, and two menservants with two bowls and two dishes are ready to bring drinking to their master and his wife, sitting near to him, but higher. If the master has many wives, than that wife who sleeps with him at night sits near to him, and other wives are gather near that house the whole day. There conducted a special meeting. All presents are to be kept treasure-house of that woman. In the doorway of a master's house there is a jug of milk and cups.

In winter tartars make special drink of rice, oats, millet and honey which is pure like wine. In summer they care only of koumiss. A jug of koumiss is always near the door and there is a guitarist with his small guitar. I have not seen our guitars there, but I have seen many other instruments, which we do not have. When one of the masters starts singing one of the servants exclaimed at the top of his voice: "Ha!" The guitarist strikes his guitar, and when they have big holiday all of them clap their hands and dance with guitar: men in front of the master, while women in face of the mistress...

"Азем" жылқы зауытының тай-құлындары
Жеребята конезавода "Азем"
Foals of "Azem" stud farm

"Гордей" атты жылқы. Астана қаласы 2006ж.
Лошадь по кличке "Гордей". г. Астана 2006 г.
Horse named "Gordei". Astana 2006

кейін ортасына ерді және басқа қатты заттарды қояды, ал өздері үстіне жайғасады. Осындай тәсілмен жасалған қайық ат құйрығына байланады да, алға бәрін бастап отыратын жүзгіш салт атты жіберіледі. Кейде өздері де қолдарына ескек алып, есіп өзеннен жүзіп өтеді. Аттарды суға айдап салмайды, керісінше алдына жүздірген салт атты салынып, ол оларды бағыттап отырады, басқа аттар оның соңынан ереді, осылайша шағын және арналы өзендерден жүзіп өтеді.

Карпини.

* * *

...Дешті-Қыпшақтарда төрт доңғалақты үлкен арбалар болады. Оған екі немесе бірнеше ат жегіледі, кейде ат орнына арбаның жеңілдігі мен ауырлығына қарай қара мал немесе түйе пайдаланылады. Айдаушы салт атқа мініп, ұзын бишікпен немесе ұзын шыбыртқымен бағыттап, оларды жолға түсіріп отырады. Арбаның үстіне бір-біріне жіңішке қайыстармен байланыстырылған әркилы ағаштардан құрастырылған үйшіктер орнатылады. Үйшіктердің сырты киізбен немесе басқа да материалмен қапталады. Бұл арбалардың алмалы-салмалы терезелері болады. Үйшіктің ішінде отырып сыртта не болып жатқандығының бәрін аңдауға болғанымен,

сколько лошадей; некоторые вместо лошадей, запрягают рогатый скот или верблюдов, смотря по телеге - легкая или тяжелая. Погонщик едет верхом на одной из упряжных лошадей. Сидит он в седле, держит кнут и длинную палку в руке, которой управляет ими и не дает им сходить с дороги. На телегах устанавливают кибитки из разных деревянных палок, скрепленных между собою ремешком из тонкой кожи. Снаружи кибитки прикрываются кошмами или другой материей. Эти телеги имеют вставленные окна. Сидя в кибитке можно видеть все то, что находится вне ее, но сидящих в кибитке никто не может видеть извне.

Их суд таков; у кого найдется уворованная лошадь, того заставляют вернуть ее своему хозяину и еще сверх этой лошади - девятикратную ее стоимость. Если он не может это уплатить, то забирают его детей, если у него детей нет, то его самого режут, как барана. Эти тюрки не едят хлеба и тяжелую пищу, но приготовляют пищу из продукта, похожего на унли, который называют доки; ставят сначала над огнем воду, когда эта вода вскипит, туда кладут немножко этой доки. Если у них есть мясо, то нарезывают мелко и варят вместе с доки, затем кладут для каждого человека по порции в блюдо, наливают квашеного молока и кушают, после чего пьют кобылье

Tatars make koumyss itself, i.e. mare's milk, in the following way. They pull long rope on two stakes driven in ground; then at about three in the afternoon they tie to it mare's calves to be milked. Then dams stand at their calves and let be milked calmly. If any of then is too violent a man takes its calf and brings it to suck a little; then he pulls it away and a milker replaces him. Thus, saved up lot of milk which while fresh is as sweat as cow's they fill a big water-skin or a bottle with it and start beating it with a piece of wood meant for it. It is as large as human head and it is perforated inside. As soon as they start churning the milk boils as new wine and acidifies or ferments. They churn it until they get butter. Then they taste milk and if it's spike properly they drink it. Since while drinking it nips tongue as wine with fresh grape, and when man stops drinking it leaves almond's milk flavor on tongue and a lot of pleasure to man insides. It even makes weak heads drunk. For big masters they make karakoumiss, i.e. black koumiss. In this case mare's milk does not curdle. The rule is that no animal's milk if it is without a calf undergoes setting. If there is no embryo of foal in the mare's belly, milk does not undergo setting. So they churn milk to such an extent as everything that is stiff in it goes straight to the bottom as winy sediment and pure

Жылқыларды суару.
Лошади на водопое.
Horses near horse-pond

оның ішінде отырғандар көзге түспейді.

Оның мәні мынада: әлдекімнен ұрланған жылқы табылса, оны иесіне қайтып беру, және де осы жылқыға қосымша оның тоғыз есе құнын қайтарып беру талап етіледі. Егер ол оны төлей алмаса, оның баласын алады, баласы жоқ болса, қой сияқты басы кесіледі. Түркілер нан және басқа асқазанға ауыр тағамдарды тұтынбайды, көбіне талқан деп аталатын жеңіл тағамдарды дайындайды. Бұл үшін отқа су құйып, ол қайнаған кезде аздап талқан қосады, егер еттері болса, оны үсақтап турап соны салады. Тамақ дайын болған кезде оны әр адамға бөліп құяды, ашытылған сүт қосады, оның артынан қымыз ішеді. Олар қарулы, шыныққан әрі төзімді келеді. Кейде тағам ретінде ортасы ойылған қамырды қазанға салып қайнатып, ашытылған сүт ішеді. Сондай-ақ олар талқан қосып жасалған ашымалды да сусын ретінде пайдаланады. Олар халваны ауызға алмайды. Бірде мен ораза айында Өзбек сұлтанда болдым; оларда басқасына қарағанда сүйсініп жейтін жылқы еті мол болады...

Дешті-қыпшақ жылқылары. Бұл елде жылқы өте көп. Олардың құны тым арзан. Ең жақсы аттың құны елуалтыс дерхам ғана, ол біздің ақшамызға айналдырғанда бір динарға тең. Бұл молоко. Они называют кымыз. Они сильны, крепки и имеют прекрасный характер. Иногда употребляют пищу, которую называют бурхании, которая представляет собою тесто; его разрезают на маленькие кусочки, продырявливают середину и кладут в котел; когда вскипит, наливают квашеное молоко и едят. У них есть напиток, который приготовляют из зерна доки, о чем говорилось выше. Они есть халву считают за неприличие. Однажды я присутствовал у султана Узбека в месяце рамазан; было подано лошадиное мясо, которое едят они больше, чем другое мясо.

Лошади Дешти-Кипчака. В этой стране лошадей очень много. Цена их дешевая. Самый хороший конь стоит на их деньги пятьдесят-шестьдесят дерхамов, которые при переводе на наши деньги равны одному динару. Лошади эти известны в Египте под названием Акадиш. Одно из основных занятий населения - коневодство. У них лошади имеют такое же значение, как бараны в нашей стране.

Есть тюрки, имеющие по несколько тысяч лошадей. Имеется обычай, по которому тюрк-коневод этих стран с краю телеги своей жены прикрепляет палочку, на верхнем конце которой прибита кошомка, примерно, с четверть длины; каждая такая палочка с кошемкою означает одну тысячу

remains on top and resembles buttermilk or grape juice. Grounds may be too white, go to slaves, and inspire sound sleep. The light part goes to masters. It is undoubtedly a very pleasant drink and has a good effect. At the distance of a day-way near his camp Batyr has thirty men any of which any day serves him such milk from a hundred of mares that is any day he gets milk from three thousand of mares except other white milk, which is brought by the others. For as in Syria settlers give one third of their harvest, Tatars have to bring to their masters mare's milk every third day.

Rubruk

* * *

...Arrived to the river Tatars move as follows however long rivers may be. Chief people have round and light skin on its top there are particular clasps in which the rope is thinned; this skin is fastened to such an extent that it becomes similar to bag and when clothes and other things are put in there they tie it very tightly, then they put other rigid things in the centre of saddle, they sit themselves in the middle. The vessel made in this way is tied to the horse's tail and a man with a horse is send forward by swimming. Sometimes taken oars they row and move through the river in this way. They drive horses into water and a man with a horse

жылқылар Акадыш деген атаумен Египетте жақсы мәлім. Халқының негізгі айналысатын кәсібі – жылқы өсіру. Оларда жылқы біздің еліміздегі қой есепті.

Бірнеше мың жылқы біткен түркілер де бар. Бұл елде жылқылы түркінің өз әйелінің арбасына ұзыншалау таяқша қадап қоятын салт бар, әрбір таяқша оның бір мың бас жылқысы бар екендігінің белгісі болып табылады. Өз басым осындай таяқшалардың оны бекітілгенін де көзіммен көрдім.

Осы жерден жылқылар сатуға Үндістан еліне жіберіледі. Әрбір сатушының бір табынға қосақталған 100-200 жылқысы болады. Кейде оның саны 6 мыңға дейін жетеді. Әрбір елу жылқыға бір жылқышы бекітіліп, оны қой сияқты бағады.

Жылқышылардың бірі ұшына арқан тағылған құрық ұстайды. Жылқылардың бірін ұстау қажет болған жағдайда ол жаңағы құрықты соның мойнына түсіріп, оны өзі ертеп мінеді де, астындағысын жайылымға жібереді. Сайдаға жақындаған кезде жылқыларды жеммен ауыздандырады, өйткені бұл елдің шөбінің арпаға тән жұғымы болмайды.

Оның үстіне Санд өкіметінің Шешенкар жерінде әр жылқыдан күмістей жеті динар және Сайда астанасы Мултан қаласында одан біршама аздау алым алынады. Бұрын оның мөлшері бүкіл мал басының төрттен бірін құрайтын. Бұдан кейін Сұлтан-Мұхаммед Өзбек ханның жарлығы бойынша мұсылман саудагерлерінен зекет, басқаларынан - үшір алына бастады.

Осындай алымдар мен шығындарға қарамастан, саудагерлер ұтылыста қалмайды, өйткені бұл жердегі (Дешті-Қыпшақтағы) ең арзан жылқы

Жаңа туған құлын.
Первые шаги жеребенка.
First steps of the foal

лошадей в головах. Я сам видел такие телеги, на которых прикреплены даже до десяти штук таких палочек.

Отсюда для сбыта гонят лошадей в страны Индии. Каждый торговец имеет приблизительно по 100-200 лошадей, объединяемых в общие табуны; бывает табун в 6 тысяч голов, иногда бывает или больше, или меньше. На каждые пятьдесят лошадей ставится один пастух, который пасет их, как баранов; этих пастухов называют ылкыши.

Один из пастухов садится верхом на лошадь, держа в руке укрючину, к концу которой прикреплена веревка. Когда понадобится поймать какую-нибудь лошадь, он подъезжает к ней бросает веревку на шею лошади, притягивая ее к себе, пересаживается на нее и отпускает свою лошадь пастись. С приближением к Сайду лошадей начинают подкармливать зерном, так как травы в той стране питательного свойства ячменя не имеют.

Кроме того, в местности Шешенкар Сандское правительство за каждую голову взимает семь динаров серебром и в городе Мултане, столице Сайда, тоже взимают немного меньше; раньше взимали в размере одной четверти всего поголовья. Потом по предложению Султан-Мухаммед-Узбек хана стали взимать с мусульманских купцов зекет, с других - гушур.

Несмотря на такие убытки и расходы, купцы выручают много барышей, потому что самая дешевая лошадь здесь (в Дешти-Кипчаке) в Индустане ценится высоко и даже продается по цене равной ста динарам. Если это перевести в золото на Западе, то будет равняться двадцати пяти динарам.

Некоторые лошади продаются даже вдвое и вчетверо раз больше этой цены. Цена хорошим лошадям - по пятисот динар, даже больше.

Индустанцы покупают дешти-кипчакских лошадей, не для скачек, а для военных целей как крепких и шагистых; на войне на них надевают брони. Для скачки покупают ямайских, оманских и персидских лошадей, которые ценятся даже до четырех тысяч динаров.

Ибн-Батута.

* * *

...После первого нашего свидания Касим обратился ко мне со словами: "Мы, жители степи, у нас нет ни редких, ни дорогих вещей, главное наше богатство состоит в лошадях, мясо, и кожа их служат нам лучшею пищею и одеждою... в земле нашей нет ни садов, ни зданий; полюбоваться скотом, который пасется - вот цель наших прогулок; поедем же в табун, поглядим на лошадей и, кстати, проведем несколько времени вместе в приятном сообществе". Когда мы приехали, хан показал мне весь свой скот и сказал: "У меня есть две лошади, которые одни стоят всего табуна". Их привели. Хан часто говаривал потом, что он в жизни не видал подобных лошадей. Касим, когда привел лошадей, обра-

is send forward by swimming, the other horses swim behind them, so in this way they move through small and big rivers.

Karpini

* * *

The carts called araba in Deshti-Kipchak have four big wheels; two or several horses are put into them; some people set horned cattle or camels instead of horses due to a light or heavy cart. The drover goes on one of draught horseback. He sits in the saddle, holds whip and a long stick in his hand with the help of which he commands them and does not let them leave the road. Kibitkas made of different wooden sticks bounded with thong made of thin leather are set on the carts. Outside kibitkas are covered with felting or other material. These carts have incut windows. While sitting in the kibitkas you can see everything that is outside, but nobody can see who is sitting inside.

They have the following law: the one who has stolen horse has to return it to its master and besides its nine fold value. In case he is unable to pay this sum he is deprived of his children, if he doesn't have children he is cut as a ram. Turkis do not eat bread and heavy meal, they make up food using the product similar to unli which is called doki; first they put water under fire, when this water boils they put in there some doki. If they have meat they cut it into small pieces and cook together with doki, afterwards they put a little portion for each person into a dish, pour sour milk and eat it, after this, they drink mare's milk. They call it koumyss. They are strong, firm and have an excellent behavior. Sometimes they take meal which is called burhanii. It looks like dough; they cut it into small pieces, make a hole in the centre and put it into the copper; when water boils they pour sour milk and eat. They have a drink which is made of doki grain as was mentioned above. They consider it indecency to eat halva. Once I presented at Uzbek sultan's in the ramazan month; horse meat was served, which they eat more than other meat.

The horses of Deshti-Kipchak. There are a lot of horses in this country. The price for them is low. The best horse costs for their money fifty-six derhams that is equal to one dinar our money. These horses are well-known in Egypt under the name of Akadish. One of the main activities of the inhabitants is horse breeding. Their horses mean as much as rams in our country.

There are Turki who have several thousands of horses. They have the tradition according to which horse-breeder of these countries attach a stick to the edge of his wife's cart, felting at a quarter of a length is nailed on the top end of such stick; each stick with felting mean one thousand of horses at the head. I myself saw such carts with even ten sticks like that.

They ride horses hard to India. Each merchant has about 100-200 horses consolidated into grand flocks; a flock may

Қазанат тұқымды қара айғыр үйірін жайылымға баруға қайыруда
Жеребец вороной масти ведет свой косяк на пастбище
Black coat stallion leading his herd to the pasture

ының өзі Үндістанда жоғары бағаланады, тіпті жүз динарға дейін сатылады. Егер мұны Батыстың алтынына бағаласақ, жиырма бес динарға тең болып шығады.

Кейбір аттар бұл бағадан тіпті екі және төрт есе қымбатқа сатылады. Ең жақсы аттың құны – бес жүз динарға, тіпті одан да жоғары бағаланады.

Үндістандықтар дешті-қыпшақ жылқыларын бәйгеге жарату үшін емес, керісінше төзімді де алымды болғандықтан соғыс мақсатына арнап сатып алады, соғыста олардың үстіне сауыт кигізеді. Ал бәйгеге тіпті төрт мың динарға дейін бағаланатын ямайлық, омандық, парсылық аттарды сатып алады.

Ибн-Батута.

* * *

...Біздің алғашқы жолығуымыздан кейін бірде Қасым маған: "Біздер ен даланың еркін өскен үландарымыз, бізде құнды зат, бағалы дүние дейтін ештеңе жоқ, біздің байлығымыз жылқы, оның еті тағам, терісі киім... Біздің жерімізде не бау-бақша, сәнді сарай жоқ; көзіміздің қуанышы - өріс толы малымыз; олай болса жылқыға барайық, біраз уақытымызды сол жерде әңгіме-дүкен қылып өткізейік",- деді. Біз сол жерге келгенде хан маған өзінің бүкіл малын көрсетіп, "Менің екі атым бар, оның әрқайсысы бір-бір үйірге барабар",-деді. Оларды алып келді. Бұдан кейін хан мұндай аттарды өмірінде көрмегенін жиі айта бастады. Қасым, аттарды алып келгеннен кейін, ханға қарата былай деді: "Ен даланың еркін үландары үшін атсыз өмір өмір емес, мына екі ат – менің ештеңе тең келмейтін ең асылым,

тился к хану и сказал: "Степнякам без коня жизнь не в жизнь, эти два коня для меня — самые надежные изо всех; обоих подарить не могу, но вы, дорогой гость, выберите себе любого, только другого оставьте мне".

При этом Касим описал достоинства обоих лошадей. Хан взял себе одну, ее звали Оглан-Турук... подобной лошади мне не случалось видеть никогда. Касим отобрал еще из табуна несколько лошадей для хана. Вместе с тем поднес он ему чашу превосходного крепкого кумыза и сказал: "Позвольте мне угостить вас; если вы отведаете, то сделаете мне большое одолжение"... Хан, который незадолго перед тем отказался от употребления всяких крепких напитков, отвечал: "Я уже перестал пить, как же мне изменить моим правилам?" Касим возразил на это: "Я только что говорил вам, что приятнейшим у нас напитком считается кобылье молоко и то, что из него приготовляется; кумыз, который я вам предлагаю - самый лучший, если вы не захотите его отведать и исполнить моего желания, то мне и угостить вас не придется, так что я даже придумать не в состоянии, чем бы я другим мог почтить вас. Такой дорогой гость, как вы, бывает у меня в доме очень редко, и мне было бы прискорбно чувствовать себя не в силах угостить вас".

Говоря это, Касим, видимо, казался огорченным. Хан, в угоду ему, решился преступить свои правила и выпить кумыз. Касим остался этим очень доволен. Сообщество оживилось. Двадцать дней кряду провели оба хана вместе за чашами кумыса. Лето уже подходило к концу. Казахи, по распоряжению Касим-хана, двинулись на зимовки. Касим объявил хану, что ему теперь идти на шейбанидов трудно.

include 6 thousand heads, sometimes there may be either more or less. For each fifty horses one cattleman is provided who feed them as rams; these cattlemen are called ylkishi.

One of the cattlemen pushes the horse around with a stick in his hand and a rope at the end of it. When it is necessary to catch a horse he drives up to it throws a rope on its neck pulling it to him, changes his seat and lets his horse graze. Approaching to Side they begin to feed horses up with grain as grass in that country does not have food value of barley.

Besides in the region Sheshenker the Sandsk government collects seven dinars of silver for each head, and in Multan, the capital of Side, also it collects rather less. Earlier it collected in the amount of one forth of the whole livestock. Then at the suggestion of Sultan-Muhammed-

Қызға жігіт құмар-ай, қыз да мойнын бұрады-ай!
Джигит есть – джигит. Он обнимает девушку
The dzhigit embraces the girl

оның екеуін бірдей сыйға бере алмаймын, кез келген біреуін таңдап, екіншісін маған қалдырыңыз".

Оның үстіне Қасым екі атының айрықша жақсы қасиеттерін айта бастады. Хан өзіне бұрын еш жерден кездестірмеген аттың бірі Оғлан-Түрікті таңдап алды. Бұдан кейін Қасым жылқыдан бірнеше аттарды іріктеп, ханға тарту етті. Сонымен бірге ол ханға аяққа құйылған ең тәуір деген қымызды ұсына отырып, "Сізге дәм ауыз тигізуге рұқсат етіңіз, егер сіз бұдан ауыз тисеңіз, бұл мен үшін үлкен құрмет",-деді. Осының алдында ашы ішімдіктен татып алмауға бекінген хан: "Мен ішуді мүлде қойған едім, оны енді бұзғаным жарамас?"-деп бас тартты. Қасым бұған көнбеді: "Мен сізге жаңа ғана айтқан едім, бие сүті ең қастерлі сусын, одан қымыз дайындалады, мен сізге ең қадірлі осы дәмді ұсынып отырмын, егер сіз бұдан ауыз тимейтін және менің өтінішімді аяқасты ететін болсаңыз, менің сізге ұсынар басқа қадірлі тағамым жоқ, тіпті оны ойлап таба аламын деудің өзі мүмкін емес. Сондықтан да, менің үйіме сирек келетін мейман ретінде, бұдан ауыз тимесеңіз, онда менің қадірімнің түскені",-деді.

Қасым осылай деп өлердегі сөзін айтты. Хан ақыры өзінің бастапқы ойынан қайтып, қымызды ішті. Қасым бұған дән риза болды. Әңгіме жандан-

"Казахи, говорил он, как жители степи, должны подумать о зимовках, и предпринимать в это время года поход не следует". Извинившись таким образом, Касим отпустил хана с большим почетом; сам же откочевал к себе домой. Хан, весьма довольный Касимом, возвратился в Андижан. Это было осенью.

Мухаммед-Хайдар

* * *

...При набеге на соседние области, каждый ведет с собою, смотря по достатку, двух или трех лошадей, чтобы... когда устанет одна, иметь возможность пересесть на другую и третью, усталых же лошадей они меж тем ведут на поводу. Узды у них самые легкие, а вместо шпор они употребляют бичи. Лошадей они употребляют только холощеных, потому что таковые, по их мнению, более выносливы...

Герберштейн.

"...Киргизские лошади мало разнятся калмыцких, однако, обыкновенно бывают ростом несколько выше. Они равномерно дики и быстры, да и привыкли во всю зиму промышлять себе корм, разгребая снег копытами, и через то облегчается прочему скоту пастись. Если же выпал большой снег, то киргизы оный разгребают лопатами для мелкого скота. Лошадей своих разделяют на табуны, и при каждом оставляется только один жеребец, а

Uzbek they began to take zeket from Moslem merchants, and gushur from all the others.

Notwithstanding such losses and expenses merchants make much profit, as the cheapest horse in Deshti-Kipchak in Industan is highly valued and even is sold at the price equal to a hundred of dinars. If it is converted into gold in the West, it will be equal to twenty five dinars.

Some horses are sold even twice and four times as much of this price. The price for good horses is five hundred dinars and even more.

Industanish people buy robust horses from Deshti-Kipchak not for horse-race but for military aims, during war people put reservation on them. For horse-race people buy Jamaican, Omani and Persian horses which are estimated to four thousand dinars.

Ibn-Batuta

* * *

...After our first appointment Kasim addressed to me with the following words: "We, steppe population, we have neither less-common nor expensive things, the main our wealth is horses, their meat and skin serve us as the best food and clothes... there are no gardens and buildings in our earth; the aim of our walks is to admire grazing cattle; let's go to flock, look at horses and spend some time together in the welcome company". When we arrived the khan showed me all his livestock and

ды. Екі хан қымыз іше отырып жиырма күн қатарынан бірге болды. Жаз өтіп бара жатқан кез еді. Қазақтар, Қасым ханның жарлығымен, қыстауларына қарай бет алды. Қасым жолға шығарында ханға енді өзінің шайбанидтерге ат ізін салуы қиын екендігін құлаққағыс етті. "Қазақтар, деді ол, даланы еркін жайлап өскендіктен, қыс қыстауын ойластыруы керек, жылдың бұл кезінде жорыққа шығуға болмас". Осылайша, Қасым хан бір жағы алдынан өтілгендей болып, ханды үлкен құрметпен шығарып салды; өзі қонысына қарай бет алды. Хан, Қасымға риза пейілмен, Әндіжанға оралды. Бұл күзде болған еді.

Мұхаммед-Хайдар.

* * *

...Көршілес үлыстарға жорыққа шыққан кезінде әркім шама-шарқына қарай, біреуі шаршаған кезде екіншісін ауыстырып міну үшін екіүш атты қосарға алады, ал шаршаған жетекке ілестіреді. Ауыздықтары жеңіл келеді, шпор орнына тебінгіні пайдаланады. Мұндай жорыққа олар міністе, алыс жолға жарамды аттарды таңдайды.

Герберштейн.

* * *

"Қырғыз жылқыларының қалмақ аттарынан айырмасы жоқ, дегенмен түркы сәл биіктеу болып келеді. Олар излишних жеребцов не кладут. Табунный жеребец служит в табуне кобыл вместо пастуха и сгоняет их вместе. Но ежели кобыла отделится и поймется с другим жеребцом, то он уже больше не припускает оной к своему стаду. Все кобылы обыкновенно случаются в одно время и жеребятся в апреле и мае месяцах...".

П.Паллас.

Степняки с детства привыкали к лошадям - умным, послушным животным. Лошадь для них являлась особым символом, впрочем, как и для многих других народов разных стран и континентов.

У казахов, да и не только у них, было принято – по истечении сорока дней новорожденному мальчику проводить ритуал "узенгиден откизу". Туго запеленованного ребенка проносили под правым стременем коня, на котором сидел батыр. Цель действия – передать ребенку качества и удачу достойного человека. Интересен другой обычай: семь предметов, в числе которых были попона, узда и плеть, размещали на колыбели при первом укладывании туда ребенка, что производилось для стимулирования быстрого роста, формирования у него характера воина, батыра.

Отдельные элементы конского снаряжения использовались в лечебной практике. Так, ребенка заболевшего от сглаза, проводили через лошадиный

said: "I have two horses which are worth the whole flock". Those were brought. The khan often told later that he never had seen horses like that. When Kasim brought the horses he addressed to the khan and said: "For a steppe man the life without a horse is not a life, these two horses are the most reliable for me; I can't present you both but you, dear visitor, choose any for you and leave me the second".

At this Kasim described the merits of both horses. The khan took one for himself; it was called Oglan-Turuk... I had never seen similar to that. Kasim also picked out some horses for the khan. At the same time he offered a cup of excellent strong koumyss and said: "Let me treat you; if you taste you make me a great favor"... The khan who had refused to take strong drinks answered: "I have already stopped drinking, how I can betray my rules?" Kasim objected to it: "I have just told you that the pleasant drink for us is mare's milk and the one which is prepared with its help; koumiss I offer you is the best, if you don't want to try it and fulfill my wish I don't have to treat you then, so that I am not even able to think out anything to honour you. Such dear guest as you visit my house too rarely and it would be pitiful for me to be uncapable to treat you".

While saying that Kasim seemed to be pained. Khan decided to betray his rules in order to please him and drank koumyss. Kasim was very pleased. The company

Болашақ шабандоз
Будущий наездник
Future horsebreeder

жабайы әрі пырақ, қарды тұяғымен аршып отырып, қыс бойы тамағын асырайды, адамдар үшін оны бағу әлдекайда жеңілірек. Егер қар қалың түссе, адамдар мал жайылымы үшін қарды күреп, жұқартады. Жылқылар бірнеше табындарға бөлінеді, әр табында бір айғыр болады, артығы аластатылады. Табын айғыры басқа жылқылар үшін бақташы іспеттес. Алда-жалда табындағы бие бөлініп қалып, басқа айғырдың құрсауына түссе, ол өз табынына ешқашан бара алмайды. Барлық биелер бір мезгілде шағылысып,сәуір-мамыр айларында құлындайды...".

П.Паллас.

* * *

Дала перзенттері жасынан ақылды, есті жылқыны қатты қадірлейді. Жылқы олар үшін, әртүрлі елдер мен құрықтардағы көптеген басқа халықтар сияқты, аса құнды.

Қазақтарда, басқа да халықтарда, жаңа туған үл балаға қырық күн толғанда, оны "үзеңгіден өткізу" салты бар. Жөргекке жақсылап оралған нәрестені үстінде батыр отырған аттың үзеңгісінің оң қапталынан өткізеді. Ол-қадірлі азаматтың барлық жақсы қасиеттері соған жұғысты болсын деген ырымнан шыққан. Мынандай тағы да бір жақсы дәстүр бар: жүген, қамшы сияқты жеті түрлі ат әбзелдерінен тұратын заттарды баланы бесікке бөлер алдында соған жайғастырады. Бұл ол тез ер жетіп, ержүрек, алғыр батыр болсын деген тілектен туған.

Ат әбзелдерінің кейбіреулері емдік жоралғыларда да кеңінен қолданылғ-

хомут или покрывали потником, что объяснялось защитным действием пота коня. Конская уздечка использовалась шаманами. Подпруга помещалась в люльку в качестве оберега. Разнообразны функции плети: ею лечат, отгоняют злых духов шаманы. Вводя в горло больного ручку плети, смазанную потом коня, лечили в народе рак пищевода. При трудных родах над женщиной подвешивали плеть уважаемого человека, что должно было обеспечить их благополучный исход.

У разных народов лошадь символизировала самые разные вещи, например, силу, мудрость, быстроту, ветер, огонь или свет. Однако по мере приручения ее роль в той же мифологии становилась все заметнее и значительнее - лошадь заняла благородное и почетное место, например, в колесницах Аполлона, Миры и Гелиоса. Греки подарили нам троянского коня - символ коварства, крылатого коня Пегаса - источник вдохновения, но в то же время и авгиевы конюшни. В исламе конь - знак счастья и богатства. В Китае лошадь всегда была символом скорости и упорства - недаром герой накануне свершений подвига (или же перед каким-нибудь посвящением, инициацией) для "разминки" укрощал необъезженного жеребца.

В скандинавской мифологии лошади - это части суток, сменяющие друг друга, и если у ночи черная грива, то у дня - светлая. В сказках кони предсказывают будущее и говорят человеческими голосами.

Если говорить о современных символах, то лошадь, вставшая на дыбы, - торговая марка знаменитых автомо-

revived. Twenty days running both khans spent together over cups of koumyss. Summer was about to come to its end. Kazakhs at Kasim-khan's order set out for wintering. Kasim declared that now it was difficult for him to fight with shaibanids. "Kazakhs being steppe people should think over wintering, and they should not undertake a campaign this season". Having apologized in this way Kasim let the khan go with big honour; he roamed to his house. Khan very pleased with Kasim returned to Andizhan. It was in autumn.

Muhammed-Haider

* * *

During raids to neighboring countries every person leads two or three horses depending on his means of life, when the one is tired he can change his place on the second or the third, the tired ones are led with reins. Their bridles are the lightest and instead of spurs they use whips. They use only emasculated horses as they are more enduring...

Herbershtein

P.Pallas "...Kyrgyz's horses differed Kalmyk's ones not much, however they are higher. They are as wild as fast. They used to procure food during winter raking snow with hooves giving chance to other cattle to pasture if there is much snow kyrgyzy shovel it aside with a spade for small cattle. Horses are divided into herds and there is only one stallion, no more unnecessary stallions. Herd stallion serves as a shepherd driving mares together. But if a mare comes apart and couples with another stallion, than the previous stallion

Болашақ атбегі
Будущий конник
Future horsebreeder

ан. Мәселен, балаға көз тисе, оны қамыттан өткізіп, терлікке ораған. Ол аттың тері ем дегенді білдіреді. Аттың жүгенін бақсылар қолданған. Қамшының сабы аластау үшін бесікке таңылған. Бақсылар қамшымен емдеп, жын-шайтандарды аластаған. Жылқының терісімен шыланған қамшы сабын сырқаттың көмейіне салып, асқазан рагін емдеген. Әйелдің толғағы қатты болғанда оның төбесіне қамшы ілген.

Әртүрлі халықтарда жылқы күштіліктің, ақылдылықтың, үшқырлықтың, желдің, от пен жарықтың символы. Алайда, оның рөлін түлғаландыруға байланысты жылқы, мысалы, Аполлонның, Миранның және Гелиостың доңғалақты арбаларында ең қасиетті әрі күрметті орын алған. Гректер бізге жауыздықтың символы – троя атын, шабыттың қайнары - қанатты Пегас атын, ең аяғы авгийдің атқорасын сыйлады. Исламдарда ат – барлық пен байлықтың белгісі. Қытайда ат әр кезде шапшаңдық пен табандылықтың символы саналған – атап айтқанда қандай да бір ерлік жасар алдында батыр бас білмейтін асауды жуасытқан.

Скандинав мифологиясында жылқы – бір-бірін алмастыратын тәуліктің бір бөлігі, түннің жалы қара, күндіздің жалы ақ түсті. Ертегілерде жылқы болашақты болжап, адамша сөйлейді.

Қазіргі заманғы белгілерге келетін болсақ, аркыран аспанға шапшып тұрған ат – италиялық "Ферррари" және американдық "Форд" сияқты бильных концернов: итальянского "Феррари" и американского "Форда". В Англии белая лошадь когда-то являлась родовым знаком, потом она перекочевала на вывески пивных, а теперь красуется на этикетках бутылок английского и шотландского виски.

Лошадь легко и красиво вошла в язык, стала ключевым словом пословиц и поговорок. Еще от Чехова нам досталась "лошадиная фамилия" и фраза: "Чем глупее человек, тем лучше его понимает лошадь". Знакомы нам и такие выражения, как: "ход конем" и "бред сивой кобылы". Или "куда конь с копытом, туда и рак с клешней". Все мы знаем, что "баба с возу - кобыле легче" и "старый конь борозды не портит", но бывают и случаи, когда "не в коня корм". Даже когда мы "садимся на своего любимого конька", нам не мешает помнить, что "конь о четырех ногах, да спотыкается".

Еще совсем недавно лошадь играла огромное значение в повседневной жизни человека, а потому многие народы возвели ее в ранг священного животного. Но обращает на себя внимание, неоспоримый факт — лошадь ни плоха ни хороша, она всегда и везде олицетворяла и то и другое одновременно. Менялись эпохи, но это вековое противоречие и особая двойственность, связанная с лошадьми, так и остались.

Некогда лошадь ассоциировали с Солнцем, и тогда она символизировала жизнь, или с Луной, и тогда она означала не что иное, как смерть, и считалась погребальным животным. Древние римляне и скандинавы приnever lets her back. Usually all mares couple at a definite time and foal in April and May. "

Steppe people have used to horses – clever obedient animals from their childhood. Horse was a special symbol for them as well for other many people from different countries and continents.

As is customary Kazakhs after forty days used to carry out the rite to a newborn boy called "uzendigen otkizu". They were carrying a tightly swaddled baby under the right stirrups of a horse with a warrior on it. The purpose of this ritual is to hand down all the food features and success of a worthy man to a child. The other custom is also very interesting: seven objects including horsecloth, bridle and whip were placed on the cradle when a baby was first put in there; it was made for stimulation of rapid growth, building the character of a warrior.

Some elements of harness were used in medical practice. Thus the baby diseased because of the evil eye was led through horse collar or was covered by sweat-cloth that was explained by protective action of horse sweat. Horse bridle was used by shamans. Saddle girth was put into the cradle as a guard. The lash served in many cases: shamans treated with it, drove evil spirits away with it. By injecting the handle of a lash dubbing by horse sweat into the throat of an ill person people were treating cancer of esophagus. During maternal dystocia, they hung a respective man's lash above a woman, it would make it easier.

Different nations symbolized horse with various things, such as force, wisdom, quickness, wind, fire or light. However, with domestication its role was coming

Тоқ бәйге. 2005 жыл
Ток байга. 2005 год
Tok baiga. 2005

әйгілі автомобиль концеріндерінің таңбасы. Англияда ақбоз ат бір кездері тектің таңбасы саналған, бұдан кейін ол сыраханалардың маңдайшаларын әсемдеген, ал бүгінде олар ағылшын және шотланд вискилері шыныларының этикеткасында орналасқан.

Ат сөзде, мақал және мәтелдерде берік орныққан. Чеховтан бізге "атпен байланыстырылған фамилия" мен "Адам неғұрлым ақылсыз болса, ат соғұрлым оның тілін түсінеді" деген кестелі сөздер мұраға қалды. Бізде: "аттың жүрісі", "арық атқа - қамшы ауыр", "үйретілген жылқы арбадан шықпас" деген сияқты халық жадындағы сөз тіркестерінің бәрі аттың өзіне тән ерекшеліктерін сипаттайды.

Жылқы түлігі адамдардың күнделікті тұрмысында елеулі орын алып келді. Сондықтан да көптеген халықтар оны қасиетті жануарға балайды. Дегенмен мына жайға да назар аудармасқа болмайды. Ат кейде жақсы, кейде жаман қырынан бағаланады. Заманалар жаңарып, уақыт өзгергенімен, осы ғасырлар бойы қалыптасып, ауыздан ауызға беріліп келе жатқан атқа байланысты қайшылықты пікірлер мәтіні әлі де сол күйінде сақтап келеді.

Бір кездерде жылқы Күнге теңестірілген, онда ол өмірді бейнелесе, Айға теңелуі ажалмен астастырылып, өлім шақырады делінген.

носили лошадей в жертву мертвым. Ритуальное убийство лошади было обычным делом, когда хоронили погибшего воина или вождя, поскольку несчастное животное устойчиво ассоциировалось у древних с царством смерти. Шаманы и вовсе видели в коне символ перехода из мира живых в мир мертвых, такой вот у них был живой четвероногий посредник.

Лошадь обладает поразительной чуткостью, ведь она - животное, на которое охотились хищники. Ее считают благородным, сильным и смелым животным, но одновременно отмечают ее пугливость. Потому-то и говорят: "Ты лошадь боишься, а она - тебя".

Другая испокон веков бытующая двойственность заключается в символическом различии, даже антагонизме между лошадью и конем. Оба символизировали жизненную силу, мощь, скорость, ветер и бег времени (недаром у коня Одина восемь ног), но сохранить единство дальше не получалось.

Лошадь одновременно олицетворяла и плодородие, и смерть. И тут конь в качестве символа не сильно отличался от своей подруги. Жеребец выражал сладострастие и похоть, высокомерие и гордыню, но он же являлся знаком войны, победы и благородства. Всадники Апокалипсиса, как известно, ехали на белом коне, означающем чуму, рыжем - сулящем войну, воро-

into particular prominence, for example in mythology – horse took noble and honorable place, as in chariots of Apollo, Mira and Helios. The Greeks gave us Grecian horse, the symbol of craft, winged horse Pegasus, inspiration source, at the same time Augean stables as well. In Islam horse is the symbol of happiness and wealth. In China horse was always the symbol of quickness and persistence, thus not without reason a hero the day before performing feat of arms (or before any initiation) was breaking a green horse just for so called warming-up.

In Scandinavian mythology horses are the parts of day and night changing each other, and if night has black mane, day has light one correspondingly. In tales horses prophesy future and they talk in human voices.

In case of modern symbols reared horse is the trade mark of such well-known automobile concerns as Italian "Ferrari" and American "Ford". In England white horse once was patrimonial symbol, then it moved on bar sign-boards, now it stands on the labels of English and Scotch whisky.

Horse easily has become proverbial and a part of a language. Chekhov gave us "horse surname" and the following fine words: "The sillier person is the better horse understands him". Also we know such phrases as "knight's tour" and "ravings of grey mare". Also "whither horse with a hoof there crayfish with a hand". Even when we ride our favourite

Бәйгенің жанкүйерлері
Зрители байги
Spectators of baiga

Ертедегі римдіктер мен скандинавтар жылқыны өлген адамға құрбандыққа шалған. Жылқыны жол-жоралғы ретінде құрбандыққа шалу әдеттегі іс делінгенімен, қаза тапқан жауынгерді немесе көсемді жерлерде құрбандыққа шалынған жылқыны ертедегі адамдар ажал патшалығымен шендестірген. Ал бақсылар болса жылқыны бұл дүниеден о дүниеге көшудің нышаны деп білген.

Жылқы өте сезімтал түлік, өйткені ол жыртқыштар әрдайым шабуыл жасайтын жануар. Оны қасиетті, құдіретті әрі батыл жануар деп бағалайды, алайда оның үркектігін де жоққа шығаруға болмайды.

Осындай екі түрлі түсініктің сонау ғасырлар қойнауынан бізге дейін жетуінің тағы бір сыры жылқы мен ат арасындағы қарама-қайшылықтан. Екеуі де өмір қуатын, ерік-қайратты, үшқырлықты, жел мен уақыт ағынын білдіреді.

Жылқы бір мезгілде өмірдің де, өлімнің де белгісі ретінде сипатталған. Алайда жылқыда символ ретінде көп айырмашылықтар бар. Айғыр тәкаппарлық, асқақтықты танытумен қатар, ол соғыстың, жеңістің және мәртебеліліктің белгісі саналған. Өздерінізге мәлім, Апокалипсистің әскерлері оба белгісін білдіретін ақбоз атқа, соғысты шақыратын – күреңге, аштықты әкелетін - қарагерге, ажал ном - обещающем голод, и бледном - несущем смерть. Но есть и четверка коней бога Солнца Гелиоса, дарующего людям свет и тепло, жизнь и процветание.

Если конь символизирует мужскую сущность, то лошадь означает женское начало, вожделение и сексуальность, в американском сленге, к примеру, "horse" - значит изменять в браке, иметь кого-то на стороне. Конь русского витязя - это его друг, помощник, спаситель, он обладает волшебными свойствами, о чем свидетельствуют русские сказки и былины, но в то же время вещий Олег погибает от своего коня. Лошадиные черепа на фронтонах домов выполняли охранительную функцию, но приснившийся конский череп сулит болезнь. С одной стороны, "лошадь - человеку крылья", а с другой - "лошадь - скотина проклятая". И с этим ничего не поделаешь!

При помощи лошадей в старину гадали. Так, авгуры, выпустив стадо священных животных, смотрели, куда те бежали, слушали лошадиное ржание и фиксировали, на какие заранее подложенные копья (короткие или длинные) ступала конская нога. Все это давало гадателям пищу для размышлений и повод для пророчества. По поведению лошади, основываясь на том, что у нее хорошо развита интуиция, люди пробовали предсказывать развитие семейных отношений, а то и вовсе

horse we should remember that horse is with four legs but still it gets stuck".

Quite recently horse has played a great part in a man's daily life that is why a lot of nations have raised it to a sacred animal. There is an incontestability fact that horse is neither bad nor good. It always and everywhere personified theses both qualities simultaneously. Ages changed each other but this ancient contradiction and special duality connected with horses still present.

Some time ago horse was associated with Sun and then it symbolized life, or with Moon and then it symbolized nothing but death and it was considered to be a funeral animal. Old Romans and Scandinavians sacrificed horses to dead people. Ritual murder of horse was a usual deed when people were burying a killed warrior or leader, as poor animal was associated with realm of deaths. Shamans considered horse to be the transfer from the world of alive people to the world of dead. Thus they had the alive four-legged go-between.

Horse has remarkable quickness after all it is the animal for which beasts of pray were hunting. It is considered a noble, strong and a brave animal, but at the same time people say about its cowardice. So they say: "You are afraid of horse and it is afraid of you".

The second being duality consists in the symbolic difference even in the antagonism between horse and steed. They

Сәйгүліктердің шабысы – ай!
Байга быстроногих скакунов.
Baiga of the swift-footed horses

белгісі – сұр атқа мінген. Сонымен қатар адамдарға жарық пен жылу, өмір мен байлық сыйлайтын Күн құдайы Гелиостың төрт аты болғандығын ұмытпаған абзал.

Ат ер адамның мәнін білдірсе, жылқы әйелге тән түрпатты білдірген. Мысалы, американдық сленгеде "horse" сөзі көзге шөп салу, басқа бір көңілдесі бар дегенге саяды. Орыс батырының аты – оның сенімді серігі, көмекшісі, құтқарушысы, ол сыйқырлы қасиеттерге ие, бұған орыс ертегілері мен аңыздары айғақ. Соған қарамастан княз Олег өз атынан қаза табады. Үйлердің маңдайшаларындағы аттың бас сүйегі жауыздықтан сақтандырады деген, алайда аттың бас сүйегі адамның түсіне кірсе, ол аурудың белгісі. Бір қарағанда, "ат – адамның қанаты" десек, екінші жағынан "ат – жамандық шақырады". Мұндай түсініктерге алып-қосар да ештеңе жоқ.

Ертеде аттың көмегімен бал ашатын болған. Мәселен, авгурлар, қасиетті жануарлар үйірін бос жіберіп, олардың қалай қарай бағыт алғандығына қарап тұрып, кісінеуіне құлақ түрген, аттың аяғы ерте бастан жерге төселген үзын не қысқа найзаның қайсысын басатындығын аңдаған. Осының бәрі балгердің ойына қозғау салып, ол бал ашып, болжам айтатын болған. Аттың сезімталдығы жақсы гадали на любовь: куда с завязанными глазами побежит - там и жених; зацепит ногой за жердь или оглоблю - муж будет злой, а жизнь - несчастной, но если перешагнет все препятствия, то это знак того, что судьба будет благосклонна к гадающей девушке.

Встречу с белой лошадью трактовали по-разному - и как счастливую, и как несчастливую, а потому кто-то при ее появлении загадывал желание, а кто-то, напротив, скрещивал пальцы или совершал иное оберегающее действие.

Люди верили: если лошадь фыркает, значит, предстоит радостная встреча или дорога, а для того чтобы "привалило" счастье, всего-то и надо было, что провести "животинку" по дому. Впрочем, есть и другая, не слишком радостная примета - "конь воина обнюхивает - быть тому убитым".

По поведению лошадей издавна предсказывали погоду. Так, если лошадь храпит, трясет головой или закидывает ее кверху - жди ненастья, если просто фыркает - к дождю, а когда зимой ложится - к теплу, к оттепели.

В нашем сознании лошадь тесно связана с телесным здоровьем и целительством. "Он ходит конь конем", - упоминает "лошадиное" сравнение Владимир Даль. Это значит, что человек бодр и здоров. В Китае белых лошадей использовали для медицинских нужд: сердцем лошади лечили скле-

both were symbolizing vital force, strength, quickness, wind and running of time (not without reason Odin's steed had eight legs) but they could not keep unity further.

Horse personified fertility and death at the same time. Steed as a symbol did not differ from its so-called girl friend. Stallion expressed voluptuousness and lust, arrogance and pride, but he at the same time was a symbol of war, victory and nobility. Apocalypse's horse-men were riding the white horse signifying plague as we know, the red horse promising war, the black horse standing for starvation, and the pale horse meaning death. There are as well four horses of Helios which give light and warmness, life and prosperity to people.

Steed symbolizes male nature while horse stands for female origin, desire and sexuality. In the American slang for example "horse" means to be unfaithful to have someone away from home. Russian knight's horse is his friend, help, and savior. It has magic features the evidence of what is Russian fairy tales and epics, but at the same time Oleg prophetic dies because of his horse. Horse skulls on steps of houses have guard function, but if you dream of a horse skull promises illness. On the one hand "horse is a wing to a man" on the other hand "horse is a cursed cad" It can't be helped!"

People told fortunes with the help of horses in old times. Thus, augurs released the flock of sacred animals, were observing

Кімнің аты озар екен?
Чья лошадь победит?
Whose horse will win?

дамығандығын ертеден білген адамдар оның мінез-құлқына қарап отбасы жағдайының қандай болатындығын болжаған. Тіпті көзі байлаулы ат қалай қарай жүрсе, қыздың болашақ жігіті сол жерде деп бал ашқан. Егер ат керме ағашты немесе арқанды қағып кететін болса, онда ері - қатыгез, әйелдің өмірі жайсыз, егер ол бар кедергілерден сүрінбей өтсе, онда бұл бал ашушы бойжеткеннің болашағы жарқын болады делінген.

Ақбоз атпен кездесудің мәні жақсы да, жаман да деп әркилы жорамалданған. Өйткені онымен кездескен кезде алдын ала өз қалауын іштей айтып, жамандықты шақырмауы үшін екі қолының саусақтарын айқастырған.

Адамдар ат пысқырса қуанышты хабар келеді немесе жол түсіп тұр деген. Басқа да көңілге жаға бермейтін ырымдар бар. Егер астына мінген аты сарбазды иіскелесе, ол қаза табады делінген.

Сондай-ақ аттың мінезіне қарап ауа райына болжау жасалған. Мәселен, ат пысқырып, басын шайқап немесе оны шалқайта үстаса – күн райының бұзылатындығы, жай ғана пысқырынса – жаңбыр жауады, ал қыста жамбастай жатса – жылы, жылымық күндер туады.

Біздің ұғымымызда жылқы тән саулығымен және шипалығымен байроз, а пепел сожженного черепа избавлял от бессонницы. В Европе конский волос употреблялся в знахарском деле, так как существовало поверье, что с его помощью можно избавиться от глистов, зоба, коклюша и даже от рака. А между тем лошадь на самом деле лечит, и это доказывают современные исследования. Например, катание на лошадях больных людей, не способных передвигаться самостоятельно, возвращает им силы и ставит их на ноги.

Когда-то люди верили, что лошади сильно подвержены влиянию ведьм, фей, любой нечистой силы, поэтому в конюшнях частенько устанавливали особые обереги. В крестьянских хозяйствах за конями следил домовой, а потому, когда поутру видели, что лошадиные гривы спутаны, говорили: "Домовой лошади гриву заявил". Оставалось только понять, кто в действительности по ночам заплетает гривы коней в косички. Это в самом деле вопрос вопросов!

Лошадь обладает магической силой - даром ясновидения, яснослышания и прорицания. Она способна защитить от злых сил, порчи и сглаза. Считалось, что лошади чувствуют присутствие духов, которых не видит человек. Этим объяснялось непонятное упрямство животного и его пугливость. В Древней Греции следы конских копыт сулили благодать, в Древнем Китае лошадиное копыто спасало от во-

where those would go, listening to horse neigh and noting on which spears that had been put beforehand horse leg stepped. Everything gave fortune-tellers food for thoughts and reflections and cause for prophecy. In accordance with horse behavior based on that fact that it had good intuition people tried to predict family relationships and surmise love in the following way. They were observing where the horse with closed eyes would run thus there was fiance; if the horse snagged on a pole or a shaft with its leg the husband would be wicked, and the life would be miserable, but if the horse stepped over all the obstacles it was token that the fortune would be favorable to the girl.

The meeting with a white horse was explained in a different way. It was both happy and luckless that is why some people at the sight of it thought of a wish, the others on the contrary crossed the fingers or did another protective action.

People believed that if a horse was sniffing that stood for a lucky meeting or a journey. In order to have happiness they should lead the animal around the house. However there is the other sign not good at all: if a horse sniffed around a warrior he would be killed".

By horse behavior people forecasted weather. Thus if a horse snored, shook its head people were waiting for bad weather, if it just sniffed there would be rain, when it lied in winter people knew thaw would be soon.

Көкпар ойыны
Игра «Кокпар»
Kokpar game

ланыстырылған. Мәселен, Владимир Даль "Он ходит конь конем" деп атқа тән салыстырма жасаған. Мұның мәні адам жаны сергек әрі сырқаттан ада деген ұғымға саяды. Қытайда ақбоз атты медициналық қажетке жаратқан: аттың жүрегімен склерозды, ал өртелген бас сүйегінің күлімен үйқысыздықты емдеп жазған. Еуропада аттың қылы емшілік ісінде қолданылған, өйткені оның көмегімен ішекқұрттан, баспадан, көкжөтелден, тіпті қылтамақтан арылуға болады деген наным қалыптасқан. Соған қарамастан, шын мәнінде, жылқы адамды емдейді, оны бүгінгі зерттеулер де дәлелдеп отыр. Мысалы, өздігінен жүре алмайтын сырқат адамды атпен серуендету оның бойына қуат беріп, аяғынан тұрғызады.

Ерте кездерде адамдар жылқыға жадылар, перілер, сыртқы дүлей күштер үйір келеді деп сеніп, ат қораларға сақтық ырымдарын жасаған. Шаруа адамының қожалығында аттарды сыртынан үй иелері бағып жүрген, сондықтан да таңертең аттың жалы өріліп тұрғандығын көргенде, мұны "үй иесінің" ісі делінген. Шынында да түн ішінде жылқының жалын бұрымдап кімнің өріп қоятындығы әлі күнге дейін сыры ашылмаған күйінде қалып келеді.

Жылқының көріпкелдік, естігіштік және сезгіштік айрықша қасиеттері бар. Ол жауыздықтан, тіл мен көзден сақтайды. Аттар адамдар көре алмайтын аруақтардың қастарында тұрғанров и разбойников, а теперь наше счастье и безопасность целиком зависят от висящей над дверью подковы.

В старинном китайском соннике Джоу-гуна лошади посвящено несколько примет. Если ты видишь гарцующую перед домом лошадь или целый табун - отправляешься на лошади в путешествие, чистишь ее и отпускаешь на волю -это сулит большие радости и разрешение неприятностей. Даже если лошадь тебя укусит, это означает продвижение по службе. Однако не все "лошадиные" сны так благополучны, как хотелось бы. Ехать на белой лошади - значит заболеть, лошадь вошла в дом - к прелюбодеянию. Видеть нагруженную лошадь - лишиться места, ехать на лошади и глупо этому радоваться - к несчастью.

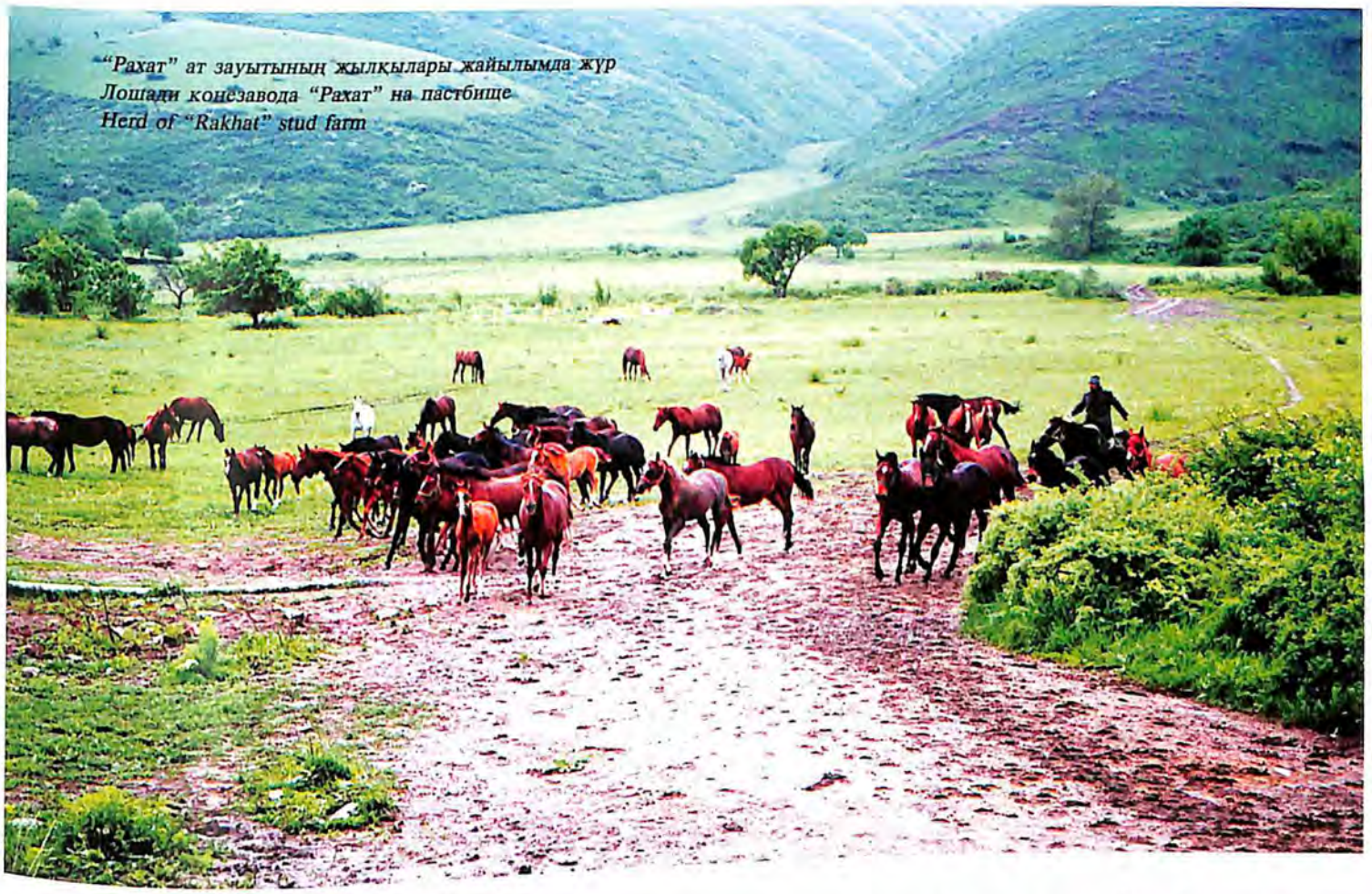
Сны о лошадях так же противоречивы, как и сами лошади, при этом лошадь и конь во сне - совсем разные животные, предвещающие разные события. В этом вопросе нам придется занять именно такую позицию взаимодополнения и двуединства, иначе изучение "лошадиных" снов превратится в простую трату времени. Поэтому слезать с лошади - это потеря положения, а садиться верхом - это осуществление надежд, успех. Впрочем, какие бы события ни снились, главное - определить нрав животного; каким он будет - так и ваша жизнь повернется.

Лошадь и конь во сне связаны с эротикой и сексуальными отношениями, символизируя мужчину или

In our mind horse is closely connected with body health and healing. "He is a steed himself"... such, Vladimir Dahl mentioned his congruence with a horse. This means that a man is of good cheer and healthy. In China white horses were used for medical purposes: horses were treating for sclerosis with its heart. The ashes from burned skull relieved of insomnia. In Europe horsehair was used in voodoo practice, as there was the believing that it was possible to get rid of intestinal worms, goitre, and whooping cough and even of cancer. Meanwhile horse really treats; it is proved by modern medical tests. For example, ill people unable to move by themselves by riding horses can recover, they find force again, it put them on their feet.

Some time people believed that horses run witches' and any other evil spirit's influence very much that is why quite often people set special protection in stables. There was brownie in farms that guarded horses. When in the morning people saw horse manes knotted they said it was because of a brownie. Nobody could understand who in reality was plaiting horsehair. It is still open for question!

Horse has a magic force and a gift of clairvoyance and prophecy. It is able to protect from evil spirits and evil eye. It was believed that horses could feel the presence of spirits invisible to a man. It was saying for the strange stubbornness of the animal and its cowardice. In Ancient Greece footprints of horse hooves promised paradise, in Ancient China horse hoof saved from thieves and murders.

"Рахат" ат зауытының жылқылары жайылымда жүр
Лошади конезавода "Рахат" на пастбище
Herd of "Rakhat" stud farm

дығын сезеді делінген. Бұл оның аттың ілгері баспауына, әлденеден үркектеуіне байланысты. Көне Грецияда ат түяғының ізі жақсылықтың нышаны делінсе, Көне Қытайда аттың түяғы үрлар мен қарақшылардан қорғаған, ал біздің алаңсыздығымыз бен қауіпсіздігімізді есік маңдайшасына ілінген таға күзетіп тұр.

Қытайлардың ертедегі Джоу-гун түс жоруында жылқыға қатысты бірнеше жорамалдар бар. Егер сен өз үйіңнің есік алдында жер тарпып тұрған атты немесе тұтас жылқы үйірін көрсең - атпен жолға шығасын, оны тазартып, бос жіберсең - үлкен қуанышқа кенелесің, ісің оңға басады. Тіпті ат өзіңді тістеп алса, ол қызмет бабында өсетіндігіңнің белгісі. Алайда, жылқының түске кіруінің бәрі жақсылықтың нышаны бола бермейді. Ақбоз атқа міну – сырқаттанудың, жүк артылған ат – орныңнан айырылудың, атпен келе жатып, оған ретсіз күлу – бақытсыздықтың нышаны. Жылқымен байланысты түстерді де, олардың өздері сияқты, әртүрлі жорамалдауға болады. Өйткені түстегі ат пен жылқы - әрқилы жануарлар. Сондықтан оның мәнін ажыратып алмай, жылқыларға қатысты түстерді жорамалдау уақытты зая кетірумен бірдей. Мәселен, аттан түсу – шыққан биігіңнен айырылуды, оның үстінде отыру – дәреженің өсетіндігін білдіреді. Қысқасы, түсінде қандай жағдайға тап болсаң да, бәрі де осы жануардың мінезқұлқына байланысты. Ол түсінде қанженщину. Жеребец для женщины - жених, любовник. Кобыла для женщина - невеста, а для мужчины - женщина. Оседланную лошадь мужчине во сне увидеть - к женитьбе, а если лошадь без седла - то к любовной связи. Ехать на своей хорошей кобыле - красивая жена, на чужой - любовные приключения. Запрягать лошадь - потеря любимой.

Другое символическое значение лошади во сне - это ее "судьбоносность". Жеребец - это судьба, вернее, рок, фатум, потому что мужского рода, и тут все зависит от масти: белый - к хорошему, черный - к плохому. Видеть жеребца - новое дело, ехать верхом на жеребце - к удаче; запрягают жеребца - победа.

Лошадь - это тоже судьба, но только женского рода. Она - это и наши надежды, и наши свершения. Белая - к свадьбе, устройству дел; зашла в дом - счастье. Скакать на белой лошади - удача, на вороной - успех в делах. Видеть лошадей и особенно любоваться ими к удаче. Увидеть во сне жеребенка - к веселью и добрым временам. Поскольку жеребенок для кобылы - то же самое, что для матери ребенок, то увидеть сон, в котором жеребенок потерялся или убежал, наяву означает разлуку с детьми...

...В новом государственном Гербе Республики Казахстан лошадь символизирует мирный характер, трудолюбие, выносливость, преданность человеку, природную красоту и изысканность, понятливость.

Nowadays our happiness completely depends on the horseshoe hung above the door.

In Jou-goon's old Chinese book of dream interpretations several tokens are dedicated to horse. If you see a horse or a whole flock prancing in front of the house you would set off for a journey on a horse. If you clean and let it be free it promised big success and resolution of all the problems. Even if a horse bites you, it means career development. However not all the horse dreams are as successful as you want. To ride a white horse means to fall sick. If a horse comes into your house it promises adultery. To see a loaded horse means to lose job, to ride a horse and stupidly rejoice over it promises misfortune.

Dreams about horses just as contradictory as horses themselves, at the same time horse and steed in the dream are quite the different animals foreboding different events. Concerning this case we should take the stand of complementation and duality, otherwise our study would turn into wasting time. Thus, to dismount from a horse means loss of position, to push it means realization all the wishes and success. Then whatever we see in our dreams the main thing is to determine the temper of an animal; your life depends on it.

A horse and a steed in dream are concerned with sensuality and sexual relations, symbolizing man and woman. Stallion for a woman is a fiancй, lover. Mare for a fiancй is a fiancйe, for a man is a woman. If a man sees a saddled horse

Белгілі атбегі, кинорежиссер Ардақ Әміркұлов таза қанды құнаны "Сингланы" ұстап тұр.
Известный конник, кинорежиссер Ардак Амиркулов и его трехлетний жеребец чистокровной породы по кличке "Сингла".
Ardak Amirkulov, famous horsebreeder, film director, and his 3rd year stallion of thoroughbred breed named "Singla"

дай аян берсе, өмірің де соған сәйкес болады.

Жылқы мен ат эротикалық және сексуальдық қатынастармен байланысты болғандықтан, ер және әйел адамды даралап тұрады. Еркек жылқы - әйел үшін ері, болашақ жары. Бие жігіт үшін - қалыңдық, ал ер адам үшін - әйел. Ер адам түсінде ертелген атты көрсе - үйленетіндігінің, ерсіз көрсе – махаббатта жолы болатындығының белгісі. Әсем биеге міну - әйелдің сұлулығы, ал бөтен атқа міну – махаббат қызығы. Атты жегу – сүйгеніңнен айырылу.

Жылқының түске кірудегі тағы бір мәні – оның тағдырды айқындауы. Айғыр – бұл тағдырың, бұл арада бәрі де оның түріне байланысты. Ақбоз ат – жақсылықтың, қара ат – жамандықтың нышаны. Айғырды көру – жаңа істің бастамасы, оны салт мініп алу – табысқа, арбаға жегу – жеңіске бастайды.

Оның әйелдер тағдырына қатысты жағы да бар. Ақбоз ат – түрмысқа шығудың, онымен шауып бара жату – табысқа жеткізудің, қарагерге міну – сәттіліктің нышаны. Атты көріп, оған сүйсіну де табысқа жетуді білдіреді. Түсінде құлынды көру - қуанышқа, шаттыққа бастамашы. Өйткені бие

* * *

Особо следует сказать о снаряжении казахов. Жизненная значимость коня предопределила возведение его снаряжения в разряд произведений искусства. Чистота технологического исполнения, уровень декоративного решения, присутствующие в отделке сбруй и седел, разнообразно и богато представленных в музейных собраниях Казахстана, вызывают изумление не только у нас, но вводили в восторг и любителей-краеведов, путешественников в XVIII-XIX вв. Великолепные образцы снаряжения верхового коня казахов демонстрировались на ряде российских выставок, где они получали высокую оценку.

Первые приспособления для взнуздывания коня – костяные псалии для мягких удил на территории Казахстана обнаружены на поселениях эпохи бронзы. С этого периода начинается развития и поэтапное комплектование конского снаряжения. В начальной стадии формирования элементы сбруи характеризовались сложностью и громоздкостью форм.

Дальнейшие изобретательские поиски приводят к легкости, удобству конструктивных деталей, признанности сбруи к коню. Полностью ансамбль убранства верхового коня сформировывается в тюркский период.

in his dream it stands for marriage, if a horse without saddle it stands for love affair. To ride one's own good mare stands for a beautiful wife, to ride somebody else's horse means love affairs. To harness a horse means the loss of a beloved woman.

Another symbolic meaning of a horse in the dream is its importance. Stallion is fortune or rather fate because of the masculine gender, everything depends on colour: white is for good, black is for bad. To see a stallion means new business, to ride a stallion means good fortune, to harness a stallion means victory.

Horse is fate as well but of feminine gender. Its is our hopes and our fulfillment, white horse is for marriage, settling of one's affair, if it comes into the house there will be business' success. To see horses and especially enjoy them stands for success. To see a stallion in the dream stands for gaiety and good times. Since the foal for a mare is just the same as a child for a mother to see the dream in which the foal is lost or runs away means the real parting with children...

...The horse in new State Emblem of the Republic of Kazakhstan symbolizes peaceful character, diligence, endurance, devotion to man, nature beauty and creativity, perceptivity.

* * *

Special attention must be drawn at the equipment of Kazakh people. Meaning of

үшін құлын қандай болса, әйел үшін бала да сондай қуаныш. Ал түсте құлыны жоғалып немесе қашып кетсе - оңында баладан айырылу...

... Қазақстан Республикасының жаңа Мемлекеттік елтаңбасындағы ат бейнесі бейбітшіліктің, еңбексүйгіштіктің, төзімділіктің, адамға шынайы берілгендіктің, табиғи сұлулық пен әсемдіктің, келісімділіктің нышаны.

* * *

Қазақтардың ат әбзелдері жайында да айрықша атап айтқан абзал. Жылқы олардың өмірінде алатын орны ерекше болғандығы сондай, оны өнер туындысы деңгейіне дейін көтерген. Қазақстанның мұражайларындағы ат әбзелдері мен ерлерінің орындалу технологиясының мінсіздігі, оюөрнектерінің келісімді қиыстырылғандығы сондай, ол біздің өзімізді ғана емес, XYIII-XIX ғасырлардағы әуесқой-өлкетанушылар мен саяхатшылардың өздерін таңқалдырумен келеді. Қазақтардың салт атқа қатысты әбзелдерінің керемет жасалған үлгілері ресейдің бірқатар көрмелерінде көрсетіліп, жоғары бағасын да алған.

Атты ауыздықтаудың жұмсақ жүгенге бекітілген сүйекті түрі Қазақстан аумағында қола дәуірі қоныста-

Данная категория материальной культуры с выраженной утилитарностью, имеющей очень важное жизненно-хозяйственное значение, характеризуется быстрой динамикой конструктивных особенностей. Здесь впитывалось любое, в том числе иноэтничное усовершенствование, в связи с чем у всех скотоводческих народов Великого пояса степей формировался единый тип конского снаряжения. Этническое своеобразие скорее проявляется в художественном оформлении и решении конструктивных деталей.

В состав снаряжения верхового коня казахов "ер турман" входят: седло (ер), уздечка (жуген), нагрудник (омилдирик), потфей (куискан), потник (терлик), подседельник (токым), подпруга (тартпа), стремена (узенги). В зависимости от территориальной принадлежности конское снаряжение казахов отличается нюансами составляющих частей, вариациями масштабных соотношений седел и богатым разнообразием способов декоративного воплощения. В Казахстане сформировалось всего пять типов седел. Наиболее широкий ареал распространения (Северный, Центральный, Восточный Казахстан) имело седло типа "казак ер" с высокой, широкой и полукруглой передней лукой. В Восточном Казахстане передняя лука могла быть и подпрямоугольной формы и выше. Аналогичные седлами пользовались косагашские казахи Алтая и киргизы.

a horse has predetermined raising its equipment to works of art. The purity of technological performance, the level of decorated settlement presenting in the trimmings of harnesses and saddles presented in museum collections of Kazakhstan draws not only our amazement but also delighted students of local lore and travellers in XVIII-XIX centuries. Splendid samples of racing horse's equipment were demonstrated at many Russian exhibitions where they got appreciation.

The first facilities for bridling a horse that is ivory psalies for soft bits were found at the settlements in the bronze period. From that time development and partial recruitment of horse equipment began. At the initial stage the elements of harness were characterized by their complexity and unhandiness.

Further inventor retrievals resulted in facility, convenience of constructed details, and admittance of harness to horse. Completely the ensemble of horse decoration was formed in Turkic period.

This category of material culture with high-grade utility which is very important for life and economic is characterized by rapid development of constructive particular qualities. Ethnic improvement was also included; in this connection all the stock-raising people of Great zone have the common type of horse equipment.

The following things form a part of

Алда белгілі атбегі Ардақ Әмірқұловтың атақты жүйрігі "Дарсалам". "Дарсалам" 4 мәрте Еуропаның ең жоғары деңгейдегі Дербилерін жеңіп алып еліміздің атағын шығарды.

Впереди "Дарсалам" - легендарный скакун известного конника Ардака Амиркулова. "Дарсалам" с большим успехом защищает честь Казахстана на самых крупных скачках Европы. Он является 4-х кратным победителем Европейских Дерби.

Legendary runner "Darsalam" of famous horse breeder Ardak Amirkulov leading. Successfully fighting for the honor of the Republic of Kazakhstan at the most prestigious races of Europe. Fourfold winner of the European Derby.

Көкпар ойыны
Игра «Кокпар»
Kokpar game

ланыстырылған. Мәселен, Владимир Даль "Он ходит конь конем" деп атқа тән салыстырма жасаған. Мұның мәні адам жаны сергек әрі сырқаттан ада деген ұғымға саяды. Қытайда ақбоз атты медициналық қажетке жаратқан: аттың жүрегімен склерозды, ал өртелген бас сүйегінің күлімен үйқысыздықты емдеп жазған. Еуропада аттың қылы емшілік ісінде қолданылған, өйткені оның көмегімен ішекқұрттан, баспадан, көкжөтелден, тіпті қылтамақтан арылуға болады деген наным қалыптасқан. Соған қарамастан, шын мәнінде, жылқы адамды емдейді, оны бүгінгі зерттеулер де дәлелдеп отыр. Мысалы, өздігінен жүре алмайтын сырқат адамды атпен серуендету оның бойына қуат беріп, аяғынан тұрғызады.

Ерте кездерде адамдар жылқыға жадылар, перілер, сыртқы дүлей күштер үйір келеді деп сеніп, ат қораларға сақтық ырымдарын жасаған. Шаруа адамының қожалығында аттарды сыртынан үй иелері бағып жүрген, сондықтан да таңертең аттың жалы өріліп тұрғандығын көргенде, мұны "үй иесінің" ісі делінген. Шынында да түн ішінде жылқының жалын бұрымдап кімнің өріп қоятындығы әлі күнге дейін сыры ашылмаған күйінде қалып келеді.

Жылқының көріпкелдік, естігіштік және сезгіштік айрықша қасиеттері бар. Ол жауыздықтан, тіл мен көзден сақтайды. Аттар адамдар көре алмайтын аруақтардың қастарында тұрған-

ров и разбойников, а теперь наше счастье и безопасность целиком зависят от висящей над дверью подковы.

В старинном китайском соннике Джоу-гуна лошади посвящено несколько примет. Если ты видишь гарцующую перед домом лошадь или целый табун - отправляешься на лошади в путешествие, чистишь ее и отпускаешь на волю -это сулит большие радости и разрешение неприятностей. Даже если лошадь тебя укусит, это означает продвижение по службе. Однако не все "лошадиные" сны так благополучны, как хотелось бы. Ехать на белой лошади - значит заболеть, лошадь вошла в дом - к прелюбодеянию. Видеть нагруженную лошадь - лишиться места, ехать на лошади и глупо этому радоваться - к несчастью.

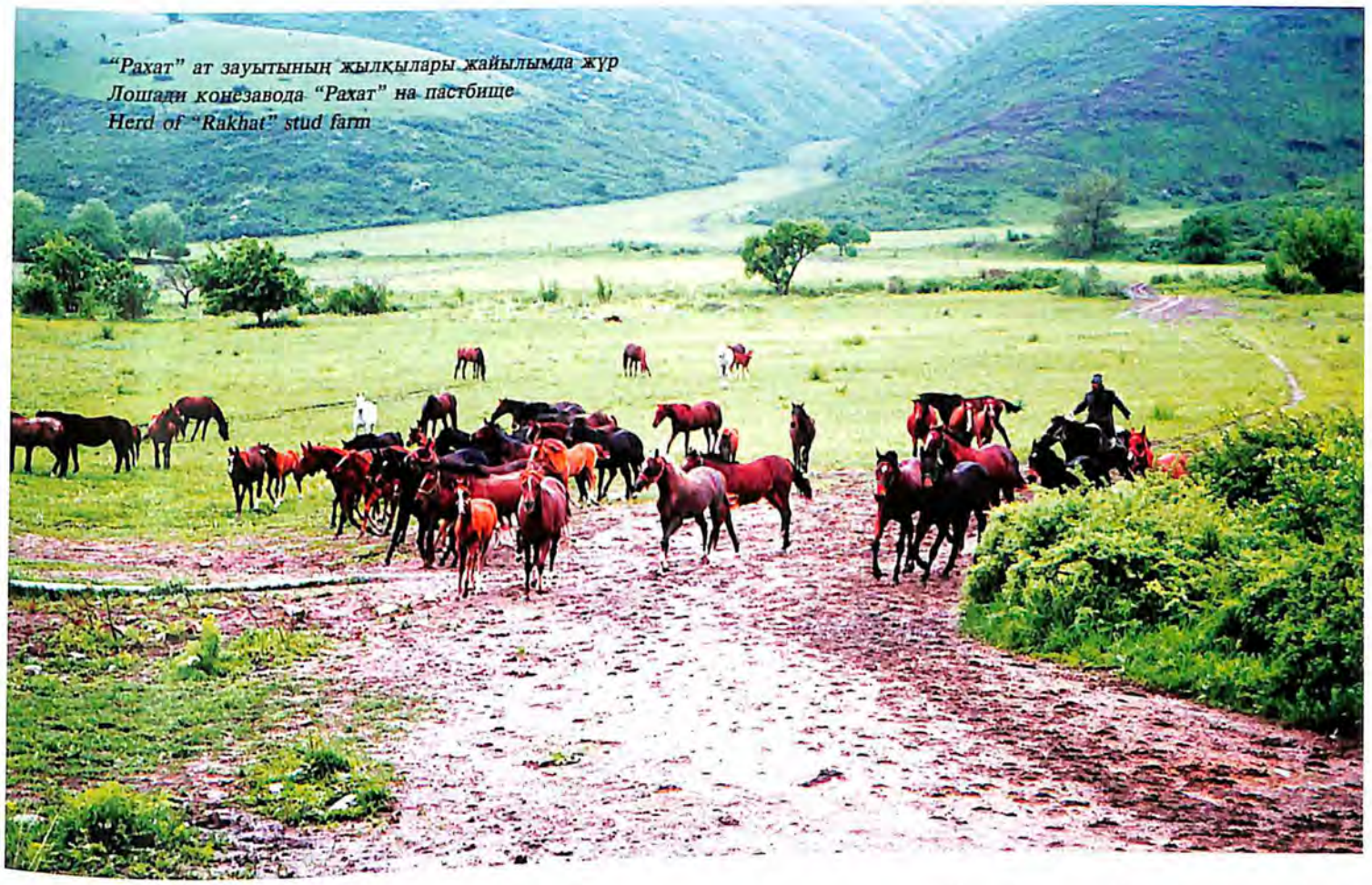
Сны о лошадях так же противоречивы, как и сами лошади, при этом лошадь и конь во сне - совсем разные животные, предвещающие разные события. В этом вопросе нам придется занять именно такую позицию взаимодополнения и двуединства, иначе изучение "лошадиных" снов превратится в простую трату времени. Поэтому слезать с лошади - это потеря положения, а садиться верхом - это осуществление надежд, успех. Впрочем, какие бы события ни снились, главное - определить нрав животного; каким он будет - так и ваша жизнь повернется.

Лошадь и конь во сне связаны с эротикой и сексуальными отношениями, символизируя мужчину или

In our mind horse is closely connected with body health and healing. "He is a steed himself"... such, Vladimir Dahl mentioned his congruence with a horse. This means that a man is of good cheer and healthy. In China white horses were used for medical purposes: horses were treating for sclerosis with its heart. The ashes from burned skull relieved of insomnia. In Europe horsehair was used in voodoo practice, as there was the believing that it was possible to get rid of intestinal worms, goitre, and whooping cough and even of cancer. Meanwhile horse really treats; it is proved by modern medical tests. For example, ill people unable to move by themselves by riding horses can recover, they find force again, it put them on their feet.

Some time people believed that horses run witches' and any other evil spirit's influence very much that is why quite often people set special protection in stables. There was brownie in farms that guarded horses. When in the morning people saw horse manes knotted they said it was because of a brownie. Nobody could understand who in reality was plaiting horsehair. It is still open for question!

Horse has a magic force and a gift of clairvoyance and prophecy. It is able to protect from evil spirits and evil eye. It was believed that horses could feel the presence of spirits invisible to a man. It was saying for the strange stubbornness of the animal and its cowardice. In Ancient Greece footprints of horse hooves promised paradise, in Ancient China horse hoof saved from thieves and murders.

"Рахат" ат зауытының жылқылары жайылымда жүр
Лошади конезавода "Рахат" на пастбище
Herd of "Rakhat" stud farm

дығын сезеді делінген. Бұл оның аттың ілгері баспауына, әлденеден үркектеуіне байланысты. Көне Грецияда ат түяғының ізі жақсылықтың нышаны делінсе, Көне Қытайда аттың түяғы ұрылар мен қарақшылардан қорғаған, ал біздің алаңсыздығымыз бен қауіпсіздігімізді есік маңдайшасына ілінген таға күзетіп тұр.

Қытайлардың ертедегі Джоу-гун түс жоруында жылқыға қатысты бірнеше жорамалдар бар. Егер сен өз үйіңнің есік алдында жер тарпып тұрған атты немесе тұтас жылқы үйірін көрсең - атпен жолға шығасың, оны тазартып, бос жіберсең - үлкен қуанышқа кенелесің, ісің оңға басады. Тіпті ат өзіңді тістеп алса, ол қызмет бабында өсетіндігіңнің белгісі. Алайда, жылқының түске кіруінің бәрі жақсылықтың нышаны бола бермейді. Ақбоз атқа міну – сырқаттанудың, жүк артылған ат – орныңнан айырылудың, атпен келе жатып, оған ретсіз күлу – бақытсыздықтың нышаны. Жылқымен байланысты түстерді де, олардың өздері сияқты, әртүрлі жорамалдауға болады. Өйткені түстегі ат пен жылқы - әрқилы жануарлар. Сондықтан оның мәнін ажыратып алмай, жылқыларға қатысты түстерді жорамалдау уақытты зая кетірумен бірдей. Мәселен, аттан түсу – шыққан биігіңнен айырылуды, оның үстінде отыру – дәреженің өсетіндігін білдіреді. Қысқасы, түсіңде қандай жағдайға тап болсаң да, бәрі де осы жануардың мінезқұлқына байланысты. Ол түсіңде қан-

женщину. Жеребец для женщины - жених, любовник. Кобыла для жениха - невеста, а для мужчины - женщина. Оседланную лошадь мужчине во сне увидеть - к женитьбе, а если лошадь без седла - то к любовной связи. Ехать на своей хорошей кобыле - красивая жена, на чужой - любовные приключения. Запрягать лошадь - потеря любимой.

Другое символическое значение лошади во сне - это ее "судьбоносность". Жеребец - это судьба, вернее, рок, фатум, потому что мужского рода, и тут все зависит от масти: белый - к хорошему, черный - к плохому. Видеть жеребца - новое дело, ехать верхом на жеребце - к удаче; запрягают жеребца - победа.

Лошадь - это тоже судьба, но только женского рода. Она - это и наши надежды, и наши свершения. Белая - к свадьбе, устройству дел; зашла в дом - счастье. Скакать на белой лошади - удача, на вороной - успех в делах. Видеть лошадей и особенно любоваться ими к удаче. Увидеть во сне жеребенка - к веселью и добрым временам. Поскольку жеребенок для кобылы - то же самое, что для матери ребенок, то увидеть сон, в котором жеребенок потерялся или убежал, наяву означает разлуку с детьми...

...В новом государственном Гербе Республики Казахстан лошадь символизирует мирный характер, трудолюбие, выносливость, преданность человеку, природную красоту и изысканность, понятливость.

Nowadays our happiness completely depends on the horseshoe hung above the door.

In Jou-goon's old Chinese book of dream interpretations several tokens are dedicated to horse. If you see a horse or a whole flock prancing in front of the house you would set off for a journey on a horse. If you clean and let it be free it promised big success and resolution of all the problems. Even if a horse bites you, it means career development. However not all the horse dreams are as successful as you want. To ride a white horse means to fall sick. If a horse comes into your house it promises adultery. To see a loaded horse means to lose job, to ride a horse and stupidly rejoice over it promises misfortune.

Dreams about horses just as contradictory as horses themselves, at the same time horse and steed in the dream are quite the different animals foreboding different events. Concerning this case we should take the stand of complementation and duality, otherwise our study would turn into wasting time. Thus, to dismount from a horse means loss of position, to push it means realization all the wishes and success. Then whatever we see in our dreams the main thing is to determine the temper of an animal; your life depends on it.

A horse and a steed in dream are concerned with sensuality and sexual relations, symbolizing man and woman. Stallion for a woman is a fiancй, lover. Mare for a fiancй is a fiancйe, for a man is a woman. If a man sees a saddled horse

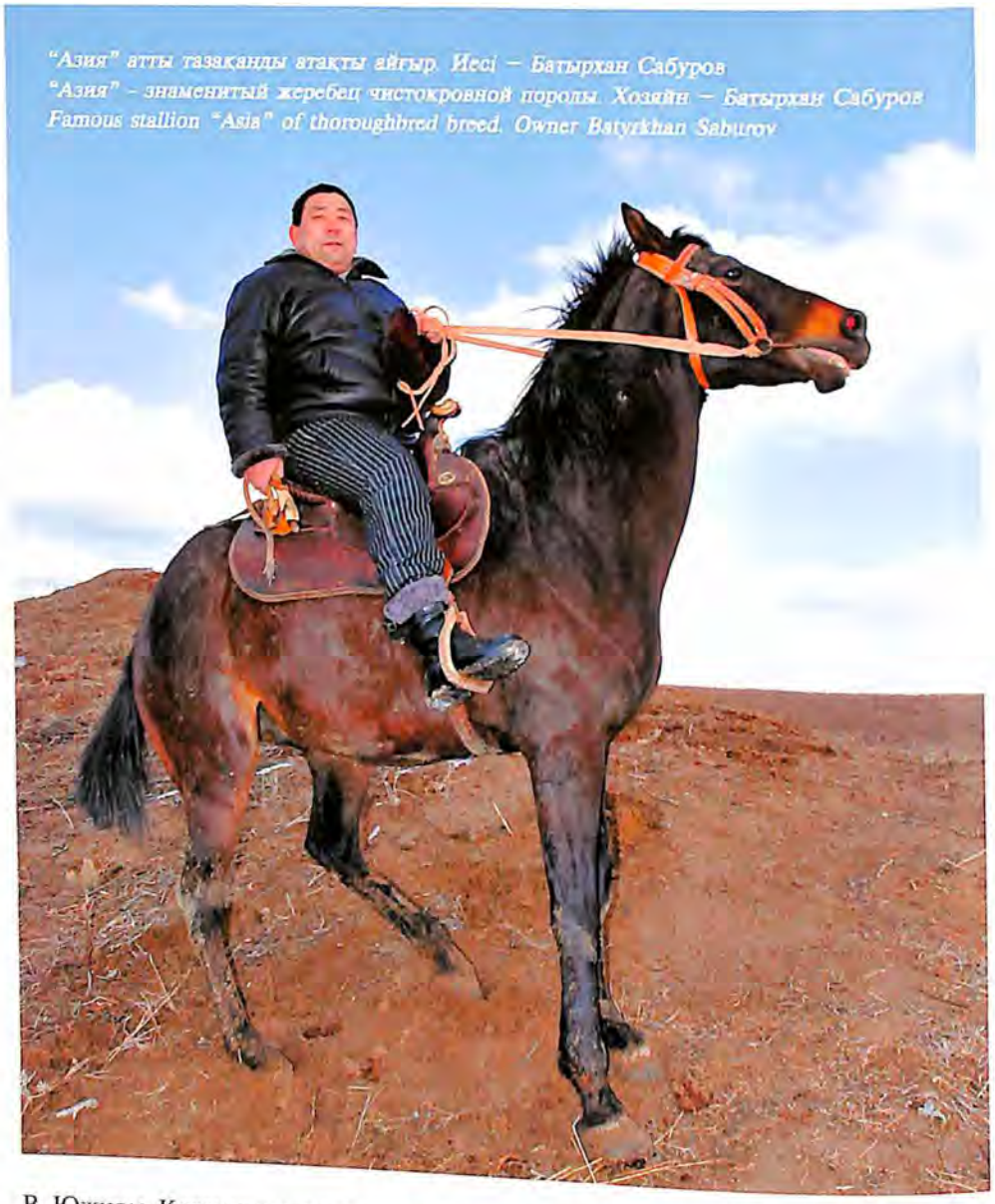
рынан табылған. Ат әбзелдерін жасақтау және оның түрлерін жетілдіре түсу осы кезеңнен бастау алады. Ат әбзелдерінің бастапқы элементтерінің қалыптасуы күрделі әрі рабайсыздау болды.

Бұдан кейінгі ізденістер оның құрылымдық сипатын жетілдіріп, атқа мейлінше жайлы бола түсті. Салт мініске арналған аттардың әбзелдері түркілер заманынан бастап қалыптасты.

Өмірлік-шаруашылық маңызы бар тиімділікпен астасқан материалдық мәдениеттің осы сатысында ат әбзелдерінің құрылымдық ерекшеліктері үйлесімді түрде жедел дамытылды. Бұл арада сыртқы этникалық жетістіктерге де баса мән берілгендігі байқалады. Бұл ол Ұлы ендік бойындағы мал шаруашылығымен айналысқан халықтардың жылқы әбзелдері үлгілерінің өте ұқсас келуінен аңғарылып тұр. Олардың этникалық ерекшеліктерін тек көркемдік безендіруі мен құрылымдық шешімдеріндегі өзгешеліктерге қарап ажыратуға болады.

Қазақтар салт мініске арналған аттарға ер-тұрман сайлаған, оған: ер, жүген, өмілдірік, құйысқан, терлік, тоқым, тартпа, үзеңгі жатады. Аумақтық орналасуына қарай қазақтардың ат-әбзелдері ат арқасына салатын ері және безендірілуі түрліше болып келеді. Қазақстанда ердің бес түрі бар. Қазақстанның солтүстік, орталық, шығыс аймақтарында алдыңғы қасы биіктетіле, садақша иіліп жасалған қазақы ер қолданылған. Шығыс Қазақстанда алдыңғы қасы тік және биік етіп жасалған ер пайдаланылған. Мұндай ерлер Алтайдың қосағаш қазақтары мен қырғыздарында да кездеседі. Оңтүстік Қазақстанда алдыңғы қасы сәл дөңестендіріле біткен, биіктетіле ойылған шошақ бас, сондай-ақ құранды ерлер қолданылады. Мұның соңғысы, атауынан көрініп отырғандай, 18-20 бөліктен құралады. Оның алдыңғы қасы қошқар мүйізделе немесе бүркіт тұмсығына ұқсас имек етіп жасалады. Құранды ерлер сондай-ақ Ақмола, Қостанай облыстарында, Қарағанды облысының шығыс аймақтарында кездеседі. Осы аталған ерлердің қырғыздардың күшбеш және қоқандықтардың қоқан ерлерімен ұсастықтары бар. Батыс Қазақстанға қозы құйрық үлгісіндегі ерлер тән. Мұндай ерлер енсіздеу әрі алға қарай үшбұрыш сипатында ұзыншалау етіп жасалады. Ал үйрек бас ердің алдыңғы қасы қаз мойын етіліп жасалады, ол Торғай және Көкшетау аймақтарында қолданылған.

Сондай-ақ айылбаспен жалғасырылатын тартпаларында да өзіндік айырмашылықтар кездеседі. Орталық, Солтүстік және Шығыс Қазақстан аймақтарында олар жартылай шеңбер, сақина, жалпақ белдік ретінде жасалады. Қазақстанның оңтүстігінде тар-

"Азия" атты тазақанды атақты айғыр. Иесі – Батырхан Сабуров
"Азия" - знаменитый жеребец чистокровной породы. Хозяин – Батырхан Сабуров
Famous stallion "Asia" of thoroughbred breed. Owner Batyrkhan Saburov

В Южном Казахстане наиболее широкое распространение имело седло типа "шошак бас ер" с уской приподнятой округлой и порой выделенной передней лукой, а также "куранды ер" - составное седло. Название говорит само за себя, седло составлялось из 18-20 частей. Передняя лука часто моделировалась в виде протомов рогов барана, реже головы беркута. Седло типа "куранды ер" встречается также в Акмолинской, Костанайской, восточных районах Карагандинской областей. Этот тип седел имеет сходство с киргизским седлом "кушбеш ері" и кокандским седлом "кокан ері". Для Западного Казахстана характерны были седла типа "козы куйрык ер" - седло в виде хвоста ягненка. Передняя лука седел моделировалась в виде узкого, высоко выдающегося с наклоном вперед, клина. Седла типа "уйрек бас ер", передняя лука которых напоминает шейку и голову утки, бытовали в Торгайской и Кокшетауских областях.

Имеются также ареальные различия в форме сворок – блях, размещающихся на местах соединения ремнем. В Центральном, Северном и Восточном Казахстане сворки сбруй более масштабны – в виде круга, полусферы, кольца, плоского круга, усечен-

Kazakh racing horse equipment "yertumar": saddle (yer), bridle (zhugen), breast-collar (omildirik), (kuiskan), sweat-cloth (terlik), grease (tokim), girth (tarpta), stirrups (uzengi). Depending on the area affiliation horse equipment depends on nuances of its components. Five types of saddles have formed in Kazakhstan. The widest area of prevalence (North, Central, and Eastern Kazakhstan) belonged to the saddle of "kazakh yer" type with high, broad and half-round front arch. Front arch could be either of squared shape or higher in the Eastern Kazakhstan. Similar saddles belonged to Altay's kazakhs and kirghiz. The saddle of "shoshak bas yer" got the biggest prevalence in the Southern Kazakhstan. It was with narrow elevated round and sometimes isolated front arch, also "kurandy yer" that meant component saddle. The saddle was composed of 18-20 parts. The front arch often was designed in the form of ram's horns, seldom it was designed in the form of golden eagle's head. The saddle of "kurandy yer" type is found in Akmola, Kostanay regions and Karaganda areas. That kind of saddles resembles with Kirghiz saddle "kushbesh yeri" and Khokhand saddle "khokhan yeri". The saddles of "kozi kuirik yer" type were typical for the Western Kazakhstan.

"Елік – Жирен" атты Қазанат тұқымды сәйгүлік
Скакун по кличке "Елик – Жирен" породы Казанат
Runner named "Elik-Zhiren" of Kazanat breed

тпа сегіздік түрінде айқастырыла жасалады.

Сол сияқты сағалдырықтар сақина түрінде жасалып, өмілдірікке, құйысқанға және жүгеннің ауыздық түсына кигізіледі. Орталық, Солтүстік және Шығыс Қазақстанда сағалдырықтың теріден жасалған бөлігі тұтас қиылып жалпақ, үшбұрышты етіліп жасалады да, оның үсті күміспен қапталады. Батыс Қазақстанда олар жылжымайтындай етіліп мықтап бекітіледі. Олар сопақ, тік үшбұрыш, бес бұрыш түрінде жасалған. Оңтүстік Қазақстанда сағалдырықтың екі түрі бар: көп бөлікті, олар ұзартылған күміс айылбаспен көмкерілген үш-төрт тері сағалдырықтан тұрады, үшкір, өсімдік тұқымы түрінде немесе үшкір тұтас тікбұрыш түрінде. Соңғы аталған сағалдырықта сырттай шашаққа ұқсас екі-үш қатар оқтізер көлденең орналасады.

Қазақтардың ат әбзелдерін зермен көмкеруі металл жабуларының көптігімен сипатталады, бұл әсіресе түркілерге тән дәстүр. Ерді, ат әбзелдерін оны ағаштан қиыстыратын, терінің мәнісін білетін ершілер жасаған.

ной полусферы. На юге Казахстана сворки чаще делают в виде восьмерки.

Разнообразны также по форме подвески, подвижно (петельно – кольцеобразным способом) размещающиеся на нагруднике, потфее и центре наносного ремня уздечки. В Центральном, Северном и Восточном Казахстане кожаная основа подвески чаще цельная, широкая, пиковидной формы, ее поверхность целиком покрывается посеребренной пластинкой. Если же подвеска подпрямоугольной формы, то продолжающийся край кожаной основы разрезается, образуя кисти. В Западном Казахстане подвески не подвижны, а закреплены наглухо. Они смоделированы в виде овала, прямоугольника, пятиугольника. В Южном Казахстане подвески двух типов: многочастные, состоящие из трех-четырех кожаных подвесок, покрытых серебряными удлиненными бляхами в виде пики, растительного семени или цельные подпрямоугольной, пиковидной формы. В последних подвесках в два-три ряда по горизонтали располагаются обоймы в виде пик, визуально напоминающие кисти.

Декоративное оформление конского снаряжения казахов характеризуется

It was the saddle in the form of lamb. The front arch of saddle was designed in the form of narrow highly sticked out gib. The saddles of "uirek bas yer" type the front arch of which resembles the neck and head of a goose.

There are many areal distinctions in the form of svorkas – pendants, which are placed in the connections with belts.In the Central, Northern and Eastern Kazakhstan svorkis of bridle are more dimensioned – in the form of a circle, hemisphere, ring, flat circle, topped hemisphere. On the South of Kazakhstan, leathern base of a pendant mostly is made in the figure of eight.

Жайық өзені жағасындағы Қазанат тұқымды Қара айғыр

Жеребец вороной масти породы Казанат на берегу реки Жайык

Black coat stallion of Kazanat breed on the shore of Yaik river

Бұлардан кейін іске үста немесе зергер кіріскен. Мәселен, үйленетін жігіттің ат әбзелдерін жасау ең майталман, шебер ісмерге тапсырылған. Бұл оның көркемдік келісімінде мін болмау, этникалық өзгешеліктері бірден айқындалып түрсын деген мақсаттан туындаған.

Жасалған жеріне қарай ат әбзелдері бір-бірінен көркемдік өрнегімен араланған. Мәселен, Солтүстік, Орталық және Шығыс Қазақстанда ердің алдыңғы қасы күміспен немесе гүлді өрнек түрінде әдіптелген. Күміс өрнектер қаптама темірдің қара түсімен қабыса отырып, ерекше әсемдік берген. Солтүстік Қазақстанда да ат әбзелдері осы әдіспен жасалған. Әйелдерге арналған ат ерінің өрнегі де көз тартады. Олардың ерлері күмістеліп жасалып, кей жерлеріне алтын қапталған, ал өрнектері өсімдікке ұқсастыра күрделі әсемделген. Кейде осы металл қаптамалардың астына қызыл немесе қара түсті қалың мата салынған. Одан басқа әртүрлі қымбат

обильным введением металлических покрытий, что впрочем является общетюркской традицией. Седло, кожаная основа сбруи изготовлялись седельщиком "ерши", владевшим плотницким и скорняжным делом.

После этого к делу приступал "уста" или "зергер" - специалисты по кузнечному, ювелирному делу. Металлическое оформление снаряжения верхового коня, как и комплект свадебных женских украшений, заказывались одному мастеру, что и объясняет выдержанность художественного стиля во всем ансамбле, продиктованную к тому же эстетическими соображениями.

В зависимости от территории изготовления, конское снаряжение отличалось определенными художественными особенностями. Так, в Северном, Центральном и Восточном Казахстане луки мужских седел украшались способом насечки проволочным или ленточным серебром, образующим различные узоры растительного или усичного характера. Серебряные

Pendants vary in their forms, lively (coarsely – ring – shaped way), placing on breast-collar, potfeya and in the centre of a nose belt of a bridle. In the Central, Northern and Eastern Kazakhstan the leathern base of the pendant is of one piece, broad, peaked form, its surface is covered completely by silver-plated film. If a pendant has a squared shape, the edge of the leathern base is cut, forming tassels. In the Western Kazakhstan pendants are fixed, they are fastened very tightly. They are designed in the form an oval, rectangle and pentagon. In South Kazakhstan pendants are of two types: many-particled,consisting of 3-4 leathern pendants with silver elongated badges in the form of a spade, vegetative seed or integral pendants of a spade form.

Lot of metallic coverings, what is common to all Turkic traditions, characterizes decorative design of the horse equipment. Saddle and leathern base of harness were made by saddle-maker "yershy", wielding carpentry and furriery.

Afterwards "usta" or "zerger" got down to business. They were the experts

тастар орнатылған. Ер адамдардың ат әбзелдері белгілі бір аралықты сақтай отырып, металмен қапталса, әйелдердің ат әбзелдері бастан-аяқ күміспен әдіптелген. Осының бәрі атқа, оның иесіне ерекше сән мен салтанат бітірген. Өйткені, оларда қолданылған ою-өрнектер өзіндік күрделілігімен, жарасымды кестесімен, шебер қиыстырылғандығымен көрген көзді қызықтырмай қоймаған.

Жоғарыда аталған ат әбзелдерін көркемдеп безендіруде, оларды күміспен қаптауда, графикалық кескіндемелер түсіруде Оңтүстік Қазақстанның қазақтары бояулардың қанықтығына баса мән берген. Оларда аттың ері мен әбзелдері полихромды басым қолданылуымен ерекшеленеді. Ат әбзелдері мен ердің металл жабулары маржан, ақық тастармен, басқа да шынылы жылтырақ қорытпалармен, сондай-ақ түрлі-түсті эмальмен көмкерілген.

Батыс Қазақстанда мініс аттарының әбзелдері негізінен белдіктерін біркелкілік тәсілмен күмістеп жасаған өрнектермен ерекшеленеді. Онда да әйелдердің сәндік заттарындағыдай зерлер кездеседі. Оның кейбір нұсқалары түркімендердің ою-өрнектерімен астасып жатады.

Күмістелген өрнектерді, әсіресе әйелдер мінетін аттарға қаптатып салу, оның әбзелдерінің салмағын ауырлатып жіберетіндігі сондай, кейде бұдан аттар тез болдырып та қалатын болған. Атақты байлардың ат әбзелдері әсемдігі жағынан әйелдердікінен кем болмаған, бірақ бәрібір олардікінен гөрі жеңіл болған. Тіпті байлығы асыптасқан әйелдер аттарының аяқтарына күмістелген білезік салған.

Қымбат ат әбзелдері бір жағынан материалдық игілік делінсе, екінші жағынан көшпелі халықтарда оның өзіндік семиотикалық мәні де болған. Қазақтардың қалыптасқан салты бойынша ердің, жүгеннің және басқа ат әбзелдерінің әрқайсысының өзіндік ерекше қасиеттері бар деп саналған.

ристый узор контрастно выделялся на фоне железа. В Северном Казахстане конское снаряжение украшалось также чернью. Луки женских седел облицовывались посеребренными, местами позолоченными, порой резными пластинами со сложным узором в основном растительного характера. Иногда под сквозной орнамент металлической обкладки помещали сукно красного или черного цветов. Кроме этого, добавлялись ставки из сердолика, коралла и других камней. Если сбруя конского снаряжения для мужчин декорируется металлическими пластинами через интервалы в определенных местах, то для женщин все компоненты сбруи стараются покрыть посеребренными бляхами почти сплошь. Выразительность форм серебряных блях, посеребренные пластины, оживленные динамичным узором, выполненным чаще глубокой гравировкой, а также звездчатые объемные шляпки гвоздей, крепящие металлические детали к коже, создавали сложную орнаментальную фактурную и цветовую игру.

В отличие от художественного оформления конского снаряжения указанных ареалов, где выражено стремление к интенсивному введению серебра и выразительности графического орнамента, казахи Южного Казахстана предпочитали колористическую яркость. Здесь седла и сбруя характеризуются пышной полихромией. Металлические покрытия сбруи и седел расцвечиваются вставками из кораллов, бирюзы, разноцветных стеклосплавов, а также эмалью различных цветов по скани, литью и оброну.

Снаряжение верхового коня в Западном Казахстане декорируется в основном миниатюрными бляхами – обоймами, выполненными из серебра способом штамповки. В орнаменте блях присутствуют мотивы из образной системы женских ювелирных украшений этого ареала. По форме некоторых блях и особенностям композиционного расположения, сбруя Западного Казахстана в некоторой степени перекликается с туркменской.

of blacksmith's work and jeweler's art. One skilled worker made metallic decorations of racing horse equipment as well as wedding ornaments. This explains consistency of artistic style in the whole ensemble.

Depending on the territory of manufacturing (origin) horse equipment differed with definite artistic peculiarities. Thus, in the Northern, Central and Eastern Kazakhstan bows of saddles for men were decorated in the way of cutting by wire or band silver making various patterns of vegetable kind. Silver pattern was notable against iron. In the Northern Kazakhstan horse equipment was decorated also by niello. Silver, gold here and where fretted plates with complicated ornament encased Bows of saddles for women. Besides insets made of cornelian, coral or other stones were added. Harness of horse equipment for men was decorated with metallic plates in interspaces in definite places, all the components of harness for women they tried to cover with silver metal plates everywhere. Expressivness of the forms of pendants, silvered plates, alived by dynamical ornament; mostly they are done in the way of deep engraving, star-shaped volumetric nail-heads, fixing metal components to leather, created complex ornamental , stylish and colored play.

As distinct from artistic decoration of horse equipment of the areas mentioned above where we can notice tendency for the intensive introduction of silver and of the expressiveness of graphical ornament, Kazakhs from the Southern Kazakhstan preferred dyeing brightness. Saddles and harness are characterized there by the wide polychromy. Metallic coverings of harness and saddles were coloured by insets made of corals, turquoise, coloured glass tissue, enamels of different colours as well.

Tiny metallic plates – stirrups made of silver in the way of pressing, decorate racing horse equipment in the Western Kazakhstan. Harness in the Western Kazakhstan has something in common to a certain extent with the Turkmen one.

Because of the intensive initiation, silver decorative pieces racing horse equipment especially for women became so heavy that horses hardly could take up

Қайрат Сатыбалды – белгілі атбегі, республикалық ұлттық спорт түрлері Қауымдастығының президенті
Кайрат Сатыбалды – известный конник, президент Ассоциации национальных видов спорта Республики Казахстан
Kairat Satybaldy, famous horsebreeder, president of association of national sports of the Republic

Осы заттар әртүрлі жағдайларда, түрлі салт-дәстүрлерде, емдік тәжірибеде қолданылған.

Алғаш рет ер баланы сүндетке отырғызғаннан кейін 5-6 жасында ат арқасына қондырады. Осы оқиғаға арналып ашамай деп аталатын жайлы ер сайланған. Оның, бала құлап қалмасы үшін, алдыңғы қасы мен арты биіктетіле жасалған. Ат арқасына қонған, бар жақсы киімі кигізілген балаға қадірменді ақсақалдар батасын берген. Осы қуанышты оқиғаға арналып дастархан жайылып, шашу шашылған. Ер бала атқа нық отырып жаттыққаннан кейін оған өзіне лайық нағыз ер тарту еткен, ал ол 12 жасқа толғанда оның өзінің ері мен ат әбзелі болған.

Үйлену салтында аттың өзі мен оның әбзелдері ерекше рөл атқарады. Күйеу жігіт қалыңдығына барарда сәнді киініп, әбзелдері тұтас күмістелген, немесе күміс қапталған ең таңдаулы атқа аяқ артады. Қалыңдықтың ауылына жетуге асыққанның белгісі ретінде сол ауылға алғаш рет келе жатқан күйеу жігіт өзінің жолсеріктеріне өзі мінген атын жетектетіп жіберетін болған. Оның тізгінін қалыңдықтың сіңілісі немесе ет жақындарының бірі ұстап, ат байлар сыйлығын алған. Осы өзіндік ерекшелігі бар салт көне түріктердегі елшілердің хан ордасына жақындап

Из-за интенсивного введения посеребренных декоративных деталей, снаряжение для верхового коня, особенно женское, становилось настолько тяжелым, что лошади порой с трудом поднимали этот груз. Правда убранство коня знатных баев по пышности оформления не уступало женским, но все же оно должно было быть более легким. Богатые женщины кроме всего этого надевали на ноги коня серебряные браслеты.

Конское снаряжение, осмысливаемое как дорогая материальная ценность, одновременно обладало высоким семиотическим статусом, что очевидно было характерно для всего кочевого мира. Седло, уздечка и другие элементы сбруи в традиционном сознании казахов дополняли представление о лошади по принципу от целого к части и контактной магии, что обусловило определенную сакрализованность этих предметов и использование их в различных обычаях, обрядах, лечебной практике.

Первый раз самостоятельно мальчика сажали на коня в пять-шесть лет, после обрезания. Для этого случая существовало удобное специальное седло "ашамай" с перекрещивающимися высокими передней и задней луками, что предупреждало падение. Сидя на коне, нарядно одетый ребенок полу-

burden. Yet decoration of the horse belonging to famous people did not yield to women's but still it should be lighter. Rich women put on silver bracelets on horse legs.

Horse equipment considered expensive material value at the same time had great semeiotic status that was typically for the completely nomadic life. Saddle, bridle and other elements of harness in the Kazakh traditional perception were original horse substitutes.

The boy was first placed on the horse at the age of five – six years after the circumcision. There was a special comfortable saddle for that occasion called "ashamay" with crossed high front and rear arches that was avoiding falling. While sitting on a horse a well-dressed boy was getting goodwill from authoritative men. Feast took place on that occasion. When a boy could keep steady on the horse he was presented a real saddle of a small size, and when he was twelve he had already the saddle with the whole harness for an adult person. Usually each lad and young boy as a member of family had his or her own saddle and harness.

The role of horse and its equipment in wedding ceremony was very interesting. "Fiance while going to his fiancee shall dress as rich as possible, ride the best horse with the best harness on it which should be with lots of silver ornaments". At his

қалғандығының белгісі болған. Оның тізгінін ұстау, мейманға деген құрмет ретінде, беделді сарбазға тапсырылған. Салт бойынша, қалыңдық туысқандарына қалың малға қосымша жүйрік ат немесе жорға сыйға тартылған. Ы.Алтынсарин осы жағдайды былайша сипаттайды. "Күйеу жігіт жағы оның болашақ қайын атасына әбзелдендірілген атты көруге жібереді, ұнатса, атты әбзелімен өзінде қалдырады, жаратпаса, онда күйеу жігіттен әбзелдендірілген басқа атты сұратады. Оны сол сәтінде тауып беру міндет етілмейді, бірақ қыз әкесінің талабы орындалуы керек". Осыдан байқалып отырғандай, атпен бірге оның әбзелдері де қазақтар түрмысында елеулі рөл атқарған.

Ат, оның ері мен әбзелдері қазақтарда, монғолдарда туыстық бауырласудың салтына да жүрген. Сондай-ақ түрлі ат жарыстарында, үйлену тойларында, ас беруде және басқа мәнді оқиғаларда бұлар жеңімпаздарға сыйға тартылған.

Аттың еріне ұқыпты болудың материалдық жағымен қатар, ырымдық мәні де бар. "Атыңнан айырылсаң да, еріңді тастама". Қазақ эпостарында ат пен оның әбзелдері қатар сипатталады. Көбіне әбзелі алтын, ері алтын немесе күміспен зерленген, жүгені жібектен екен деп суреттеледі.

Бүркітшілер
Беркутчи
Golden eagle hunters

чал благословение аксакалов. По этому радостному поводу устраивалось застолье, рассыпались сласти. Когда мальчик мог уже уверенно держаться на коне, ему дарили настоящее седло небольшого размера, а по достижении 12 лет он уже обладал седлом для взрослого со всей сбруей. Обычно у каждого отрока и юноши – члена семьи – были свои седло и сбруя.

Интересной была роль коня и его снаряжения в свадебном обряде. "Жених, отправляясь к невесте, обязан одеваться как можно богаче, ехать на лучшей лошади, с лучшей сбруей на ней, которая должна быть с украшениями или из чистого серебра, или по крайней мере посеребренная". В первый приезд в аул невесты жених должен был, спешившись, направить вперед, вместе с дружками, своего коня, к поводьям которого могла прикасаться лишь сестра или другая ближайшая родственница нареченной. За привязь коня она получала подарок "ат байлар". Этот экзотический обычай, по мнению исследователей, трансформированный реликт древнетюркского ритуала приближения послов к ханской ставке, где особая семантическая роль принадлежала поводьям заложников-коней. К этим поводьям могли прикасаться только авторитетные воины, чем выражалось уважение к гостям. По обычаю, дополнительно к калыму родственникам невесты давали в дар несколько коней, среди которых должен был быть скакун или ино-

Белгілі құсбегі Көдеков Сейтжан
Известный беркутчи Сейтжан Кодеков
Seitzhan Kodekov, famous golden eagle hunter

first visit to the fiancee's village fiancй dismounted should set his horse with his friends to the fiancee. Only girl's sister or other such closest relative could touch reins. For horse tether she got the present called "at bailar". This exotic tradition in many research's opinion is a transferred survival of Old Turkic ritual of approach of khans to Khan's headquarters where horse reigns had the important semantic role. Only authoritative warriors could touch those reigns. In that way they expressed their respect to guests. As usual

Елдос Бимырза – белгілі атбегі, "Нұржау" ат зауытының директоры.

Елдос Бимурза – известный конник, директор конезавода "Нуржау"

Eldos Bimyrza, famous horsebreeder, director of "Nurzhau" stud farm

ходец. И. Алтынсарин отмечает, что тестю вместе с различными вещами "...посылаются напоказ лошадь и бывшая на ней сбруя, которую, если понравится, тесть берет себе, если не понравится, то потребует от жениха лучшую лошадь и сбрую, и хотя не тотчас, но все же следует доставить их согласно желанию тестя". Ясно, что помимо коня высоко оценивалось также его снаряжение.

Как и конь, седло и сбруя были предметами дарообмена в обряде побратимства у казахов, монголов, а также являлись престижной наградой победителей в различных конных соревнованиях, сопровождавших свадьбы, поминки и другие памятные события.

О бережном отношении к седлу, не только как к материальной ценности, но и как, видимо, символично значимому предмету говорит казахская пословица: "Лишившись коня, седло не бросай". В казахском эпосе конь и его снаряжение характеризуется как единое целое. Чаще всего описывается сбруя золотая, седло золотое или серебряное, узорчатое, попона золототканая, поводья из шелка.

Особое место занимали конь и его снаряжение в похоронном обряде. Его закалывали для прощально-поминальной трапезы, а убранство зарывали вместе с покойным еще в XIX веке. Как сообщает А.И. Левшин "...вместе с телом зарывают оружие, конскую сбрую и уборы умершего: иногда же сверх того, убивают лошадь его; мясо оной, сварив, едят, а кости на той могиле сжигают". И. Алтынсарин приводит описание следующего поминального обряда: "...Конские сбруи платья, оружие и вообще все лучшие вещи покойного развешиваются в кибитке, затем на левой стороне ее ста-

"Нұржау" ат зауытының "Жертесер" атты таза қанды айғыры

"Жертесер" - жеребец чистокровной породы конезавода "Нуржау"

Stallion "Zherteir" of thoroughbred breed of "Nurzhau" stud farm

additionally to bride-money of the fiancee's relatives fiance's relatives presented several horses among of which there should be a fast horse or an ambler. I. Altinsaryn mentioned that father-in-law together with different things was send a horse to show off and its used harness, if he liked it, it passed to him, in case he didn't like it he could demand the best horse and harness and to deliver those immediately. It is clear that besides horse its equipment was highly evaluated.

Horse and its substitute that is harness were also used as stimulators and guarantor of successful childbirth. As a horse, saddle and harness were the things to change presents in the devotions of Kazakh and Mongolian people, also it was the prestigious award for winners in various equestrian sport competitions, accompanying weddings, commemoration for the dead and other events in life.

The following Kazakh proverb says about careful attitude to the saddle not

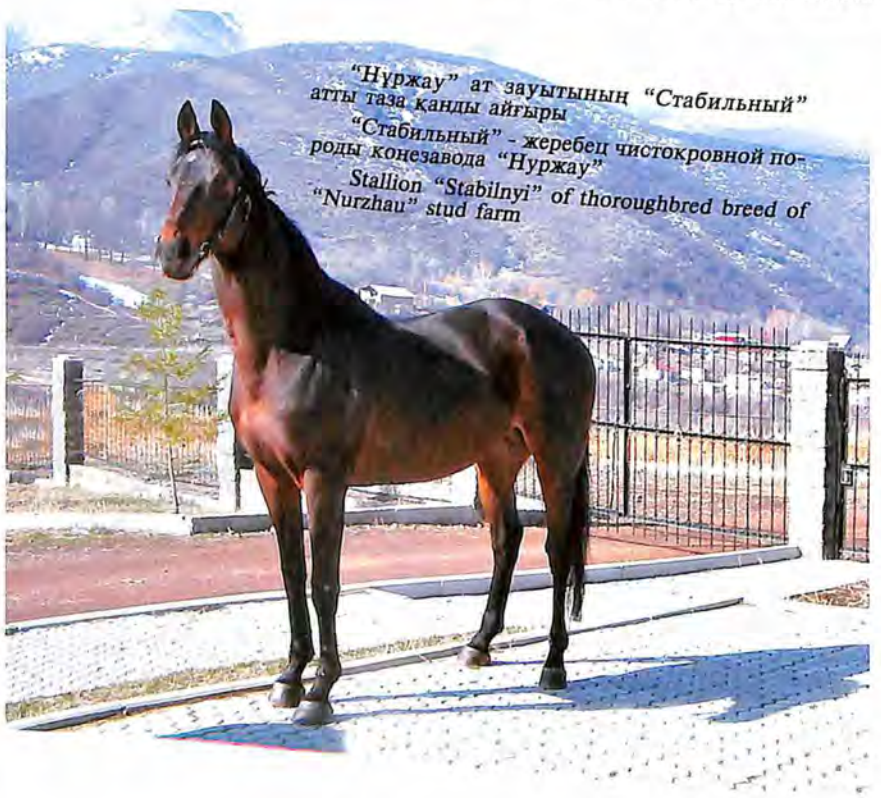

"Нұржау" ат зауытының "Регион" атты таза қанды айғыры

"Регион" - жеребец чистокровной породы конезавода "Нуржау"

Stallion "Region" of thoroughbred breed of "Nurzhau" stud farm

Ат және оның әбзелдері жерлеу рәсімдерінде де ерекше орын алған. Атты аза асында сою, оның барлық әбзелдерін маркұммен бірге зиратқа салу кешегі XIX ғасырға дейін сақта-

"Нұржау" ат зауытының "Стабильный" атты таза қанды айғыры

"Стабильный" - жеребец чистокровной породы конезавода "Нуржау"

Stallion "Stabilnyi" of thoroughbred breed of "Nurzhau" stud farm

лған. Бұл орайда А.И.Левшин былай деп жазады: "... өлген адамның денесімен бірге қаруын, ат әбзелдері мен асыл заттарын бірге көмеді; кейде бұған қоса атын сойып, етін пісіріп жейді, ал сүйегін жаңағы зиратқа салып өртейді". Ы. Алтынсарин аза салтының тағы бір түрін былайша жазып қалдырған: "... Марқұмның ат әбзелдері, киімдері, қару-жарағы және басқа бағалы заттары үй ішіндегі керме арқанға ілінеді, бұдан кейін оның сол жағына ұшы сыртқа шығып тұратындай етіліп ұзын найза тігіледі... Кейде барлық осы заттар оның жылы өткенге дейін тұрады... "

Күні бүгінге дейін монғол қазақтарында әкесінің немесе атасының ері мен ат әбзелдері айрықша қастерленеді. Олар мұны әкенің көзі деп санайды. Астарлы мәні бар бұл заттарды көрнекті бұйым ретінде керегеге іліп қояды. Кей кездері той-мерекелерде оны баласының пайдалануына хақысы бар.

Жер жағдайына байланысты аттың мәнін аша түсетін түрмыста басқа да көптеген дәстүрлер болған. Оған игілік көзі, жамандықты аластаушы, емдік құдыреті бар деген маңыз беріліп, сый алмасу, сонымен қатар құрбан шалу орнына жүрген. Бұл барлық ескінің ерекшеліктері белгілі бір шамада оның кейінгі сән-салтанатының бөліктерінде көрініс тапты.

Аламан бәйге
Байга «Аламан»
Alaman contest

вят длинное копье, которое конечностью выходит наружу... Все эти вещи выставляются иногда с год...".

До сих пор в традиционном быту монгольских казахов седло, сбруя покойного отца или деда являются предметами своего рода культа. Эти вещи, называемые "акенин кузи". Подвешиваются к кереге в качестве декоративных и смысловых акцентов. Правда, иногда по праздникам сын может пользоваться ими.

Бытовали и многие другие традиции, где рельефно обозначалась символическая роль коня. Он наделялся плодоносящей, охранной, лечебной силой, являлся предметом ритуального дарообмена, одновременно он выступал в качестве жертвенного животного. Все эти качества в определенной мере переносились на элементы его убранства.

"Нұржау" ат зауытының "Сизиф" атты таза қанды айғыры
"Сизиф" - жеребец чистокровной породы конезавода "Нуржау"
Stallion "Sizif" of thoroughbred breed of "Nurzhau" stud farm

only as material value but also as a symbolic important object: "If lost a horse don't leave the saddle". In the Kazakh epos, horse and its equipment are characterized as a single whole. Mostly harness is described as gold, saddle as gold or silver, ornamented, horse cloth as gold, reins made of silk.

Horse and its equipment filled a special place in funeral procession. It was slaughtered for farewell and funeral rites, as for the decoration it was buried together with the dead person already in the XIXth century. As A. I. Levshin declares: "...weapons, horse harness and dresses of the dead are buried together with body: sometimes besides this his horse is killed; its meat when boiled is eaten, and its bones are burned down on grave of the dead". I. Altinsaryn brings into comparison the following funeral rite: "...horse harness, dresses, weapons and all the other best things of the dead are hung in kibitka, then on its left side a long lance is placed with its edge outside... all theses things are sticked out sometimes for a year..."

Until now in the traditional way of life of Mongolian Kazakhs saddle, harness of the dead father or grandfather are the things of worship in some way. These things are called "akeny kuzy". Indeed, sometimes on high days and holidays son can use them.

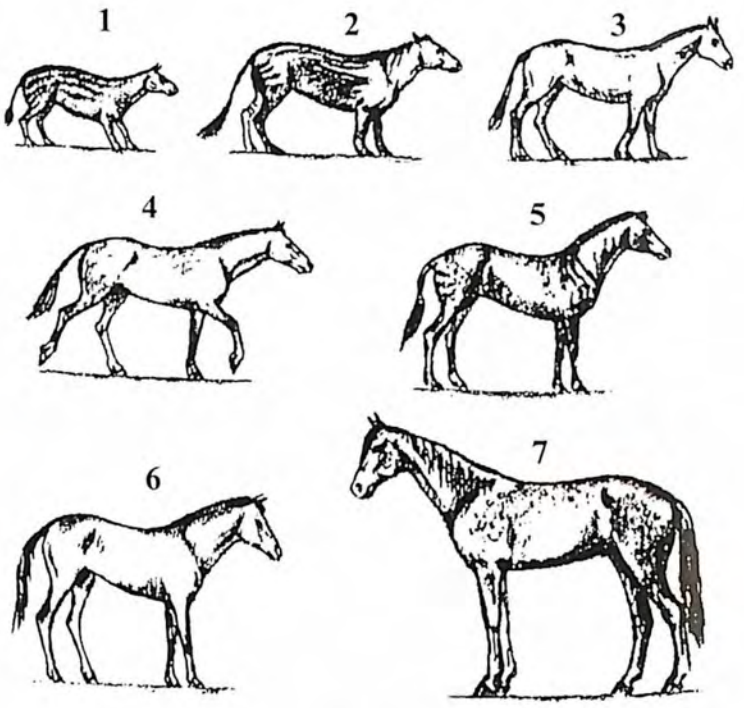
There were many other traditions where the symbolic role of horse was strongly indicated. It was endowed with fructiferous, guard, healing force, was ritual barter object, at the same time it was a sacrificial animal. All these qualities were transferred to a certain extent to its decoration.

III

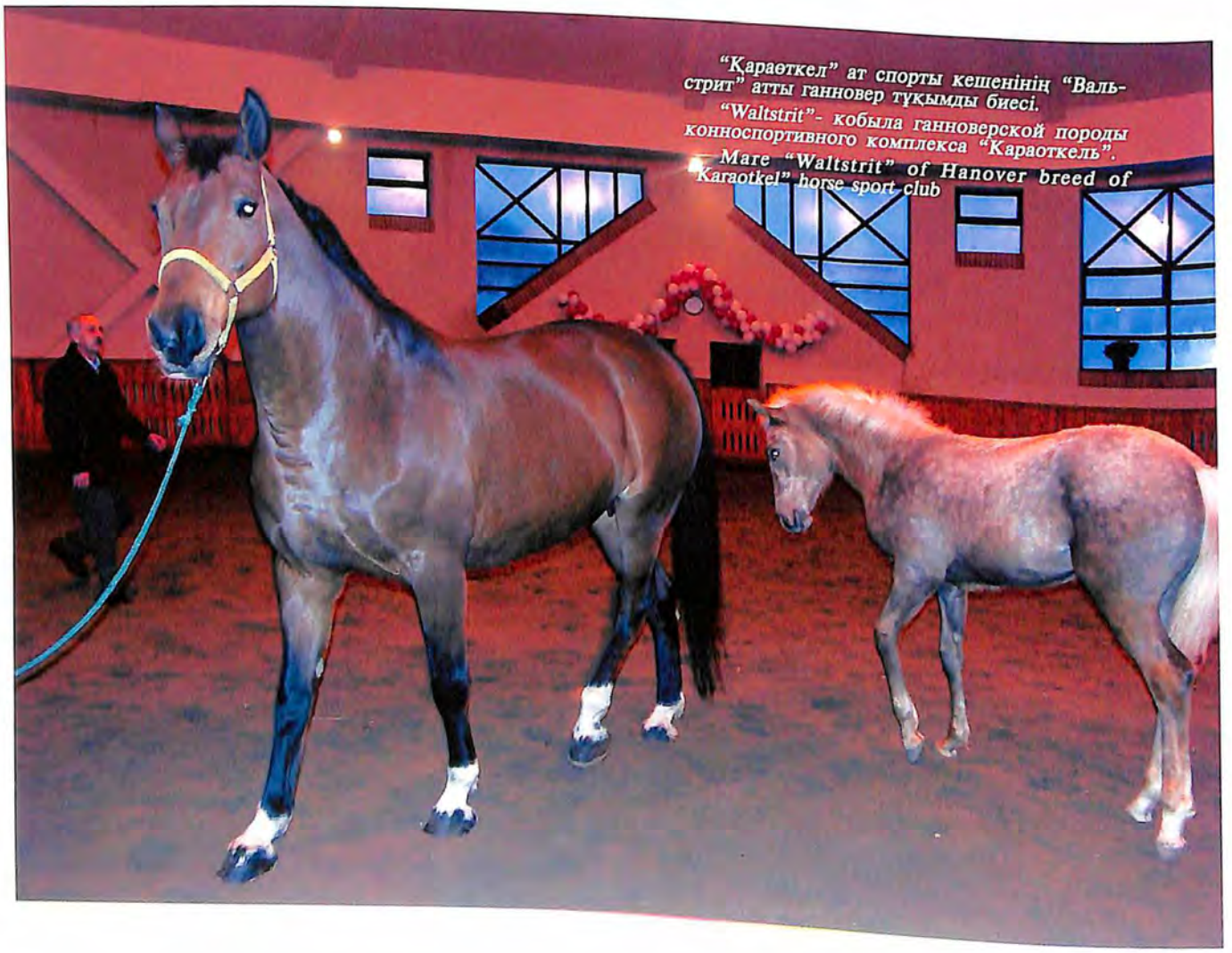
ЖЫЛҚЫНЫҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛОШАДИ

BIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF HORSE

Предки лошади и современная лошадь:
1 - гиракотерий; 2 - мезогиппус; 3 - миогиппус;
4 - мерикгиппус; 5 - гиппарион; 6 - плиогиппус;
7 - современная лошадь

"Қараөткел" ат спорты кешенінің "Вальстрит" атты ганновер тұқымды биесі.
"Waltstrit"- кобыла ганноверской породы конноспортивного комплекса "Караоткель".
Mare "Waltstrit" of Hanover breed of "Karaotkel" horse sport club

Ақтөбе қаласының таза қанды айғыры – "Ақжайық".
"Акжайык" – жеребец чистокровной породы города Актюбинск.
Stallion "Akzhaiyk" of thoroughbred breed of Aktobe

Жылқы – ерекше жануар: барлық үй жануарлары арасынан осыдан ондаған мың жылдар бұрын қолға үйретілген ол жұмыс күші, мініс аты, күтқарушы, спорт ойындары сәйгүлігі ретінде, емдік мақсаттарды пайдаланылған.

Атсыз адамзат баласы өзінің негізгі тіршілік қарекетінің көзі ретіндегі егіншілікпен де айналыса алмаған болар еді. Аттың арқасында адам байтақ кеңістікті игеріп, жаңа өркениеттерді ашты, бұрынғы ыдыраған мемлекеттерді күйрете (монғол-татар шапқыншылығын еске түсіріңіз) отырып, қуатты империялар құрды, адамзаттың дүниетанымын өзгертті, адамдардың ойлау жүйесінің шапшаң дамуына жағдай жасады.

Алайда, осы уақытқа дейін жылқының көптеген физиологиялық, әсіресе ми қызметінің, жоғары нерв жүйесінің ерекшеліктері жете зерттелген емес. Табиғат үшқыр, төзімді жануарды дүниеге келтіруде бәрін де жасап баққан. Оның бас құрылысын адам жылқыны айдауына көндіру үшін пайдалана білді. Жағының астыңғы тіссіз бөлігіне жүгеннің ауыздығын кигізу арқылы адам жануарға өзінің не қалайтындығын жеткізе білді.

Бұлшық еттері жылқыға аяң жүрісте, желігенде, салт мінгенде немесе жүк артылған арбаны сүйреген-де қызмет етеді. Оның бұлшық еттері көздерін жұмып тыныстаған, күйрығымен қонған масаны желпіген, жемін

Лошадь – удивительное животное: из всех домашних животных, приученных десятки тысяч лет тому назад, она одна выполняет множество функций: работника, воина, охранника, спортсмена, дает фармацевтическое сырье.

Без лошади земледелие не стало бы основной сферой деятельности человека. Благодаря лошади человек освоил огромные просторы, открыл новые цивилизации, создал могущественные империи, разрушая более ранние разрозненные государства (вспомним монголо-татарские нашествия и т.п.), изменил мировоззрение человечества, способствовал ускоренному формированию человека разумного.

Но до сегодняшнего дня многие аспекты физиологии лошади изучены еще недостаточно, особенно высшей нервной деятельности мозга животных. Природа все сделала, чтобы создать быстрое, выносливое животное. Строение челюстей человек использовал для управления лошадью. На беззубом крае нижней челюсти при надевании уздечки располагаются удила, и всадник с их помощью передает свои команды животному.

Мышцы необходимы лошади и для спокойного шага, и для стремительного полевого галопа, и для перемещения груза – будь то всадник или телега. Мышцы работают, когда лошадь открывает или закрывает глаза, отгоняет хвостом мух, пережевывает пищу, мотает головой...

Horse is a wonderful animal: among all the domestic animals tamed dozens of thousands years ago it itself acts as a worker, warrior, guard, sportsman, it gives pharmaceutical product.

Without horse agriculture would never be the main scope of man's activity. Owing to a horse man settled vast spaciousness, opened new civilizations, created powerful empires ruining sooner isolated states (Mongol invasion, for example), changed human world view, made for the rapid forming of homo sapiens.

Yet until nowadays, a number of physiological aspects of horse are not totally investigated, especially those concerned nervous system of animals' brain. Nature has done everything to create the quick animal possessing great powers of endurance. Man used the structere of jaws to direct the horse. There are bits on the toothless edge of lower jaw while snaffling, and the equestrian with its help delivers his commands to the animal.

Muscles are necessary for a horse both for quite running and violent field gallop, and for materials handling as well that is either a horseman or a cart. Muscles work when horse opens or closes its eyes, drives flies away with its tail, chews food, nods...

Saddle-horses have not only leg bones thinner and longer than a work horse has. Their muscles are longer and thinner than the latter has. The structure of cart horse's extremities let them with low speed transport sizeable heavy load. While bones and muscles of saddle-horses are meant for violent running, high and long jumps.

Дүйсен Нұрланов – белгілі атбегі, "Қазақстан жокей клубының" президенті

Дуйсен Нурланов – известный конник, президент жокей клуба Казахстана"

Duisen Nurlanov, famous horsebreeder, President of the "Jockey club of Kazakhstan"

қорытқан, басын шұлғып тұрған... кездерінде де жұмыс істеп тұрады.

Салт мінілетін аттардың аяқ сүйектері жұмыс аттарына қарағанда жіңішке әрі ұзын келеді. Олардың жұмыс аттарына қарағанда бұлшық еттері де ұзын әрі жіңішке болады. Ауыр жүк тартатын аттардың аяқ құрылыстары едәуір қашықтыққа аяң жүрісімен қажетті жүкті жеткізіп алуға мүмкіндік береді. Сондықтан да мініс аттары мен жүк тасымалдайтын аттарға қойылатын талаптар әркилы.

Жылқының іш құрылысын білу оның құрылым ерекшелігін және сыртқы түрін – экстерьерін түсінуге көмектеседі. Жануардың түлғасы – бұл оның ағзасының, дене түркының жалпы құрылысы. Жылқының түлғасы: қатты, нәзік, тығыз және босаң деп төртке жіктеледі.

Қатты түрінің сүйектері ірі, еттері қомақты, жүнмен қапталған терісі қалың келеді.. Мұндай жылқылардың әдетте жалы, құйрығы, кекілі қою болады.

Нәзік түрінің сүйектері жіңішке, бірақ мықты келеді, еті қомақты болмайды, қысқа және жұмсақ жүнмен қапталған терісі жұқа болады.

Тығыз (күргақ) түрінің сүйектері мықты, бұлшық еттері нығыз, жақсы дамыған, жіңішке жүнмен көмкерілген терісі жұқа әрі берік болады.

Босаң (етженді) түрінің сүйектері қомақты болғанымен, аса берік емес, бұлшық еттері аумақты, етженді келеді, жүндес терісі қалың болады.

Жылқының әрбір түрінің экстерьерін салыстырып көру ыңғайлы болуы үшін олардың түркы деп аталатын негізгі сыртқы дене мүшелерін жеке-жеке қарастырайық. Жылқыға экстерьері бойынша баға бергенде, оның басына, мойнына, арқалығына, беліне, алқымына, карны-

У верховых пород не только кости ног тоньше и длиннее, чем у рабочих лошадей. Их мышцы длиннее и тоньше мышц последних. Строение конечностей тяжеловозов позволяет им с небольшой скоростью перевозить значительные грузы. А кости и мышцы верховых лошадей предназначены для стремительного бега, высоких и длинных прыжков. Поэтому требования к верховой лошади и к тяжеловозу разные.

Знание внутреннего строения лошади помогает понять особенности ее конституции и внешнего вида – *экстерьера.* Конституция животного – это общее строение его организма, телосложения. Конституцию лошади подразделяют на четыре типа: грубый, нежный, плотный и рыхлый.

Грубый тип – массивный костяк, объемистая мускулатура, толстая кожа, покрытая грубым волосом. У лошадей такой конституции обычно более густые грива, хвост, щетки.

Нежный тип – тонкий, но крепкий костяк, не очень объемистая мускулатура, тонкая кожа, покрытая коротким и нежным волосом.

Плотный (сухой) тип – крепкий негрубый костяк, плотная, хорошо развитая мускулатура, тонкая и плотная кожа, покрытая тонким волосом.

Рыхлый (сырой) тип – массивный, но не достаточно плотный костяк, объемистая, рыхлая мускулатура, толстая кожа, густо покрыта волосом.

Для удобства сравнения экстерьера различных лошадей выделяют основные наружные части их тела, которые получили название *статей.* Когда оценивают лошадь по экстерьеру, особое внимание обращают на следующие стати: голову, шею, холку, спину, поясницу, круп, грудь, живот, конечности передние и задние.

Голова должна гармонировать с туловищем, быть сухой и легкой. Большая голова ("чемодан") уродует лошадь, прибавляет ей лишний вес, увеличивает нагрузку на передние ноги и тем самым нарушает баланс лошади. Недостатком считается и маленькая голова. Профиль нормальной головы обычно прямой, при большой голове грубой лепки – выпуклый ("баранья голова"), при легкой, аккуратной – вогнутый ("щучий"; часто встречается у арабских лошадей). Большое значение имеет широкое расстояние между ветвями нижней челюсти – подщечина (в обиходе – ганаш). От нее зависит дыхание лошади, в идеале – глубокое и чистое.

Уши должны быть симметричные, достаточной величины, исходя из стандарта породы (у ахалтекинцев они длинные, прямые, у арабских небольшие, часто лирообразно загнутые внутрь и так далее). Глаза у здоровой лошади чистые, без пятнышек (коринок), помутнений или белого образования – бельма. Конечно, большие, широко открытые глаза очень украшают лошадь. Маленькие, глубоко запавшие глаза называют "свиными". При так называемом "соро-

That is why requirements and wants to the saddle-horse and the cart horse are quite different.

Knowledge concerning the internal structure of horse helps to understand the peculiar features of its constitution and appearance, i.e. figure. Animal constitution is the general building of its organism, bodybuilding. Horse constitution is divided into four types: coarse, delicate, solid and flabby.

Coarse type. It is massive backbone, volume muscles, thick skin, covered with hardened hair. Horses of such constitution usually have thicker mane, tail and brushes.

Delicate type It is thin, but firm bones, not very volume muscles, thin skin, covered with short and delicate hair.

Solid (withered) type.It is strong backbone, thick, well-developed muscles thin and solid skin covered with thin hair.

Flabby (crude) typ. It is massive but not firm enough skeleton, volume and porous muscles, thick skin densely covered with hair.

For making the comparison of horse figure easier, they distinguish main external parts of their bodies called points. When the horse is evaluated in accordance with its figure, they pay special attention to the following points: head, neck, withers, back, small of the back, croup, breast, belly, front and rear extremities.

Head should be keeping with body and be withered and light. Big head (called "trunk") makes the horse looks ugly, adds it unnecessary weight, increases loading to its front legs and in that way breaks the horse's balance. Small head is also considered a disfigurement. The profile of a normal head is usually straight, with big head of coarse modeling it is convex ("ram's head"), with light and accurate head it is concave ("pike's head", often it is spread among Arabic horses). The wide distance between edges of low jaw, under the cheek, called ganash. Horse breath depends on it; it must be deep and clear. Horse ears must be symmetric, of enough size, depending on the horse type (Achaltekini horses usually have long, straight ears; Arabic horses have small lyre-shaped turned-in ears etc.). Healthy horse has clear eyes, without spots, blooming or white wall-eye. Of course, big, widely open eyes beautify the horse very much. Small deeply sunken eyes are called "pig's". The usual colour of horse eyes is brown or blue. Albinos have red eyes.

Neck is a balancer influencing quickness, jumping qualities, horse beauty. Usually the length of horse head is proportional 1:1 to the length of neck. Saddle-horses may have 1/5 longer their head. Long neck is a good superscript that the horse has free wide movements, short neck limits offset of front legs. Long active nape of the neck at the connection of head with neck guarantees good assemblage of the horse (its offsetting with the rider for such horse position in which it can easily move in any direction), free turnings of its head. Horses with short nape of the neck ("obtuse") are often difficult to ride, to operate, they resist very much.

Horse neck turns into withers, which together with its back, small of the back and croup constitute so called top line.

Сезім (Астана қаласы 2006 ж.)
Общение (г. Астана 2006 г.)
Intercourse

на, алдыңғы және артқы аяқтарына, тағы басқаларына назар аудару қажет.

Басы денесімен үйлесіп, шағын әрі жеңіл болуы тиіс. Басының үлкендігі аттың сыртқы түрқын қашырып, оған артық салмақ қосады, алдыңғы аяқтарына күш түсіріп, өзінің тепе-теңдік қалпын сақтауына қиындық келтіреді. Басының кішілігі де оның кемшілігі болып табылады. Бастың қалыпты бітімі тік келеді, ал үлкені қойдікіндей маңдайлы болады, жеңіл –имектеу түрі көп жағдайларда араби жылқыларда кездеседі. Төменгі жақ сүйектерінің алшақ бітімі жылқының еркін тыныс алуына қолайлы. Құлақтары өз бойларына лайық үйлесімді келеді. Ол оның тұқымына қатысты. Мәселен, ақалтекеліктерде ол ұзын-шалау ,арап тұқымдастарда кішкене болса, көп жылқыларда ол иірленіп келеді. Жақсы аттың көзі таза, ешқандай таңбасыз, ақ түспеген болады. Әрине, көзінің үлкендігі, ашықтығы атқа жарасып тұрады. Ал кішкене, түнжыраған бітімін шошқа көз деп атайды. Сауысқан көздікі болса, онда көзінің ағы анық байқалады. Әдетте аттың көзі шегір немесе көк түсті де болады. Альбиностарда көз жанары қызғылтым түске боялып тұрады.

Мойны – жылқының ұшқырлығының, қарғи алу қабілетінің, сұлулығының сипаты. Әдетте басының ұзындығы мойнының 1:1 қатынасына тең. Ал салт міністе арналған аттарда мойны басының ұзындығының 1/5 қатынасындай болуы мүмкін. Мойны-

чьем" глазе очень выделяются белки. Обычный цвет конских **глаз** – коричневый или голубой. У альбиносов глаза красноватые.

Шея – это балансир, влияющий на быстроту, прыжковые качества, красоту лошади. Обычно длина головы пропорциональна длине шеи в соотношении 1:1. У верховых лошадей шея может быть на $^1/_5$ длиннее головы. Длинная шей – хороший показатель того, что у лошади свободные широкие движения, а короткая ограничивает вынос передних ног. Длинный подвижный затылок при соединении головы с шеей обеспечивает хороший "сбор" лошади (ее уравновешивание под всадником для придания такого положения лошади, из которого она легко выполняет движения в любую сторону), свободные повороты головы. А лошади с коротким ("тупым") затылком зачастую трудны в выездке, плохо управляемы, тянут, сопротивляются.

Шея лошади переходит в холку, которая вместе со спиной, поясницей и крупом составляет так называемую линию верха.

Холка – неподвижная выступающая часть корпуса лошади между шеей и спиной, входит в состав плечевого пояса. Лошади верховых пород имеют обычно высокую и длинную холку, тяжеловозы – низкую и мясистую.

Плечо включает в себя лопатку и плечевую кость. Это "двигатели" передних конечностей. Для свободных

Withers are a motionless extension of the horse body between neck and back, it is the part of shoulder-girdle. Saddle horses usually have high and long withers, cart horses usually have low and fleshy one.

Shoulder consists of shoulder-blade and humeral bone. These are the movers of front extremities. Shoulder-blade must be flat or "slanting" (situated at angle of 45 degrees) for free wide movements. Humeral bone must be long and connected with the shoulder-blade at the sharp angle, sharper it be, it would be better. Long slanting shoulder is characterized for racehorses and trotters, while short one is characterized for carthorses.

Elbow must be mature and crowded to the thorax. The elbow set aside is the symptom of the retarded shoulder muscles. Thus results in legs notching (while moving rear extremities traumatize the front ones).

Antibrachium (shoulder support) defines the nature of horse running: when it is short the running is high and graceful, when it is long the running is swinging.

Wrist (middle carpal joint) is the place of many ligaments and tendons attachment, that is why it's desirable it would be broad and long. Wrists on both legs must be full-blown, symmetrical, without any edema and filling (filling is fluid in the joints between tendons and a bone), that is withered.

Metacarpus must be broad and not long, as exactly in the line of the metacarpus bones there are thick flexor and extensor muscles of the extremities,

Ақтөбелік атбегілер.
Конники Актюбинска.
Horsebreeder of Aktobe

ның ұзындығы – аттың алымдылығының белгісі, ал қысқалығы оның алдыңғы аяқтарының еркін түсуіне кедергі келтіреді. Мойнымен жалғаса біткен басының желкелігі ұзынша болып келуі салт атының оны еркін басқаруына қолайлы. Желкелігі жалпақ әрі қысқа болып келуі оларды басқаруға қиындық келтіреді. Жылқының мойны алқымымен, арқалығымен, белі және құйысқанымен тұтасып жатады.

Шоқтығы – жылқының мойны мен арқалығын тұтастырып тұрған бөлігі. Салт міністі аттардың шоқтығы биік әрі ұзынша бітсе, жүк аттарының шоқтығы аласалау әрі бұлшық етті болады.

Иығы жауырын және иық сүйектерінен тұрады. Олар алдыңғы аяқтарының қозғалысына қызмет етеді. Алымды жылқылардың жауырыны жайпақтау – көлбеулігі 45 градус шамасында болады. Ал жауырынымен тұтасып жататын иық сүйегі ұзынша әрі шығыңқы болып келуі оның жақсы жануар екендігінің белгісі. Иығының ұзынша әрі жатағандау келуі сәйгүліктерге және желігіштерге, қысқалығы – жүк аттарына тән.

Шынтағы жақсы жетілген әрі кеуде клеткасына жанасып жатуы тиіс. Ондай болмаса, бұл оның иық бұлшық еттері жақсы жетілмегендігінің белгісі. Ондай аттардың артқы аяқтары алдығыларын аттаған кездерінде жарадар етеді.

Қары (иықтың төменгі бітімі) аттың жүрісінің сипатын білдіреді, ол неғұрлым қысқа болса, оның жүрісі де жеңіл, әсем болады деген сөз. Ал ұзынша келсе, аттың аяқтары бірбірінен алшақ түсіп жатады.

Білегі – бұл жылқының буын жүйелерінің байланысып жататын тұсы. Ол неғұрлым қонды әрі ұзын-

широких движений лопатка желательна отлогая, или "косая" (расположенная примерно под углом 45 градусов к горизонту), а плечевая кость – длинная и соединенная с лопаткой под острым углом, и чем острее угол, тем лучше. Длинное косое плечо характерно для скаковых лошадей и рысаков; короткое – для тяжеловозов.

Локоть должна быть хорошо развита и прижата к грудной клетке. Отставленная локоть – признак плохо развитой мускулатуры плеча, что ведет к размету, засеканию ног (при движении задние конечности травмируют передние).

Предплечье (подплечье) определяет характер хода лошади: при коротком подплечье ход высокий, грациозный, а при длинном – размашистый.

Запястье (запястный сустав) – это место прикрепления многих связок и сухожилий, поэтому желательно, чтобы оно было широкое и длинное. Запястья на обеих ногах должны быть хорошо выраженными, симметричными, без отеков и наливов (налив – жидкость в суставах между сухожилиями и костью), то есть сухие.

Пясть хороша широкая и недлинная, так как именно вдоль костей пясти проходят и крепятся мощные сгибатели и разгибатели конечностей (сухожилия). По обхвату пясти, измеряемому в ее верхней трети, судят о костистости лошади, то есть развитии костяка, его массивности. Сухожилия на задней поверхности пястей должны быть ровными, рельефными – хорошо "отбитыми", как говорят конники.

Путовые суставы несут очень высокую нагрузку, от которой нередко они отекают, особенно у лошадей так называемой сырой конституции или склонных к ней. Отечность суставов, наливы заметны и при осмотре, но еще

that is tendons. In accordance with the matecarpus girth measure in its top one-third people, judge how bony the horse is, the development of its skeleton and its thickness. Tendons on the rear surface of metacarpus must be flat and bold or "well beaten" as equestrians often say.

Hobble joint bear a very high burden, because of which they become swollen very often. This problem is very critical for the horses of so-called crude type. Hypostasis of joints, are seen during the medical checkup, but mostly at the moment of palpation.

Pastern constitutes together with the metacarpus an obtuse angle and represents the antirattler; it softens hoof and leg loading while running. It is not good if the pasterns are straight (plane) and soft (especially "bearskin", i.e. completely sagged): with the first the horse is very jolting, with the second ones horses are weak and worn out. Short pasterns are characterized for carthorses, while long pasterns are characterized for racers.

Hoof if normal has shining surface without any cracks, jumbles and breaks. Hoof sole must be clean, without the spots of capellets (hoof inflammation); blade on the hoof must be bold, elastic, and odor-free. Horse hooves serve as a support and the second eyes: it probes road with it and goes easily even in the dark. The hooves shape and hardness of hoofed horn are determined by genotype and constitutional characteristics of horses, their age, their type. Racehorses especially of mountain sort have strong solid, soft horn is peculiar to cart horses. Moreover, horseshoeing is more than important.

Horseshoeing is hooves protection with the help of horseshoe for the increase of working capacity and hooves disease prevention. The right opportune horseshoeing protects hoofed horn from erasing, breaking off and preserved painful elements of hoof packaged in the corneous

шалау келсе, соғұрлым оның жүрісті болғандығы. Екі аяқтың да білегі бірдей, ісіксіз болуы тиіс.

Табан сүйегі кең әрі қысқалау болғаны жақсы. Оның қамсауға келуіне қарап аттың ірілігін, сүйектілігін, жақсы жетілгендігін аңғарауға болады. Артқы аяқтарының табан сүйектері тұсындағы буындар тік түсіп тұруы керек.

Тобық буындарына күш көп түсетіндіктен, ол көп жағдайда ісініп кетеді. Әсіресе ол денесі ірі әрі етжеңді жылқыларда жиі байқалады. Буындардың байқалуы, ісінуі көзге көрініп тұрады.

Тобық тұяқтарға салмақ түскен кезде аттың жүрісін жеңілдету қызметін атқарады. Оның бітімі тік және жұмсақ болып келсе, оның алғашқысында аттың жүрісі текіректеніп ыңғайсыздық тудырады, ал жұмсағы әлсіз аттарда кездеседі. Тобықтарының қысқа бітімі жүк аттарына, ұзыншасы сәйгүліктерге тән.

Тұяғы қалыпты жағдайда жарықшақсыз, белдеусіз және сызатсыз жалтырап тұрады. Тұяқтың табаны таза, ешқандай таңбасыз, үшбұрыштала біткен ойығы рельефті, серіппелі, ніс шығармайтын болуы керек. Жылқының тұяғы – оның сүйеніші әрі екінші көзі іспетті, сол арқылы ол қараңғы түнде де жолды тап басып табады. Тұяқтың түрі мен мүйізді қабатының қаттылығы жылқының шыққан тегіне, құрылымдық ерекшелігіне, тұқымы мен жасына байланысты. Мініс аттарының, әсіресе тауда жүруге жарам-

больше – при ощупывании суставов.

Бабка, или путо, составляет с пястью тупой угол и является как бы амортизатором, смягчает нагрузку на копыто и ногу при движении. Плохо, если бабки прямые (торцовые) и мягкие (особенно "медвежьи" - совсем провислые): при первых лошадь очень тряская, а вторые бывают у лошадей слабых, "разбитых на ноги". Короткие бабки характерны для тяжеловозов, а длинные – для скакунов.

Копыто в нормальном состоянии имеет блестящую поверхность без трещин, колец и заломов. Подошва копыта должна быть чистой, без пятен наминок (воспаление в копыте); стрелка – рельефной, упругой, без запаха. Копыта лошади – это ее опора и вторые глаза: она ощупывает ими дорогу и даже в темноте идет свободно. Форма копыт и твердость копытного рога обусловлены генотипом и конституциональными особенностями лошадей, их возрастом, породой. У верховых лошадей, особенно горских пород, копыта плотные, твердые, а тяжеловозам свойствен более мягкий рог. Кроме того, большое значение имеет подковывание лошадей.

Подковывание лошадей – защита копыт подковами для повышения работоспособности лошадей и предупреждения заболевания копыт. Правильная своевременная подковывание защищает копытный рог от стирания, обламывания и предохраняет заключенные в роговой капсуле чувствительные части копыта от повреждения corpus from damage; also it makes for the shape irregularity and improvement of horse movements, protects the gorse from sliding (especially in ice-crusted ground) and falling.

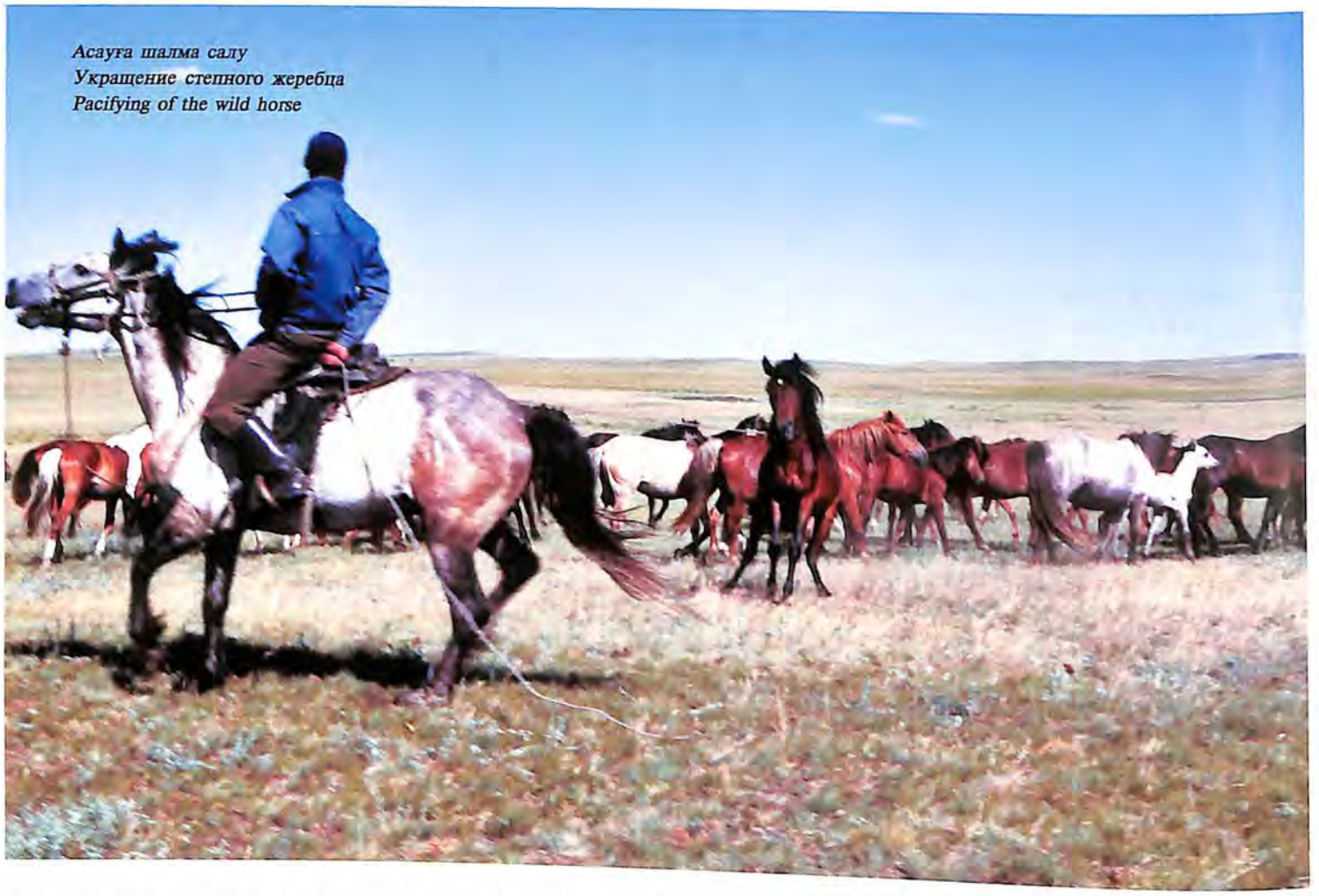
Depending on horse function and purpose, season, relief, ground nature and road conditions horseshoes of different structures are used.

Breast (thorax) indicates horse maturity. As it is known there are such important organs as heart and lungs. Broad and deep breast is desirable for all the horses. Roundish ribs and broad breastbone give width (volume) to the breast, the depth of breast depends on breastbone location: if it is low very much breast is deep ("deep saddle-girth", "vast saddle-girth"). Narrow-chest is sequent of foals underfeeding in mother's womb as well as at the age of three years old. How well horse breast is mature, you can define by hooves position during horse examination from the front. If it is possible to place one more horse hoof between the hooves of equally standing front extremities the breast is mature enough then.

Back and small of the back are considered to be a single completely called top line. Theoretically it must be straight, even, and muscular. Horse with short straight back is usually strong and fast, still with short back and small of the back horse can catch its heel bones at front legs with rear hooves). Saddle-horse or trotter have free running if the length of back together with small of the back is longer a little than the length of its head.

Жылқылар
Лошади
Horses

Асауға шалма салу
Украшение степного жеребца
Pacifying of the wild horse

ды аттардың тұяқтары ныгыз, қатты келеді, ал жүк аттарында жұмсақтау болады.

Аттарды тағалау – аттардың жұмыс қабілетін арттырады әрі тұяқтарын аурудан қорғайды. Оларды дұрыс тағалау тұяқтарын мүжілуден, сынудан, оның жұмсақ жерлерін жарақаттанудан, аяқтарына жем түсуден сақтандырады. Сондай-ақ бұл аттарды қатқақтарда, әсіресе мұз үстінде тайғанақтаудан, құлаудан қорғайды.

Аттың қандай мақсаттарға пайдаланылатындығына, жыл маусымына, жер бедеріне, топырақтың сипаты мен жолдың жағдайына қарай тағаларының түрлері де әрқилы.

Кеудесі (төсі) аттың қаншалықты жетілгендігін білдіреді. Өздеріңізге мәлім, бұл жерде жүрек, өкпе сияқты аса маңызды органдар орналасқан. Жылқының алқымы кең әрі аумақты болғаны жақсы. Оны өлшеу лентасының көмегімен жауырынының артқы, кеуде сүйегі және жоғары төбелігі тұсын қамти орау арқылы анықтайды. Сондай-ақ алқымының кеңдігі дөңестене біткен қабырғаларынан, кеуде сүйегінің ауқымды бітісінен аңғарылады. Алқымының ұзындығы кеуде сүйегінің орналасу орнымен анықталады. Егер ол төмен түсіп тұрса, алқымының бітісі терең екендігінің белгісі. Жылқының алқымы тар келуі оның енесінің құрсағында дұрыс жетілмегендігін байқатады. Жылқының қаншалықты жетілгендігін оның алдыңғы жағынан

ний и заболеваний; способствует исправлению неправильной формы копыт и улучшению движений лошади; предохраняет лошадь от скольжения (особенно в гололедицу) и падения.

В зависимости от назначения лошади, времени года, рельефа местности, характера грунта и состояния дорог используют подковы различной конструкции.

Грудь (грудная клетка) указывает на развитость лошади. В ней, как известно, помещаются такие важнейшие органы, как сердце и легкие. Широкая и глубокая грудь желательна для всех лошадей. О параметрах этой стати судят по обхвату груди – промеру, измеряемому мерной лентой по задней линии лопаток, грудной кости и верхней точки холки. Ширину (объем) груди придают округлые ребра и широкая грудная кость, а глубина груди зависит от расположения грудной кости: если она низко опущена, то грудь глубокая ("глубокая подпруга", "обширная подпруга"). Узкогрудость является следствием недокорма жеребят как в утробе матери, так и в возрасте до трех лет. Насколько хорошо развита грудь у лошади, можно определить по положению копыт при осмотре лошади спереди. Если между копытами ровно стоящих передних конечностей можно поместить еще одно копыто лошади, то и грудь развита нормально.

Спину и поясницу обычно рассматривают вместе как одно целое, называемое линией верха. В идеале она

Groin is examined right after the top line as this area is connected with the small of back length. With a long small of back horse has long groin, that is not desirable for it reduces working capacity.

Croup is the body part bounded at the top by sacral bone (that is five webbed vertebras) and by hipbones from bottom and from one side: pubic bone, ischial bone and huckle-bones. Horse running and jolt of rear extremities force depend on the croup. Short croup does not let horse move freely, while a long broad one makes for them. Hanging croup (not round, angular because of thinness or constitution) is not nice, but forceful as a bent bow, that is why it is peculiar to racehorse and trotters.

Tail must be located on one and the same line with croup, it must be very active, it must have good part, and horse should keep it off at a distance. Thick heavy tail is rather atavism, while a thin one tells about its constitutional brittleness.

Belly (paunch) is the receptacle of gastrointestinal tract. Horses in training under strict norms of feeding have tightened belly. But if a horse has become emaciated a big belly is not at all the indicator of its good form. Bulky pendulous abdomen called by equestrians "haybelly" is often to be found at the horses with concave belly and flat ribs having had rickets and the mares that have foaled a lot.

It is necessary to pay attention to the genitals of stallions. The absence of one or both testicles in the scrotum so called cryptorchism is a considerable trouble and

қарағандағы түяқ бітісінен де аңғаруға болады. Егер алдыңғы аяқтарының қатар орналастырылған түяқтары арасына тағы бір түяқ еркін сиятын болса, оның кеуде түсы жақсы жетілгендігін білдіреді.

Арқасы мен белін әдетте тұтастыра қарастырады. Ол тік, түзу әрі етті болуы тиіс. Арқасының тіктігі қысқа аттар күшті әрі жүйрік келеді. Алайда, оның мұнысы кейде жүріп келе жатқанда артқы аяқтарымен алдығысының өкшелігін бастыруға соқтырады. Егер арқалығы мен белі басының ұзындығынан үлкендеу болса, салт міністі және түрқы биік аттардың жүрісі жайлы болады.

Жамбастың басы – тас қабырғадан шапқа дейінгі аралық. Оның мөлшері белінің ұзындығына сәйкес келеді. Белі ұзынша келген аттардың жамбас сүйегі де ұзынша болса, ол оның жұмыс қабілетін төмендетеді.

Сауыры – жоғарғы жағынан жалғаса келген бес омыртқамен, ал төмені мен бүйір тұсында жамбас сүйектерімен тұтаса біткен дененің бір бөлігі. Аттың жүрісі мен артқы аяқтарының серіппелік қуаты осы сауырға байланысты. Сауырдың жатағандау бітісі көзге тым қораш көрінгенімен, тартылған садақтай ширығып тұрады. Бұлар бәйге және желіс аттарына тән.

Құйрығы суырымен тұтаса біткен. Ол еркін қозғалып тұруы тиіс. Құйрығы қалың болып келсе – ол атавизмнің, ал сүйықтау болса – түсуге бейімдігінің белгісі.

Қарын – асқазан-ішек орналасқ-

должна быть прямой, ровной, хорошо обмускуленной. Лошадь с короткой прямой спиной обычно сильная и резвая, однако при короткой спине и пояснице возможно "кование" на ходу (задевание задними копытами пяток передних ног). Верховая или рысистая лошадь будет иметь свободный ход, если длина спины вместе с поясницей немножко больше длины головы.

Подвздох (пах) – пространство от последнего ложного ребра до маклока – оценивают сразу после линии верха, так как эта область связана с длинной поясницы. При длинной пояснице и подвздох длинный (пашистая лошадь), что нежелательно, так как это снижает работоспособность.

Круп – часть корпуса, сверху ограниченная крестцом (пять сросшихся позвонков), а снизу и с боков – тазовыми костями: лонной, седалищной, повздошной. От строения крупа зависит ход и сила толчка задних конечностей. Короткий круп не дает простора движениям, а длинный широкий круп способствует им. Свислый круп (не округлый, угловатый от худобы или конституции) некрасив, но напорист, как натянутый лук, и потому присущ многим скаковым и рысистым лошадям.

Хвост должен находиться на одной линии с крупом, быть подвижным, иметь хороший отдел – лошадь должна держать его на отлете. Густой тяжелый хвост – скорее атавизм, а слишком жидкий указывает на конституциональную хрупкость.

decease, though unilateral cryptorchis are polytocous. Testicles go down to the scrotum at the age of 0, 5-1 years old. Mares should have two nipples on the udder.

The component parts of pelvic zone only in its upper part differ from shoulder-girdle: these are hip, shank, knee, racing joint and metatarsus. The name and purpose of lower parts of rear and front extremities are identical: fetter joint, pastern (fetter), and hooves.

Hip and breech is the area formed by thigh-bone, connected from above with huckle-bone at the sharp angle and from the bottom with knee-joint and filled with extensive muscles. The longer hip is the wider amplitude of rear extremities during moving.

Knee is the place of the attachment of strong tendons and knee ligaments, it must be broad and active.

Tibiotarsus is situated between the knee and racing joints. Fast-gait horses have a longer shank than draught horses have.

Racing joint consists of four rows of bones and serves a support of upper parts of pelvic zone and the place of many tendons attachment and the main softener of extremities. Not without reason there are dropsical symptoms in racing joints, and such diseases progress as spar and curb because of big loading. Important function in the racing joint is played by calcaneum inclined backwards: this joint part is called heel.

Metatarsus (similarly to the front legs metacarpus) is desirable to broad, not long, as for the tendons passing along it are well shaped and clean, that is "broken"

Сәйгүлік пен қыздар биі өте көрсімді болады екен
Зрелищно смотрится танец Казаната вместе с прекрасными танцовщицами
Picturesque is the dance of Kazanat with beautiful dancers

Үйрек бас ертоқым

Уйрек бас – седла с передней лукой в виде утиной головы

Uirek bas is a saddle with the front arch in the form of the duck's head

ан орын. Дұрыс азықтандырылатын аттарда ол тартылып тұрады. Егер ат арық болса, іші қабысып жатады. Ал жылқының қарнының үлкендігі, салбыраңқылығы көп жағдайда арқасы еңкіш және қабырғалары жалпақ жылқыларда, сондай-ақ жиі құлындаған биелерде кездеседі. Мұның алдыңғысы бұл аттардың құлын кезінде рахитпен ауырғандығының белгісі.

Еркек аттарда оның жыныс мүшесіне назар аударған жөн. Дорбашығында бір немесе екі ұрық шашатын жұмыртқасының болмауы жақсылықтың нышаны емес. Осы екі ұрық шашқышы еркек жылқы алты айға-бір жасқа толған кезінде дорбашығына түседі. Биенің емшегінде екі үрпісі болады.

Бел түсы жамбастан, сауырдан, тіземен, серіппе буынынан тұрады. Жылқы аяқтарының төменгі жақтарының құрылысы бірдей.

Жамбас пен құйымшақ - жоғарғы жағынан омыртқа сүйектерімен және төменгі жағынан қалың бұлшық етті тізелік буындарымен жанасып келетін жамбас сүйегін түзеді. Жамбас сүйегі неғұрлым ұзынша бітсе, артқы аяқтарының серіппелік қуаты да қарулы келеді.

Тізенің буындары әлді және тізелікпен байланысып жатуы тиіс. Сондай-ақ жалпақ әрі қозғалысқа икемді болуы керек.

Тізе арты тізелік пен серіппелі буындар арасында орналасқан. Ол жүк аттарына қарағанда мініс аттарында ұзыншалау болады.

Серіппелік буындар төрт қатарлы сүйекшелерден тұрады. Бел түсы мен көптеген буындарды ұстап тұрады. Жылқының аяқтарына серіппелік береді. Оларда ісіну, тұз жиналу, басқа да ауру түрлері жиі кездеседі. Серіппелік буындарда артқа қарай шығып тұратын өкшелік сүйектің атқаратын қызметі зор.

Жылқының экстерьерін білу оның тұқымын, денсаулығын, қолданыс аясын анықтауға және құрылысының кемістігін айқындауға көмектеседі.

Жылқының түсі денесіндегі жүнінің, сондай-ақ жалы мен құйрығының түсіне байланысты. Мәселен, Дино есімді ағылшын айғыры жалының ұзындығы 3 метр 14 сантиметр болған.

Живот (брюхо) – это вместилище желудочно-кишечного тракта. У лошадей в тренинге, содержащихся на строгих нормах кормления, он подтянут. Но если лошадь давно истощена, то поджарый живот – отнюдь не свидетельство ее хорошей формы. Объемистый, отвислый живот, называемый конниками "сенным брюхом", часто бывает при вогнутой спине и плоских ребрах у лошадей, переболевших рахитом, а также у много жеребившихся кобыл.

У жеребцов нужно обращать внимание на половые органы. Отсутствие в мошонке одного или обоих семенников – так называемый крипторхизм – существенный порок, хотя односторонние крипторхи плодовиты. Семенники опускаются в мошонку в возрасте 0,5-1 года. У кобыл должно быть два соска на вымени.

Составные части тазового пояса лишь в его верхней части отличаются от плечевого пояса: это – бедро, голень, колено, скакательный сустав и плюсна. Названия и назначение нижних участков задних и передних конечностей одинаковы: путовые суставы, бабки (пута), копыта.

Бедро и ягодица – область, образуемая бедренной костью, сверху соединенной под острым углом с подвздошной костью, а снизу – с коленным суставом и заполненная обширной мускулатурой. Чем бедро длиннее, тем размашистей амплитуда задних конечностей при движении.

Колено является местом прикрепления мощных сухожилий и коленных связок, должно быть широким и подвижным.

Голень находится между коленным и скакательным суставами. У быстроаллюрных лошадей она длиннее, чем у тяжелоупряжных.

Скакательный сустав состоит из четырех рядов косточек и служит как опорой верхних отделов тазового пояса и местом прикрепления многих су-

Алдыңғы қасы тік және биік ертоқым

Седло с высокой, широкой и полукруглой передней лукой

A saddle with a high, broad semicircular front arch

Knowledge concerning the figure helps to define horse breed, its health condition, field of application and to take into account the shortages of its construction.

Horse breed depends on hair coloring on the body, mane and tail as well. It is just fact. English stallion Dino had the mane of 3 m 14 cm long.

Horse coloring sometimes depends on their age. For example, grey horses may be black, bay or red at the time of birth.

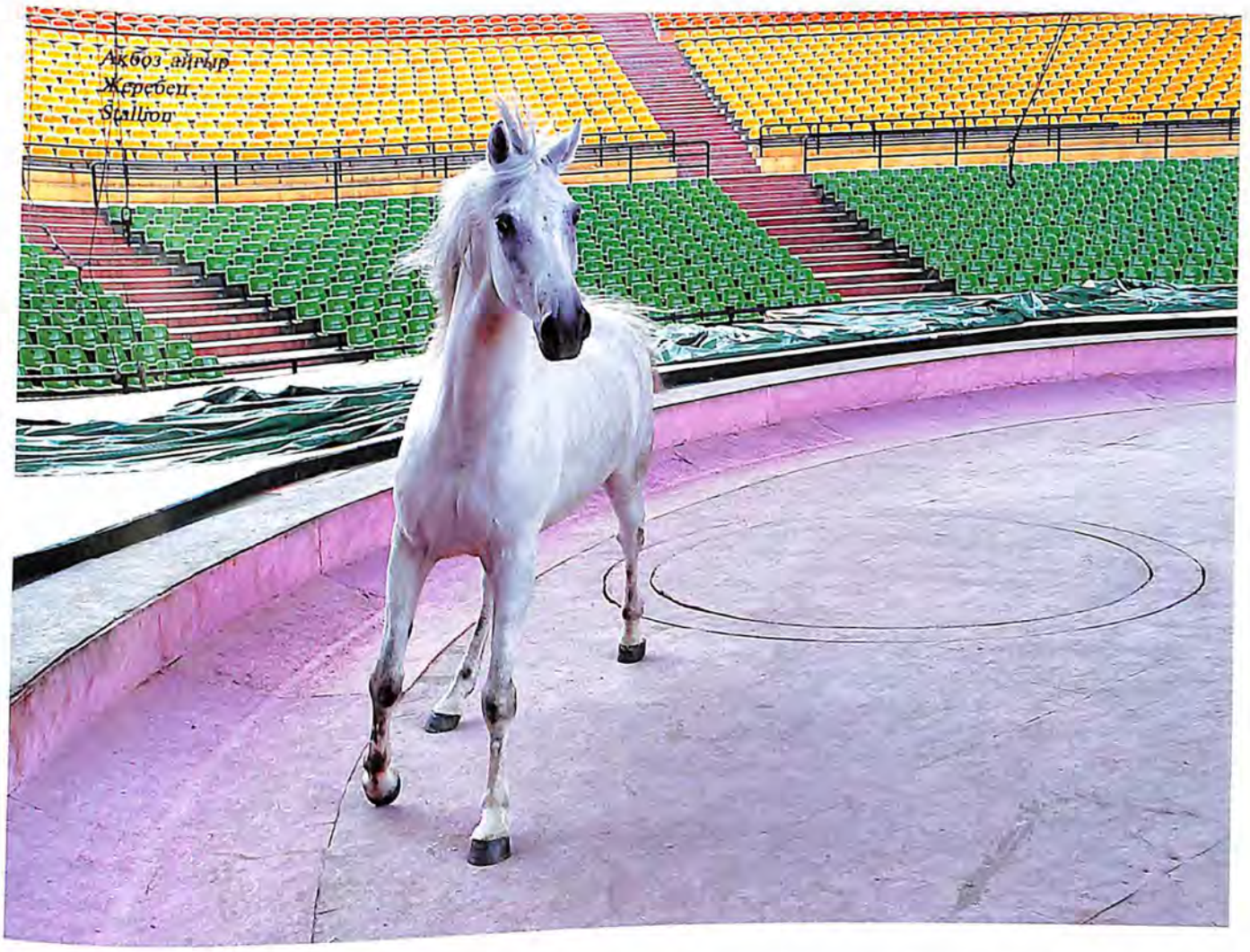
When the color of horse skin and hair is one and the same it's easy to remember and define horse breed. Such types are called monochromatic. The following main monochromatic horse types are distinguished:

black – is the black proportional color of the whole body, head, legs, mane and tail;

red – is the red proportional color of the whole body, head, legs, mane and tail;

Белгілі атбегі Бақтияр Бекожанов
Известный конник Бахтияр Бекожанов
The famous horsebreeder Bakhtiyar Bekojanov

Аттың түсі кейде жас шамасына да байланысты болады. Мысалы, сұр түсті аттар бастапқыда баран, торы немесе жирен болуы мүмкін.

Терісінің және жүнінің түсі бір түсті болса, ондай аттарды тез анықтап, есте сақтап қалуға болады.

Жылқылардың негізінен мындай түрлері жиі кездеседі:

баран – бүкіл денесі, басы, аяғы, жалы мен құйрығы қара;

жирен – бүкіл денесі, басы, аяғы, жалы мен құйрығы жирен;

құла – бүкіл денесі, басы, құйрығы мен жалы құла, көп жағдайда қара боялары басым;

аққұла – бүкіл денесі, басы мен аяғы ақшылт шағылды, ал жалы мен құйрығы да сондай немесе ақ түсті.

Екі түстілерге мыналар кіреді:

торы – бүкіл денесі мен басы қоңыр, құйрығы мен аяғының алдыңғы жақтары қара;

Тракененская

хожилий, так и основным амортизатором конечностей. Недаром от больших нагрузок в скакательных суставах появляются отечность, наливы, развиваются такие заболевания, как шпат, курба. Важную функцию в скакательном суставе выполняет пяточная кость, отклоненная назад: эта область сустава называется пяткой.

Плюсна (аналогично пясти передних ног) желательна широкая, недлинная, а сухожилия, проходящие вдоль нее, - хорошо очерченные и чистые, то есть "отбитые".

Знание экстерьера помогает определить породу лошади, состояние ее здоровья, область применения и заранее учесть недостатки строения.

Масть лошади зависит от окраски волос на теле, а также гривы, хвоста. Только факт. У английского жеребца Дино была грива длиной 3 метра 14 сантиметров.

Окраска лошади иногда зависит от возраста. Например, серые лошади бывают при рождении воронымиями, гнедыми или рыжими.

Легко запомнить и определить масть лошади, когда окраска ее кожи и волос одного цвета. Такие масти называют одноцветными. Различают следующие основные одноцветные масти:

вороная — черная равномерная окраска всего туловища, головы, ног, гривы и хвоста;

рыжая — рыжая равномерная ок-

brown – is the chestnut colour of the whole body, head; tail and mane hair more often can be of dark tints;

malt – light gravel color of the whole body, head and legs; the mane and tail are of the same color or white.

Dichromatic types are as follows:

bay – is the brown color of the whole body and head; mane, tail and the lower parts of legs are black;

dark bay - is the black color of the body, head and legs as a black horse has but with brown dapples on the head, at eyes and nostrils, at groins and on the breeches;

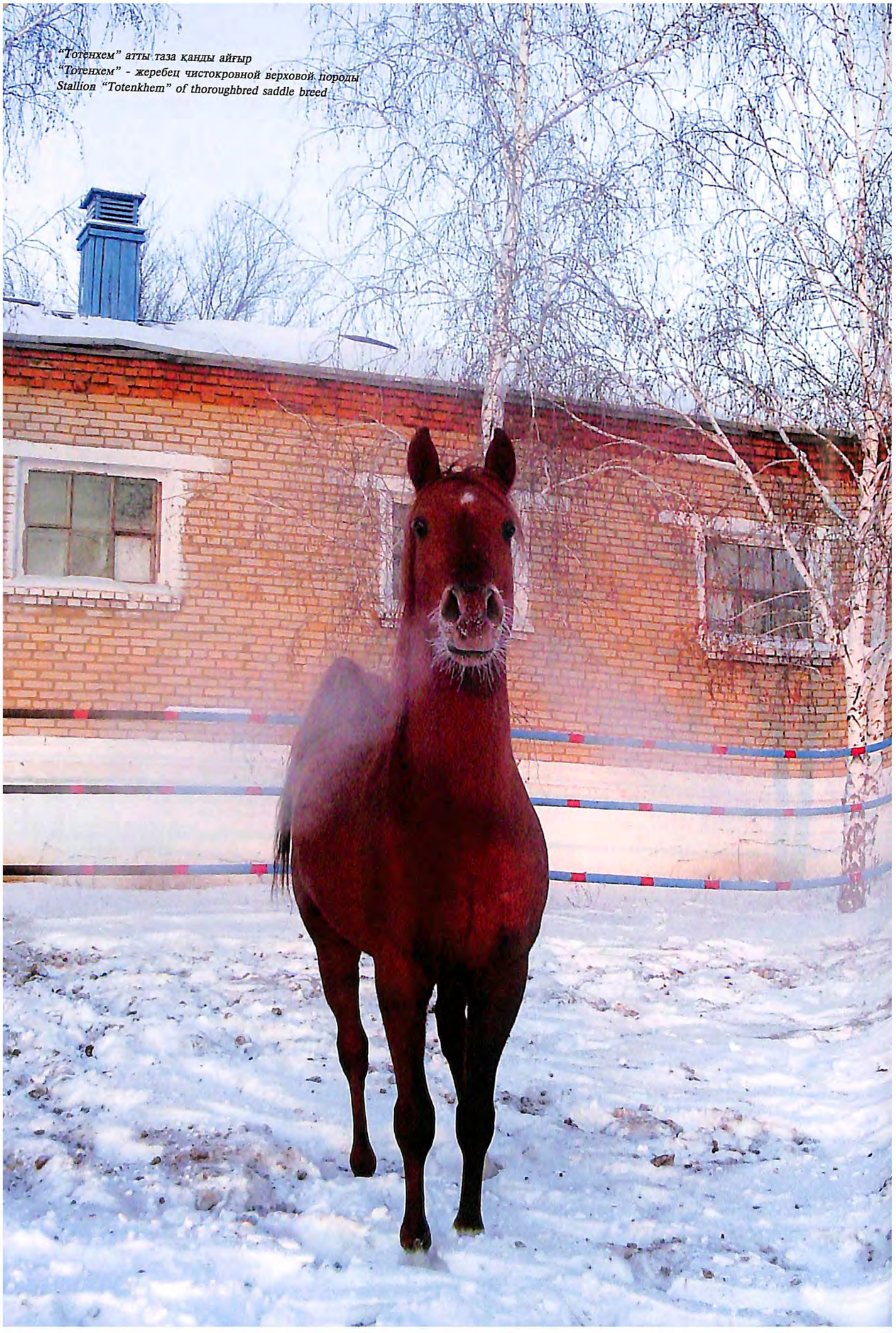
dun – yellow and gravel color of the whole body and head; mane, tail and the lower part of legs are black; there is often a black stripe along the back called "belt";

skewbald – is of chocolate color, or the red color of body and head; mane and tail are lighter than body, they are smoke-coloured or almost white.

Чистокровная верховая

"Тотенхем" атты таза қанды айғыр
"Тотенхем" - жеребец чистокровной верховой породы
Stallion "Totenkhem" of thoroughbred saddle breed

Нәбидолла Кикебаев – белгілі атбегі, ғалым, "Қазақ Тұлпары" жылқы зауытының директоры
Набидолла Кикебаев – известный конник, ученый, директор конезавода "Казак Тулпары"
Nabidolla Kikebaev, famous horsebreeder, scientist, director of "Kazakh Tulpary" stud farm

Қарагер – денесі, басы мен аяғы қара түсті жылқылардікіндей қара, маңдайлығында, көзі мен танауының айналасында, шабы мен құйысқанында қоңыр түстер болады;

Құлагер – бүкіл денесі мен басы сарғыш шағылды, жалы, құйрығы мен аяқтарының алдыңғы жақтары қара, арқаласында белдеулікті қара жолағы болады;

Шабдар – денесі мен басы қоңырлау немесе жирен, жалы мен құйрығы денесіне қарағанда ашықтау, көкшілтім немесе ақшылтым болады.

Қара-қоңыр – денесі мен басы қоңыр немесе жирен түсті, жалы мен құйрығы ашықтау, ақшыл болады.

Жылқы түстерінің ерекше топтарына аралас, жүні ақ және әртүсті түрлері жатады:

Боз – оның жас кезіндегі сұрша түсі жылдар өте келе ақшылданып, жылқы мүлде дерлік ақбозға айналады. Боз жылқының жүнінде басқа түстер араласып жатады, ол жылдар өте ағарып, жылқы ашық сұр түске енеді, немесе бұршақ түріндегідей қара таңбалар қалады;

Бурыл – баран, жирен немесе қара түстерінде ақ қылшықтар көп әрі біркелкі болады.

Жылқының жабайы деп аталатын түстеріне мыналар кіреді:

Сары – денесі қызғылт-сары немесе ашық сары, оның төменгі бөлігі ашықтау, жалы мен құйрығы қарабурыл, аяқтарында көлденең қара

раска всего туловища, головы, ног, гривы и хвоста;

бурая — каштановая окраска всего туловища, головы; волосы хвоста и гривы чаще всего более темных оттенков;

соловая – светло-песочная окраска всего туловища, головы и ног; грива и хвост того же цвета или белые.

К двухцветным мастям относятся:

гнедая — коричневая окраска всего туловища и головы; грива, хвост и нижние части ног черные;

караковая — черная окраска туловища, головы и ног, как у вороной лошади, но с коричневыми подпалинами на голове, у глаз и ноздрей, в пахах и на ягодицах;

буланая — желто-песочная окраска всего туловища и головы; грива, хвост и нижняя часть ног черные; часто вдоль спины проходит черная полоса — "ремень";

игреневая — шоколадного цвета или рыжая окраска туловища и головы; грива и хвост светлее туловища, дымчатые или почти белые; туловище часто бывает в "яблоках".

Особую группу составляют масти смешанного, белого и цветного волоса:

серая — в молодом возрасте серая масть темнее, затем с годами окраска светлеет, лошадь постепенно становится почти белой; у серых лошадей белые волосы растут вперемежку с волосами другого цвета, с возрастом тем-

The types of mixed, white and coloured hair:

grey – at the young age grey breed is darker, then after a number of years the color grows lighter, horse gradually becomes almost white; grey horses have white hair alternately with the hair of the other color, then after a number of years dark hair grow lighter and the horse becomes either light grey or grey with small spots of dark hair on the whole body;

roan –is a big and proportional mixture of grey hair on bay, red or black horses.

The following types belong to wild ones:

light-brown with black mane and tale – red and yellow and light yellow color of the body the lower part of which is

Киіз үйдің ішіндегі ер тоқым
Место седла в юрте
The place for the saddle in the yurta

белдіктері, жауырыны мен арқасында қара жолақтары болады;

күлгін – денесі тышқан немесе күл түсті, басы, жалы, құйрығы мен аяқтарының төменгі жағы қаралау, бүкіл арқасында қара жолағы болады;

күрең - денесі ашық жирен түсті, жалы, құйрығы мен арқалығы қызғыл жирен түсті болады.

Шұбар түсті жылқылардың түстері де қызық:

алашұбар - қара, қарагер немесе жирен түстерінде формасы әртүрлі ірі ақ таңбалары болады;

шұбар – денесі ақбоз, оларда қара, жирен және қоңырқай жиі-жиі орналасқан теңбілдер немесе бұған керісінше қара түсінде кішілеу ақ дақтар болады. Көбіне жолбарыс түстес болып келеді. Бұлардың алғашқыларынан айырмашылығы сол, теңбілдердің орнында қара түстілерінде ақ немесе ақ түстілерінде қара жолақтар болады.

Бір түсті жылқыларды мамандар өзгеше белгілеріне қарап айырады. Көп жағдайда жылқының маңдайында немесе аяғында ақ таңбалар болады. Оны жұлдызша дейді. Кейбіреулері ұзыншалау болып келеді.

Жылқының тағы бір белгісі – ен салу. Көптеген шаруашылықтар өздеріндегі жылқыларға өз таңбаларын басады. Жылқы зауыттарында ен жылқыларды бір-бірінен ажырату, сондай-ақ олардың туған жерлерін анықтау үшін салынады.

ные волосы начинают светлеть, и лошадь становится или светло-серой, или серой в "яблоках", или серой в "гречке", когда по всему телу остаются маленькие пятнышки темных волос;

чалая — большая и равномерная примесь седых волос на гнедой, рыжей или вороной масти.

К так называемым диким мастям относятся:

саврасая — красновато-желтая или светло-желтая окраска туловища, нижняя часть которого более светлая; грива и хвост черно-бурые; на ногах часто бывают поперечные темные полосы — "зеброидность"; вдоль спины и крупа тянется черный ремень;

мышастая – цвета мыши или пепла окраска туловища; голова, грива, хвост и нижняя часть ног темнее; вдоль спины обязательно проходит ремень;

каурая — светло-рыжая окраска туловища; грива, хвост и ремень красно-рыжие.

Очень интересны пятнистые масти:

пегая — по вороной, гнедой или рыжей масти крупные белые пятна неправильной формы;

чубарая — белая окраска туловища, по которому разбросаны небольшие, правильно очерченные пятна черного, рыжего и коричневого цвета, или, наоборот, темная окраска, с небольшими белыми пятнами. Близка к чубарой *тигровая масть*. Она отличается от первой тем, что вместо пятен

lighter; mane and tail are black-and-brown; there are usually cross dark stripes on the legs; there is a black belt along the back.;

mouse-coloured – body of mouse or ash color; head, mane, tail and lower part of legs are darker; there is a belt without fail;

light chestnut – light red color of body; mane, tail and belt are red.

Spotty types are very interesting:

skewbald – there are big white spots of irregular form on the black, bay and red types;

flea-bitten – white color of body with small black, red and brown regular spots or on the contrary black color with small white spots. Striped type is very close to the mottled one. It differs from the first in that fact that instead of spots there are stripes on its body (light on the dark type and dark on the light one).

Horses of similar figure and one the same type are differed by experts in accordance with marks. In most cases white spots on the horse legs and head are called so. For example, roundish spot on the forehead is called star. White spots on legs are called due to the limits of its spreading.

One more horse sign is brand. This is a special sign with the help of which lots of people mark their own horse. Brands of stud farms help not only to differ horses from each other but to determine their origin as well.

For the description of peculiarities of horse constitution specialists carry out measurements and animal weighing. According to horse dimensions and its

"Дибек" жылқы фермасының таза қанды айғыры "Аксесс Оф Сильвер" 2004 жылғы Алматы Дербиінің жеңімпазы

Жеребец "Аксесс Оф Сильвер" конефермы "Дибек" является победителем алматинского Дерби 2004 г.

Thoroughbred stallion "Aksesы Of Sylver" of "Dibek" stud farm. Winner of Derby, 2004

"Алтын Тұлпар" ат спорты клубының терскі тұқымды "Трибун" атты айғыры (Астана қаласы)
Жеребец "Трибун" терской породы КСК "Алтын Тулпар" (г. Астана)
Stallion "Tribun" of terskaya breed of horse sporting club "Altyn Tulpar"

Жылқының дене түркының ерекшеліктерін сипаттау үшін мамандар оны өлшеп, салмағын айырады. Осы өлшеулер мен салмағына қарай оның жетілуі мен экстерьерін, қандай тұқымға жататындығын ажыратады. Әдетте жылқы төрт өлшеммен өлшенеді: желкелігінің биіктігі, алқымының аумағы, денесінің ұзындығы, шашасының ауқымы.

1802 жылы туған Валлах есімді бие ең ірі әрі сонымен бірге ең ауыр жылқы саналады. Оның салмағы 1358,5 килограмм, танауынан құйрығына дейінгі ұзындығы 4 метр 87 сантиметр болған. Батыстың кейбір елдерінде жылқының ергежейлі түрін алудың селекциялық жұмыстары жүргізілуде. Батыс Виргинияда селекционер Смит Макуэн бойы 40 сантиметрлік жылқы өсіруде. "Оны үйде ұстауға болады, онымен балалар ойнайды" дейді ол.

Мұндай аттар өте қымбат тұратындығына қарамастан, оның бүгінге дейін 200-ден астамы сатылып кеткен.

Жылқыларды қараған кезде мамандар әрдайым олардың экстерьерімен жан-жақты танысып шығады. Оның үстіне ол міндетті түрде жануардың жүрісін әртүрлі жағдайларда сынап көреді. Табиғи жағдайда негізінен жылқы аяң, желісті, жорға және шабысты жүріс түрлерін қолданады.

по телу разбросаны полоски (светлые на темной масти или темные на светлой).

Лошадей сходного экстерьера и одной масти специалисты различают по отметинам. В большинстве случаев так называют белые пятна на голове и ногах лошади. Например, округлое пятно на лбу именуют звездой, продолговатое на переносье — проточиной. Белые отметины на ногах называют по границам их распространения. Поэтому если белое пятно охватывает половину пясти левой передней ноги, то специалист скажет: "Левая передняя в половину пясти бела".

Еще одна примета лошади — ***тавро***. Это специальный знак, которым многие хозяйства метят принадлежащую им лошадь. Тавра конных заводов помогают не только отличить лошадей друг от друга, но и устанавливать место их рождения.

Для описания особенностей телосложения лошади специалисты проводят измерения и взвешивание животного. По промерам и весу лошади можно выявить индивидуальные особенности ее развития и экстерьера, принадлежность к той или иной породе. Как правило, делают четыре промера: высота в холке, обхват груди, длина туловища, обхват пясти.

weight it's possible to reveal the individual features of its maturity and figure, belonging to this or that type. As a rule they do four measurements: withers height, chest, body length, metacarpus.

The biggest and at the same time the heaviest horse was the mare Vallakh born in 1802. It weighted 1358,5 kilograms, its length from its nose till its tail was 4 metres 87 centimetres. In some Western countries selection works are conducted concerning hatchable of dwarf-horses. In West Virginia the selectionist Smith Maquen breeds the horses of forty centimeters high. "They can be kept in rooms, little children can play with them..."

Notwithstanding that fact that those horses are too expensive more that two hundred of them have been sold already.

Under natural conditions horse moves in four main ways (gaits): at a walk, at a tort, at a pace and at a gallop.

Walk is a slow gait when horse shifts each of four legs in a certain succession. Such legs movement is called diagonal: first is the front right, then is the rear left, afterwards is the front left, and at the end is the rear right. At that you can clearly hear four successive kicks of hooves against ground. The number of such kicks at the whole body movement for one step forward is agreed to call the gait tempo. At the average horse during such movement passes 5 kilometres an hour.

Аяң - бұл жүрісте жылқының төрт аяғының әрқайсысы жерге белгілі бір ретпен түсіп отырады. Ол жылқының диагональды жүрісі деп аталады. Алдымен алдыңғы оң, оған ілесе артқы сол, бұдан кейін алдыңғы сол, ақырында артқы оң аяғы жерге тиеді. Бұл кезде ат жүрісіндегі ырғақтың өз ретін бұзбай сақтап отырады. Мұндай жүрісте жылқы сағатына орта есеппен 5 километр жол жүреді.

Желіс – екі ырғақты тез жүріс. Жылқы бұл кезде алдыңғы оң және артқы сол аяғын, бұдан кейін алдыңғы сол және артқы оң аяғын тең тастайды. Алдыңғы және артқы аяқтарының орын алмастыруы диагональ бойымен түсіп отырады. Осы желісті жүрісінде жылқы сағатына шамамен 16 километр жер жүреді.

Жорға – бұл да екі ырғақты тез жүріске жатады, алайда алдыңғы және артқы аяқтарының орын алмастыруы диагональ бойынша орналаспайды, Алдыңғы оң және артқы оң аяқтары жерден көтерілгенде, алдыңғы сол және артқы сол аяқтары жерде, бұдан кейін алдыңғы оң аяғы жерде, ал сол аяғы ауада болады. Желісті жүріске қарағанда жорға аттың жүрісі өнімді келеді. Оның бір артықшылығы да осында.

Жорға жүрісте салт адам шаршамайды, онда желген кездегі текіректеу

Самой большой и одновременно самой тяжелой лошадью была родившаяся в 1802 году кобыла Валлах. Она весила 1358,5 килограмма, длина ее от носа до хвоста была 4 метра 87 сантиметров. В некоторых странах Запада ведется селекционная работа по выведению "лилипутских лошадей". В Западной Виргинии селекционер Смит Макуэн разводит лошадей сорока сантиметров ростом. "Их можно держать в комнатах, с ними играют маленькие дети...".

Несмотря на то, что лошадки эти очень дороги, более двухсот штук уже распродано.

Осматривая лошадей, специалист всегда внимательно ознакомится со статями ее экстерьера. Кроме того, он обязательно попросит продемонстрировать характер движения животного на различных аллюрах. В природных условиях лошадь передвигается четырьмя основными способами (аллюрами): шагом, рысью, иноходью и галопом.

Шаг – медленный аллюр, при котором лошадь переступает в определенной последовательности каждой из четырех ног. Такое движение ног называется диагональным: сначала – правая передняя, за ней – левая задняя, затем – левая передняя и, наконец, правая задняя. При этом хорошо

Trot - is quick gait in two tempos. Horse lifts the front right and the rear left legs simultaneously, then the front left and the rear right ones. Rear and front legs are shifted bias. The average speed of trot is about 16 kilometres an hour.

Pace – is quick gait also in two tempo, but the synchronous front and rear legs movements are carried out not bias: when the front right and he rear right are in the air, the front left and the rear left are on the ground, then front legs are on the ground, left ones are in the air. The movement at a pace is quicker than at a tort. Horses which move at a pace are called ambler (pacers). This is an inherent ability that is why the ambler doesn't move at a tort, and on the contrary horse running at a tort will never walk at a pace.

Being on the ambler horseman is not so tired: there are not so felt jolts as on the tort. Yet ambler is less steady. Amblers can lose balance at the turning points and on the irregular surfaces.

Gallop is the quickest uneven gait in three tempos. If at a walk, at a trot or at a pace the loading to all the horse legs is assigned more or less equal, at a gallop the loading depends on that fact with which leg right or left this gate is begun. The average speed of moving at a gallop is about 20 kilometers an hour. At the races the speed of fast gallop exceeds 60 kilometers an hour, as the horse moves in

"Алтын Тұлпар" ат спорт клубының ганновер тұқымды "Босфор" айғыры (Астана қаласы)

Жеребец "Босфор" ганноверской породы КСК "Алтын Тулпар" (г. Астана)

Stallion "Bosfor" of Hanoverian breed "Altyn Tulpar" horse sport club

Жас шабандоз (Қарағанды қаласы)
Юная наездница (г. Караганда)
A young jockey

Сұлу қыз бен сұлу сәйгүлік
Наездница и Казанат – величие красоты
Horsewoman and Kazanat greatness of beauty

болмайды. Бірақ жорға жүрістің де өз кемшілігі бар. Шұғыл бұрылыстар мен кедір-бұдыры көп жолдарда өзінің тепе-теңдік қалпын сақтай алмайды.

Шабыс - үш ырғақты ең жылдам жүріс. Аяң, желісті және жорға жүрістерде жылқылардың аяқтары жерге бір ырғақпен біркелкі түсіп отырса, шапқан атта күш қайсысынан бастағанына қарай не оң, не сол аяқтан бастау алады. Мұндай шабысты жүрісте жылқы сағатына орта есеппен 20 километрге дейін шабады. Ал ол бәйге аттарына тән үшқыр шабысқа ұласса, ең жүйрік аттар сағатына 60 километрді артқа салуы ешкімді таңдандырмаса керек.

Түрқы ірі жылқылар ауыр жүктерді аяң жүріспен тасымалдауға

Ертоқым
Седло
A saddle

слышны четыре следующих друг за другом удара копыт о землю. Число ударов копыт о землю для перемещения всего тела на один шаг вперед принято называть темпом аллюра. В среднем при таком движении лошадь проходит 5 километров в час.

Рысь – быстрый аллюр в два темпа. Лошадь поднимает одновременно правую переднюю и левую заднюю ноги, затем – левую переднюю и правую заднюю. Перемещение задних и передних ног происходит по диагонали. Средняя скорость рыси около 16 километров в час.

Иноходь – быстрый аллюр, тоже в два темпа, но одновременное перемещение передних и задних ног происходит не по диагонали: когда правая передняя и правая задняя в воздухе, левая передняя и левая задняя на земле, затем правые ноги на земле, а левые – в воздухе. Движение иноходью немного быстрее, чем рысью. Лошадей, которые передвигаются иноходью, называют иноходцами. Это врожденная особенность, и поэтому иноходец не передвигается рысью, и наоборот, лошадь, бегающая рысью, не перейдет на иноходь.

На иноходи всадник меньше устает: нет столь ощутимых толчков, как на рыси. Но иноходь менее устойчива. На крутых поворотах и на неровных дорогах иноходцы могут потерять равновесие.

Галоп – самый быстрый скачкообразный аллюр в три темпа. Если на шаге, рыси или иноходи нагрузка на

full career, the fastest (the most fastrunning) type of gallop.

Massive horses are used for the transportation of heavy loads at a walk. That's why they are called step horses or cart-horses. Animals with withered constitution with long extremities and neat belly able to move in a great speed are called the horses of fast gaits. These horses are divided according to the sliding types – under a saddle or in a harness – on the saddle horses or light-running.

Horses' temperament (spirits) is their nervous system qualities. There are animals of vivid spirits (more often it concerns the horses of fast gait) and quite spirits (it concerns cart-horses). I. P. Pavlov, outstanding scientist physiologist, compared horse temperament with human excitability and distinguished three types: quite, phlegmatic – belonging to cart-horses, choleric – belonging to thoroughbred saddle horses, sanguine – belonging to the Arabic breed. Horses' temperament must not be confused with their temper, which is revealed in their behaviour. Temperament is inhere to a horse from its birth, while the environment forms temper.

Horses are divided into good-tempered, ill tempered, bad-tempered (restive) and horses with fallacious habits. Horse remembers for a long time good and bad attitude to it. Good-tempered animal always meets its master or horseman with joyful neigh, ill tempered horse may bite, kick any man with its front extremities revenging in this way for pain and resentment. Bad-tempered horses don't let to be horseshoed, cleaned,

Аттың өмілдірігі
Нагрудник лошади
Horse breast-collar

қолданылады. Сондықтан да олар аяң жүрісті, жегін аттары деп атайды. Ал аяқтары ұзын, іші тартылып тұратын, жүрдек жылқылар салт міністе жарамды келеді. Кейде жүрдек аттарды пайдалану түрлеріне қарай салт немесе жеңіл арбаларға жегетіндер деп жіктейді.

Жылқылардың мінез-құлқы – олардың нерв жүйесіне тән қасиеттер. Жылқылар қызуқанды (шабысты аттар) және аяң жүрісті (жүк таситын, жегін аттары) деп аталады. Әйгілі ғалым-физиолог И.П.Павлов жылқылардың қызуқандылығы туралы айта отырып, оны адамдарға тән мінез-

все ноги у лошади распределена более или менее равномерно, то на галопе нагрузка зависит от того, с правой или с левой ноги начат этот аллюр. Средняя скорость передвижения галопом около 20 километров в час. На скачках скорость резвого галопа превышает 60 километров в час, так как лошадь движется карьером — наиболее быстрой (резвой) разновидностью галопа.

Массивных лошадей применяют для перевозки тяжелых грузов шагом. Поэтому их называют шаговыми лошадьми или тяжелоупряжными. Животных сухой конституции, с длинными конечностями и подтянутым животом (поджары), способных передвигаться с большой скоростью, именуют лошадьми быстрых аллюров — быстроаллюрными. Быстроаллюрных лошадей подразделяют по типу использования — под седлом или в упряжи — на верховых и легкоупряжных.

Темперамент лошадей – свойства их нервной системы. Различаются животные живого темперамента (чаще всего у быстроаллюрных лошадей) и спокойного (у коней шаговых тяжеловозных, упряжных пород). И.П. Павлов – замечательный ученый-физиолог, говоря о темпераменте коней, сравнивал его с человеческой возбудимостью и выделял три типа: спокойный, флегматичный – у лошадей тяжеловозных пород, холерический – у чистокровной верховой, горячий, лег-

Ерте замандағы ат бәйгесі
Скачки в прошлые века
Races of the past

saddled, harnessed, they kick, bite, and rear. Animals with fallacious habits gnaw walls and feeding-racks in stable, paw under hoof, shake their head, shift one foot to the other, put their tongue out, throw fodder about...

To break of horse's bad habits and bad temper you should lave the horse, have a big kind heart, tolerance, courage, persistence, and of course special knowledge.

Horse behaviour changes trough years. Its average lifetime is 20-25 years. Record of horse longevity was held by the mare Bille from the English town Mirsey. It died in 1882 at the age of 62 years. Horse keeps on growing until 5-6 years old.

Аламан бәйгенің жеңімпаздары.Ортада бірінші орын алған бәйге аттың иесі, белгілі атбегі, профессор Нәдірбек ага Әпсәләмов

Победители байги «Аламан». В центре – хозяин лошади, занявшей первое место, известный конник страны, профессор Надирбек ага Апсалямов

The winners of the Alaman contest. In the center – the owner of the winner horse, the famous horsebreeder of the country, scientist Nadirbek aga Apsalyamov

"Бек" ат зауытының таза қанды араб айғыры "Вахмистр"
"Вахмистр" - жеребец чистокровной арабской породы конезавода "Бек"
Stallion "Vakhmistr" of thoughbred Arabic breed of stud farm "Bek"

құлықтармен салыстырып, жүк аттарын сабырлы, ал салт міністілерін, таза қандыларын, арабы жылқыларын шапшаң мінезді, тез еліктегіш деп саралайды. Жылқылардың бұл сипаттарын мінез көрсетудегі қызбалығымен шатастыруға болмайды. Бұл оларға табиғаттан тән қасиеттер, ол қоршаған ортаға байланысты қалыптасады.

Жылқыларды мінезі жұмсақ, ашушаң, бас асау деген түрғыда сипаттайды. Жылқы малы өзіне жасаған жақсылық пен жамандықты ұзақ уақыт ұмытпайды. Мінезі жұмсақ жылқы иесін немесе бағушысын қуанған кісінеуімен қарсы алады. Ал ашушаңы адамды тістеп, теуіп немесе алдыңғы аяқтарымен қарпып қалуы мүмкін. Сол арқылы өзіне жасаған жамандыққа кек алғандығын білдіреді. Ал асау жылқылар өзін тағалатпайды, ер салғызып, арбаға жегуге көнбейді, жатып алатын, тістейтін, шапшитын мінездер көрсетеді. Басқа мінезді жылқылар қабырғаны, оттықты, оның жақтауларын тісімен кеміреді, аспанға шапшып, түяқтарымен жер тарпиды, бір аяғынан екінші аяғына жиі ауысады, басын шайқайды, ернін жымқырып, немесе тілін шығарады, ауыздықты шайнайды, берген сұлыны шашып тастайды.

Жылқыны осы мінездерден және асаулықтан арылту үшін оны жақсы көру, аялап үстап, әрбір мінезіне шыко возбудимый, сангвинический – у арабской породы. Темперамент лошадей не следует путать с их нравом, который проявляется в поведении. Темперамент присущ лошади от природы, а нрав воспитывается окружающей средой.

Принято подразделять лошадей на добронравных, злобных, дурного нрава (норовистых) и с порочными привычками. Лошадь надолго запоминает хорошее и плохое обращение с ней. Добронравное животное радостным ржанием встретит хозяина или конюха, а злобное может укусить, лягнуть, ударить передними конечностями любого человека, тем самым как бы мстя за боль и обиды. Лошади дурного нрава, с норовом, не дают себя ковать, чистить, седлать или запрягать, лягаются, кусаются, встают на дыбы. Животные с порочными привычками грызут в конюшне стены и кормушки, опираются зубами на их выступы и заглатывают воздух (прикуска), роют пол копытом, мотают головой, постоянно переступают с ноги на ногу, шлепают губами и высовывают изо рта язык, жуют повод, разбрасывают овес...

Чтобы отучить лошадь от вредных привычек и дурного нрава, надо любить лошадь, обладать большим чувством доброты, терпением, смелостью, настойчивостью и, конечно, специальными знаниями.

Usually it attains full working capacity at the age of 4-5 years and reserves its working abilities till 18-20 years old.

Horse has highly particularized structure of its extremities adjusted for movements along firm soil. Each leg leans against only one quite mature toe – middle the third phalange of which has a hoof. Lower parts of front extremities, that is metacarpus and spoke bones, are elongated in comparison with strong but short humerus; metatarsus and big cannon-bones of rear extremity are elongated in comparison with thigh-bone correspondingly.

Horse has well mature tooth system. Males have 40 teeth, while females have 36 teeth (without fangs). Both upper and lower jaws are deprived of teeth at the space of about 10 cm between fangs and cheekteeth (toothless edge). That is used for horse control with the help of bits. According to the abrasion of teeth and the change of their form you can find out horse age.

Horse is born usually with two milk cutting teeth, or they can appear in two first weeks of its life; the second pair of milk cutting teeth (middle ones) located symmetrically come through at the fourth week. As for the milk cutting teeth located behind the middle ones called border teeth, appear at six-nine months. At one foal has twelve milk cutting teeth in the upper and lower jaws (six in each), twelve

дамдылық таныту, бұл саладағы арнайы білімді меңгеру қажет.

Жылқының мінезі жас асқан сайын өзгереді. Оның өмір сүру ұзақтығы шамамен 20-25 жас. Англияның Мирсей қаласындағы Билле есімді бие жылқының ұзақ жасаудан рекодтық көрсеткішке ие. Ол 1882 жылы 62 жасында өлген. Жылқы 5-6 жасқа дейін өседі. Оның жұмысқа қабілеті 4-5 жасында қалыптасып, өзінің осы қасиетін 18-20 жасқа дейін сақтайды.

Жылқы аяқтарының құрылысы жақсы жетілген, қатты жерді еркін басуға бейім. Әрбір аяғы жақсы дамыған ортаңғы саусағына сүйенеді, үшіншісінде (екінші және үшінші саусақтарында рудиментті түрдегі грифельді өкшелік шаша мен өскін түріндегі сүйектер сақталған) тұяқ бар.

Жылқының тісі жақсы жетілген: еркектерінде 40, ұрғашыларында алдыңғы ұзынша тістері жоқ 36 тіс болады. Жылқының үстіңгі және төменгі жақ сүйектерінің алдыңғы ұзын және артқы азу тістерінің аралығында 10 см шамасында кеңістік бар. Бұл оларды жүген арқылы бағыттауға ыңғайлы. Сондықтан тістерінің мүжілуіне және олардың өзгеруіне қарай жылқылардың жас шамалары айқындалады.

Жылқының жас шамасы тісіне қарап ажыратылады. Әдетте құлын алдыңғы екі сүт тісімен өмірге келеді

Поведение лошади меняется с возрастом. Средняя продолжительность ее жизни 20-25 лет. Рекорд лошадиного долголетия установила кобыла Билле из английского города Мирсей. Она пала в 1882 году, прожив 62 года. Лошадь продолжает расти до 5-6 лет. Полной работоспособности она обычно достигает в возрасте 4-5 лет и сохраняет свои рабочие качества до 18—20 лет.

У лошади высокоспециализированное строение конечностей, исключительно хорошо приспособленных для быстрого передвижения по твердому грунту. Ее каждая нога опирается всего на один развитый палец - средний, третья фаланга которого имеет копыто (от второго и четвертого пальцев сохранились лишь рудименты в виде так называемых грифельных костей пясти и плюсны). Нижние отделы передней конечности - пястная и лучевая кости - удлинены по сравнению с мощной, но короткой плечевой костью; соответственно плюсневая и большая берцовая кости задней конечности удлинены по сравнению с бедренной костью.

Лошадь имеет мощно развитый зубной аппарат: у самцов 40 зубов, у самок 36 (нет клыков). Как верхняя, так и нижняя челюсти лошади лишены зубов на пространстве около 10 см

milk cheekteeth and one pair of constant cheekteeth.

The nature of milk teeth abrasion. Each pair of them has a small cavity on its surface that is called little bowl. With teeth abrasion, their surface gradually becomes smooth and the little bowl disappears. By eighteen months, little bowls are already deleted at middle cutting teeth and at border teeth by two years old. At two and a half years old milk cutting teeth come out, and instead of them constant teeth come through which by three years old become even with all the rest. At three and a half years old milk middle teeth come out and instead of them constant teeth come through which by three years old become even with all the rest. By four and a half milk border teeth come out and the constant teeth coming through by five years old become even with all tne rest. At five years old, the foal has fangs already.

Afterwards there is the abrasion of the little bowls of constant cutting teeth. By six, they are disappeared at the cutting teeth of the upper jaw, by seven they are erased at the middle ones, by eight they are erased at the border ones. At the age of nine they are erased at the constant cutting teeth of the lower jaw, at the age of ten they are erased at the middle ones, at the age of eleven they are erased at the border ones. Moreover by the age of nine

“Аргон” атты айғыр (Қостанай қаласы)
Жеребец “Аргон” (г. Кустанай)
Stallion “Argon” (Kustanai)

Серік Ақтанов – белгілі атбегі, үлттық спорт түрлеріне арналған арнайы Кубоктің авторы

Серик Ахтанов – известный конник, автор специального Кубка национальных видов спорта

Serik Akhtanov, famous horsebreeder, author of special cup for national sports

Таза қанды "Скиф" атты айғыр.
"Скиф" – жеребец чистокровной верховой породы.
Stallion "Skif" of thoroughbred saddle breed

немесе олар арада екі ай өткенде пайда болады. Бұдан кейінгі екі сүт тісі (ортаңғылары) төртінші аптада пайда шығады, ал алты-тоғыз ай аралығында ортаңғы және езулік тістер көрінеді. Құлынның бір жасында оның үстіңгі және астыңғы жақтарында он екі сүт тіс болады.

Сүт тістерінің желінуі. Олардың әрбір жұбының ортасында аздаған шұңқыршалар болады. Тістер бірбірімен егелгенде олар біртіндеп тегістеліп, ойықтары жойылады. Он сегіз айға толғанында ортағы, ал екі жасқа шыққанында езулік тістеріндегі ойықтар толық тегістеледі. Осы кезде тұрақты азу тістерінің екі жұбы шығады. Екі жарым жасқа толған кезінде сүт тістері түсіп, олардың орнына пайда болған тұрақты тістер үш жасқа толар кезінде алдыңғы шыққан тістерді қуып жетеді. Төрт жарым жасқа шыққан кезінде езулік сүт тістері түсіп, олардың орнына басқа тістермен бес жасқа қарай теңесетін тұрақты азу тістер жетіледі. Еркек жылқыда бес жаста алдыңғы үзын тістері пайда болады.

Бұдан кейін тұрақты тістерінің ойықтары бітеле бастайды. Алты жасқа қарай жоғарғы жақ сүйектерінің ауыздықтарындағы, жеті жасқа қарай – ортаңғы, сегіз жасқа қарай шеткері тістерінің ойықтары бітеле бастайды. Тоғыз жасында төменгі жақ сүйектерінің тұрақты ауыздық, он жасында –ортаңғы, он бір жасында шеткері тістерінің ойықтары тегістеледі. Бұдан басқа тоғыз жасқа между клыками и коренными (беззубый край), что использовано для управления лошадью с помощью удил. По стиранию резцов и изменению их формы определяют возраст лошади.

Лошадь рождается обычно с двумя молочными резцами (зацепами), или они появляются у нее в первые две недели жизни; вторая пара молочных резцов (средние), расположенных симметрично за зацепами, прорезывается на четвертой неделе, а молочные резцы, идущие за средними и называемые окрайками, появляются в шесть-девять месяцев. К первому году жеребенок имеет двенадцать молочных резцов в верхней и нижней челюстях (по шесть в каждой), двенадцать молочных коренных и одну пару постоянных коренных зубов.

Характер стирания молочных резцов. Каждая пара их имеет на поверхности небольшое углубление - чашечку. При стирании зубов поверхность их постепенно сглаживается и чашечка исчезает. К восемнадцати месяцев чашечки уже стерты на средних резцах, а к двум годам и на окрайках. К тому же времени появляется вторая пара постоянных коренных зубов. В два с половиной года выпадают молочные зацепы, а вместо них прорезываются постоянные, которые к третьему году выравниваются с остальными зубами. В три с половиной года выпадают молочные средние и вместо них появляются постоянные, которые к четвертому году выравниваются с остальными зубами. К четырем с поло-

there is so called star Zhirara at the cutting teeth of lower jaw, this is a dark yellow stripe between the signs of the former little bowl and the labial edge of a tooth), by the age of ten it appears at the middle edges and by the age of eleven at the border edges. By the age of twelve all the signs of bowls at all the cutting teeth of the lower jaw disappear. At the age of thirteen the surface of middle cutting teeth becomes round. Later on teeth starting with cutting ones have triangular form and since that time horse is losing the household value.

The average weight of horse heart is 4-4, 5 kg. Prominent horses with good working capacity have the heart of 6-6,5 kg (with live weight of 500 kg). At rest horse has the pulse of 28-44 beats a minute. If greatly excited or at hard work horse has the pulse of 130 beats a minute. The average weight of lungs is 5-5,5 kg, their capacity is about 30 l. The number of breathings is 8-14; capacity of one breathing at rest is about 5 litres. Horse breathes only through nostrils. The nostrils exactly are the most vulnerable. They are open to disease. The faster horse is the bigger lungs it has. At that the volume of respirable sir increases at fast gaits. Thus, at rest there are 40 litres, while during races there are 2000 litres. The normal body temperature is 38 degrees centigrade. Blood quantity with the weight of 500 kg is 35-50 litres. The stomach is unilocular, with the average capacity of 20 litres; gallbladder is absent; the section of large intestines is very mature.

Forelock, mane, tail, fetlocks on the legs of horse from Northern areas are thicker and longer than those of the horse

қарай төменгі жақ сүйек ауыздығында Жирар жұлдызшасы деп аталатын түстер (бұрынғы ойықтар мен тіс жиектері аралығында қара-сарғыш түсті) пайда болады. Ол он жасқа қарай ортаңғы және он бір жасқа қарай езу тістері аралығында көрініс береді. Он екі жас шамасында төменгі жақ сүйегіндегі ойықтардың барлығы тегістеліп, ал Жирар жұлдызшасы қомақты дөңес келген түрге ие болып, төменгі жақ сүйегінің жоғарғы шайнау бетінің орталық бөлігін толығымен қамтиды. Бұдан әрі алдыңғы күрек тістерінен бастап тістері үшбұрышты формаға ие болады, міне осыдан бастап жылқы өзінің шаруашылыққа жарамдылық қасиетін жоғалта бастайды.

Жылқы жүрегінің орташа салмағы 4-4,5 кг , ал жұмысқа қабілеттілерінде (тірілей салмағы 500 кг шамасында)

виной выпадают молочные окрайки, а появляющиеся вместо них постоянные выравниваются к пятому году со всеми остальными зубами. В пять лет у жеребцов появляются клыки.

Затем идет стирание чашечек постоянных резцов. К шести годам чашечки стерты на зацепах верхней челюсти, к семи годам - на средних, к восьми годам на окрайках. В девять лет чашечки стерты на постоянных зацепах нижней челюсти, в десять лет на средних, в одиннадцать лет на окрайках. Кроме того, к девяти годам на зацепах нижней челюсти появляется так называемая звезда Жирара (темно-желтая полоска между следами бывшей чашечки и губным краем зуба), к десяти годам она появляется на средних и к одиннадцати годам на окрайках. К двенадцати годам исчезают всякие следы чашечек на всех резцах нижней челюсти, а жираровские звезды приобретают форму овала слоистого вида и занимают середину жевательной поверхности резцов нижней челюсти. В тринадцать лет стертая поверхность средних резцов делается круглой; к четырнадцати годам это же наблюдается у окрайков. В дальнейшем зубы, начиная с резцов, последовательно принимают треугольную форму и с этого времени лошадь теряет хозяйственную ценность.

Средний вес сердца лошади 4-4,5 кг, у выдающихся по работоспособно-

from Southern areas. Tectorial hair is comparatively short, straight, sleek, close-fitting to body with metallic shine. Molt happens twice a year (in spring and autumn). Horse is not afraid of frosts (up to 60 degrees centigrade), it stands hot weather (up to 50 degrees centigrade), it easily acclimatizes. That has made for its spread all over the world.

Horse is the animal that ripens late; the organism reaches the complete maturity by six-seven years old. Puberty comes at the age of one – one and a half

Бүркітпен аң аулау
Беркут на охоте
Hunting with the golden eagle

"Азем" ат зауытының жылқылары
Лошади конезавода "Азем"
Horses of "Азем" stud farm

Ұлы даланың Даңқты тұлпары Кулагерге арналған ескерткіштің салтанатты ашылу сәтінен көрініс. 6 маусым 2010 жыл
Торжественное открытие памятника Великого тулпара степи Кулагера. 6 июня 2010 года
The celebration on the opening of the Great tulpar of the steppe - Kulager. June 6, 2010

ол 6-6,5 килограмға дейін жетеді. Қалыпты жағдайда жылқының жүрек соғысы минутына 28-44 рет, ал көңіл күйі келмей немесе ауыр жұмыс атқарғанында 130 рет соғады! Өкпесінің орташа салмағы 5-5,5 кг, сыйымдылығы 30 литрге жуық. Тыныс алуында 8-14, ал жай түрғанында шамамен 5 литр ауа жұтады. Жылқы тек танауы арқылы тыныс алады. Сондықтан да оның танауы түрлі ауруларға шалдықкыш келеді. Жылқы неғұрлым мінезді болса, оның өкпесі де соғұрлым аумақты. Оның үстіне шабысты кезінде жылқы ауаны көбірек жұтады. Мәселен, жай түрғанында ол 40 литр жұтса, шапқан кезінде оның мөлшері – 2000 литрге дейін жетеді! Денесінің қалыпты температурасы 38 С градус. Қанының мөлшері – (500 кг салмақта) - 35-50 литр. Асқазаны жай ғана бір құрсақты, орташа сыйымдылығы шамамен 20 литр, өті жоқ, тоқ ішектері жақсы жетілген.

Оңтүстік аудандарға қарағанда солтүстік өңірлердегі жылқылардың кекілі, жалы, құйрығы қалың әрі ұзынша келеді. Денесін жапқан жүні қысқа, тік, жабысып тұрады. Жылына екі рет (көктемде және күзде) түлейді. Жылқы аязға (60 градус С), жазғы ыстыққа (50 градус С) төзімді келеді, климаттық жағдайға тез бейімделеді. Мұның өзі олардың жер бетіне таралуына жағдай жасады.

Жылқы ұзақ жетіледі, оның ағзасти - до 6-6,5 кг (при живом весе 500 кг). В состоянии покоя у лошади пульс 28-44 удара в минуту, а при нервном возбуждении или при тяжелой работе доходит до 130! Средний вес легких 5-5,5 кг, емкость легких около 30 л. Число дыханий 8-14; емкость одного вдоха в покое около 5 л. дышит лошадь только через ноздри. Именно ноздри – самое уязвимое место у коня, они наиболее подвержены заболеваниям. Чем резвее конь, тем больше у него легкие. Причем объем вдыхаемого воздуха колоссально возрастает на быстрых аллюрах. Так, в покое 40 литров, а во время скачек 2000 литров! Нормальная температура тела 38 градусов С. Количество крови – (весом 500 кг) 35-50 л. Желудок простой однокамерный, средней емкостью около 20 л; желчный пузырь отсутствует; отдел толстых кишок сильно развит.

Челка, грива, хвост, щетки на ногах у лошади северных местностей более густые и длинные, чем у лошади южных районов. Покровный волос сравнительно короткий, прямой, гладкий плотно прилегающий к телу, с металлическим блеском. Линька два раза в году (весной и осенью). Лошадь не боится морозов (до 60 градусов С), хорошо переносит жару (свыше 50 градусов С), легко акклиматизируется, что способствовало ее распространению по всему миру.

Лошадь - позднеспелое животное;

years old. Horse begins suitable for breeding at the age of three – three and a half years old. The period of horse pregnancy is about eleven months. As a rule males give birth to one calf. Mare's lactation continues for eight-nine months. With proper feeding mares of large breeds give up to 20-25 kg of milk for 24 hours. It lets together with foals growing use mare's milk for koumiss preparation. The term of practical usage is from 3 to 14-15 years (at efficient exploitation up to 18-20).

The famous writer A. I. Kuprin once wrote: "The horse is much more generous than a man, it is gifted with the instinct and physical feelings. To say the truth man often excels it in eyesight and sometimes in intellect. But horses hears better than cat, smells better than dog, it is sensitive not worse than cock to time and weather changing. It has no match around the Earth in the recollection of places, events and impressions. It has the sense of tempo to such an extent as a circus juggler or a first-class ballet dancer has". The writer is absolutely right. There are quite concrete and exact proves to it.

Horse sight is specific. It is quite short-sighted, it sees bad farther than five hundred metres. At short distance horse notices the smallest details of movements, catches displacements, which do not exceed 0,2 mm and are difficult to human visual perception. Horse sees the objects on the ground especially well; also it can

Белгілі атбегі, Луговой жылқы зауытының директоры Хамит Базаралиев ат бапкері Мұрат Балурумен бірге "Литератор" атты сәйгүлікті ұстап тұр

Известный конник, директор Луговского конезавода Хамит Базаралиев вместе с тренером Муратом Балуру держат коня по кличке "Литератор"

Khamit Bazaraliev, famous horsebreeder, director of Lugovskoi stud farm with the coacher Murat Baluru holding horse named "Literator"

сының толық қалыптасуы алты-жеті жылға дейін созылады. Жыныстық жетілуі бір-бір жарым жастан басталады, бірақ шаруаға пайдалы және үйірге қосуға жарамды жылқы үш - үш жарым жаста жетіледі. Буаздығы шамамен он бір айға созылады. Әдетте, бие бір ғана құлын туады. Қысырлық мерзімі 8-9 айға барады. Дұрыс азықтандырған жағдайда тұқымы жақсы бие тәулігіне 20-25 литрге дейін сүт береді. Бұл құлынды өсірумен қатар, бие сүтін қымыз дайындауға пайдалану үшін тиімді. Шаруашылық мақсатында пайдалану уақыты 3 жастан 14-15 (күтіп ұстаса 18-20) жасқа дейін.

Әйгілі жазушы А. И. Куприн: "Жылқы адамға қарағанда көнбіс, оның сезімталдығы күшті жетілген. Рас, адамның көзі өткір, ақыл ойы жетілген. Бірақ жылқы мысыққа қарағанда жақсы естиді, иттен де иісшіл, уақыттың мезгілін және ауа райының өзгерісін этештерден жақсы біледі. Жүрген жерін, болған жайды есте сақтауында жер бетінде оған теңесетін жануар жоқ,ептілігі жағынан цирктегі жонглер немесе танымал балеринадан асып түспесе, кем соқпайды",-деп жазады. Жазушының айтып отырғаны рас. Осыған нақтылы жауап беретін мысалдар да аз емес.

Жылқы көзінің өз ерекшелігі бар. Ол жақыннан жақсы көреді, бес жүз метрден әріні ажырата алмайды. Бірақ жақын қашықтықта болмашы қозға-

полного развития организм достигает к шести-семи годам. Половая зрелость наступает в возрасте одного-полутора лет, но хозяйственно пригодной к размножению лошадь становится в возрасте трех-трех с половиной лет. Продолжительность беременности около одиннадцати месяцев. Как правило, кобылы приносят одного детеныша. Лактация кобылы продолжается восемь-десять месяцев. При правильном кормлении кобылы крупных пород дают до 20-25 кг молока в сутки. Это позволяет, наряду с выращиванием жеребят, использовать значительную часть кобыльего молока для приготовления кумыса. Срок хозяйственного использования с трех до 14-15 лет (при умелой эксплуатации до 18-20 лет).

Известный писатель А.И. Куприн писал: "Лошадь гораздо щедрее, чем человек, одарена инстинктом и физическими чувствами. Правда, человек ее часто превосходит зрением, иногда рассудком. Но слышит лошадь лучше кошки, обоняет тоньше собаки, к ходу времени и переменам погоды она чувствительна не хуже петуха, в памяти мест, событий и впечатлений нет ей равного на земле животного, чувством темпа она обладает в такой же степени, как цирковой жонглер или первоклассная балерина". Писатель прав. Сказанному им есть вполне конкретные подтверждения.

Зрение лошади специфично. Ло-

make out the shape of the object (circle, square etc.) Horse sees every way; its field of vision is 360 degrees (man has it not more than 200 degrees). It is considered that color sensing is ill developed, though horses discern colors in the descending order: green, yellow... Horse has good night vision: horse can see road in absolute dark night and all the obstacles on it: ditches, slopes, it can move with confidence along footbridges through water and so on. In order to discern the objects situated nearer than 4 m the horse has to turn to them with one eye then with the other. That is why it happens that it slants while looking at you.

Absolute pitch gives horses the opportunity to catch the smallest rustles and high frequency sounds difficult to man's ear. They can differentiate the beats of metronome, for example, they distinguish 116 from 120 vibrations a minute. Horse orally gets commands from man. It is trained by the generally accepted "whoa!" and "gee!" at stops and breakaway. Such commands as "Stop!", "At a walk!", "At a tort!" The timbre of pronounced words and voice intonation has a great effect on horses. They understand the meaning of what has been told in everyday situations. They can freely distinguish the voices of known people especially that of its master, they know their own names. Horse ears are much perfect than those of people's. It proves that fact that animals have presentiment

Таза қанды жылқы (Жамбыл облысы)
Лошадь чистокровной породы (Джамбульская область)
Horse of thoroughbred breed

лыстың өзін қалт жібермейді, тіпті адамның көз жанары қабылдай бермейтін 0,2 мм өзгерістің өзін сезіп қалады. Әсіресе жылқы жерде жатқан затты, оның дөңгелек немесе төрт бұрышты екендігін жақсы ажыратады. Жылқы жан-жағын тегіс көреді, оның жанары 360 градусты қамтуға негізделген (Адамда ол 200 градустан аспайды). Кейбіреулер жылқының түсті ажырату қабілеті нашар дейді, бірақ ол жасыл, сары... сияқты түстерді дөп басады. Жылқы түнде өте жақсы көреді, тіпті тастай қараңғының өзінде жолдың сұлбасын, ой мен шұңқырларды ажыратып отырады, сулы өткелдерден, кедергілерден және басқалардан сүрінбей өтеді. Жылқы өзінен 4 м қашықтықтағы затты ажырату үшін оған алдымен бірінші, одан соң екінші көзін тігеді. Оның кейде адамдарға қылилана қарайтындығы сондықтан.

Жылқы адам құлағы қағып қала алмайтын болмашы тықырды, жиілікті дыбыстарды қалт жібермейді. Ол, мысалы, минутына 120 ауытқудың 116-сын қалт жібермей, метрономмен теңесе алады. Жылқы адамның берген көп бұйрығын есту арқылы қабылдайды. Өзіміз білетін "тпру-у", "шу-у" сөздеріне тоқтау мен орнынан қозғалуға үйреткендігіміз. Сондай-ақ "Тоқта!", "Аяңда!", "Желі!" дейтін әмірімізді де бұлжытпай орындайды. Өйткені оған дауыстың екпіні, ырғағы

шадь довольно близорука, плохо видит дальше пятисот метров. На близком расстоянии лошадь замечает мельчайшие детали движения, улавливает смещения, которые не превышают 0,2 мм и вообще недоступны зрительному восприятию человека. Особенно хорошо лошадь видит предметы, которые лежат на земле, в том числе различает и форму предмета (круг, квадрат и т.п.). Лошадь видит во всех направлениях, поле зрения составляет 360 градусов (у человека не более 200 градусов). Считают, что цветовое зрение у лошади развито слабо, хотя цвета животные различают в убывающем порядке: зеленый, желтый... Лошадь обладает великолепным ночным зрением: в абсолютно темную ночь животное хорошо видит дорогу, все препятствия на ней: канавы, спуски, уверенно движется по мосткам через водную преграду и так далее. Для того чтобы разглядеть предметы, расположенные от лошади ближе 4м, она вынуждена поворачиваться к ним то одним, то другим глазом. Вот отчего, случается, она косит, глядя на вас.

Слух дает возможность лошадям уловить малейшие шорохи и высокочастотные звуки, недоступные человеческому уху. Они могут дифференцировать удары метронома, например, отличают 116 колебаний в минуту от 120. На слух лошадь получает многие команды от человека. Ее приучают к

earthquakes, mountain falling and snow slide. Such acoustic occurrences as earthquake shocks, different noises catching by detectors of seismic waves but not by people. Moreover electromagnetic radiation, gravity zones change and subsoil rise. Evidently, some of these changes and may be all of them are caught by horses. Otherwise how we can find out about earthquake approach at the distance of 100 km from the epicenter. You see they begin to neigh uneasily and often, rush about, paw ground with hooves, smell it loudly sniffing, turn to the side of cataclysms focus.

The most important of horse feelings is sense of touch as its whole body, its skin covered with hair contacts with outer world. Horse has good metabolism for warming in winter and in summer, it sweats with the whole skin for overheating prevention. That is why after intensive hard work, races, competitions especially in cold windy weather wet from sweat or frost horse is covered with the special horsecloth, blanket, padde jacket or with something else. Then neither under the open ski nor in draughty stables it will never catch cold. Horses by the way always run the risk of cold. In summer, after moulting horse hair is short that is why horseflies and other bloodsucking insects easily beat through its skin. It makes horses very anxious, they run away, they writhe in pain, submerge into water. That is why it is better not to work and graze animals

Нұрлан Тлеулесов – белгілі атбегі, Алматы ипподромының директоры

Нурлан Тлевлесов – известный конник, директор Алматинского ипподрома

Nurlan Tlevlisov, famous horsebreeder, Almaty racecourse director

таныс. Тіпті түрмыстық жағдайда өзіміз жиі айтып жататын сөздерді де олар түсінетін сияқты. Таныс адамдардың, әсіресе иесінің даусын жақсы айырады. Жылқының есту қабілеті, адамдарға қарағанда, жақсы жетілген. Бұған олардың жер сілкінісін, құламалар мен көшкіндерді алдын ала сезетіндігі дәлел. Өйткені, сейсмологиялық аппараттар ғана көрсете алатын жер сілкінісіне, түрлі табиғат құбылыстарына тән акустикалық дыбыстарды олар адамнан бұрын біледі. Сондай-ақ электромагниттік шағылыстарды, гравитациялық өрістерді, су деңгейінің көтерілуін жақсы ажыратады. Өйткені, эпицентрінен 100 км қашықтықтағы жер сілкінісінің жақындап келе жатқандығын алдын ала сезетіндігі соны аңғартады. Осы құбылыстарды олар тынышсызданумен, кісінеуімен, байлауынан бұлқынумен, тұяғымен жер тарпуымен, иіс тартуымен, жақындап келе жатқан апатқа сыртын беруімен білдіреді.

Жылқының ең маңызды сезімталдығы – сезінушілігі, өйткені жүн және қылмен жабылған бүкіл тұла бойы сыртқы дүниемен байланыстырылған. Жылқыда қыста да, жазда да дене қызуын реттеп отыратын қасиет бар, ол денесі тым қызып кетпеуі үшін бүкіл денесінен тер шығарып тұрады. Ауыр жұмыстан, бәйгеден, түрлі жарыстардан кейін желді күннің өзінде терлеп тұрған атқа арнайы жабу жабылатындығы сондықтан. Сонда ашық далада, атқорада оларға тер қатпайды. Ал жылқы малы тер қатуға өте бейім. Жазда өлі жүндері түскен кезінде терісінен шыбынның, сарымасаның, сонаның тістері өтіп кетеді. Мұндай жағдай оларды қатты алаңдатады – желден шақпылайды, жерге аунайды, суға бойлайды. Сондықтан

ним: общепринятые «тпру-у" и «нно-о" - при остановке и трогании с места. Пользуются также командами "Стой!", "Шагом!", "Рысью!". На лошадей действуют тембр произносимых слов, интонации голоса. Но, похоже, что они понимают и смысл сказанного в житейских ситуациях. Прекрасно различают голоса знакомых людей, особенно хозяина, знают свои клички. Слух у лошадей намного совершеннее, чем у людей. Это доказывает предчувствие животными землетрясений, горных обвалов и лавин. Предшествуют этим явлениям такие акустические явления, как подземные толчки, различные шумы, улавливаемые сейсмоприборами, но не нами, людьми. Кроме того, изменяются электромагнитное излучение, гравитационные поля, а также поднимаются грунтовые воды. Видимо, какие-то из этих изменений, а быть может и все, улавливают лошади. Иначе как бы они узнавали о приближении землетрясения на расстоянии 100 км от эпицентра? А ведь они начинают беспокойно и часто ржать, метаться, рыть копытами землю, нюхать ее, громко фырча, поворачиваются в сторону очага катаклизма.

Самое важное из ощущений лошади - **осязание**, так как контактирует с внешним миром все ее тело - покрытая шерстью и волосом кожа. У лошади и зимой, и летом - усиленный обмен веществ для согревания, она потеет всей кожей во избежание перегрева. Вот почему после напряженной тяжелой работы, скачки, соревнований, особенно в холодную ветреную погоду, лошадь, мокрую от пота или измороси, обязательно накрывают специальной попоной, одеялом, телогрейкой или чем-либо другим. Тогда ни под открытым небом, ни в конюшне (а в ней, как правило, гуляют сквозняки), она не простудится. А лошади, кстати, очень подвержены простудам! Летом после линьки шерсть у лошадей коротка, поэтому кожу легко прокусывает разный гнус - мухи, комары, слепни, оводы. Это сильно беспокоит животных – они спасаются бегством, катаются по земле, погружаются в водоемы. Поэтому в жару лучше не работать и не пасти животных, а от назойливых насекомых окуривать дымом или поставить лошадей в хлев, конюшню, закрытый сарай. Пасти лучше всего ночью или поздним вечером и ранним утром.

Лошади осязают чувствительными щетинообразными волосками, расположенными около глаз, ноздрей, на губах и подбородке, в ушах. Большего повиновения можно добиться, поощряя коня лакомством за хорошо выполненную работу, а также - оглаживанием, похлопыванием по шее, бокам, крупу. Способность тонко осязать заложена в подошвах копыт лошадей. «Лошадь видит дорогу ногами", - гласит туркменская пословица. Действительно, копытами лошади ощупывают дорогу при движении, как бы осматривая ее, тормозят на неровностях,

in the hot weather. To avoid troublesome insects horses should be smoked and put into the cattle-shed, stable or closed shed. Animals should better be grazed at night, late evening or early morning.

Horses are felt with sensible setiform hairs near eyes, nostrils, on lips and chin, in ears. In order to reach implicit obedience horse must be encouraged with delicacy for god done job, also with stroking, neck and croup slapping. The ability to feel is laid in the bottoms of horse hooves. "Horse sees road with its legs" as a Turkmen proverb says. In deed, horse touches road with its hooves while moving as if examining it. That is why it is very important to keep the horse hooves in order, to clean and cut them off in time and to horseshoe while working on solid and slippery surfaces.

Horses have excellent sense of smell. They as well as dogs or cats smell fodder, unknown objects, and people, each other. By the smell they recognize their harness, saddle, loose box; mother can recognize

"Ахалтеке" шаруа қожалығының "Арзгир" - атты ахалтеке тұқымды айғыры.

"Арзгир" - жеребец ахалтекинской породы крестьянского хозяйства "Ахалтеке" .

Stallion "Arzgir" of akhaltekin breed from "Akhalteke" farm

its foal and vice versa. The foal by smell determines the mares' state in the stock or stable, the borders of their own and another's properties. At the distance of 1,2-1,5 metres horses distinguish edible and inedible grass. When smelled the predator's signs horses snort, do not obey the commands take to their heels.

Horses have excellent taste. Water must be only clean, fresh, without smell; fodder must be fresh, not mouldy, and not musty. There is a folk token: the water which the horse has drunk is suitable for baby bathing.

Horse is a wonderful botanist and taxonomist: in accordance with K. Linney's researches 262 kinds of grass were eaten by horses, while 212 kinds were not taken. Meanwhile during the whole life horse learns to differentiate and not to use poisonous plants.

ыстық күндерде жылқыны жұмысқа жекпеген, оттауға жібермеген дұрыс. Ал мазасын алған насекомдарды аластау үшін ат тұрған орынды түтіндету, болмаса жаппалар мен жабық қора астына кіргізу керек. Жылқыны тек түнде немесе қас қарайғанда және таң алдында жайылымға шығарады.

Жылқы көзінің, танауының, ернінің, құлақтарының жанында өскен қылталарымен сезеді. Жұмысты атқарғаннан кейін атты сылап-сипау, мойнынан, арқасынан, жауырынынан қағу оны әсерлендіреді. Сондай-ақ жылқының сезімталдығы тұяғының табанында да бар. "Жылқы жолды аяғымен аңдайды" дейді түркімендердің мақалы. Шынында да ат жолды тұяғымен аңдап отырады, тегіс емес, тастақты, тайғақ жерлерде байқастап басады. Міне, аттың тұяғын күтіп ұстау, уақытында тазалап отыру, жиегін тегістеу, қатқақты және тайғанақ жерлерде жұмысқа пайдаланылатын болса тағалау қажет дейтіндігіміз сондықтан.

Жылқының иіс сезу қабілеті жақсы дамыған. Олар, ит немесе мысық сияқты, жейтін жемін, өзіне таныс емес затты, адамды, бірін-бірі алдымен иіскеп алады. Өзінің әбзелдерін, ерін, жабуын, енесі құлынын иістен біледі. Айғырлар үйірдегі немесе атқорадағы биенің күйін, өз иелігіндегі өзі белгілеген жердің аумағын иіс арқылы ажыратады. Жылқы жеуге жарамды немесе жарамды емес шөпті 1,2-1,5 м қашықтықтан ажыратады. Жыртқыштың ізін сезісімен жылқы оскырынып, бас иелік бермей, айдалаға алып қашады.

камнях, остерегаются скользких участков. Вот почему так важно содержать копыта лошадей в порядке, вовремя расчищать и обрезать их, а при работе на твердом и скользком покрытии подковывать.

У лошадей отлично развито **обоняние**. Они, как и собаки или кошки, обнюхивают корм, незнакомые предметы, людей, друг друга. По запаху узнают свою сбрую, седло, денник; мать - жеребенка и наоборот. Жеребец по запаху определяет состояние кобыл в табуне или конюшне, границы своих или чужих владений, помечая их. На расстоянии 1,2-1,5 м лошади различают съедобные и несъедобные травы. Учуяв след хищников, лошади храпят, не слушаются управления, пускаются наутек.

Вкус у лошадей отменный. Воду им подавай только чистую, свежую, непахнущую, корм – свежий незапылесневелый, незатхлый. Существует народная примета: в той воде, которую пила лошадь, можно смело купать ребенка.

Лошадь является чудесным **"ботаником-систематиком"**: согласно наблюдениям К. Линнея, 262 вида трав поедались лошадью, а 212 видов - не употреблялись. При этом на протяжении жизни лошадь учится различать и не употреблять ядовитые растения.

Лошадь вообще съедает кормов больше, чем другие травоядные животные, например, коровы, но зато она находит пищу там, где другие животные уже ничего взять не могут. Лошади спокойно пасутся на пастбищах, начисто обглоданных коровами. Лошади храпят, не слушаются управления, пускаются наутек.

On the whole horse eats more fodder than all the other herbivorous animals for example cows, on the other hand it can find food where other animals can take nothing more. Horses graze on the pastures gnawed round completely by cows. Horse bites grass much lower and does not pull it out rooted as for example goats do.

The great classic of the Kazakh and world literature Mukhtar Auezov wrote the following in thus case:

"Horse endurance and tolerance: horse resists jute. If there is a blade of grass the horse bury itself under snow bit will get it. Where it finds grass it will never budge. In strong snowstorm it will not go before the wind. Horse has both axe and hoe".

Many of us have probably have heard about horse chestnut. And only some of us know what it is in reality. About twenty-five kinds of horse chestnut grow in North America, Europe and Asia. The tree got their name at the end of XVI century; the seeds of tress were used for the healing of horse breathing organs. Big seeds of horse chestnut are hidden in bolls with thorns, the ridge on each boll resembles horseshoe, with desire you can even make out the holes for nails on it.

Horse behavior and habits are varied. There are much known to us and at the same time much surprising and unknowable to us. That is why during contacts to it is very important to comply definite safety and caution rules. Never come up to a horse from behind and especially silently. While coming up to it call it, start talking to it. You must from the front or from the side closer to shoulder blade but not to croup. If horse stands in loosebox with its back to door

Жылқының талғамы жоғары. Ол тек таза, иіссіз суды ішіп, иістенбеген, көгермеген жемді ғана жейді. Халық арасында ат су ішкен жерге баланы шомылдыра беруге болады дейтін мәтел бар.

Жылқы талғампаз, "ботаник-сарапшы" К. Линнейдің зерттеулеріне қарағанда жылқы шөптік 262 түрін жесе, 216-ын ауызға алмаған. Оның үстіне жылқы бүкіл өмірінде улы шөпке ауыз салмауға дағдыланады.

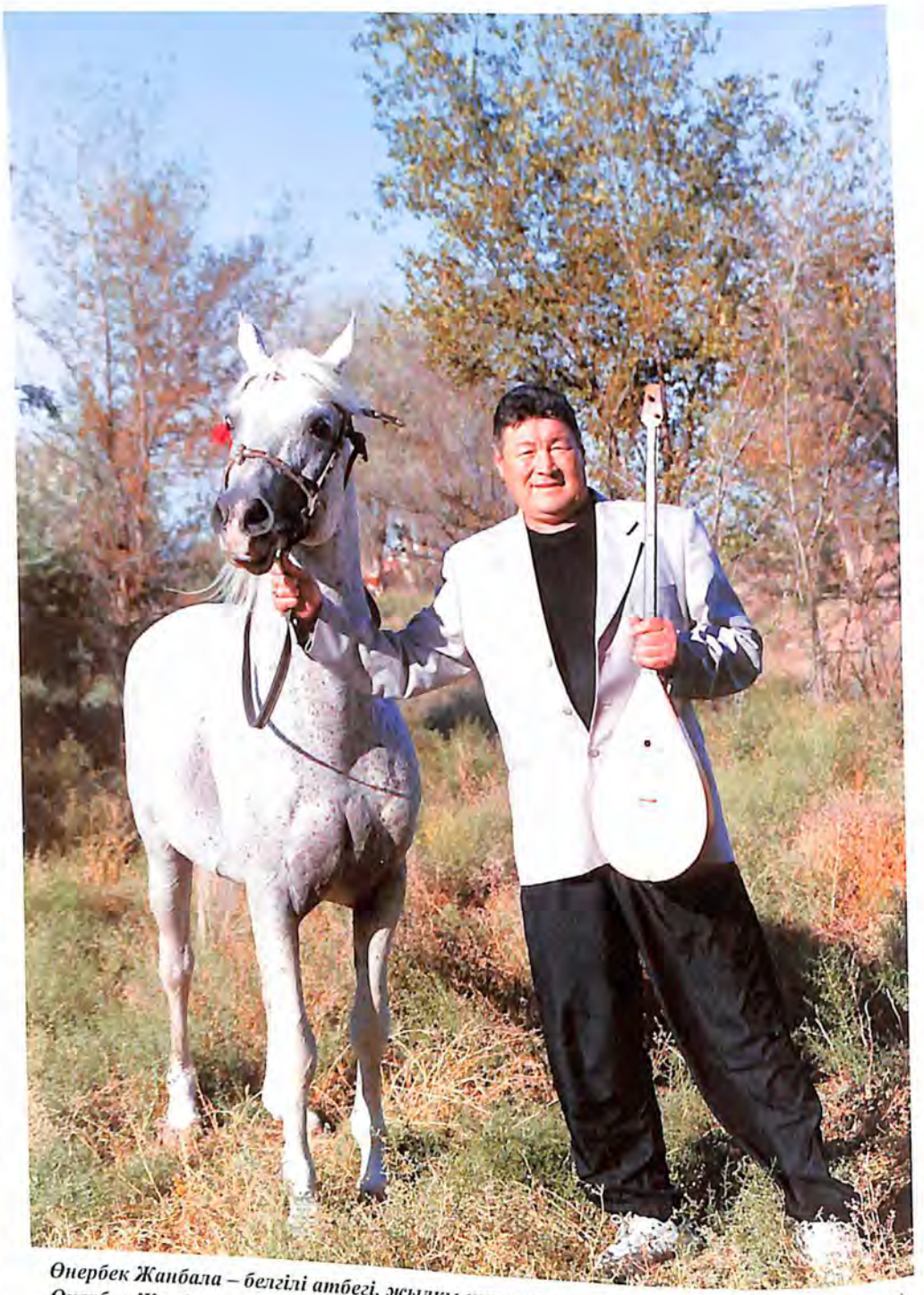
Жылқы, мысалы, қара малға қарағанда, шөппен қоректенетін жануарлардың ішінде жемазықты көп жейді, бірақ басқа жануарлар ештеңе қарпи алмайтын жерден де, өз қорегін таба алады. Жылқылар мал тақырлап кеткен жердің өзінде еркін жайыла береді. Жылқы шөпті төмен отап, бірақ ешкі сияқты тамырымен жұлмайды.

Кезінде бұл турасында қазақ және әлем әдебиетінің классигі Мұхтар Әуезов: "Жылқының қарымы мен төзімділігі сол, ол ешқашан да жүтқа ұшырамайды. Жерде шөп болса болды, жылқы қардың қалыңдығы қабырғадан келсе де, оны алып жейді. Ол шөп тапқан жерінен кетпей, сол жерде жайылып жүреді. Жылқының күрегі де, орағы да тұяғы",- деп жазады.

Тағы бір мысал. Жылқы каштаны туралы көпшілігіміз естігенбіз. Бірақ оның не екендігін білетіндер аз. Солтүстік Америкада, Еуропа мен Азияда жылқы каштанының жиырма беске жуық түрі бар. Бұл ағаш өзінің атауына XYI ғасырдың аяғына таман ие болған, оның тұқымын жылқының тыныс алу органдарын емдеу үшін қолданған. Жылқы каштанының ірі тұқымы қаусырмалы қауашақтарға жасырылған, әрбір қауашақтың ернектері тағаның нобайына келеді, тіпті анықтап көз жіберсеңіз шеге қағатын ойықтарына дейін ажыратуға болады.

Жылқының мінезі мен дағдысы көп қырлы. Олардың көбі біздерге таныс, сонымен қатар әлі де ашылмаған қырлары да аз емес. Сондықтан да олармен қарым-қатынаста қауіпсіздіктің, сақтықтың белгілі бір талаптарын орындамасқа болмайды. Ешқашан да, әсіресе үнсіз аттың артқы жағынан келуге болмайды. Оған жақындап келгенде міндетті түрде дыбыс беру, онымен тілдесу қажет. Оған алдынан немесе қапталынан ғана жақындап келу керек. Егер жылқы қорада есікке артын беріп тұрса, онда дауыс беру арқылы оның өзіңізге бұрылып қарауын күтіңіз.

Егер жылқы құлағын жымырып, тісін шықырлатса, екі жағына басын шайқаса, бұл оның көңіл-күйінің келмей тұрғандығының белгісі. Онда ол тістеп немесе екі аяғымен бірдей теуіп жіберуі мүмкін. Мұндай атпен кездессеңіз барынша сақ болыңыз, аттың бабын білетін тәжірибелі адамнан көмек сұраңыз. Егер ондай адам табылмаса, онда атты жылы сөзбен өзіңізге иліктіруге, қолыңыздан сұлы, сәбіз, нан немесе қант беру арқылы жақындасуға тырысыңыз. Бірақ соның

Өнербек Жанбала – белгілі атбегі, жылқы шаруашылығының иегері (Атырау облысы)
Онербек Жанбала – известный конник, владелец конюшни (Атырауская область)
Onerbek Zhanbola, famous horsebreeder, owner of the stable

шадь скусывает траву гораздо ниже и не выдергивает ее с корнем, как это, например, делают козы.

Вот что писал в свое время по этому поводу классик казахской и мировой литературы **Мухтар Ауэзов**:

"Стойкость и выносливость коня: лошадь не поддается джуту. Была бы на земле травинка, конь по ребра в снег зароется, а ее добудет. Она где траву найдет, с того места не тронется. В сильный буран по ветру не пойдет. У коня и топор, и мотыга при нем".

И еще. Многие слышали **о каштане конском**. А что он на самом деле из себя представляет, знают немногие. В Северной Америке, Европе и Азии растет около двадцати пяти видов каш-

make it turn to you with the help of your voice.

If horse presses its ears back, bares its teeth and shake its head it means that it is angry and can bite or kick you. Be on the alert with such horse, apply for help to an experienced in the treating horses man. If there is not the one try to win its favour with the help of quite persuasions, tuft of grass or hay, oats, carrots, slice of bread or rusk at the same time definitely but kindly coming up to it. You intend to put on harness or saddle on it.

All the manipulations with obstinate horse should be carried out in such way that there is a chance to jump aside from it at a safe distance. Your footwear should be thick and firm, boots but not rubber is the best choice. You should walk horse

өзінде барынша сақтық шарасын қолданыңыз. Өйткені сіз оның аузына жүген, арқасына ер салғалы түрсыз ғой!

Асау аттың маңында өзіңізді мүмкіндігіше тез алшақтап кететін жағдайда ұстаңыз. Мүмкіндігінше қалың әрі мықты аяқ киім, ең абзалы етік киген жөн. Атты алып жүргенде оның сол қапталына шығып, оң қолмен жүгенін қысқарта ұстайды, ал сол қолмен жаңағы қапталды сақтай отырып, аттың басын өзіңізден оздырып отыру керек. Алдыңызда келе жатқан ат өзіңізді немесе жетегіңіздегі атты теуіп қалмасы үшін аралықта кемінде 3-4 м қашықтықты ұстаңыз.

Сіз атты өжіренің, жапаның астына немесе атқораға кіргізерде не одан шығарарда одан біршама алда жүріп отырыңыз. Ол үшін өжіренің, атқораның есігін айқара ашып қойып, оның әбден кіргендігіне көзіңізді жеткізіңіз. Оны шұғыл бұратын әрекет жасамаңыз, ол қалт шегініп кетіп буынын ауыртып немесе аяғын ақсатып алуы мүмкін.

Аттың жүгенін немесе ноқталығын өжіреде, далада алар кезде, ол сізді олардан босасымен артқы аяқтарымен теуіп қалмауы үшін басын өзіңізге қаратып алыңыз. Өжіреге атты кіргізген кезде, оның басын есікке қаратып ұстаңыз. Егер онда айғырлар да болса, өжіренің және атқораның есігі жақсылап жабылғандығына көз жеткізіңіз. Өйткені жабылмай қалған есіктен сыртқа шығып кеткен олар бір-бірімен тебісіп, не шайнасып қалуы мүмкін. Тіпті адамдарға зияны тиіп кетуі де кәдік.

Кей жағдайда жылқы атқорада зеріккенідігінен қияс мінез де көрсетеді. Өйткені көптеген, әсіресе

тана конского. Свое название деревья получили в конце XVI века, семена деревьев использовали для лечения органов дыхания лошадей. Крупные семена каштана конского спрятаны в шипастые коробочки, рубчик на каждой коробочке по очертаниям напоминает подкову, при желании можно рассмотреть даже отверстие для гвоздей.

Поведение и привычки лошади достаточно многогранны. В них много хорошо известного и в то же время немало не совсем познанного нами, непредсказуемого. Поэтому при общении с ней необходимо соблюдать определенные правила безопасности, осторожности. Никогда не подходите к лошади сзади, а тем более молча. Подходя, обязательно окликните ее, заговорите с ней. Подходить нужно спереди или сбоку ближе к лопатке, а не крупу. Если лошадь стоит в деннике задом к двери, то заставьте ее голосом повернуться к вам головой.

Если лошадь прижимает назад уши, оскаливает зубы и угрожающе мотает в вашу сторону головой, то она злится и может укусить или ударить ногой или двумя. Постарайтесь расположить к себе лошадь спокойными уговорами, пучком травы или сена, горстью овса, морковкой, ломтиком хлеба или сухариком, одновременно строго, но беззлобно подступая к ней. Ведь вы намерены надеть на нее узду, седло или сбрую?

Все манипуляции со строптивой лошадью проводите так, чтобы была возможность легко отскочить от нее на безопасное расстояние. Обувь надевайте толстую и крепкую, лучше всего - сапоги, но не резиновые. Ведите лошадь в поводу с левой от нее

Киіз үй алдында. XVII ғ.
Перед юртой. XVII в.
In front of the yurta

from the left side taken lead with your right hand and with your left hand the end of lead. Keep the distance not less than 3-4 m from the horse going in front of you in order not to be kicked.

When you take horse out or in the contrary into the loose box, box stall or stable keep yourself a little bit in front of the horse. The doors and gated of loose boxes and stables must be wide opened, lead the horse into it very quietly and turn it only if you are completely sure that it has passed through the doorway. Don't turn it abruptly, it can stumble, damage its joint and begin to limp.

Before putting off the harness turn the horse with its head to you in order it will not kick you with croup. Check while leaving locks of loose boxes and stables especially if there are stallions in them. They can come out through unlocked doors, exchange blows with each other, cause damage to themselves and other people.

Sometimes horses obtain bad habits if they are bored of trifle in the stable. It's not a secret that many horses especially

Атырау облысының жылқылары
Лошади известного конника Онербека Жанбала
Horses of famous horsebreeder Onerbek Zhanbala

Волков Владимир – белгілі атбегі
Волков Владимир – известный конник
Volkov Vladimir, famous horsebreeder

спорт, жүріс, бәйге аттары, жаттығуға бөлінген тәуліктегі 1-3 сағағаттан басқа уақыттарда қорада тұрады. Сондай-ақ егер жазда, қыс мерзімі өз алдына, жайылымы болмаса олар атқораларда болады. Міне, олардың көптеген кесір мінездері, "еркеліктері" осындай жағдайларда қалыптасады. Бұл соншалықты жанға бататын шаруа болмағанымен, жылқының денсаулығына нұқсан келтіреді. Сондықтан оларды осындай тосын мінез көрсетуден арылту, жылы қабақ танытып отыру қажет.

Ерте кезде құлақ тұндыра және тоқтаусыз кісінейтін аттардың мойнына тесік тас тағып қоятын болған, өйткені бұдан жаңғырып шығатын күшті қатты дауыс оның есін жиғызған. Алдыңғы тістерімен оттыққа, қабырғаның шығыңқы жерлеріне,

стороны, захватив правой рукой поводья или чумбур недоуздка вблизи подбородка лошади, а левой рукой - конец поводьев или чумбура недоуздка, держа их впереди у своего левого бедра. Соблюдайте дистанцию от впереди идущей лошади не менее чем 3-4 м для того, чтобы она не ударила вас или вашего коня.

Когда вы выводите или, наоборот, вводите лошадь в денник, стойло или конюшню, держитесь немного впереди лошади. Двери и ворота денников, конюшни раскрывайте полностью, проводите в них лошадь спокойно и разворачивайте ее лишь тогда, когда убедитесь, что она полностью прошла через проем. Не разворачивайте ее резко - она может оступиться, повредить сустав и захромать.

Перед тем, как снять с лошади узду или недоуздок в деннике или в поле, поверните лошадь головой к себе, чтобы она не ударила вас задом, освободившись от сбруи, ремней на голове. В деннике, заведя лошадь, поверните ее головой к двери. Проверяйте, уходя, запоры денников и конюшен, особенно если в них стоят жеребцы. Через незапертые двери они могут выйти, передраться друг с другом, покалечиться сами и покалечить людей.

Иногда лошади приобретают дурные привычки, скучая от безделья в конюшне. Ведь многие лошади, особенно спортивные, беговые, скаковые несут тренировочную нагрузку не больше 1-3 часов в сутки. Все остальное время, если для них летом нет пастбища, а зимой – и подавно, они стоят в конюшнях, предоставленные самим себе. Здесь и рождаются многие вредные «забавы". Они не безобидны, подрывают здоровье лошадей.

Лошадям, оглушительно и беспричинно ржущим, еще в старину привя-

Русская верховая

sport, running ones and racers hold training work not more than 1-3 hours a day. All the rest time if there is no pasture for them in summer horses stand in stables. Because of it many bad "funs" appear. They are not harmless, they undermine horses' health.

Horses which were neighing loudly and without any purpose in old times were tied on their neck stone with holes: intensive sound echo sobers up. Swallowing the air by horse with its upper cutting teeth leaning against the manger is called to bite and is determined due to specific clear sound of belch. Bite is dangerous because it can cause gastrointestinal colics. They are always dangerous to horses. Contrary to the bite people use the belt put on the forehead in front of ears and fixed under the lower jaw, it tightened larynx and horse gullet. Leathered or metallic muzzles, short lead prevents the bite as well.

During swinging as pendulum of the body, head and neck keep the horse as long as possible at the pasture. It is better to settle a neighbour in the loose box for example a goat, ram, goose or hen to while away the time.

The horses that throw away oats while eating with energetic movements of muzzle must be restricted in such

Көкпар ойыны
Игра «Кокпар»
Kokpar game

Патрик Барбе – таза қанды жылқыларды дамытудың маманы, Франция азаматы.

Патрик Барбе - известный французский специалист в области развития чистокровного коневодства.

Patriak Barbet, famous French expert in the field of development of thoroughbred horse breeding

қоршауларға тістерімен сүйенген кезде жылқының ауаны қарпып қалуы тісіне тісінің қайшыласуы деп аталады. Оның қауіптілігі сол, ауаны қарпыған кезде жылқының асқазан-ішек жолдарында түйнеме пайда болады. Бұл жылқы үшін өте қатерлі. Бұған қарсы құлағының алдыңғы маңдайлығы жағынан кигізілген және жағының астынан (қылқынып қалмайтындай) және өңештен белдеулік тартып тастайды. Қайыстан немесе металдан жасалған тұмылдырықтар, жылқыны қысқа байлау тістерінің тістесіп қалуына мүмкіндік бермейді.

Бүкіл денесін, басы мен мойнын сағат бездеріндей екі жаққа кезек-кезек бұрып, аюға тән маймақ жүріс жасаса, онда жылқыны жайылымда ұзақ ұстау керек. Өжіреде оның қасына ешкіні, қойды, қазды, ең құрығанда тауықты қосып қойыңыз. Бұл оның зерікпеуіне жақсы.

Жем жеген уақытта тұмсығымен сұлыны оттықтан жан-жағына шашатын жылқыларды мұндай әдеттен арылту қажет. Бұл үшін оттыққа жұмыр дөңгелек тас орнатып немесе тұмсығы ғана сиятындай тақтайшалар қағып қойыңыз.

Егер ол өзінің бүйірін, төсін немесе аяғын қаны шыққанша қаситын болса, онда бір-бірімен жіп арқылы байланыстырылған, ағаштан жасалған енді және ұзынша алқалықты мойнына тағып қояды. Бұл жылқының мойнын июіне кедергі келтіреді әрі өзін-өзі жаралауына жол бермейді.

Егер жылқы жақындап келген адамды, тіпті иесін тістемек болса, оны бұл әдеттен ыстық қызылшамен немесе тұрыппен аузын күйдіру арқылы арылту қажет. Бұл үшін жаңа ғана пісірілген көкөністі таяқшаның басына кигізіп, кеудешеліктің жеңінен басы ғана шығып тұратындай етіп ұстап, тістеуік жылқы сізді тістегісі келген кезде соны ыстық күйінде тістеріне баса қойыңыз. Бір-екі рет

зывали на шею камень с отверстиями: усиленный звуковой резонанс отрезвляет крикуна. Прикуской называется заглатывание лошадью воздуха при опирании верхними резцами о кормушку, выступ стены, загородку и определяется по характерному звонкому звуку отрыжки. Прикуска опасна тем, что может вызвать у наглотавшейся воздуха лошади желудочно-кишечные колики. А колики всегда опасны для лошадей. Против прикуски применяют надетый на лоб впереди ушей и закрепленный под нижней челюстью ремень, стягивающий (но не до удушья!) гортань и пищевод лошади. Мешают прикуске кожаные или металлические намордники, короткая привязь лошади.

При медвежьей качке - раскачива-

"Бек" ат зауытының таза қанды атақты биесі "Райхан"
Легендарная кобыла по кличке "Райхан" конезавода "Бек"
Legendary mare named "Raikhan"of "Bek" stud farm

movements possibilities. Put some roundish smooth stones into the manger and fix several parallel strips of wood on it so that horse could hardly put its muzzle through them.

If a horse bites itself on the sides, breast or legs till it bleeds put on a wide and long necklace made of turned wooden bars connected with each other. It will prevent the horse bend its neck and eat itself.

If a horse aims at biting the man coming up to it even its master break of this habit with the help of hot beet or turnip. Hook on just boiled vegetable on the edge of stick, shove it through the sleeve of padde jacket so that so-called "surprise" hardly becomes visible. Put on this padde jacket on yourself, come up to the biting horse and on attempt to bite you poke the sleeve with the hot to its teeth. Gotten burned once it will never again bite a man.

It happened that sometimes malicious biting horses were appeased with the help of water bucket into their eyes.

Horses kicking with its croup were cured of it with chains of 1,1-1,2 m long; they are fixed with thongs at pasterns of rear legs. While shifting one foot to the other the chains wrench and clanks calm down the ruffians.

To break of bad habits if they are assigned very firmly it is possible to use immediate punishment that is strict hail, threat, stick, slap and so on and so forth. These punishments have the best effect not after the horse misdeed but surpassing it, but if horse has been at fault already there must be the immediate punishment. Otherwise horse can not realize of what it is guilty.

Good habits must be encouraged. This is trustfulness, greeting with the master approaching, response to summons, and quite behaviour in dangerous situations and etc. When and how is horse appropriated with rules of good form?

"Рыжый" атты жылқы. Астана қаласы 2006 ж.

Лошадь по кличке "Рыжый". г. Астана 2006 г.

Horse named "Rizhiy". Astana 2006

аузы күйгеннен кейін-ақ ол бұл әдетінен арылады.

Асау, тістеуік аттарды көндіктіріп алу үшін олардың беттеріне аңдаусызда бір шелек су шашып жіберу әдісі де қолданылған.

Артымен тебетін аттарды бұдан арылту үшін ұзындығы 1,1-1,2 м шынжырға байлап, оны артқы аяғының шашасына қайыспен таңған. Аяғын серпіген, немесе жай ғана жұлқынған кезінде шынжырдың дауысы ең асау жылқылардың өзін жуасытады.

Егер қасақы мінездері енді ғана көріне бастаса, одан дауыс көтеру, сес көрсету, тұмсығынан қақпайлау, жүгенді қаттырақ тартып қалу арқылы-ақ арылтуға болады. Ең бастысы осы жазалау шараларының қай-қайсысын болмасын, жылқы кінәлі болып қалса, оны алдын ала қолдануға үлгеру керек. Сонда оның пайдасы болады. Өйткені, олай жасамаған жағдайда ат өзінің неден жазықты болып қалғандығын түсінбеуі мүмкін.

Жылқының жақсы мінездерін қолдап отыру керек. Бұл иесі жақындай бастаған кезде-ақ оның сенімін орнықтырады, даусына құлағын түргізеді, тіпті қатер төнген сәттердің өзінде өзін сабырлы ұстауға дағдыландырады. Сонда оның бойында көнбістік қасиеттер қай кезде пайда болады? Жылқының жарық дүниеге келерінен бұрын оның енесін көз алдыңызға елестетіңіз. Егер енесінің бойында басасаулық болмаса, айтқанға жүріп, айдауға көнсе, оның осы қасиеттері құлынының бойынан да табылады.

Жылқының өзге де үй жануарларымен арақатынасы қалай қалыпта-

Буденновская

нии словно маятник из сторону в сторону корпуса, головы и шеи, держите лошадь как можно дольше на пастбище. В деннике подселите ей соседа - козла, барана, гуся или хотя бы курицу, чтобы было с кем коротать время.

Лошадям, выбрасывающим во время еды овес из кормушки резкими взмахами морды, нужно ограничить возможности таких движений. Для этого положите ей в кормушку округлые гладкие камни или набейте на кормушку несколько параллельных реек так, чтобы между ними едва пролезала морда лошади.

Если она кусает себя за бока, грудь или ноги до крови, то наденьте ей на шею широкое и длинное (по шее) ожерелье из обточенных деревянных брусочков, связанных между собой веревкой. Это помешает лошади сгибать шею и заниматься "самоедством".

Если лошадь норовит укусить подошедшего к ней человека, даже хозяина, отучите ее горячей свеклой или брюквой. Для этого нацепите только что сваренный овощ на конец палки, просуньте ее в рукав телогрейки так, чтобы «сюрприз" едва выглядывал из рукава. Накиньте на себя эту телогрейку, подойдите к кусающейся лошади и суньте при попытке укусить вас к ее зубам рукав с горяченьким. Ожегшись разок-другой, она вряд ли захочет хватать человека впредь.

Злобных, кусачих лошадей, бывало, усмиряли и тем, что внезапно выливали им в глаза ведро воды.

Лошадей, бьющих задом, отучают от этого цепями длиной 1,1-1,2 м; их закрепляют ремешками на бабках задних ног. При взмахах ногами, даже при простом переступании, дерганье и лязг цепей быстро усмиряют буянов.

От вредных привычек, если они непрочно закрепились, можно отучать и немедленным наказанием - строгим окриком, угрозой палкой, шлепком по морде, чувствительным дерганьем за повод или вожжи. Лучше всего эти наказания действуют не после проступка лошади, а на доли секунды опережая его, если же лошадь успела провиниться, то наказание должно последовать немедленно. Иначе лошадь

Imagine that it happened before its appearance to the world. If the foal's mother has not any bad habits, if it is accommodating, quite, good-tempered the foal is expected to be the same.

How are the relations of horse with other animals formed? It is worth saying that the horse tamed and domesticated later than a cow, dog, pig, goat and sheep has entered already to the formed section of the domestic animals, found itself in the big family of people favourites and helpers. How does it feel in such surroundings? Why it exactly has risen to the first roles? Has it offended anybody else?

The favourites in home are cat and dog, while in the homestead there is horse. Every one of them has helped man and humanity to survive. But horse with its running excites heart and disperses blood even of those who had never a chance to ride a horse. Not to mention those who have thrown in their lot with horse...

The question concerning the similarity between dogs, cats and horses will certainly throw into confusion. All of them are of the class of mammals, were domesticated at first. It means that they were equally necessary to a man. Both horses and dogs were first used in pristine tribes as meat. Nowadays in many regions of Asia this is still kept. As for the Christian countries church has supported animals. One of the main reasons for it is that these animals rendered and keep on rendering services to the humanity which are more important than gastronomic ones.

Consumer attitude to horses has developed into the spiritual one: horses, dogs and cats have become such helpers and companions to a man so that in difficult minute they substituted a true friend. The help during the observance of innumerable flocks, hunting and wars, the usage as a live draught force — these functions have become equal both for horses and for dogs. Both dogs and horses can drive away wolves from flocks and give the alarm under the imminent danger.

In everyday life there are always dogs, horses and cats near man. The dog in the yard or a whole kennel is the guard, domestic animals and man feel god like this. It happens that dogs and cats keeping in stable is obligatory. For example there are bats in South and Central America, they attack people, horses and other animals at nights and suck their blood. Only dogs are able to catch ultrasound, uttered by the sanguivorous that is up to 80000 vibrations a second. Even while sleeping dogs can hear, they wake up and drive them away. How much it's important is explained by the following fact: the sanguivorous can be the carries of rabies virus and some other dangerous diseases agents. How it is possible not to have dogs at home and at stable!

There are also close relations between cats near stable and horse inside. There is fodder and shelter for mice (oats, hay and straw). Cats clear stables of mice, at the same time prevent possible infections of grain forage. Besides this if there are not many mice in the stable it means that there is less rustle and there are not any causes

"Тайбурыл" атты таза қанды айғыр. Айғырдың иесі белгілі атбегі Батырхан Сабуров.

"Тайбурыл" - жеребец чистокровной верховой породы. Хозяйн жеребца известный конник Батырхан Сабуров.

Stallion "Taiburyl" of thoroughbred saddle breed

садыі? Осы арада, сиырдан, иттен, шошқадан, ешкі мен қойдан кейін қолға үйретілгенімен, адамдар жылқыны жақсы көріп, жәрдемшісі деп бағалағандығын айтуға тиіспіз. Оның осыншалықты құрмет тұтылып, басқа жануарлардан да алдыңғы қатарға шығарылуы қалай? Әлде сонау көне замандарда ол өзіне жақын келген адамдардың біріне зиянын тигізді ме екен?

Үйде – мысық пен ит, аулада – жылқы сыйлы. Осылардың қай-қайсысы да адамның, адамзаттың қалыптасуына өз ықпалын тигізді. Бірақ жылқының желмен жарысқан шабысын көргендердің қайсысының да делебесі қозып, ат арқасына қонғысы келіп тұрады. Ал өзінің тағдырын, өзінің бүкіл өмірін жылқы малына арнағандардың оларға деген сүйіспеншілігі алабөтен.

Ит пен мысық жылқымен үқсас деу бәлкім біреулерді таңқалдырар. Бұлардың бәрі де ең алғаш қолға үйретілген сүтқоректі жануарлар. Яғни, адамдарға бірдей керек болғандығы. Жылқы сияқты, алғашқы адамдар итті бастапқы кезде етке пайдаланған. Күні бүгінге дейін Азияның көптеген аймақтарында осы дәстүр сақталған. Ал христиан елдерінде шіркеу жануарларды қорғау қажет деп тапты. Оның басты себептерінің бірі сол, осы жануарлар, гастрономиялық мақсаттардан гөрі, адамзатқа қалтқысыз қызмет етіп келе жатқандығы.

Оларды тұтынуға деген көзқарас рухани қажеттілік сатысына көтерілді: жылқы, ит пен мысық қиын сәттерде адамдардың көмекшісі мен серігіне айналып, шынайы арқа сүйеріне айналды. Саны көп табынды күзетуде, аңшылық пен соғыстарда жылқы мен иттің осы қызметтерін тең дәрежеде қолданды. Иттер сияқты, жылқылар да мал табынынан немесе үйірден қасқырларды қуып, туып келе жатқан қатерді алдын ала сездірді.

Күнделікті өмірде ит, жылқы, мысық әрдайым адамның қасында. Аулада иттің немесе олардың тұтас үйірінің болуы үй жануарларына қорғаныш әрі олар барында адамдардың үйқысы да тыныш. Тіпті ит пен мысықты атқорада ұстау да міндетті. Мысалы, Оңтүстік және Орталық Америкада түн болса адамдарға, жылқыға немесе басқа да жануарларға шабуыл жасап, қанын соратын жарқанаттар бар. Тек ит қана жарқанаттар беретін секундына 80000 тербеліске дейінгі ультрадыбысты қабылдай алады. Тіпті көзін үйқтап жатқан кездің өзінде иттер олардың дыбысын естіп, тез сергиді әрі қуа бастайды. Бұл қасиеттің маңыздылығы сол, жарқанаттар құтырша және кейбір басқа да қауіпті аурулардың вирустарын таратады. Олай болса, олардың орын тепкен жерлерінде үйде және атқораларда бұларды неге ұстамасқа!?

Мысықтың атқора мен жылқының арасында да тығыз байланысы бар. Атқора – тышқандарға керек жем (сұлы, шөп, сабан) мен іннің ұясы. Мысықтар атқораны тышқандардан арылтумен қатар, олардың жемді ластауына жол бермейді. Оның үстіне, атқорада

может не понять, в чем же она виновата.

Добрые привычки у лошади надо поощрять. Это доверчивость, приветствие при приближении хозяина, отклик на зов, спокойное поведение в опасных ситуациях и т.п. Когда же и как прививаются лошади так называемые правила хорошего тона? Представьте себе, до появления ее на свет! Если мать жеребенка не имеет дурных привычек, покладиста, спокойна, добронравна, то этого же можно ожидать от жеребенка.

Как складываются взаимоотношения лошади с другими домашними животными? Надо сказать, что лошадь, приручennая и одомашненная позднее коровы, собаки, свиньи, козы и овцы, вошла в уже сформированный круг домашних животных, оказалась в большой семье любимцев и помощников людей. Какового ей было в этой среде? Почему именно она поднялась до первых ролей? Обидела ли этим кого-то из ранее приближенных к человеку?

Любимые в доме - кошка и собака, на подворье - лошадь. Каждое помогало выживанию человека и человечества. Но лошадь своим бегом будоражит сердце и разгоняет кровь даже у тех, кто никогда не имел счастья проехаться на ней. А уж кто связал с лошадьми свою судьбу, свою жизнь - и подавно...

Вопрос о сходстве собак и кошек с лошадьми поначалу наверняка вызовет замешательство. Все они класса млекопитающих, одомашнены одними из первых. Значит, были одинаково нужны человеку. Как и лошадей, собак поначалу использовали в первобытных племенах на мясо. До сего дня во многих регионах Азии это сохранилось. А вот в христианских странах церковь встала на защиту животных. Одной из основных причин является, безусловно, то, что эти животные оказали и продолжают оказывать человечеству услуги, стоящие выше гастрономических.

Потребительское отношение к ним все больше перерастало в духовное: лошади, собаки и кошки стали такими помощниками и спутниками человека, что в трудные минуты заменяли настоящего друга. Помощь при охране бесчисленных стад, на охоте и в войнах, использование в качестве живой тягловой силы – эти функции сделались одинаковыми для лошадей и собак. Как собаки, так и лошади могут отогнать волков от стада или табуна, поднять тревогу при грозящей опасности.

В повседневной жизни всегда рядом с человеком собаки, лошади, кошки. Собака во дворе или целая псарня - это охрана, домашним животным и человеку спокойнее при них. Бывает, что содержание собак и кошек на конюшне даже обязательно. Например, в Южной и Центральной Америке водятся летучие мыши, которые нападают по ночам на людей, лошадей или других животных и сосут у них кровь.

Русский тяжеловоз

for horse disturbing. There is no specific smell as well. In its turn cats are warm in stables because of horses. Quite often they sleep in mangers with hay, some can even curl up on horseback. Cats like warmth.

Human needs (whims) resulted in very close intimacy between horses and dogs. For example, the dogs of Dalmatian breed were bred in rich stables so that they could get accustomed to horses from their birth. Dalmatians were coach dog that is they were accompanying luxurious equipage that left an imprint on their temper. Dalmatian is a noble, joyful, true dog attached to horses. Moreover, they are excellent rat-catchers; this is of no small importance in stables.

How can animals of different kinds perceive each other, look for protection or help, play mutual games become close to each other? Do they really have common language? May be they understand each other by the tone or timbre of uttered sounds, that is neighing, barking, mewing, sniffing, snoring, hissing and so on and by mimicre and gestures.

Cats, dogs and horses are united by their keenness of observation, good memory, excellent orientation in area, time and their own surroundings. Also theses animals have, alas, such sorrowful biological similarity as comparatively short lifetime. Just a rare horse can live up to

Қарағанды облысының белгілі атбегісі – Рамазан Сәттібай, өзінің таза қанды «Тарпан»-атты айғырын ұстап тұр

Рамазан Саттыбай - известный коннік Карагандинской области держит своего жеребца по имени «Тарпан»

Ramazan Sattybai, famous horsebreeder of Karaganda region holds his stalliom named «Tarpan»

Аламан бәйге
Байга «Аламан»
Alaman contest

тышқандар аз, шудан тыныш болса, аттардың да елегізитін реті болмайды. Олардың жағымсыз иістері жоғалып кетеді. Одан қалды жылқының буы атқораны жылытып, мысыққа жайлы жағдай туғызады. Оның үстіне мысықтардың оттықтағы шөптің, жылқының үстіне бас-аяғын бауырына тығып ұйықтайтындығы да сондықтан. Өйткені мысық жылы жерді жақсы көреді.

Ит пен жылқының бір-біріне бауыр басуы адамның әрекетінен десе де болады. Мысалы, туғанынан бастап жылқының исін алсын деген мақсатпен, бай атқораларда иттің далматин тұқымы ұсталған. Далматиндер күймелік иттер деп аталған, өйткені олар салтанатты серуендерде оның қасында жүріп, өздерін жақсы қырынан таныта алған. Далматин – тәккәпар, ойынпаз, жылқыға жақын тұратын сенімді ит. Одан қалды, олар егеуқұйрықтарды жақсы ұстайды, жылқыға жайлы болу үшін бұл да маңызды.

Әртүрлі жануарлардың бір-бірін қабылдай алуы, бір-бірінен қолдау мен жәрдем күтуі, бірге ойнап, бір-біріне бауыр басып қалуы қалай? Олар қалайша ортақ тіл табыса алады? Әлде олар бірін-бірі дауыс ырғақтары – кісінеуі, үруі, миялауы сияқты әртүрлі әрекеттерімен түсіне ала ма екен?

Только собаки способны уловить ультразвук, издаваемый кровососами - до 80000 колебаний в секунду. Даже во сне собаки их слышат, просыпаются и прогоняют. Насколько это важно, говорит тот факт, что кровососы могут быть носителями вируса бешенства и возбудителей некоторых других опасных заболеваний. Как же в местах их обитания не завести собак дома и на конюшне!

С кошками у конюшни и лошадьми в ней также существует тесная взаимосвязь. В конюшне – корм и убежище для мышей (овес, сено, солома). Кошки очищают конюшни от мышей, одновременно предотвращают возможные заражения фуража мышами, загрязнение их отходами. Кроме того, если в конюшне мало мышей, то и шорохов меньше, а, значит, нет лишних поводов для беспокойства лошадям. Нет и специфического запаха. В свою очередь, кошкам тепло в конюшне от лошадей. Нередко они спят в кормушках с сеном, а иная и на конской спине свернется калачиком. Ведь кошки любят тепло.

Потребности (или капризы?) человека приводили к очень тесному сближению лошадей и собак. Например, собак породы далматин воспитывали в богатых конюшнях, чтобы они с самого рождения привыкали к лошадям.

thirty years not to mention cats (the record of their longevity according to some sources is 31, in accordance with others is 22 years old) and dogs (20 years). The horse long-liver whose 62 years are not surpassed yet is old Billy. It lived in Great Britain since 1760 to 1822. It is the cross-breed of sorrel Cleveland mare with eastern stallion, and during his whole life was used as a working horse.

Besides biological characteristics determinant similarity of animals of different kinds their close interrelationships are determined by social relations between them: in stables, in yard, in nature. Earlier scientists considered that all the actions of animals are controlled by their reflexes.

Nowadays guided by modern achievements of animal psychology it is

Шетленский пони

Мысықты, итті, жылқыны осындай "ұғыныстыққа" келтіріп отырған жай сол, олар аңғарғыш, жүрген жерлерін есте тұтып қалу қасиеттері жақсы дамыған, кеңістікті, уақыт мөлшерін және өзінің айналасын бағдалауда еш қателеспейды.

Әртүрлі жануарлардың ұқсастығын білдіретін биологиялық қасиеттерден басқа, оларды атқорадағы, ауладағы, табиғаттағы жақындастық та айқындай түседі. Себебі осыған дейін ғалымдар жануарлардың әрбір іс-әрекеттерін тек шартты рефлекстер айқындайды деп келген еді.

Қазіргі кезде, зоопсихологияның бүгінгі жетістіктеріне сүйене отырып, бұрынғы көзқарастар турасында пікірталастарын туғызуға болады. Сөз жоқ, жылқы да, ит пен мысық та тілдік араласудағы алғашқы қабілет пайда болғанға дейінгі жануарлар. Өздеріңіз ойлап қараңыздар, итке "далаға шығамыз" деген бүйрық берілсе болды, ол бірден есікке жүгіреді. Демек, бұл оның да ойлау қабілеті бар деген сөз. Тіпті жылқының өзі адамның дауыс беру арқылы берген бүйрығын мүлтіксіз орындап жатады.

Әрине, үй жануарларының бірбірімен арақатынасы адамның араласуынсыз болмайтындығы ақиқат. Оның үстіне жануаралар қоршаған ортадағы біздің қабылдауымыз мүмкін емес жайларды сезіп-білуге көмектеседі. Бұлар бірін-бірі, сондайақ адамдарды иісінен қатесіз ажыратады, көңіл-күйінің қандайлығын сезіп тұрады. Жылқы адамдар өздерінен қорқып тұрғандығын жақсы сезінеді, оған мүмкіндігінше бағынбауға, жанына жақын жібермеуге тырысады.

"Өз иесінің көңіл-күйін дөп басуы, сөздің тура мағынасында, соншалықты бір көрегендік емес, - деп жазады белгілі зоолог Конрад Лоренц. – Жануарлардың көпшілігі адамның назарынан тыс қала беретін ең болмашы әрекеттің өзіне мән береді. Иттерде ол иесінің қас-қабағын бағуға, оның әрбір айтқанын қағып алуға бағытталған. Міне, осы арада көңіл мен күй аңғарылады. Бұл тұрғыда жылқы да кем қалмайды. Егер сіздің алдыңызда циркте ат ойнап тұрса, оның өнеріне таңқалудың қажеті жоқ, ол сіздің тарапыңызға көз де салмады, оның барлығы өзін үйретушіге ауып тұрады, сондықтан өзінің көздерінің қиығымен иесінің әрбір қимылын бағады. Осылайша, сіз, "ойлай алатын" жануарға өз әміріңізді жүргізесіз". Жануарлар мен адам арасындағы негізгі түсініктердің тоқайласатын тұстары да осы жерде.

Жылқының бүгінде бізге берер пайдасы бар ма? Жануарды қолға үйрету және көндіктіру кезінде оны пайдалану негізгі мақсат [illegible] алдымен жан-

Далматины были каретными собаками, то есть сопровождали роскошные выезды, что наложило отпечаток на их нрав. Далматин - благородная, веселая, верная собака, очень привязанная к лошадям. Кроме того, они отличные крысоловы, а это немаловажно в конюшне.

Как удается животным разных видов воспринимать друг друга, искать покровительства или помощи, затевать совместные игры, крепко привязываться друг к другу? Разве есть у них общий язык? Или они понимают один другого по тону или тембру издаваемых звуков - ржанию, лаю, мяуканью, фырчанию, всхрапыванию, шипению и так далее, а также по "мимике и жестам"?

Объединяют кошек, собак, лошадей их наблюдательность, памятливость, отличная ориентация в пространстве, времени и собственном окружении.

Кроме биологический свойств, обусловливающих сходство животных разных видов, их тесную взаимосвязь определяют и многоплановые социальные отношения между ними: на конюшне, во дворе, в природе. Раньше ученые считали, что всеми действиями животных управляют только рефлексы.

В настоящее время, опираясь на современные достижения зоопсихологии, с прежними взглядами можно поспорить. Безусловно, такие животные, как лошадь, собака и кошка, обладают способностью к элементарной рассудочной деятельности, к доязыковому мышлению. Судите сами. Собака, услышав "гулять", бежит к двери. Значит, понимает, что означает сказанное? Или приученная к словесным командам лошадь только по ним может выполнять требования человека.

При этом животные помогают нам лучше ориентироваться в окружающей среде, понимать то, что недоступно нам. Животные отлично различают как друг друга, так и людей по запаху, прекрасно определяют настроение, намерения. Лошади великолепно чувствуют, когда люди их боятся, и используют это, чтобы не подпустить к себе, не подчиниться.

"Способность точно угадывать настроение своего хозяина не является телепатией в истинном смысле этого слова, - пишет известный зоолог Конрад Лоренц. - Многие животные могут воспринимать тончайшие жесты, ускользающие от внимания человека. У собаки вся сила сосредоточенности направлена на служение хозяину, она буквально ловит на лету каждое его слово, и в этом случае способность к пониманию настроений получает наивысшее выражение. Лошади тоже достигают больших успехов на этом поприще. Если в цирке перед вами лошадь, то ее искусство кажется удиви-

Советский тяжеловоз

possible to contend with former views. Without doubt such animals as horse, dog and cat have the abilities to elementary rational activities, to beforelanguage mind. It is your choice to judge. The dog when heard "going for a walk", runs to door. It means that it understands it. The horse is taught to carry out only verbal commands.

Cooperation, interrelations of domestic animals between each other are impossible without man presence and interference. Animals help us to orientate in the environment, to understand the things which are beyond our comprehension. Animals differentiate both each other and people very well in accordance with the smell, they can easily determine mood and intentions. Horses feel very well when people are afraid of them and use that fact in order not to allow to come nearer.

Мұстафаев Мұстафа Рамазанұлы – белгілі атбегі, «Якбун» фирмасының президенті, «Лайна» асыл тұқымды жылқы фермасының иесі

Мустафаев Мустафа Рамазанович – известный конник, президент ТОО «Якбун», владелец племкопефермы «Лайна»

Mustaphaev Mustapha, the famous horse-bredeer, the president of the «Yakbun» Ltd., the owner of «Laina» stud farm

The ability to guess precisely the master's mood is not telepathy in its true sense - the famous zoologist Konrad Lorents has written. – Many animals can perceive the superfine gestures escaping [illegible] The whole force of [illegible] at the

Белгілі атбегі Жұмаш Ізбасаров президент кубогіне арналған тоқбәйгенің жеңімпазы, таза қанды тұлпары "Дастарханды" ұстап тұр. Ат үстінде шабандоз бала Абылайхан

Известный конник Жумаш Избасаров держит уздечку своего скакуна "Дастархана", победителя байги на дистанции 21-км Кубка президента РК. На лошади сидит наездник Абылайхан

The famous horsebreeder Zhumash Izbasarov holding his horse by the bridle, the winner of the 21st baiga cup. The jockey Abylaikhan on horseback.

Үшін қуатты шынжыр табанды немесе доңғалақты тракторды, жүк машинасын айдағаннан гөрі, оны арбамен немесе шанамен жеткізіп алу анағұрлым тиімді болған кезде адамдар жылқының қадірін қайта біле бастады. Ал жылқы бір тонна жүкті сүйреп жүре береді. Мәселен, ауырсалмақты Форс аты бәсекеде салмағы 23 тонна, латвия тұқымды Стипрайс 1970 жылы шамамен 28 тонна жүк сүйреді.

Жылқылар орман шаруашылықтарында ағаштарды сүйреуге, почта тасымалына, малға жемазық жеткізіп бесіруге пайдаланылады. Аңшылар аңға шығарда атқа ер салады немесе арбаға жегеді. Шекарашылар, полицейлер де ат үстінде. Ауыл шаруашылығының көптеген мамандары шаруа қамымен жолға шыққанда машинадан гөрі атты қолайлы көреді. Асығыс шаруа болса, серуендегің келсе, ат спортымен айналысқың келсе осы бір ақылды, айдауға конгіш жануарды қастер түт.

М. Ю. Лермонтов өзінің "Біздің заманымыздың кейіпкерлері" шығармасынан мельчайшие жесты хозяина. Таким образом, вы сами невольно подсказываете "думающему" животному правильное решение". Такова сложнейшая канва, по которой "вышивается" взаимопонимание животных и человека.

Что дает нам лошадь сегодня? Практическое применение было и осталось основным критерием при приручении и одомашнивании животных. Лошадь - это прежде всего живое тягло. Долго недооценивали лошадей в упряжке в нашей стране. Во второй половине XX века пришлось изменить это мнение, когда неимоверно подорожало горючее, транспорт, усилилась нагрузка на окружающую среду, когда люди наконец поняли, что дешевле перевезти пару ящиков или мешков груза на телеге, чем гонять для этого мощный гусеничный или колесный трактор, грузовую автомашину. А лошадь ведь может увезти тонны груза. Так, тяжеловоз Форс сумел провезти на соревнованиях поклажу весом 28 тонн, а Владимирский тяжеловоз – 30 тонн.

biggest expression. Horse comes also to success in this sphere of life. If in the circus there is a horse in front of you, its skills seem more surprisingly, it doesn't even look at your side... it hasn't even necessity to look at the trainer's side, because not even looking point-blank at him it is able to catch the smallest gestures. Therefore, you hint a thinking animal the right decision. That is the complicated outline of mutual understanding between animals and people.

What does the horse give us nowadays? Practical application was and is the main criteria for animals teaching and domesticating. Horse first of all is live draft-cattle. For a lot time horses in harness were underestimated in our country in the second part of the XX th century. But people had to change their opinion when fuel and transport rose in

Владимирский тяжеловоз

сында: "... мен ат арқасына мініп, ен даланы кезіп кеттім, мен жүйрік атты жақсы көремін... Жаныңды әлдене мазалап, ойдан қажып жүрсең де, оның бәрі қас қағымдай сәтте жоғалады, жаның жадырап, шаршаған денең қалың ойдан сергіп қалады",- деп жазады.

Адам әр күн сайын өзін жақсы сезінуі үшін 400-600 килокалория жұмсауы керек. Бұған атпен салт жүрген пайдалы. Сіз атпен аяң жүрісте келе жатсаңыз, бұл жаяу жүргендегі жылдамдығы сағатына 4-4,5 шақырым жер жүргендей әсер береді. Желісте ол 5-6 шақырымға тең. Шапқанда бұл жылдамдық сағатына 8-8,5 шақырымға жетеді. Атпен салт жүру көптеген сырқаттардан айықтырады. Әсіресе омыртқаның қисаюын түзейді, қимыл қозғалыстары жақсарады, адамның өзіне сенімділігі күшейеді, тыныс жолдары ашылады, қантамырлары мен жүрек және жүйке қызметі қалыпқа келеді.

Жылқының емдік қасиеті жайлы бұдан да көп айтуға болады. "Емделу үшін атпен жүр" дегенді Платон айтқан (б.з. дейінгі 427-347 жж.), ал Плинийдің Үлкені (б.з. дейінгі 23-79 жж) атпен салт жүру асқазан мен буын үшін пайдалы деген. Ал бұған біздің қосарымыз сол, ол омыртқаның және тыныс алу жүйелерінің қызметін жақсартады, қан көтерілу сырқатына шалдығуды азайтады. Атпен салт жүру емін қолдануға байланысты райдингтерапия (ағыл. тіліндегі "ride" сөзінен) немесе иппотерапия (грек. hippos-ат сөзінен) сияқты арнайы терминдер пайда болды. Бұдан басқа атпен серуендеу бел сүйектерінің қызметіне жақсы әсер етіп, ағзаға едәуір тыныс береді. Мүгедектер үшін атпен жүру бір қуаныш. Алайда жылқы тек адамдарды түрлі сырқаттардан айықтырып қана қоймай, сонымен қатар біздің эстетикалық талғамдарымызды да қанағаттандырады.

Ат үстінде серуендеу – бой жазудың тиімді де кең тараған түрі. Ат туризмі, атты жалға беру, атпен серуендеудің атаулары әрқилы болғанымен, олардың мәні біреу. Ипподромдардағы ат жарыстары мен бәйге, ат ойындары тотализатор мен букмекерлік салықтардан дамыған шет елдерде қыруар табыс алады. Өйткені, ол көпшіліктің сүйіп көретін ең қызықты бәсекелік ойындарына айналған.

сом 23 тонны, а Стипрайс латвийской породы в 1970 году потянут груз около 28 тонн.

Лошадей используют на трелевке леса, для доставки почты, на заготовке и подвозке кормов скоту. Охотники седлают или запрягают лошадей, отправляясь за добычей. Пограничники, конная полиция – на лошадях. Многие специалисты сельского хозяйства для разъездов предпочитают лошадь машине. Спешишь ли ты по неотложным делам, совершаешь прогулку или занимаешься конным спортом, налицо благотворное влияние от общения с умным животным и наслаждение верховой ездой.

Это прекрасно передал М.Ю. Лермонтов в «Герое нашего времени": "...я сел верхом и поскакал в степь; я люблю скакать на горячей лошади... Какая бы горесть ни лежала на сердце, какое бы беспокойство ни томило мысль, все в минуту рассеется; на душе станет легко, усталость тела победит тревогу ума".

Человек должен каждый день расходовать 400-600 килокалорий энергии для хорошего самочувствия. Этому способствует верховая езда. Когда вы едете на лошади шагом, это соответствует физической нагрузке при ходьбе пешком со скоростью 4-4,5 км/ч. Езда рысью эквивалентна ходьбе со скоростью 5-6 км/ч; галопом - бегу со скоростью 8-8,5 км/ч. От многих недугов избавляет людей лечебная верховая езда. При этом исправляются искривления позвоночника, улучшается координация движений, растет уверенность в себе, укрепляются вестибулярный аппарат, дыхательная, сердечно-сосудистая и нервная системы.

Лошадь многих оздоравливает. "Ездить для здоровья" советовал еще Платон (427-347 гг. до н.э.), а Плиний Старший (23-79 гг. до н.э.) говорил, что верховая езда полезна для желудка и суставов. А мы добавим, что она улучшает осанку и работу органов дыхания, снижает риск возникновения гипертонической болезни и появления инфаркта миокарда. Даже специальный термин появился для лечебной верховой езды – райдингтерапия (от анг. ride – прогулка верхом), или иппотерпия (от греч. hippos – лошадь). Помимо этого, прогулки на лошадях хорошо влияют на состояние вестибулярного аппарата и дают организму необходимую физическую нагрузку. Для инвалидов верховая езда – это радость движения, которой они в большинстве своем лишены. Но лошадь не только оздоравливает, она удовлетворяет и наши эстетические запросы.

Досуг в седле - одна из лучших и популярных форм отдыха. Конный туризм, конный прокат - формы разные, а суть одна. В индустрию развлечений входят и конные зрелища - скачки и бега на ипподромах, выводки и выставки лошадей, конные шоу, которые приносят немалый доход высокоразвитым странам.

price, load to the environment grew then people at last realized that it's cheaper to transport the load on the cart or on he sleigh than to drive tractor at truck for that purpose. Horse can stand tons of loads. Thus, the soviet cart-horse Force managed to transport 23 tons of load at the competitions, and Steeprice of Latvian breed in 1970 dragged the load of about 28 tons.

Horses are used at wooden logging in forestry, for mail delivery, at the haulage the fodder to cattle. Hunters saddle and get ready horses when setting off for prey. Frontier guards, mounted constabularies are on horses. A lot of specialists of farming for setting out prefer horse to a car. Whether you are in a hurry for urgent deeds, walking or going in for equestrian sport the wholesome effect from contact with the clever animal and satisfaction from riding are present.

M. Y. Lermontov reproduced this thought in his work "Hero of our days": "... I've sat on the horseback and galloped into steppe; I like to ride a mettlesome horse... Whatever sorrow were in the heart, whatever anxiety tormented my mind, everything blow over at once; I am better; body tiredness overcome mind anxiety".

Every man every day must spend 400-600 energy kilocalories for good feeling. Horse riding advances it. When you ride a horse at a walk it complies with the physical work during walking on foot with the speed 4-4,5 km/h. Riding at a tort is equal to the walking with the speed 5-6 km/h; riding at a gallop corresponds to the speed of 8-8,5 km/h. People are treated for many diseases with horse riding. Curvature of the spine is improved during that, the coordination of movements is corrected, self-confidence is developed, vestibular apparatus, respiratory, cardiovascular and nervous systems become stronger as well.

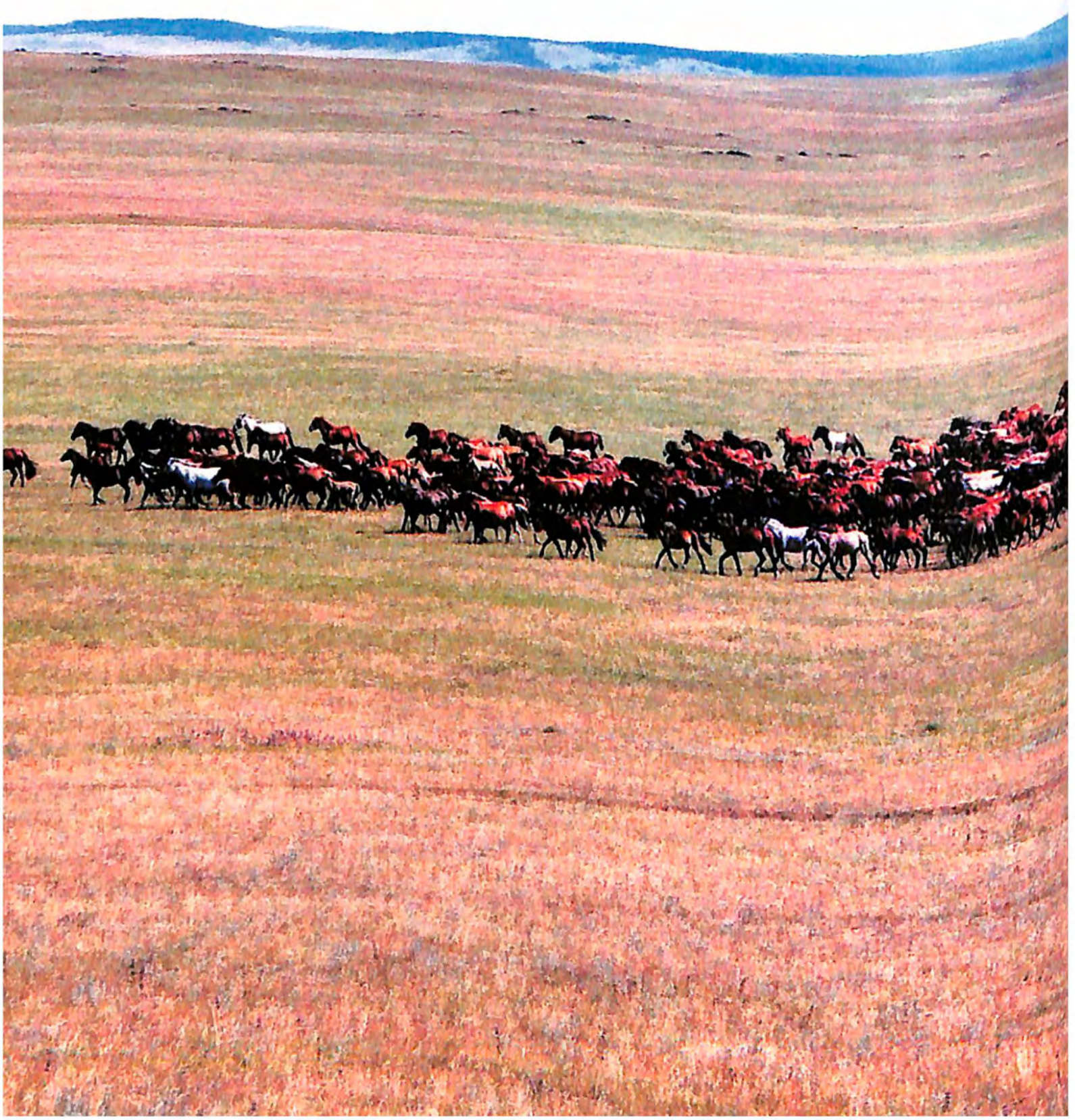
Horse can treat without doubt. Platon (427-347 BC) advised to ride for health, Pliniy the elder (23-79 BC) told that horse riding is useful for stomach and joints. We would like to add that it also improves bearing and breathing organs, reduces the risk of the beginnings of hypertensive diseases and the appearance of cardiac infarction. There is even a special term for physiotherapy riding called ridingtherapy (from English ride - walking on a horseback), or hippotherapy (from Greek hippos – horse). Besides that horse riding has good influence on the the vestibular apparatus and gives necessary physical training to the organism. Horse riding for invalids is the joy of moving which they are lack of. But horse not only treats it satisfies as well our aesthetic demands.

To spend spare time in saddle is one of the best and most popular forms of relaxation. Horse tourism, horse riding has different forms but one and the same meaning and essence. Show business includes also horse performance that is races and running at race tracks, horse exhibitions, horse shows which bring in return great income to highly-developed foreign countries from pari mutuel and bookmaking tax.

Даладағы айғырлар айқасы
Бои жеребцов в степи
Fights of the wild horses

Дала қандай, даладағы Қазанаттар қандай!
Скакуны в необъятной степи
Runner in the boundless steppes

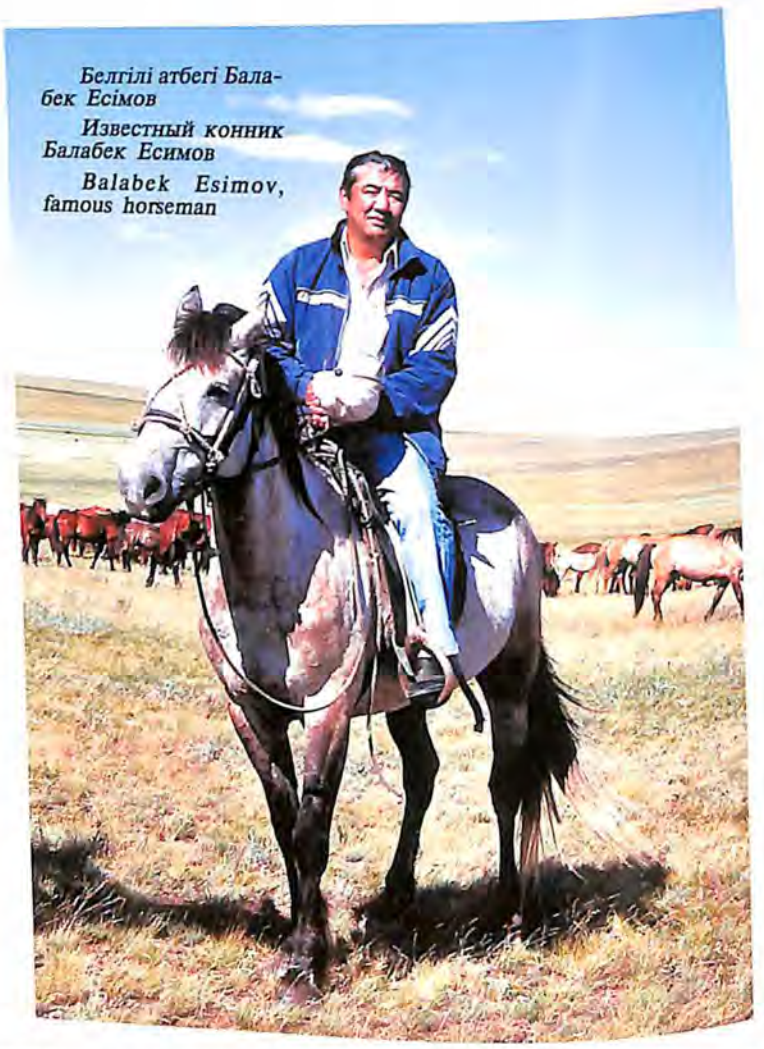

IV

ЖЫЛҚЫ ТҰҚЫМДАРЫ

ПОРОДЫ ЛОШАДЕЙ

HORSE BREEDS

Белгілі атбегі Балабек Есімов

Известный конник Балабек Есимов

Balabek Esimov, famous horseman

Бүгінгі таңда жер шарында жылқының 300-ден астам тұқымы бар десек, оған таңқалудың еш реті жоқ. Бірінің қимылының сәнділігі мен сұлулығы, екіншісінің ұшқырлығы мен көзтартар тұрқы... дегендей.

Желаяқ сәйгүліктердің, қуатты жүк аттарының, олимпиадалық стадиондарда ерекшеленетін арғымақтар әлемі қаншалықты ауқымды болса, соншалықты әсем.

Сонау ерте кезден бермен қарай жылқы малы сауданың көзі болып келді. Олардың арасында жүртшылықты қызықтырмағандары, қызғаныштарын оятпағандары кемде-кем. Сонау ерте замандарда тұқымы таза аттар – кегляндарды ұстайтын шығыс хандары өздерін сүйсіндіретін ғажап сәйгүліктерді сатуға қимаған. Оларды тек қадірлі мейманы мен ең жақын достарына сыйға тартқан.

Асыл тұқымды, таза қанды сәйгүліктер бүгінде де өте бағалы сыйлық болып табылады. Жылқы турасында "таза қанды" деп айтқанда, бұл арада оның екі тұқымы сөз болып отыр: олар – арабы және ағылшын бәйге аттары. Бірі таза қанды, екіншісі – жергілікті тұқымнан алынған аттарды аралас тұқымды деп атайды. Ал басқа аттар турасында оларды таза қанды дейді, өйткені оның бойында өз тұқымының ғана қаны болады. Әлемде ең жүйрік таза қанды аттардың құны шетелдерде миллион, тіпті ондаған миллионнан асып түсіп жатады.

Осы арада Шекспир шығармасындағы "Ат, ат сатамын! Құны – жарты

Широкое и многостороннее использование универсальных возможностей лошадей привело к созданию в мире более 300 пород. У каждой породы этих чудесных животных своя "специализация". Эту мысль подтверждает образное выражение: «Кляча воду возит, лошадь пашет, конь под седлом".

Неописуемая грация и изящество одних, стремительный бег и мощная стать других... Как велик и интересен мир легконогих скакунов, сказочно мощных тяжеловозов и выделывающих на олимпийских стадионах немыслимые па аргамаков. Неспроста во все времена лошади были объектом гордости и зависти, купли и продажи. Они заставляли восхищаться и завидовать. К примеру, восточные ханы, владельцы чистопородных лошадей - кеглянов - не могли позволить себе выставить на продажу великолепных скакунов своих. Их только дарили высоким гостям и друзьям.

Породистые, чистокровные скакуны и сегодня очень ценный подарок. Когда о лошади говорят "чистокровная", то имеются в виду две породы, их называют первичными: арабская и английская скаковая. Коней, у которых один из родителей был чистокровный, а второй – местной породы, называют полукровными. Когда говорят о конях других пород, то называют их чистопородными, если они наиболее полно несут в себе признаки своей породы. Стоимость выдающихся лошадей самой резвой в мире чис-

Diverse application has resulted nowadays in the generation of more than 300 horse breeds in the Earth. Each breed of these wonderful animals has its own specialization.There is descriptive expression among people as follows: "Jade carts water, horse ploughs, steed is under saddle".

Grace and refinement of one, rapidity or vigorous character of the others... At all times horses were the goods of purchase and sale... How great and interesting is the world of light-legged racers, mighty cart-horses and performing unthinkable steps on Olympic stadiums argamaks. They made people admire and envy. Some time eastern khans being the masters of thoroughbred horses called keglyans could not afford selling their own wonderful fast horses. Those were presented only to respectful guests and friends.

Purebred, thoroughbred racers serve a very valuable present nowadays too. When horse is said to be a pure-bred one, they mean two breeds called primary: Arabic and English steeplechaser. Horses whose one parent was a pure-bred one and the second one was from local are called half-bred. When saying about the horses of other breeds they call them thoroughbred if they bear all the characteristics of their breed. The value of the most prominent horses of the quickest pure bred in the world exceeds millions and even tens of millions dollars abroad.

Shakespeare's phrase "Horse, horse! Half of kingdom for a horse!" Yet there is

Көкшетау жылқылары
Лошади Кокшетау
Horses of Kokshetau

патшалық!" дейтін делдалшының сөздері еріксіз еске түседі. Сонау ерте кездердегі жылқы саудасы бүгінде қайта жандана бастады, тек енді ол жылқы аукционы деп аталады.

Жылқы тұқымы сипатына, экстерьеріне, денесінің тұрқына, жұмыс қабілетіне қарай жіктеледі. Олар бірнеше негізгі топтарға топтастырылған. Жұмыс қабілеті жоғары, еңбектің түрлеріне қарай іріктелген бүгінгі аумақты топқа жататын тұқымдар табиғи климаттық жағдайда әлсіздене бастағандарды жетілдіру арқылы алынған. Осы топқа мыналар кіреді:

ауыр жүк тартатын жегін аттары: владимирлік, орыстық, кеңестік, литовтық: шетелдерде – ардендік, брабансондық, першерондық, клейдесдалдық, суффолкдық, шайрлық және басқалар;

жеңіл (тұрықты) жегін аттары: орловтық және орыс желіс аттары, норфольдық және голландтық желіс аттары, американдық стандартбред;

жегін аттары: торийлік, кузнецтік, латвиялық, венгер нониусы, финдік, ольденбургтік, кладрубтық;

салт-жегін аттары – венгерлік (нордстар, фуризо, гидран), ұлыполяктық, неміс, браденбургтік, голштиндік, ганноверлік және басқа;

салт міністілер – таза қанды салт мініст ағылшын, неміс, тракенен тұқымдары, сондай-ақ полякдық, андалуздық (испандық), американдық және басқа салт міністе арналған таза қанды жылқылар.

Әртүрлі аймақтардың табиғи климатокровной породы превышает миллионы и даже десятки миллионов долларов.

Как не вспомнить шекспировское: "Коня, коня! Полцарства - за коня!". Сменяются эпохи и вкусы, но, как и в давние времена, процветает конный рынок, только название другое — аукционы лошадей.

Породы отличаются по типу, экстерьеру, размерам тела, работоспособности. Они объединяются в несколько основных групп. Большая группа современных пород, специализированных по рабочим качествам, обладающих высокой работоспособностью, была выведена при ослабленном влиянии естественных климатических условий. К этой группе относятся: тяжелоупряжные породы: владимирская, русская, советская, литовская; в зарубежных странах - арденская, брабансонская, першеронская, клейдесдальская, суффолкская, шайрская и другие; легкоупряжные (рысистые) породы: орловская и русская рысистые, норфолкская и голландская рысистые, американская стандартбредная;

упряжные породы: торийская, кузнецкая, латвийская, венгерский нониус, финская, ольденбургская, кладрубская;

верхово-упряжные породы — венгерские (нордстар, фуриозо, гидран), великопольские, немецкие, браденбургская, голштинская, ганноверская и другие;

верховые — английская чистокровная верховая, немецкая, тракененская,

horse market as at the premechanical times, but nowadays it is called horse auction sale.

Horse breeds are differed in the type, figure, body sizes, working capacity. They are united into several main groups. A big group of modern breeds specialized due to their working qualities having high efficiency was bred under slight influence of the natural environmental conditions. The following breeds belong to this group: hard-harnessed breeds: Vladimir, Russian, Soviet, Lithuanian; in foreign countries – Arden, Brabanson, Persheron, Kleidesdall, Suffolk, Shair and others; light-harnessed breeds (trotters): Orlovsk and Russian trotters, Norfolk and Holland trotters, American standard; draught breeds: Toriysk, Kuznetsk, Latvian, Hungarian Nonius, Finnic, Oldenburgish, Kladrub; saddle-harnessed breeds – Hungarian (Nordstar, Futiozo, Gidran), Wielkopol, German, Brandenburg, Goilshtin, Hanoverian and others; saddle breeds – English thoroughbred, German, Trakenen; along with the thoroughbred saddle people breed Polish saddle, Andaluz (Spanish), American saddle and others.

There are some breeds bred in different regions and under various conditions close to the natural environmental ones. These breeds also possess high working capacity but they differ with the first group in their higher suitability to the climate, relief, usage of pasture feed. They are divided into the following zone groups: steppe breeds of the saddle-harnessed type –

Ат үстіндегі ару қыз
Наездница
Jockey

маттық жағдайына орайластырыла өсіріліп шығарылған жылқы тұқымдары да бар. Жылқының бұл тұқымдарының да жұмыс қабілеті жоғары келеді, бірақ бұлардың жаңағы өзіміз айтқан үлкен топқа жататындардан бір айырмашылығы сол, олар климатқа, жер жағдайына, жайылымда ұстауға бейімделген. Олар мына аймақтық топтарға бөлінеді:далалық салт-жегін тұқымдар- дондық, қостанайлық, канадалық тағы басқалары; таулық тұқымдары: қабардалық, жаңа қырғыздық, локайлық, қарабахтық және шөл мен шөлейттерге бейім тұқымдары - ахалтекелік, арабы, қарабайырлық,иомудтық, берберлік.

Оның үстіне зоотехникалық жұмыстың деңгейі сәл ғана жоғары тәсілдерімен алынған жергілікті тұқымдарының да үлкен тобы бар. Олар негізінен жергілікті жағдайға бейімделген әрі төзімді келетін жұмыс аттары мен ет-сүттік мақсаттарда өсірілетін жылқылар, көбінің бойлары аласа келеді. Бұл тұқымдар таралу аймағына қарай солтүстікті жерсінгендері: вяттық, печорлық, приобтық, нарымдық, мезендік, полестық, якуттық, эстондық, поляктық және басқалар делінсе, далалық аймақтағылары: қазақ, башқұрт, забайкал, минусин, адай, монғол және басқа тұқымдар; тауға бейімдері - қырғыз, азербайджан, алтай, тува, тушинск, мегрель, гушуль, гафлинг және басқалары; понилер – готландтық, шетлендтік, хайландтық, исландтық,

наряду с чистокровной верховой разводят польскую верховую, андалузскую (испанскую), американскую верховую и других.

Существуют породы, выведенные в различных районах в условиях, близких к естественным климатическим условиям. Эти породы также обладают высокой работоспособностью, но отличаются от пород первой группы более высокой приспособленностью к климату, рельефу. Делятся на зональные группы: степные породы верхово-упряжного типа — донская, кустанайская, канадская и другие; горные породы верхово-вьючно-упряжного типа — кабардинская, новокиргизская, локайская, карабахская и породы южных пустынь и оазисов — ахалтекинская, арабская, карабаирская, иомудская, берберийская и другие.

Кроме того, имеется большая группа местных пород, выведенных при менее высоком уровне зоотехнической работы. Это в основном рабочие и рабоче-мясо-молочные, отличающиеся выносливостью и приспособленностью к местным условиям; большей частью имеют небольшой рост. Эти породы сгруппированы с учетом зон распространения: северные местные породы упряжного типа — вятская, печорская, приобская, нарымская, мезенская, полесская, якутская, эстонская, польский коник и другие; степные породы — казахская, башкирская, забайкальская, минусинская, адаевская,

Donsk, Kustanay, Canadian and others; mountain breeds of pack-saddle type — Kabardin, New Kirghiz, Lokay, Karabakh and the breeds of Southern deserts and oases — Akhaltekin, Arabic, Karabair, Iomud, Berberiy and others.

Besides this, there is a big group of local breeds bred under the higher level of technical works. These are mainly working and meat and milk horses distinguished for their endurance and adaptability to local conditions; they mostly have short height. These breeds are grouped according with the areas of their prevalence: northern local breeds of the saddle type — Vyatka, Pechora, Narim, Mezen, Poles, Yakut, Estonian, Polish and others; steppe breeds — Kazakh, Bashkir, Transbaikalian, Minusin, Adaev, Mongolian and others; mountain breeds — Kirghiz, Altaian, Tuvinian, Azerbaijan, Megrel, Gutsul, Gafling and others; island pony — Gothlandian, Shetland, Chailand, Icelandic, Corsican, Sardinian and Khokaido pony and others.

Owing to the worked out methods such new breeds as Budyonnov's, Tersk, Kustanay saddle breeds were bred; Russian trotter; Vladimir, soviet and Russian cart-horses; toriski, Latvian and others.

All these breeds bred for the equestrian sport and for a number of agriculture branches example the scientific decision of difficult problems concerning breedforming in horse-breeding. On the territory of Commonwealth of

корсикандық, сардиндік, хоккайдалық және басқалар болып саралана береді.

Ғалымдар жасаған әдістемелердің негізінде салт міністі буденновтық, терстік, қостанайлық, жаңа қырғыздық; орыстың желісті; ауыр салмақты жүк тартатын владимир, кеңес және орыс ауырсалмақтылары; жегінді торий және латвия жылқылары тағы басқалары өсіріліп шығарылды.

Ат спорты, сондай-ақ ауыл шаруашылығының бірқатар салалары үшін өсірілген осы тұқымдар жылқы зауыттарында тұқым жаңартуға қатысты күрделі міндеттері ғылыми тұрғыдан шешудің мысалы болып табылады. ТМД аумақтарында, оның әр тараптарында сипаты, қолданысы және экстерьері бойынша жылқының елуге тарта түрі өсіріледі. Бұл басқа елдермен салыстырғанда әлдеқайда көп. Олардың бірі – жылқы өсірушілердің көптеген буындарының тынымсыз еңбегінің нәтижесі, екіншісі – талантты мамандардың зоотехникалық ізденістерінің жемісі. Жылқы тұқымдарының қалыптасуында әлеуметтік-экономикалық жағдайдың, сыртқы ортаның әсері мол болды, сонымен қатар адамдардың табанды жұмыс істеуі өз жемісін берді деуіміз керек.

Мысалы, халықтың жартылай көшпелі дәуір, ұдайы жаугершілік және Орта Азияның шөл және жартылай шөлейтті аймақтары ахалтеке, иомуд... сияқты салт мініс жылқыларының пайда болуына жағдай жасады. Жылқының бұл тұқымдары аптаптыстыққа, ұзақ жорықтарға төзімді келеді.

монгольская, и другие; горные породы – киргизская, алтайская, тувинская, азербайджанская, тушинская, мегрельская, гуцульская, гафлингская и другие; пони островов – готландский, шетлендский, хайландский, исландский, корсиканский, сардинский, хокайдо-пони и другие.

Благодаря разработанной учеными методике, были выведены такие новые породы, как буденновская, терская, кустанайская, новокиргизская – верховые; русская рысистая; владимирский, советский и русский тяжеловозы; торийская и латвийская – упряжные и другие.

Все эти породы, выведенные для конного спорта, а также для ряда отраслей сельского хозяйства, являют собой пример научного решения сложных задач породообразования в коннозаводстве. Когда-то на территории СНГ, на разных его широтах, разводили около пятидесяти различных по типу, назначению и экстерьеру пород лошадей. Одни из них – результат труда многих поколений коневодов, другие - образцы зоотехнического искусства талантливых специалистов. Формирование пород происходило под влиянием социально-экономических условий и воздействия внешней среды, в результате упорного труда людей.

Например, полукочевой в прошлом образ жизни населения, постоянные военные походы и специфические климатические условия пустынных и полупустынных районов Средних

Independent States about fifty horse breeds are bred different in type, purpose and figure, more than in any other country. Some of them are the working result of many generations of horse-men; the others are the samples of zootechnik work of many talented specialists. Breeds forming occurred under the influence of social and economic conditions and the effects of the environment, and hard work of people.

For example, half half-nomadism, constant war campaign and specific climate conditions of desert and semi-desert regions of Middle Asia made for the ceation of a great number of saddle breeds such as Akhaltekin, Iomud... Horses of these breeds are not afraid of hot sun; they are possessing great powers of endurance during long march.

In Caucasian mountains and in Middle Asia Karabkhski, Kabardian, Lokaiski, Karabairskaya breeds were breeded. These horses, similar to mountainous goats archers, clear obstacles, without paying attention to danger, quietly walked along the sheer chine, or, as rope-walkers in circus, move along the narrow serpentine of mountainous paths at the very edge of a precipice.

In northern areas many horse breeds of the forest northern type were formed – Vyatka, Pechora, Mezen, Yakut. They are not afraid of hard frost and stand very well high summery moister.

Hard, continental climate conditions of the steppe regions with the hot dry summer and frosty winter resulted in the

Бекқайыров Серік – белгілі атбегі, «БЕКҚАЙЫР» КОНЦЕРНінің бас директоры

Беккайров Серик – известный конник, генеральный директор ТОО КОНЦЕРН «БЕККАЙЫР»

Bekkairov Serik, the famous horsebreeder, general director of the «Bekkaiyr» concern Ltd.

Кавказ бен Орта Азияның таулы аймақтарында карабах, қабарда, локай, қарабаир тұқымдары қалыптасты. Бұл жылқылар, таутекелер сияқты, таудың қия жолдарында өздерін еркін ұстайды, құламаларға мән бермейді, тік беткейлерден оңай түседі, тіпті керме арқандардың үстінде жүре алатын цирк өнерпаздарындай, құздың дәл жиегіндегі соқпақтармен қиялап тартады.

Солтүстік аймақтарда орманда жүруге жайлы жмуд, вятск, печорск, мезен, якут, нарым сияқты жылқының көптеген тұқымдары бар. Олар сақылдаған аяздан қорықпайды, жазғы ауаның дым тартып тұратынын елең қылмайды.

Ауа райы қатаң, климаттық жағдайы жиі құбылып тұратын далалық аймақтарда дон, башқұрт, қазақ, забайкал... тұқымдары қалыптасты.

Ғылыми-техникалық прогрестің дамуы Адам мен Жылқы арасындағы қарым-қатынасқа кері әсер ете алған жоқ. Жылқыны ерекше қастерлейтін әйгілі американ жазушысы Вильям Фолкнерден, механизмдер мен машиналар қаптап кеткен қазіргі жағдайда жылқының келешек тағдыры жайында не ойлайсыз деп сұрағанда, ол: "Оның шаруашылық маңызының құны қанша түсті дегенмен де, жылқы құрып кетпейді. Ол адам баласы әлі жер бетінде бар кезінде жылқы құриды деген бос сөз. Өткен өмірінде, санасында, тағдыр талайында және жеке құмарлығында жылқының орны болмаған адамдарды жер бетінде саусақпен санап шығуға болады",- деп жауап берген.

ней Азии способствовали созданию ряда верховых пород — ахалтекинской, иомудской... Лошади этих пород не боятся палящего солнца и выносливы в длительных переходах.

В горах Кавказа и Средней Азии сформировались карабахская, кабардинская, локайская, карабаирская породы. Эти лошади, подобно горным козлам архарам, легко преодолевают любые горные препятствия, не обращая внимания на опасность, спокойно спускаются с отвесных горных круч, или, словно канатоходцы в цирке, передвигаются по узкому серпантину горных троп у самого края пропасти.

В северных районах сложились многочисленные породы лошадей северного лесного типа — жмудская, вятская, печорская, мезенская, якутская, нарымская. Они не боятся трескучих морозов и хорошо переносят повышенную летнюю влажность.

Суровые, резко континентальные климатические условия степных районов с жарким засушливым летом и морозной зимой привели к образованию ряда степных пород: донской, башкирской, казахской, забайкальской...

Развитие научно-технического прогресса не повлияло на отношения между Человеком и Лошадью. Когда замечательного американского писателя и большого любителя лошадей Вильяма Фолкнера спросили, что он думает о судьбе лошади в современном мире, где так много механизмов и машин, тот ответил: "Лошадь выживет. Она будет существовать, пока существует человек, потому что можно пересчитать тех, в чьей жизни, памяти и судьбе, личных страстях лошадь не играла никакой роли".

"...И мчащиеся кони, передающие славу своих отцов и матерей, их предков, которые дали им не только свой родовой знак, но силу, выносливость и резвость".

Прежде чем начать описание

Уэльский пони

forming of a great number of steppe breeds: Bashkir, Kazakh, and Transbaikalian...

The development of scientific and technical progress has not changed the relations between Man and Horse. When the prominent American writer and big horse-lover William Folkner was asked what he thought about horse fortune in the modern world where a lot of machines and mechanisms he answered: "Horse can stand it. Let it be that its household importance is insignificant nowadays. Nevertheless, it will stand , it will not disappear until the man itself exists... Because it's possible to count those in whose life, memory and fortune, personal passions horse didn't play any role".

"...And rushing horses, handing around fame of their fathers and mothers, their ancestors, who gave them not only their ancestral emblem, but power, endurance and friskiness.

Before starting the description about

Жылқылар суатта
Лошади на водопое
Horses at the horse-pond

... Біз сәйгүлік аттар шабысынан өздерінің ата-бабаларының әлемге жайылған "тектік түрпатын" ғана емес, сонымен қатар қайратын, төзімділігін, желмен жарысатын үшқырлығын көреміз.

Осы арада жылқылардың тұқымдары туралы айтпас бұрын, бір көңіл қоярлық жайды алға тартқым келеді. Адам баласы әуел баста көргенін санасында үстап қалуға тырысқан, бірінші кезекке тамақ тауып жеуді ойлаған. Ал, өздеріңізге мәлім, ерте дүниеде адамдардың негізгі тұтынатын тағамы мамонттар, бизондар, бұғылар мен жылқылар болды. Олар Испаниядағы Ласка үңгірінің қабырғаларында бейнеленген. Кішкентай жылқылардың түтас үйірлері жайылып жүр. Аяқтары қысқа, қараторы, басы шағын, мойны жуан келген, жалдары тікірейіп түр. Ал қазір осындай жылқылар бар ма? Өйткені сол жылқылардың барлық түстастары – мамонттар, үңгір аюлары, жүндес мүйізтұмсықтар, ертедегі бұғылар жойылып кеткен.

1968 жылы Якутияның Селерикан алтын кені шахтасындағы қазба жұмыстары кезінде жылқының қалдығы шықты. Оны қазіргі якут жылқысының тұқымымен өлшеп және салыстырып көргенде, екеуінің бір-бірінен айырмашылығы жоққа тән болып шықты. Міне, мамонттың замандасы зымырандар ғасырына дейін жете алды деген осы! Осыдан 30 мың жыл бұрынғысындай шөп тауып жеу үшін түяғымен қыста қарды аршыған. Терісі мен жүнінің қалыңдығы оны аяздан қорғайды. Осы жылқының тағы бір ерекше қасиеті сол, ол табиғаттың қатаң жағдайына бейімделуіне мүмкіндік беретін қоң жинай алатындығы. Бір жазда якут жылқысының тұқымы бір қысқа еркін жетерлік 100 кг дейін салмақ қосады. Бұл жылқылар орман арасында жүреді, ал қиындық туғанда (қасқыр мазалап, жемазық тауып жеу қиындағанда) адамдардан пана іздейді. Міне, жылқы неге құрып кетпеген деген құпияның сыры осында жатыр.

Мініс аттары. Мініс аттары салыстырмалы түрде алғанда бойшаң, тұрықты келеді, аяқтары жіңішке, басы қырым етсіз шағын, терісі жұқа болады. Оларға тұрақты күтім жасауға, белгілі бір жайда үстауға тура келеді.

Таза қанды салт, немесе ағылшындық шабысты жылқы. Ол XVII-XVIII ғасырлар аралығында негізінен шығыстағы араб, варварийск, түрк, бәлкім

Шетлендский пони

Қызылордалық белгілі атбегі Кенелбек Игенбаевтың жүйрігі "Трапеза"

"Трапеза" – знаменитый скакун известного Кызылординского конника Кенелбека Игенбаева

Runner "Trapeza" of famous horsebreeder Kenelbek Igenbaev

держит. Пусть ее хозяйственное значение сейчас ничтожно. Все равно она выдержит, она не исчезнет до тех пор, пока существует сам человек... Ибо на всей земле по пальцам можно пересчитать тех, в чьей жизни и памяти, в испытаниях судьбы и личных пристрастиях лошадь вовсе не занимала бы места".

...И мчатся кони, разносят по всему миру славу своих отцов и матерей, своих предков, передавших им не только свой "родовой герб", но и силу, выносливость, резвость.

Прежде чем начать рассказ о породах лошадей, хотелось бы привести один любопытный факт. Человек всегда стремился зафиксировать увиденное, и в первую очередь то, что его интересовало. В нашем случае пищу. А едой в древности для него были мамонты, бизоны, олени и лошади. Они изображены на стене пещеры Ласка в Испании. Целый табун маленьких лошадей. Коротконогие, темно-гнедые, с небольшой головой и мощной шеей, с гривой, торчащей как щетка. А есть ли сейчас подобные лошади? Ведь все современники тех коней (мамонты, пещерные медведи, шерстистые носороги, древние олени) вымерли.

В январе 1968 года на прииске Селерикан, в Якутии, в шахте обнаружили останки ископаемой лошади. Когда ее обмерили и сравнили с ныне живущей якутской породой, то увидели, что они почти ничем не отличаются друг от друга. Современница мамонта дожила до века космических ракет! Как и тридцать три тысячи лет назад, она раскапывает (копытит) снег, добывая зимой корм. Толстая кожа и густая шерсть спасают ее от морозов. Есть у этой лошади и еще одно спасительное свойство, выработанное в борьбе с суровой природой, - умение накапливать жир. За лето кони якутской породы прибавляют в весе до ста килограммов – запас на долгую зиму.

horse breeds I would like to point to an interesting fact. Man was always striving to settle what he saw, and first of all what he was interested in, that was food. In ancient times mammothes, bisons, deer and horses serve him as food. They are depicted on the wall of the cave Laska in Spain. The whole flock of small horses is pictured there. Horses with short legs, dark-bay, with small head and strong neck, with mane upright as a brush... Are there anywhere similar horses nowadays. All those horses' contemporaries (mammothes, cave-bears, woolly rhinoceros, and ancient deer) died out.

In January of 1968 on the field Selerikan, in Yakutiya, in the mane the remains of fossil horse were discovered. When it was measured and compared with the one that lives today, it was found out that they are almost similar. The mammoth contemporary has reached the century of missiles. As thirty three thousand years ago it digs up snow looking for grass in winter. Thick skin and thick hair save it from frosts. It has also another saving device depleted in the struggle with the severe nature that is the ability to build up fat. During summer, horses of the Yakutiyan breed add in their weight up to one hundred kilos, good stock for a long winter. Such horse lives in taiga, when it is very difficult (wolves press hard they lack fodder) horses become under the protection of Man. Here is the solution why horse has managed to survive!

Saddle breeds. Saddle breeds are comparatively tall, portly, and dry-legged, with not big dry head, thin skin. The constant care, definite maintenance conditions, training system is very important to them.

Thoroughbred saddle or English steeplechaser. It was bred at the end of XVII-XVIII centuries on the basis of the brought eastern horses, mainly Arabic, Turkish, The true breed of the horses brought from the east is difficult to

ахалтеке тұқымдарын әкелудің негізінде өсіріліп шығарылған. Шығыстан алдырылған көптеген айғырлардың нақтылы қай тұқымға жататындығын айыру мүмкін емес, өйткені олардың барлығын сол кезде "арабтық" деп атаған. Әлемге әйгілі қазіргі осы жылқылардың тегі шығыс жылқыларының үш өкілінің бірінен: Дарлей Арабианнан, Годольфин Арабианнан және Бейерлей Теркадан тамыр тартады. 1764 жылы туған жирен Эклипстің, 1748 және 1758 жылы туған Мэтчем мен Хэродтың бастапқы үш ата тегі осылар. Барлық қазіргі таза қанды жылқылардың тікелей аталық тегі тікелей осылармен тамырлас. Осы тұқымның бастапқы тектерін алу өте күрделі әрі тынымсыз еңбекті қажет етті. Осы үшеуінің шығыстық тегіне дейінгі олардың шығу тегінің 3-12 ұрпаққа дейінгі тектері жан-жақты таралып отырылған. Бұл жұмыстың қаншалықты күрделі болғандығын мына деректерден де аңғаруға болады: тектік жылнамасында 33 айғыр келтірілген, олардың 11-і –түріктік, 10-ы – варварийлік, 8-і – арабтық (олардың арасында Годольфин-Арабиан да бар) және 4-еуінің қай тектен шыққандығы жазылмаған. Ал енесі жағынан елуге жуық жылқының аттары аталады, Олардың арасында бри-

Жабы тұқымының "Барбарис" атты айғыры. Салмағы – 558 кг.

"Барбарис" – жеребец породы Джабе. Вес – 558 кг.

Stallion "Barbaris" of Dzhabe breed. Weight is558 kg

тандық ("корольдік") тұқымдарды қалыптастыруда айрықша рөл атқарған мароккандық, варварийлік тұқымдар да аталады. Тұқымдарды алуда оған жарайтын жылқыларды іріктеуге айрықша маңыз берілген. Оның үстіне бұларды бәйгеде сынап көрген. 1793 жылғы тұқым қуалау кітабында осы айғырлардан тараған тікелей ұрпақтары ғана жазылған. Басқа тұқымды жылқылардың қанын әкелуге тыйым салған.

Таза қанды салт мініс аттары дене құрылысының таралғандығымен, бойшаңдығымен, жүрісінің қарымдылығымен, ерекше ағындылығымен, жақсы қарғы алатындығымен ерекшеленеді. Олар бәйгеде жүлдені қолдан бер салмайды, алайда көп жағдайда қызуқандылығы сабырлылық пен төзімділікті қажет ететін классикалық спорт түрлерінде соған кедергі келтіреді. Таза қанды салт міністі жылқы тұқымы әлемдік ат спортында

Живет эта лошадь в тайге, а когда становится особенно трудно (волки наседают или корма не хватает), идет под защиту к человеку. Вот здесь и таится разгадка, почему лошадь уцелела.

Ахалтекинская. Высота лошади в холке 159 см, длина туловища 159 см, обхват пясти 19,3 см. Лошади этой древнейшей породы внешне очень эффектны: узкотелы, сухого телосложения; голова сухая, благородная, с большими выразительными глазами, очень подвижными ноздрями; шея длинная, тонкая и гибкая. Холка высокая, спина растянутая; ноги необыкновенно сухи и достаточно длинны; шерсть короткая, хвост и грива не очень густые. Часто встречаются редкие у других пород масти: золотисто-буланая, золотисто-соловая. У ахалтекинцев очень пылкий темперамент. Некоторые лошади подпускают к себе только хозяина.

Ахалтекинцев называют чистокровными лошадьми. И это не случайно, так как на протяжении нескольких тысячелетий кочевые племена туркменов сохраняли их в чистоте (не смешивали с другими породами лошадей). Родина лошадей ахалтекинской породы – оазис Ахалтекинский в южной части Туркмении, примыкающей к пескам Каракумов.

Ахалтекинцы очень плавно несут всадников, особенно на карьере. Они энергичны, поворотливы, послушны. Обладают не только отличной резвостью, прежде всего на коротких дистанциях, но и способностью преодолевать различные препятствия. Лошади эти славятся своей выносливостью, легко переносят жаркий климат довольствуются малым количеством воды. В 1935 году ахалтекинцы хорошо проявили себя в 4300-километровом верховом переходе колхозников из Ашхабада в Москву.

Лошади туркменов издавна высоко ценились в странах Востока и Европы. В России их, как и других восточных лошадей, называли аргамаками, они считались лучшими лошадьми царских конюшен. В конце XVI века Иван Грозный в письме польскому королю Стефану Баторию писал, что он "охотник до аргамаков, до жеребцов добрых". Для аргамаков, принадлежавших русским царям, изготавливали серебряные подковы. В XVII веке при отце Петра I, царе Алексее Михайловиче, в Азию была послана специальная экспедиция для покупки жеребцов-аргамаков. Зная особую любовь московских царей к восточным лошадям, многие посольства приводили аргамаков в подарок. Сам Петр I, восстанавливая отечественное коневодство, пришедшее в упадок из-за многочисленных войн, в 1720 году приказал набрать в новый Астраханский конский завод лошадей восточных кровей.

Туркменские лошади сыграли особую роль и в коневодстве Западной Европы. Многие специалисты считают, что один из родоначальников английской чистокровной породы жеребец Дарлей Арабин был не арабской,

Жас шабандоз (Астана қаласы)
Юный участник джигитовки г. Астана
Young competitor of trick riding, Astana

determine cause at that times all of them were called Arabic. All the modern horses of this popular breed run their genealogy from one of three representatives of the eastern horses: Darley Arabian, Godolphine Arabian and Beierley Terk which became the ancestors of three male lines – of red Eklipse born in 1764, bay Matchem of 1748 and herrod of 1758. The genealogies of all the pure-bred modern horses straight go to them. Those ancestors breeding was a very difficult and hard business. All three has detailed pedigrees, according to which their origin can be traced from 3 to 12 generations, up to the horses, derived in the East. The following data speak for the complexity of a work: 33 stallions are mentioned: 11 turkish, moroccan, varvariysk and very important for the breed forming Britain ("kings"). While breeding the breeds a very careful selection of the breed candidates was held. Moreover they were examined at racers. Since 1793 only straight ancestors of these horses are registered in the herd-book. To insert the blood of other breeds is forbidden.

Thoroughbred saddle horses have dryness figure, proportional construction,

Лаборатория
Лаборатория
Laboratory

Жас шабандоз
Юный наездник
A young horserider

пайдаланылатын аралас қанды тұқымдарды алу үшін кеңінен қолданылған. Олардан алынған ұрпақтар салт міністі және жегін аттарын жақсарту үшін пайдаланылуда. Таза қанды сал міністің айғырларын ауыр жүк тасытын биелермен шағылыстыру арқылы айтуға тұрарлық салт міністі – гунтерлер алынады. Ресейде дон және таза қанды салт міністі жылқыларын шағылыстыру негізінде буденный тұқымы алынған болатын.

Ахалтеке. Жылқының биіктігі шоқтығынан бастап өлшегенде 159 см, денесінің ұзындығы 159 см, табанының аумақ орамы 19,3 см. Ертеден келе жатқан жылқының осы тұқымы сыртқы түрқына қарағанда керемет: денесі тартылып, етсізденіп тұрады, бас сүйегінде қырым ет кездеспейді, көрсең көз тойғандай, көз аясы ашық болады, танауының желбезегі дамыл таппай ауа тартады, мойны ұзын, жіңішке әрі иілгіш. Шоқтығы биік, арқасы жазықтау келеді, аяқтары түзу әрі тік үстайды, жүні қысқа, жалы мен құйрығы қалың емес. Жылқының басқа тұқымдарында сирек кездесетін сарғыш құла, сарғыш шабдар түрінде болады. Олардың кейбіреулері болмаса, өз иесінен басқаны маңайына жолатпайды.

Ахалтекелерді таза қанды жылқылар деп атайды. Бұл жайдан-жай айтыла салған сөз емес, өйткені бірнеше мыңдаған жылдар бойына көшпелі түркмен тайпалары оларды жылқылардың басқа тұқымдарымен араластырмай таза күйінде сақтап келген. Ахалтекелердің өсіп-өнген жері – Түркменстанның Қарақұммен шектесетін оңтүстік аймағындағы Ахалтеке оазисі.

Ахалтекелер салт адамды, тіпті ойлы - қырлы жерлердің өзінде, өте жайлы алып жүреді. Олар жігерлі, оралымды, тілалғыш. Жақын қашықтықтарда алдына ат түсірмейді. Түрлі кедергілерден қиналмай өтеді. Бұл аттар өзінің шыдамдылығымен ерекше, климаттың аса ыстық жағдайына төзімді, аз судың өзін қанағат тұтады. 1935 жылы колхозшылар салт мінген а ахалтекинской породы. А о происхождении знаменитого Туркмен-Атти, который в начале XIX века был производителем в верховых конных заводах Германии, можно судить по его кличке. Видимо, и формирование арабской породы не обошлось в какой-то степени без влияния туркменских лошадей.

Кочевник-туркмен обычно имел одну или двух взрослых лошадей. Держали их круглый год на длинном аркане рядом с войлочной кибиткой. От зимнего холода и летнего зноя лошадь предохраняла большая попона, прикрывающая тело от головы до хвоста.

Во время национальных и семейных праздников, которые никогда не обходились без скачек, а также во время войн традиционной была особая церемония седловки: сняв попону, хозяин смахивал с лошади каждую пылинку, надевал два тонких потничка, а затем и третий – потолще, сверху на них он клал подушку и кошмяную попону... На лошадь надевали красивое седло, на шею – разной ширины ремни с металлическими бляхами и разноцветными камнями.

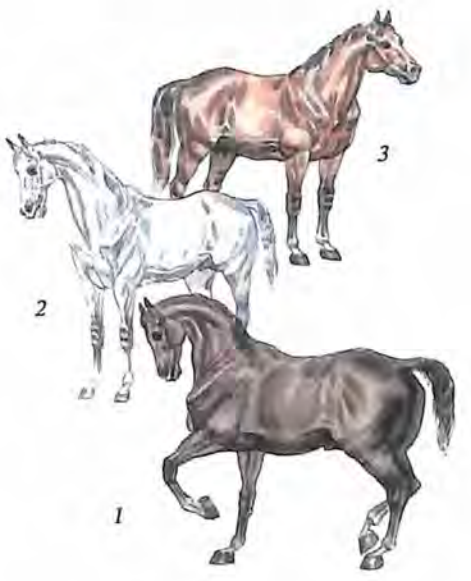
Веками складывалась система ухода, кормления и тренинга ахалтекинских лошадей. Туркмены не чистили их и не купали в воде, и все же животные имели холеный вид. Дело в том, что в жаркое время хозяин уводил лошадь в пустыню и "купал" в прокаленном солнцем чистом песке. Лошадей кормили из торб ячменем, а люцерной – из глиняных кормушек. Специальные тренеры – сеизы занимались выращиванием и тренингом ахалтекинцев. В зависимости от состояния животных сеизы добавляли им в пищу и топленое сало, и яйца, и чурек (хлеб), поили их верблюжьим молоком. Свои секреты они передавали из поколения в поколение.

Арабская. Высота лошади в холке 154 см, длина туловища 152 см, обхват пясти 19,3 см. Лошади ниже ахалтекинских, но очень гармоничного и атлетического сложения: короткое туgood height, possess wide sweeping movements, phenomenal speed, good jump. They are unconquerable at racers, but their hot temperament quite often prevents them to win in the classic kinds of sport where quietness and self-restrain are necessary. Thoroughbred saddle horse was used for breeding of almost all the half-blooded sport horses of the world. Its representatives always improve many saddle and harnessed breeds. From the stallions of the thoroughbred saddle breed and cart-horses mares wonderful saddle hunter horses are born. In Russia on the basis of the Donskaya and the pure-bred saddle horse Buddyonovskaya breed was bred.

Akhaltekinsk. The horse height is 159 cm in its withers, its body length is 159 cm, pastern is 19,3 cm. The horses of this ancient breed are very effective in their appearance: they have narrow and dry body, dry noble head with big expressive eyes and very active nostrils; their neck is long, thin and lissom. The withers are high, the back is stretched, legs are unusually dry and long enough; hair is short, tail and mane are not very thick. The Akhaltekinsks have fiery temperament. Some horses allow only their master to come nearer.

These horses are called thoroughbred horses. For long times Nomadic tribes kept them in pure form did not mix them with other horse breeds. The land of the horses of Akhaltekinskaya breed is the Akhaltekinsky oasis in the southern part of Turkmenistan siding with Kara Kum sands.

The Akhaltekinsks carry the horseman very fluently especially at full speed. They are energetic, responsive and obedient. They have not only excellent speed first of all at short distance but also they have the ability to overcome various obstacles.

1-Қазанаттың, 2-Арғымақтың және 3-Жабынің суреттері
1-Казанат, 2-Аргымак 3-Джабе
1-Kazanat, 2-Argymak and 3-Dzhabe

Белгілі алматылық атбегі Еркін Әлімқұлов. 2006 ж.
Известный алматинский конник Еркин Алимкулов. 2006 г.
Erkin Amirkulov, famous horsebreeder, 2006

ахалтекелер Ашхабадтан Мәскеуге дейінгі 4300 шақырымда еркін жүріп өтті.

Түркмендердің жылқылары ертеден бері Шығыс және Еуропа елдерінде жоғары бағаланып келеді. Ресейде, басқа да шығыс өңірдің жылқыларындай, оларды арғымақтар деп атады, олар патша атқорасындағы ең таңдаулы жылқылар саналды. XYI ғасырдың аяғында Иван Грозный өзінің Польша королі Стефан Баторийге жазған хатында "арғымақтарды, жақсы аттарды жақсы көремін" деп жазған. Орыс патшаларының арғымақтары үшін арнайы күміс тағалар әзірленген. XYII ғасырда I Петрдің әкесі патша Алексей Михайловичтің кезінде арғымақ айғырларды сатып алу үшін Азияға арнайы экспедиция

ловище, широкая грудь; очень сухие и крепкие ноги; небольшая широколобая голова, часто с вогнутым (щучьим) профилем, с большими живыми глазами и короткими подвижными ушами на высоко поставленной, изогнутой шее; умеренно высокая, длинная холка. Масти: серая, рыжая и гнедая. Добронравные, выносливые арабские лошади отличаются живым темпераментом.

Родина арабской лошади – пустыня и плоскогорья Аравийского полуострова. Жаркий и сухой климат заставил арабов за несколько тысячелетий до нашей эры использовать для передвижения верблюдов. В VII веке нашей эры, после завоевательных походов в Средней Азии, арабы занялись коневодством. Бедуины (арабы-кочевники), как и туркмены, не могли строить для своих лошадей постоянных укрытий. В суровых условиях пустыни они содержали лошадей на подножном корму, изредка подкармливая их зерном, финиками и верблюжьим молоком. Строго запрещалось скрещивать с арабскими лошадьми лошадей других пород. Поэтому арабскую лошадь считают чистокровной.

В Европе арабская порода стала известна в VIII веке, когда вторгшиеся через Испанию на территорию современной Франции арабы были разбиты и большое количество арабских лошадей досталось войскам франков. Восточных лошадей приводили в западноевропейские страны и крестоносцы в период крестовых походов.

Широкое распространение огнестрельного оружия, легко пробивающего латы рыцарей, сделало ненужными и их тяжелые доспехи, и их массивных, медлительных лошадей. Армии нуждались в легкой, быстрой коннице. И вот тогда возрос спрос на арабских лошадей. От них и от местных лошадей пытались получить потомство с новыми, необходимыми в во-

"Азия" жылқы зауытының сәйгүлігі
Скакун конезавода "Азия"
Runner of stud farm "Asia"

These horses are famous for their endurance, they can easily bear hot climate, can be satisfied with small quantity of water. In 1935 the Akhaltekinsks show their worth in the farm workers transition of 4300 kilometres from Ashkhabad to Moscow.

The horses of Turkmen at all times were worth in Eastern and Europe countries. In Russia as well as other eastern horses they were called argamaks, they were considered to be the best horses in the stables of tsar. At the end of XVI century Ivan the Terrible in his letter to the Polish King Stefan Batoriy wrote down that he was "the hunter for argamaks, for good steeds" For argamaks belonged to the Russian Tsars, the special silver horseshoes were made. In XVII century under the father of Peter the First, the tsar Aleksey Mikhailovich, the special expedition was send to Asia to buy argamaks. Taking into account great love of the Moscow Tsars to the Eastern horses many embassies presented argamaks. Peter the First himself while reconstructing domestically produced horse breeding disturbed because of numerous wars in

Жайылымдағы көшім жылқылары
Табун лошадей кушумской породы
Herd of horses of kushum breed

Бие сауу
Дойка кобылиц
Milking of the mares

жіберілген. Мәскеу патшаларының шығыс жылқыларына айрықша қызығушылығын білген көптеген елшілер сыйға арғымақтар тарту ететін болған. Көп соғыстардан кейін құлдырап кеткен отандық жылқы шаруашылығын қалпына келтіру үшін I Петр патшаның өзі 1720 жылы жаңадан құрылған Астрахан жылқы зауытына қаны шығыстық жылқылар жинастыруға бұйрық берген.

Батыс Еуропаның жылқы шаруашылығында түркмен жылқылары елеулі рөл атқарды. Көптеген мамандар, ағылшындардың таза қанды Дарлей Арабин айғырының тегі арабтық емес, ахалтекелік деп санайды. Ал Германияның салт мініс аттарын өсіретін зауыттарындағы жылқылардың арғы тегі XIX ғасырдың басындағы әйгілі Түркмен-Атти айғырынан, оны атауы да айтып тұр. Осыған қарағанда, арабы тұқымды аттардың тұқымында түркмен жылқысының қаны бар деенном деле свойствами. Много лошадей арабской породы появилось в Польше, Венгрии и других странах Европы в ходе войн с Турцией. Ценных арабских жеребцов и кобыл использовали в коневодстве Франции после разгрома Наполеоном в Египте армии мамелюков. До середины XIX столетия арабская порода была основной улучшающей породой лошадей всего мира. Представителей этой породы можно найти в родословных признанных верховых пород.

В чистокровной арабской породе различают три типа лошадей (связанных с разными линиями в породе): сиглави, кохелайн и хабдан.

Сиглави – самая красивая, можно сказать – идеальная по формам лошадь, но не очень выносливая.

Кохелайн – шире в кости, грубее по конституции, но сильнее сиглави.

Хабдан – самые высокие, самые выносливые, но не такие красивые, как сиглави и кохелайн.

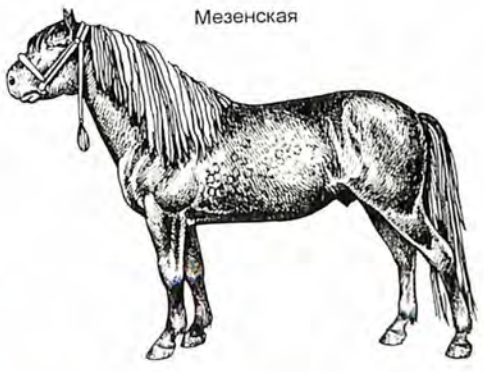
Чистокровная верховая порода. Высота лошади в холке 162 см, длина туловища 162 см, обхват пясти 20,3 см. В XIX веке заняла ведущее место как улучшающая порода лошадей, хотя сама является производной от арабской породы. От компактной, округлой формы арабской лошади она отличается удлиненностью и своеобразной квадратностью. Крупного роста с сухим телосложением, крепкими и сильными ногами. Голова сухая, с прямым профилем; шея длинная, прямая; холка высокая, длинная. Кожу

1720 gave an order the take the horses of eastern bloods into the new stud farm in Astrakhan

Turkmen horses played a special role in the horse breeding of the Western Europe as well. Many specialists consider one of the ancestors of the English thoroughbred breed the stellion Darley Arabian was not of the Arabic but of the Akhaltekinsks. About the origin of well-known Turkmen-Atti that in the beginning of the XIX century was the producer in the stud farms of Germany can be judged in accordance with its name. Apparently the formation of the Arabian breed was connected with Turkmen horses.

The Turkomen nomad usually had one or two adult horses. They were kept for the whole year round at a long lead near a felt kibitka. The horse was protected from frost and hot by its big horsecloth covered its body from head to foot.

Мезенская

Башкирская

Белгілі алматылық атбегі Ертілеу Сатыбалдиев . 2006 ж.
Известный алматинский конник Ертилеу Сатыбалдиев 2006
Ertileu Satybaldiev, famous horsebreeder, 2006

ген пайымды жоққа шығаруға болмайды.

Әдетте көшпелі түркіменнің бір немесе екі ересек жылқысы болған. Оларды жыл бойына киіз үйдің қасында ұзын арқанмен байлауда ұстаған. Қыстың суығынан және жаздың аптап ыстығынан басынан құйрығына дейін еркін жететін жабумен қорғаған.

Түркмендердің ұлттық және отбасылық мерекелерінің қайсысы болмасын ат бәйгесінсіз өтпеген. Ал соғыс уақытында атты әбзелдеудің өзіндік дәстүрі болған. Аттың иесі оның жабуын алып, үстін тазартқан, бұдан кейін екі жұқа терлік салып, үстіне қалыңдау етіп жастық пен тері жабу жапқан. Үстіне әсем ер салып, мойнына ені әртүрлі металл өмілдіріктер кигізіп, оны түрлі тастармен әдіптеген.

Ахалтеке жылқыларын күтудің, азықтандырудың, баптаудың жүйесі сан ғасырлар бойына қалыптасқан. Түркмендер оларды тазалап, суға шомылдырмаған, соған қарамастан сыртқы түрі жұтынып тұрады. Оның мәнісі сол, жаздың ыстық уақытында иесі оны шөлдегі күн қақтаған таза құмға аунатып отырады. Жылқыға арпаны дорбамен, жоңышқаны қыштан жасалған оттықтан берген. Ал арнайы жаттықтырушылар – атбегілер ахалтекелерді өсірумен және баптаумен айналысқан. Малдың күйіне қарай атбегілер олардың жеміне ерітілген май, жұмыртқа, тандыр нан қосып, түйе сүтімен сусындатқан. Олар өз құпияларын атадан балаға мирас еткен.

Арабы жылқы. Жылқының шоқтығынан өлшегендегі биіктігі 154 см, денесінің ұзындығы 152 см, табанының аумағы 19,3 см. Бұл жылқылар ахалтекеге қарағанда аласалау, бірақ ахалтеке түрықтас. Денесі шағын, алқымдылығы кең, аяқтары жіңішке детік, маңдайлығы жазық басы үлкен емес,көздері жайнап тұрады, құлақтары доғалдау біткен мойнына қара орналасқан, шоқтығы биік. Түстері сұр, жирен және торы. Көнбіс, төзімді арабы жылқылар қызу қанды келеді.

покрывают тонкие и короткие блестящие волосы. Грива и хвост не очень густые. Чистокровная верховая – самая резвая лошадь в мире: 1 километр она преодолевает за 1 минуту.

Чистокровная верховая порода была выведена в Англии (поэтому ее иногда называют английской чистокровной породой) в середине XVIII века путем скрещивания лошадей восточных пород с лучшими лошадьми Англии. История создания и развития породы хорошо известна, так как в 1793 и 1803 годах были приведены в порядок записи генеалогических сведений. Родоначальниками породы считаются три жеребца:

Байерлей-Терк, родился около 1680 года и взят у турок как военный трофей капитаном Байерлеем (поэтому в кличке имя хозяина и слово "терк" - турок);

Дарлей Арабиан, родился около 1700 года, куплен в Алеппо (Сирия) и привезен в Англию в 1710 году английским консулом Дарлеем (поэтому в кличке, кроме имени хозяина, указание на арабскую породу);

Годольфин Барб, родился в Северной Африке в 1724 году, через шесть лет был подарен султаном Туниса французскому королю Людовику XV. Специалистам он не нравился, был продан и попал в руки парижанина, который возил на нем бочку с водой. Достоверно не известно, как он был перевезен в Англию. Здесь использовался на различных работах в конюшне лорда Годольфина. Но когда выдающиеся результаты в скачках показал его сын Кэд, слава пришла и к Годольфину Барбу.

Тракененская. Высота лошади в холке 166 см, длина туловища 169 см, обхват пясти 2,7 см. Очень крупная лошадь с длинным, массивным туловищем. Голова крупная, сухая; шея мускулистая, средней длины; холка высокая; ноги сухие, часто короткие. Масти: вороная, гнедая, рыжая и караковая. Выведена в Германии в кон-

During national and family holidays which didn't manage without races the ceremony of saddling was very special; put off the horsecloth the master brush off all specks of dust, afterwards he put on two thin sweat-clothes and later the third, a thicker one, at the top he put a pillow and felt horsecloth. The horse was dressed in a beautiful saddle and belts of different length on its neck with metallic plates and stones of different colours.

Horse care, feeding and training system was formed through years. Turkomen didn't clean or bathe them in water, but still horses were always sleek. That fact is that in hot weather master led his horse to a desert and gave it a bath in the burnt send. Horses were fed from bags with oats and with Lucerne from earthenware mangers. Special trainers called seizy were engaged in the Akhaltekinsks breeding and training. Depending on horses conditions seizies added rendered fat, eggs and bread into their food, watered them with camel milk. They handed over all their secrets from one generation to the other.

Arabic. The withers height is 154 cm, body length is 152 cm, pastern is 19,3 cm. Theses horses are lower than the Akhaltekinsks but still they have very harmonious and athletic constitution: short body, wide breast; very dry and strong legs; small head with wide forehead, often with bent in profile, with big vivid eyes and short active ears and curved neck; high and long withers. The colours are grey, red and bay. Good-tempered Arabic horses possessing great powers of endurance are distinguished for vivid spirits.

The motherland of the Arabic horse is the desert and tableland of Arabian Peninsula. Hot dry climate made Arabs use camels for transportation a thousand years before Common Era. In VII century of Common Era after aggressive campaigns in the Middle Asia Arabs got used to horse breeding. Bedouins (nomadic Arabs) as well as Turkmen couldn't build constant

"Ахалтеке" - шаруа қожалығының "Кенес-Хан" - атты ахалтеке тұқымды айғыры.

"Кенес-Хан" - жеребец ахалтекинской породы крестьянского хозяйства "Ахалтеке".

Stallion "Kenes-Khan" of akhaltekin breed from "Akhalteke" farm

Арабы жылқылардың отаны – Аравия түбегіндегі шөл мен тау беткейі. Ыстық әрі қуаңшылықты ауа райы біздің дәуірімізге дейінгі мыңдаған жылдар бұрын арабтарды көшіп-қонып жүру үшін түйелерді пайдалануға мәжбүр еткен.Біздің дәуіріміздің VII ғасырында, Орта Азияны жаулап алу жорықтары кезінде, арабтар жылқы шаруашылығын меңгере бастаған. Бәдеуилер (көшпелі арабтар), түркімендер сияқты, өз жылқыларына тұрақты жаппа салмаған. Шөлдің қатаң табиғаты жағдайында олар атты жайылымда үстап, ара-арасында жем, құрма мен түйе сүтін беріп тұрған. Арабы жылқыларды басқа тұқыммен шатыстыруға қатаң тиым салынған. Сондықтан да арабы жылқылар таза қанды саналады.

Еуропада арабы жылқы тұқымдары Испания арқылы арабтар қазіргі Франция жеріне басып кіріп, бірақ оңбай жеңіліске ұшыраған, арабы жылқылардың көбі франктердің олжасына айналған VIII ғасырда мәлім болды. Шығыс жылқыларын Батыс Еуропа елдеріне крест жорықтарын жасаған кезде кресшілер де таратты.

Рыцарлардың темір сауыттарын оңай тесіп өтетін от қарулар кеңінен тарала бастаған кезде ауыр, ебедейсіз сауыттар аттардың жүрісін мандытпады. Әскерге жүріске жеңіл, үшқыр аттар қажет болды. Міне, осы кезде арабы жылқыларына деген сұраныс күшейді. Солардан және жергілікті жылқылардан әскери іске жарамды жаңа тұқым алуға тырысты. Түріктермен соғыстардың барысында Польшада, Венгрияда және басқа Еуропа елдерінде арабы тұқымының көптеген жылқылары пайда болды. Наполеон Египетте мамлюктердің әскерін күйреткеннен кейін Францияда жылқы шаруашылығында арабы айғырлар мен биелері пайдаланыла бастады. XIX ғасырдың ортасына дейін арабы тұқымы бүкіл дүниежүзінде жылқы тұқымын асылдандырудың негізі болып келді. Осы тұқымға жататындарды салт мініс аттарының тектік шежіресінен табуға болады.

Таза қанды арабы жылқыларының тұқымын (тұқымының әртүрлі негіздеріне байланысты) сиглави, кохелайн және хабдан деп үш жікке бөледі.

Сиглави - өте әдемі, түрқы жағынан мінсіз десе де болады, бірақ өте төзімді емес.

Кохелайн – ірі сүйекті, дене құрылысы түрпайылау, бірақ сиглавиге қарағанда әлді.

Хабдан – еңсегей бойлы, мейлінше төзімді, сонымен қатар сигави мен кохелайнға қарағанда көркімен көзді тарта қоймайды.

Таза қанды мініс аттары. Биіктігі шоқтығынан өлшегенде 162 см, денесінің ұзындығы 162 см, табанының аумағы 20,3 см. Өздері арабы тұқымдарынан алынғандығына қарамастан, XIX ғасырда жылқы тұқымын асылдандыруда жетекші орын алған. Денесі жинақылау, жұмырлау арабы жылқыларына қарағанда олар ұзындау, төртпақтау келеді. Түрқы ірі, денесі нығыз, аяқтары мықты әрі әлді. Бас бітімі етсіз, тік келген, мойны түзу

Мұғалжар тұқымының "Баз" атты айғыры
"Баз" – жеребец Мугалжарской породы
Stallion "Baz" of Mugalzhar breed

ном заводе Тракенен, основанном в 1732 году, первоначально как верхово-упряжная. В создании породы были использованы литовские кобылы лесного типа, а также испанские и неаполитанские в сочетании с турецкими и туркменскими жеребцами, а с 1820 года скрещивание проводилось преимущественно с чистокровными верховыми. Укрупнение тракененов, начатое полтора столетия назад, и переориентирование во второй половине XX века большей части коннозаводства на спортивный профиль привели к тому, что порода стала чисто спортивной, верховой. Сейчас она очень широко распространена и участвует во всех видах конного спорта. Современные тракенены не ниже 160—165 см в холке, мощные, прыгучие, всегда показывают хорошие результаты в выездке (здесь — один из классических видов конного спорта). Германия является настоящей Меккой спортивных пород лошадей, которых в этой стране выведено более трех десятков. Кроме тракененской — ганноверская, голштинская, ольденбургская, вестфальская, баварская верховая, мекленбургская верховая, гессенская и так далее.

Множество верховых пород лошадей разводят и на Северо-Американском континенте. В США особенно популярна американская верховая (кентуккийско-вирджинская верховая), созданная в XIX веке от чистокровной верховой, канадской и породы морган. Для лошадей этой породы характерно высокое поднимание ног на всех аллюрах. Их широко используют в парадах, праздничных представлениях, в увеселительных катаниях.

Среди отечественных спортивных пород заслуживает особого внимания воссозданная к 1898 году русская верховая, наиболее успешно зарекомендовавшая себя в выездке. Это крупные лошади темных мастей, предпочтительно вороной. Высота в холке — 163-165 см, лентовидная шея и длинный затылок, формы арабизирован-

housing for their horses. Their horses were kept under severe conditions and green fodder from time to time they were fed up with grain, date and camel milk. To crossbreed Arabic horses with other breeds was restricted. That is why The Arabic Horse is considered to be thoroughbred.

The Arabic breed became known in Europe in VIII century when the Arabs invaded via Spain into the territory of modern France were developed, the majority of Arabic horses passed to Franks. Eastern horses were brought into the west-european countries by crusaders.

Wide spread of fire-arms easily breaking through knights' amour resulted in vainness of their heavy armor, their big and slow horses. Armies needed light and fast cavalry. Then the Arabic horses were in popular. Many horses of the Arabic breed appeared in Poland, Hungary and other European countries during the wars with Turkey. Valuable Arabic stallions and

«Ахалтеке» шаруа қожалығының ахалтеке тұқымды «Моджахед» – атты айғыры
«Моджахед» – жеребец ахалтекинской породы крестьянского хозяйства «Ахалтеке»
Stallion «Modzhakhed» of akhaltekin breed from «Akhalteke» farm

"Манзун-Терана" атты айғыр
Жеребец "Манзун-Терана"
Stallion "Manzun-Terana"

әрі ұзын, шоқтығы биік, ұзыншалау. Терісін қысқа жұмсақ әрі жылтыраған жүн басқан. Жалы мен құйрығы сүйқылтымдау. Таза қанды мініс аттары - әлемдегі ағынды, шабысты ат саналады. Ол 1 шақырымды 1 минутта шауып өтеді.

Таза қанды мініс аттары шығыс жылқыларының тұқымын Англияның ең таңдаулы жылқыларымен шағылыстыру арқылы XYIII ғасырда Англияда алынған, сондықтан да оны кейде ағылшындардың таза қанды жылқысы деп те атайды. Оларды өсірудің және көбейтудің тарихы жақсы мәлім, өйткені 1793 және 1803 жылдарда тұқым қуалау мәліметтері ретке келтірілген. Олардың ата-тектері, үш айғыр деп саналады:

Байерлей-Терк 1680 жылы туған және капитан Байерлей әскери олжа ретінде қолға түсірген, сондықтан оның иесінің атымен және "терк" - түрік сөзінің қосымшасымен аталған;

Дарлей Арабиан 1700 жылы туған, Алепподан (Сириядан) сатып алынып, Англияға ағылшын консулы Дарлей 1710 жылы алып келген, атауындағы иесі мен арабы тұқымын білдіретін атау соны білдіреді;

Годольфин Барб Солтүстік Африкада 1724 жылы туған, арада алты жыл өткеннен кейін Тунис сұлтаны оны француз королі Людовик XY тарту еткен. Мамандарға ол ұнамады, ол париждік бөшкемен су таситын әйелге сатылып жіберілді. Алайда, оның Англияға қалай тап болғаны белгісіз. Мұнда ол лорд Годольфиннің атқорасында әртүрлі жұмыстарға жегілді. Бірақ одан туған еркек құлын Кэд бәйгеде алдына жылқы түсірмеуі Годольфин Барбтың атағын аспанға шығарды.

ные, движения легкие и грациозные. Русская верховая создана на основе сохранившихся помесей исчезнувшей орлово-ростопчинской породы с добавлением крови тщательно отобранных по типу и масти лошадей арабской, чистокровной верховой, тракененской и ахалтекинской пород.

Верхово-упряжные породы. Донская. Высота лошади в холке 161 см, длина туловища 165 см, обхват пясти 21 см. Крепкие животные с массивным и удлиненным туловищем; средних размеров голова; не очень длинная шея, низкая холка. Масть обычно рыжая (часто золотистая) или бурая с отметинами. Очень выносливы: могут проходить под седлом за сутки более 100 км.

Предки донской лошади жили в южнорусских степях, где по реке Дон в XVI веке расселились казаки. Им нужны были быстрые, привычные к местным условиям, очень выносливые лошади.

Порода сформировалась не сразу. В XVIII веке здесь разводили так называемую стародонскую лошадь. Сильное влияние на нее оказала степная лошадь ногайских татар. Пополнялись казачьи табуны и лошадьми других пород. Немецкий ученый XVII века Олеарий, возвращавшийся из Персии с купеческим караваном, в котором было около 1000 лошадей для Москвы, стал свидетелем такого происшествия: "...Отряд казаков наткнулся было на отправленный вперед по суше караван. Заметив, что будет значительный отпор, они хотя и не сделали враждебного нападения, но с несколькими кобылицами проскакали с великим криком мимо каравана и та-

mares were used in the horse breeding of France after the defeat of Mameluke army made by Napoleon in Egypt. Until the middle of the XIXth century the Arabic breed was the most improving horse breed in the whole world. The representatives of such breed can be found in genealogies of the acknowledged saddle-horses.

In the thoroughbred Arabic breed three types of horses are distinguished (it is connected with different lines in the breed): siglavi, kokhelain and khabdan.

Siglavi is the most beautiful, perfect in its form horse, but not very enduring.

Kokhelain is wide in bones, has coarse constitution but it is stronger than siglavi.

Khabdan is the highest, the most enduring but not as beautiful as siglavi and kokhelain.

Thoroughbred saddle horse. The height of the horse in crest is 162 cm, body is 162 cm, metacarpus circumference is 20,3 cm. In XIXth century it took the first place as an improving horse breed although it itself is derived from the Arabic one. From a tight Arabic horse of round shape it is distinguished by oblongness and distinctive squareness. It is tall with dried-up body structure, fast and strong legs, its head is withered with straight profile; neck is long and straight; withers are long as well. The skin is covered with thin and short shiny hair. The thoroughbred saddle horse is the most fastrunning horse in the world: it runs one kilometer for one minute.

Гуцульская

Thoroughbred saddle breed was raised in England (that is why sometimes it is called English thoroughbred) in the middle of the XVIIIth century in the way of cross-breeding of the eastern horses with the beast horses of England. The history of the breed forming and developing is well-known as in 1793 and 1803 the genealogical notes were put in order. The ancestors of this breed are considered to be the following three stallions:

Baierley-Tyork was born in about 1680 and taken from Turkmen as a military trophy by the captain Baierley (that's why there is the master's name and the word "tyork" that means Turk);

Darley Arabian was born in about 1700, bought in Aleppo (Syria) and brought to England in 1710 by English consul Daley (that's why besides the master's name there is pointing of Arabic breed as well);

Godolfin Barb was born in Northern

Тракенен. Биіктігі шоқтығынан өлшегенде 166 см, денесінің ұзындығы 159 см, табанының аумағы 22,7 см. Аса етжеңді денесі ірі ұзынша жылқы. Басы ірі, етсіз, мойны жуан, ұзындығы орташалау, аяқтары етсіз, бірақ қысқа. Түсі қарагер, торы, жирен, қарагер. Негізі 1732 жылы қаланған Тракенен жылқы зауытында Германияда өсірілген. Бастапқы кезде салт-жегін аттары ретінде пайдаланылған. Одан тұқым өсіруге орманды жерге бейім литвалық биелер, сондай-ақ түріктер мен түркмендер айғырларының бойында аралас қаны бар испандық және неаполитандық биелер пайдаланылған. Ал 1820 жылдан бастап таза қанды салт мініс жылқыларымен шағылыстырылған. Осыдан біржарым ғасыр бұрын басталған тракенендерді ірілендіру және XX ғасырдың екінші жартысында жылқы зауыттарында оларды қайта бейімдеу жұмыстарының нәтижесінде бұл тұқым таза спорттық, салт мініс аттары болып қалыптасты. Ол бүгінде кеңінен тараған және ат спортының барлық түрлеріне қатыстырылады. Қазіргі тракенендердің биіктігі шоқтығынан өлшегенде 160-165 см, әлді, қарғығыш, әрдайым жоғары нәтиже көрсетеді. Германия жылқылардың спорттық тұқымын өсірудің нағыз Меккесі десе де болады, өйткені бұл елде олардың 30-дан астам түрі өсірілген. Тракененнен басқа ганновер, голштин, ольденбург, вестфаль, бавар, мекленбург, гессен және басқа тұқымдары бар.

Салт мініс аттарының көптеген тұқымдары Солтүстік Америка континентінде де өсіріледі. АҚШ-та өсіресе таза қанды салт мініс аттарынан, канадалықтан және морган тұқымдарынан XIX ғасырда алынған американдық салт мініс аттары (кетуккийлік- вирджиниялық салт мініс аттары) айрықша бағалы. Осы тұқымға жататын аттар аяқтарын қандай жарыс түрлерінде болмасын биік әрі сәнді етіп көтере алады. Олар парадтарда, мерекелік шерулерде, көңіл көтеретін қызықты шараларда кеңінен пайдаланылады.

Отандық спорттық асыл тұқымды аттар арасында 1898 жылы алынған орыстың салт мініс аттары назар аударуға тұрарлық. Бұлар қара түсті, негізінен қарагер түрықты жылқылар. Биіктігі шоқтығынан өлшегенде 163-165 см, мойны таспадай иілгіш әрі желкелігі ұзын, арабы жылқыларына ұқсас, жүрісі жеңіл әрі әсем. Орыстың салт мініс аттары орловростопчиндік құрып бара жатқан тұқымдарының қоспасынан, оған түрқы мен түрі жан-жақты сұрыпталып аллынған арабы, таза қанды мініс аттарының, тракендік және ахалтекелік тұқымдардың қанын араластыру жолдарымен алынған.

Салт мініс-жегін тұқымдары. Дон жылқысы. Биіктігі шоқтығынан өлшегенде 161 см, денесінің ұзындығы 165 см, табанының аумағы 21 см. Етжеңді ұзынша денесі мығым келеді, бас өлшемі орташалау, мойны онша ұзын емес, шоқтығы аласа. Түсі әдетте жирен (көбіне алтын түстес) немесе таңбалы бурыл болады. Өте төзімді, ерін алмай бір тәулікте 100 шақырымнан артық жер өндіреді.

Мұғалжар тұқымының "Баклан" атты айғыры. Салмағы 600 кг.
"Баклан" – жеребец Мугалжарской породы. Вес 600 кг.
Stallion "Baklan"of Mugalzhar breed. Weight 600 kg

ким способом отогнали и увели нескольких аргамаков". Восточных лошадей приводили и из дальних походов, обменивали, покупали.

Кроме ногайских, персидских и карабахских лошадей в формировании донской породы приняли участие лошади чистокровной верховой породы. Первых английских жеребцов привел в Задонье тот же атаман Платов. Они были подарены ему в Англии после окончания войны с Наполеоном.

Ольденбургская порода была выведена в Германии в XVIII веке. Первоначально очень величавые упряжные каретные лошади постепенно приобрели спортивный вид — рост стал выше (высота в холке 165-175 см), появились сухость, гибкость и прыгучесть. Хотя некоторое сходство с упряжной длинной массивной лошадью все еще сохраняется. Новое поколение ольденбургов не вытеснило полностью староольденбургскую породу упряжного направления, которая попрежнему любима немцами.

Липпицианская (липиццанская. липпизанская). Типичная верхово-упряжная порода, выведенная в XVI—XVIII веках в Австрии на основе старых испанских и неаполитанских пород. Это очень эффектные лошади. Довольно высокие (до 165 см в холке), они отличаются светло-серой, почти белой мастью и легкими высокими движениями при массивном корпусе. Лошадьми этой породы комплектуется знаменитая венская Испанская школа верховой езды, которой уже 400 лет.

Легкоупряжные породы Орловская рысистая. Орловские рысаки завораживают. Это крупные (высота в холке 157-165 см, обхват груди до 190 см, обхват пясти 20-21см), красиво сложенные, гармоничные, достаточно темпераментные и добронравные лошади. У них гордая осанка, грациозные, или, как говорят конники, нарядные высокие движения, шеи так

Africa in 1724 and in six years it was presented by Tunis sultan to the French King Ludovic XV. Experts didn't like him, thus he was sold to a Parisian who used to transport a water-cart on him. Nobody knows for sure how he was conveyed to England. There he was used at different works at the stable of the Lord Godolfin. But when prominent results in races were shown by his son Kad, Godolfin Barb got good name.

Trakenenskaya. The height of the horse in crest is 166 cm, the body is 169 cm long and metacarpus circumference is 2.7 cm. Very big horses with long, massive body. The head is big and dry, the neck is brawny and of middle size, the withers – high and legs are dry and short. Colors are black, bay, red and dark bay. It was grown in Germany at Trakenen stud farm, which was based in 1732. To grow this breed Lithuanian and Spanish mares were crossed with Turkish and Turkmenian stallions, but since 1820 only thoroughbred stallions were used. In the XX century Trakenen breed became sporty horses. Now it's widely spread and takes part in horse-races. Nowadays Trakenen horses are 160-165 cm. in crest, they are powerful, they jump high and make good results while training. Germany is Mecca of sporty horses, because more than thirty

Ахалтекинец

Теміржан Мейрамбеков – белгілі атбегі, "Ахалтеке" шаруа қожалығының иесі.

Темиржан Мейрамбеков – владелец крестьянского хозяйства "Ахалтеке", известный конник.

Temirzhan Meirambekov is the owner of a farm "Akhalteke"

Дон жылқыларының арғы тегі XYI ғасырда казактар қоныстанған Дон өзенінің оңтүстік орыс жазығында өмір сүрген. Оларға ұшқыр, жергілікті жерге үйренген, өте төзімді жылқылар қажет болды.

Тұқымы бірден қалыптаса қойған жоқ. XYIII ғасырда мұнда байырғы дон жылқылары деп аталатындары өсірілген. Оған ноғай татарларының далалық жылқылары күшті әсер еткен. Казактардың жылқы үйірлері басқа тұқымды жылқылармен де толыққан. XYII ғасырдағы неміс ғалымы Олеарий Персиядан көпестер Мәскеуге 1000-нан астам жылқыны апара жатқан керуенімен қайтып келе жатып, мынандай оқиғаның куәсі болған. "Казактар отряды жазық далада алға жіберілген керуенге тап болды. Олардың өздеріне қатты қарсылық көрсететінін байқап, өздеріне жаулық пиғыл танытпаса да, бірнеше биемен керуеннің қасынан айғай-сүрең салып шауып өтіп, осындай тәсілмен бірнеше арғымақтарды бөліп әкетті" дейді. Шығыс жылқыларын алыс жорықтардан әкеліп, айырбастап немесе сатып алды.

Ноғай, парсы және карабах жылқыларынан басқа, дон тұқымын қалыптастыруға таза қанды мініс аттары да қолданылды. Алғашқы ағылшын айғырларын Задоньеге атаман Платонов әкелген. Олар оған Англияда Наполеонмен соғыс аяқталғаннан кейін сый ретінде тарту етілген.

Ольденбург тұқымы XYIII ғасырда Германияда алынған. Алғашқы кездегі күймелерге жегілетін аттар, келе-келе спорттық сипатын тапты – бойы шоқтығынан өлшегенде 165-175 упруго выгнуты, что напрашивается сравнение с лебедиными, грива и хвост пышные. Масть у орловцев преимущественно серая разных оттенков, но встречаются и вороная, гнедая или рыжая, иногда с отметинами. Один из английских путешественников XIX века, покоренный орловскими рысаками, сказал: "Это непревзойденный арабский скакун, на которого мы смотрим через увеличительное стекло".

История ее создания настолько интересна, что заслуживает более пространного рассказа. Порода получила свое название в честь графа А.Г Орлова-Чесменского, благодаря которому мы и имеем таких великолепных лошадей.

Коннозаводством граф начал заниматься в 60-х годах XVIII века в своем подмосковном имении Остров. Но в полной мере недюжинный талант Орлова как зоотехника раскрылся позднее, когда Екатерина II после дворцового переворота 1762 года пожаловала ему в Воронежской губернии земли вместе с крепостными. Тогда он и приступил к реализации своей давней задумки соединить в одной лошади красоту, сухость и грацию арабских скакунов с массивностью, мощью и рысистыми способностями западноевропейских упряжных пород: датской, голландской, норфолькской, мекленбургской и так далее. Новую породу лошадей удалось получить путем сложного воспроизводительного скрещивания.

По велению императрицы в распоряжение графа Орлова доставили лучших жеребцов и маток из дворцовых конных заводов, а также 12 трофей-

breeds have been bred there. Trakenen horses, Hanover, Holstein, Oldenburg, Westfal, Mecklenburg braught, etc.

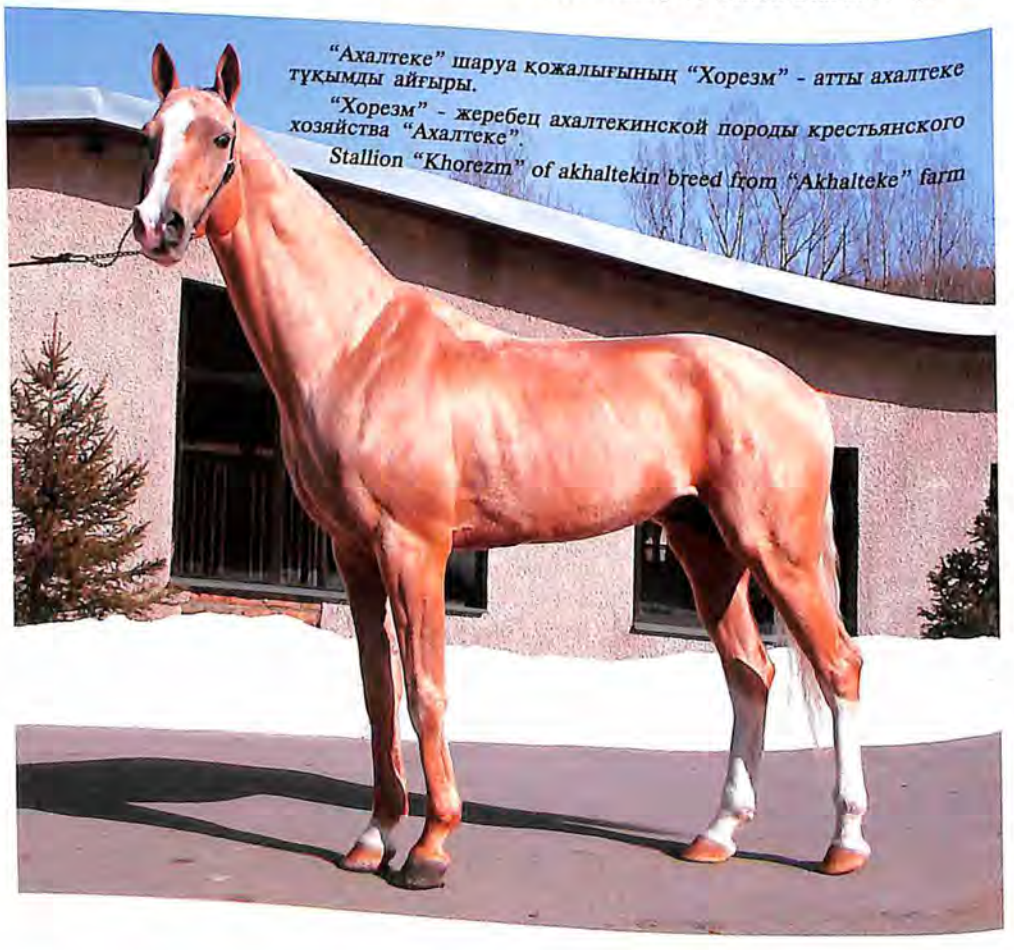
A lot of saddle breeds are bred in North America. In the USA American saddle breed (Kentucky -Virginia saddle horse) is very popular, it was bred in XIX century by thoroughbred saddle breed, Canadian and Morgan breeds. The characteristic of the horses is their moves, high rising of legs. These horses are used at different parades and celebrations.

Among native sporty breeds Russian saddle breed, which was bred in 1898, is the most successful in training. They are 163-165 sm. in crest, the back of the head is very long, the forms of the horse are arabic. The Russian saddle horse was created on the basis of Orlovo-rostropchinskaya breed by adding thoroughbred Arabic, Trakenen, Ahaltekinskaya breeds.

Saddle-braught breeds. Donskaya. The horses are 161 cm. in crest, the body is 165 cm. long and metacarpus circumference is 21 cm. They are very strong animals with massive and long body, the head is of middle size, the neck is not very long, and crest is low. They are usually of red (often golden) color or brown. The horses of this breed are very enduring: they can walk under saddle more than 100 km for 24 hours.

The ancestors of Donskaya breed lived in Southern Russian steppes, where Kazaks lived along Don River in the XVI century. They needed fast, accustomed to local environment and quite enduring horses.

This breed was not formed at once. In XVIII century so called Starodon type of

"Ахалтеке" шаруа қожалығының "Хорезм" - атты ахалтеке тұқымды айғыры.

"Хорезм" - жеребец ахалтекинской породы крестьянского хозяйства "Ахалтеке".

Stallion "Khorezm" of akhaltekin breed from "Akhalteke" farm

см жетсе, денесі үнемі таралып, икемді әрі серіппелі қалыпта тұрады. Алайда, жегін аттарына ұқсас ерекшеліктері әлі де байқалады. Ольденбург жылқыларының жаңа ұрпағы бұрыннан келе жатқан ольденбург жегін аттарын толық ығыстыра қоймаған. Немістер оларды да жоғары бағалайды.

Липпициандық /липпициандық, липпизандық/. Байырғы испандық және неаполитандық тұқымдар негізінде Австрияда XYI-XYIII ғасырларда өсірілген көдімгі салт міністегін аттарының тұқымы. Бұл өте тиімді жылқы. Бойы шоқтығынан бастап өлшегенде 165 см, ашық сүр түсті, көбіне ақшылтым болады және денесінің ірілігіне қарамастан жүрісі ширақ. Испаниядағы әйгілі Вена салт жүру мектебі осы жылқының осы тұқымымен 400 жыл бойына жасақталып келеді.

Орловтық желісті жеңіл жегін аттар тұқымы. Орловтық желіс аттары әдемі келеді. Денесі ірі, бойы 157-165 см, алқымының аумағы 190 см, табанының аумағы 20-21 см.Қызу қанды әрі тілалғыш. Мүсіні тәкаппарлау, қимылы әсем. Атбегілер айтатындай, аяқтарын серпе тастап отырады, мойыны аққулардікіндей сұлу келеді, жалы мен құйрығы күлтеленіп тұрады. Орловтық жылқылардың түсі көбіне әртүрлі теңбілдері бар сүр болады, кейде дақтары бар қара, торы немесе жирен түрлері де кездеседі. XIX ғасырдағы ағылшын саяхатшыларының бірі орловтық желіс аттарының сымбаттылығына қайран қалып, "Бұлар біз үлкейткіш шыны арқылы көріп отырған арабы сәйгүліктерінен бірде бір кем емес" десе керек.

Оны өсірудің тарихы соншалықты

ных жеребцов и 9 кобыл из Аравии и Турции - наследие славной победы в русско-турецкой войне 1774 года.

Орлов и сам не скупился на расходы. Серебристо-серого арабского жеребца Сметанку он купил в Аравии за фантастическую по тому времени сумму — 60 тысяч рублей серебром (для сравнения: годовой бюджет государственного коннозаводства в 1774 году составлял около 25 тысяч рублей, а продажа лошадей из семи государственных конных заводов России пополнила казну в тот год всего на 5609 рублей). В сопровождении конвоя, с охранной грамотой турецкого правительства Сметанку доставили в Россию через Турцию, Венгрию и Польшу. Неблизкий путь, был очень долог - около двух лет. В Остров жеребец прибыл в 1776 году.

Сметанка был исключительно красив. Нарядной серой масти, крупный, длинных линий (у него оказалось девятнадцать ребер вместо обычных для лошади восемнадцати), он превосходно двигался на всех аллюрах, в том числе и на рыси. Однако в России красавец жеребец прожил недолго, меньше года: то ли климат ему не подошел, то ли корма, то ли роковым оказался ушиб головы о каменный выступ колодца.

Арабский скакун Сметанка оставил после себя пять жеребят. Один из них, Полкан, оказался самым ценным для создания рысистой породы. От него в 1784 году был получен жеребец серой масти Барс.

По движениям, типу и росту Барс I соответствовал эталону лошадей, задуманному Орловым: чтобы годны

horses was bred there. Steppe type of Nogay tartars' horses influenced the breeding of this type of horses. Kazaks' herds of horses were increased with horses of different breeds. German scientist Olearіy was going back from Persia with a merchant caravan which numbered about 1000 horses for Moscow and was an eye-witness of this: "... Kazaks followed the caravan. When they understood that those people were able to fight with them, though they did not make an attack they just stole several argamacs. The horses from Eastern countries were brought from far campaigns as well, they were exchanged and brought.

Except Nogay, Persian and Karabah horses to form Donskaya thoroughbred saddle horses were used. The first English stallions were brought to Zadonye by ataman Platov. It was a present when he was in England when the war with Napoleon was finished.

Oldenburg breed was bred in Germany in the XVIIIth century. At first tall draught cab type horses became more sporty, their height became taller (165-175 cm. in crest), they became dry and flexible. Though some similarity to a draught long massive home still remained the new generosity of Oldenburg type didn't displace Old Oldenburg type, which is loved by most people in Germany.

Lipitsianskaya (Lippizanskaya). It's a typical saddle draught horse which was bred in XIV – XVIII c. In Austria on the basis of Old Spanish and New Neapolitan breeds. They are very effective in appearance, tall (165 cm. in crest). They are grey, almost white in color and they

"Ахалтеке" шаруа қожалығының "Арзгир" және "Айлазат" атты айғырлары

"Арзгир"и "Айлазат" жеребцы ахалтекинской породы крестьянского хозяйства "Ахалтеке"

Stallions "Arzgir", "Ailazat" of akhaltekin breed of the farm "Akhalteke".

Қайрат Тұрлыханов және оның атақты сәйгүлігі "Темірқанов"

Кайрат Турлыханов и его знаменитый чистокровный жеребец "Темирканов"

Kairat Turlykhanov and his famous thoroughbred stallion "Temirkhanov"

қызықты болғандықтан, ол жайында жан-жақты тоқтала кеткеннің артықтығы жоқ. Бұл тұқым граф А. Г. Орлов-Чесменскийдің құрметіне аталған, оның күш салуының арқасында біз бүгінде осындай әсем аттарға ие болып келеміз.

Граф өзінің Мәскеу түбіндегі Остров имениесінде XYIII ғасырдың 60-шы жылдарында жылқы өсірумен айналыса бастаған. Бірақ Орловтың зоотехник ретіндегі ғажайып таланты кейіннен, II Екатеринаның 1762 жылғы сарай төңкерісінен кейін, оған басыбайлы шаруалармен бірге Воронеж губерниясынан жер кесіп беруінен бастап көріне бастаған. Сол кезде ол арабы сәйгүліктерінің әсемдігін, таралып тұрысын және мәнерін бойында батысеуропалық (даттық, голландтық, норфольдық, мекленбургтік және басқа) жегін аттарының кербездігі, әлділігі мен желістілігі бар қасиеттерді бір жылқының бойына жинақтасам деген арманын жүзеге асыруға кіріседі. Жылқының жаңа тұқымы шағылыстырудың күрделі әдістерін қолданудың нәтижесінде көп ізденіспен алынған.

Патшайымның әмірімен граф Орловтың иелігіне патша сарайындағы жылқы зауыттарындағы ең таңдаулы айғырлар мен биелер жеткізіліп тұрған. Сондай-ақ Аравия мен 1774 жылғы орыс-түрік соғысында олжаға түскен 12 айғыр мен 9 бие жеткізілген.

Орловтың өзі де шығын шығарудан қашпаған. Бозғылт сүр Сметанка арабы айғырын ол сол кезде өлшеусіз ақша болып есептелетін 60 мың күміс

были в подводу и под воеводу. Несколько лет граф сам разъезжал на Барсе по Москве, испытывая его беговые качества. Когда жеребцу исполнилось семь лет, его отправили в конный завод в село Хреновое Воронежской губернии. За 17 лет от Барса получили большое потомство, которое унаследовало его лучшие качества. Барс I был признан родоначальником орловской рысистой породы.

move very lightly. Spanish well-known riding school in Vena uses this type of horses. This school is known for 400 years.

Lightly - draught breed. Orlovskiy throtter. Orlov racers are amazing. They are massive (157-165 cm. in crest, chest circumference is 190 cm., metacarpus circumference is 20-21 sm.). They are very beautiful, harmonious, rather temperamental, and kind-hearted.

They have proud setting, they are graceful, many people compare their necks with the necks of swans, and their manes and tales are luxuriant. They are of grey color of different tints, but sometimes you can meet black, bay and red. One of the English travelers of the XIX century said "...it's a magnificent Arabic racer at whom we look through a magnifying glass".

The story of breeding this horse is very interesting. The breed got its name after count A.G. Orlov-Cheminsky owing to whom we have such wonderful horses.

In the 60s of the XVIII century at his estate Ostrov near Moscow the count began to breed horses. But his talent became more evident later when Catherine II in 1762 presented some territory with peasants in Voronezhskaya Province. At that time he began to realize his idea of creating a horse which would be beautiful, dry, graceful like Arabic horses and massive and powerful like western European breeds: Dutch, Holland, Norfolk, Meklenburg and etc. It was a very difficult process to breed a new type of horse by cross-breeding.

The empress ordered to give count Orlov all the best stallions and mares and also 12 trophy stallions and 9 mares from Arabia and Turkey (the heritage of victory in Russian – Turkish war of 1774).

Orlov himself spent a lot of money for the horses as well. He bought an Arabic racer Smetanka for the fantastic sum of money – 60000 silver rubles (for comparison – State budget of stud farms was 25000 rubles per year in 1774, and

"Тима" атты жылқы. Астана қаласы 2006 ж.

Лошадь по кличке "Тима". г. Астана 2006 г.

Horse named "Tima". Astana 2006

"Бек" ат зауытының жылқылары
Лошади конезавода "Бек"
Horses of "Bek" stud farm

рубльге Аравиядан сатып алған. (Салыстырмалы түрде айтатын болсақ, 1774 жылғы жылқы зауытына жылдық бюджет шамамен 25 мың рубль құрайтын. Ал Ресейдің мемлекеттік жеті жылқы зауыты қазынаны сол жылы бар болғаны 5609 рубльге ғана толтырған). Арнайы конвоймен, түрік үкіметінің сақтық грамотасымен Сметанка Түркия, Венгрия және Польша аркылы Ресейге жеткізілген. Осы алыс

Для улучшения хода, выработки резвости среди рысаков всегда проводили соревнования, или испытания, как говорят конники. Состязались вначале поодиночке, с "поддужными" лошадьми под всадниками (поддужная скакала рядом с дугой рысака, чтобы побуждать его азартнее бежать, — своим присутствием она вносила дух состязательности). Впоследствии появились ипподромы со специальны-

"Лорд" атты жылқы. Астана қаласы 2006 ж.
Лошадь по кличке "Лорд". г. Астана 2006 г.
Horse named "Lord". Astana 2006

selling the horses added the sum of 5609 rubles. Accompanied by escort under the guarding of Turkish government Smetanka got to Russia in 2 years via Turkey, Poland and Hungary. Nor short way continued for about two years. To Ostrov the stallion was brought in 1776.

Smetanka was exceptionally amazing. He was of wonderful gray color; he had a long massive body (he had 19 ribs instead of usual 18 for horses), he was running luxuriously at full speed as well as at a trot. Unfortunately in Russia the beautiful stallion lived not long, less than a year: may be the climate didn't suit him, may be the forage or the bruise of the head (stone well).

Arabic racer Smetanka left 5 stallions. One of them Polkan was the most suitable and precious for breeding the trotters. In 1784 with his help a stallion of gray color Bars was born.

By his type, height moves Bars I fit with the horse standard planned by Orlov. For several years Orlov rode Bars in Moscow, but when a stallion became 7 years old he was sent to a stud farm to Hrenovoye village in Voronezhskaya Province. For 17 years Bars left large posterity with his best qualities. Bars I was the forefather of Orlov throtters.

There were always competitions among trotters for the running improving and speed development. At the beginning they competed one by one, with "helping" horses with horsemen (they were running near shaft bow of a trotter in order to

Шәбандоз. XIX ғ.
Наездник. XIX в
Horseman

жолды жүріп өтуге екі жылға жуық уақыт кеткен. Островқа айғыр 1776 жылы келіп жетті.

Сметанка өте сұлу еді. Түрпаты әсем, ірі, ұзынша, әдеттегі жылқылардікіндей емес, оның он тоғыз қабырғасы болған. Ол барлық жаттығуларды, әсіресе желісті жақсы орындайтын. Алайда, ауа райы, болмаса жем жақпады ма, әлде құдықтың тас ернеуіне басын қатты соғып алғанынан болды ма, Сметанка Ресейде бір жылға жетпей өлді.

Арабы тұқымды Сметанкадан бес құлын алынды. Олардың бірі – Полкан желісті аттар өсіруде ең құнды болып шықты. Одан 1784 жылы сүр түсті Барс айғыры дүниеге келді.

Өзінің жүрісі, тұрқы мен бойы жағынан Барс I Орловтың ойлаған ойынан шықты. Графтың өзі оның желісін байқастап көру үшін бірнеше рет Барспен Мәскеу көшелерін аралады. Айғыр жеті жасқа толғанда оны Воронеж губерниясындағы Хреновое селосындағы жылқы зауытына жөнелтіп жіберді. 17 жылда Барстан оның барлық қасиеттерін бойына жинақтаған көптеген үрпақ алынды. Барс I орловтық желіс аттарының бастапқы ататегі болып қалды.

Желіс аттарының жүрісін жақсарту, ширақтығын жетілдіру үшін, атбегілер айтатындай, әрдайым жарыс ұйымдастырылған. Бастапқыда басқа бір топ желісті аттармен жеке-дара бәйгеге қостырылған. Бұл оның шабысын қаншалықты көрсете алатындығын сынау үшін қолданылған тәсіл еді. Кейіннен қатарластырыла төселген қосарлы жолдардан тұратын арнайы ипподром пайда болғаннан соң, бір мезгілде екі-үш ат егестірілген. Бұдан кейін олардың саны көбейтіліп, енді аттар эллипс шеңбері бойымен жарыс жолдарына шығарылды.

Жылқы көп уақыт бойына негізгі мініс құралы болып келді. XX ғасырдың басында Мәскеуде 200 мыңнан артық көшірлер болған! Сондықтан орловтық тұқымның желіс аттары көбіне жұмыс күшіне және кісі тасымалдауға, әрі шеткері аймақтардағы шаруа аттарын жақсартуға пайдаланылған. Бәйгеге тек олардың санаулы бөлігі ғана қатыстырылған.

Осыған қарамастан, бәйге кеңінен өрістетілді, әрі желісі жақсы, алғыр әрі әсем орловтық аттар күймелі жарыстар өткізілетін ипподромдардан жиі көрінді. Мәскеудегі мәртебелі Император жүлдесінде 10 жасында алдына ат түсірмеген орловтық Свет сондай болатын. Үш ат жегілетін шанада шеткі негізгі орталық атынан "жетілу ми дорожками в виде параллельных прямых, по которым одновременно бежали уже две-три лошади. Позднее в заезде стало участвовать еще большее количество лошадей и бежали они по эллипсовидному кругу.

Лошади долго оставались единственным средством передвижения. В Москве в начале XX века было более 200 тысяч извозчиков! Поэтому лошадей орловской породы преимущественно использовали в качестве рабочих и разъездных, да еще для улучшения крестьянских лошадок в глубинке. В бегах же участвовала лишь их малая часть.

Тем не менее бега становились вес популярнее, и хорошие рысаки, резвые и красивые орловцы, нередко попадали на ипподромы из экипажей. Таким был орловец Свет, выигравший в возрасте 10 лет престижный Императорский приз в Москве. Можно вспомнить и орловского рысака Пройду, который начинал "карьеру" коренником в тройке. На ипподроме он выиграл 7 из 12 заездов, в которых участвовал, и принес своему владельцу большие по тем временам деньги — почти 6 тысяч рублей.

Вокруг выдающихся рысаков всегда бурлили страсти. Орловец Крепыш, названный в начале XX века "лошадью столетия", был долго непревзойденным в резвости. И его неожиданный проигрыш заморскому гостю Дженераль Эйчу в Интернациональном призе переживали как национальную трагедию. Орловские рысаки вдохновляли на творчество многих писателей Л.Н. Толстого, А.И. Куприна и других.

Американская рысистая порода. Ее называют еще стандартбредной, после того как с 1879 года в племенные книги стали заносить только лошадей с определенным стандартом

"Гром" атты айғыр
Жеребец – "Гром"
Stallion "Grom"

male him run with hot-temper – they added emulative spirit by presence). Later there appeared race tracks with special parallel tracks where two-three horses were running simultaneously. Later in the lap even more horses began to take part and they were running along ellipsoidal circle.

For a long time horses were the only vehicle. In the beginning of XX century in Moscow there were more than 200 000 cabmen. Thus the horses of Orlov breed were principally used as hard-working and traveling and also for the improving of peasant horses in remote places. As for races only few of them took part in it.

Nevertheless races became more popular and Orlov breed got to hippodromes. Svet was a horse of this kind, when he was 10 years old he got a prestige emperor prize in Moscow. Also we can mention Orlov racer Proida, he won 7 of 12 races and his master got a lot of money for that – about 6000 rubles.

Prominent trotters were always talked about. Orlov's Krepysh, called in the XX century "a horse of the century", was for a long time unsurpassed in speed. And his

"Тотенхем" атты таза қанды айғыр
"Тотенхем" - жеребец чистокровной верховой породы
Stallion "Totenkhem" of thoroughbred saddle breed

"Рахат" ат зауытының таза қанды айғыры
Жеребец чистокровной верховой породы конезавода "Рахат"
Stallion of throughbred saddle breed of "Rakhat" stud farm

баспалдағын" бастаған орловтық Пройду желісті атын да еске түсіре кетсек артық емес. Ол ипподромдағы 7 және 12 айналымдық жарыста озып келіп, өз иесіне сол кездегі көп ақша — шамамен 6 мың рубль сыйлық әперді.

Әйгілі желіс аттарына қай кезде де сұраныс басым. XX ғасырдың басында "ғасыр жылқысы" атанған орловтық Крепыш алғырлығы жағынан көпке дейін алдына жылқы салмай өтті. Оның Интернациональдық жүлдеде шетелдік мейман саналатын

резвости: рысакам нужно пробежать милю (1609 м) не менее чем за 2 мин 30 с, а иноходцам — за 2 мин 25 с. Американские рысаки имеют по преимуществу гнедую масть. Исключительная резвость "американцев" объясняется тем, что корни этой породы восходят к чистокровным верховым жеребцам. При выведении породы использовались также норфолькские рысаки, канадские иноходцы, лошади арабские, варварийские и породы морган. Считается, что все современные американские рысаки име-

unexpected failure to the guest General Ache in the international prize was taken hard. Orlov racers were mentioned in the works of such writers as L.N. Tolstoy, A. I. Kuprin etc.

American throtters. It is also called Standardbred, after 1879 when in the pedigree books were only horses with special fast standard: trotters had to run a mile for 2 min. 30 sec., and amblers for 2 min. 25 sec. Primarily American trotters are of bay color. Excellent speed of American horses says for that fact that

"Бек" ат зауытының жылқылары
Лошади конезавода "Бек"
Horses of "Bek" stud farm

Ақтөбенің "Ақтолқын" атты жүйрігі
Актюбинский скакун по кличке "Актолкын"
Aktobe runner named "Aktolkyn"

Дженераль Эйчтен кездейсоқ ұтылып қалуы ұлттық қасірет ретінде бағаланды. Орловтық желіс аттары Л. Н. Толстойдың, А. И. Куприннің және басқалардың шығармаларының негізгі өзегіне айналды.

Американдық желісті тұқым. Оны 1879 жылы белгілі бір шабысты стандарттары бар жылқыларды ғана асыл тұқымды жылқылар кітабына жазып отыру қалыптасқандықтан стандартбредті деп те атайды. Бұл желісті аттар кемінде 2 мин 30 сек аралығында 1 миль, ал жорғалар –2 мин 25 сек аралығында осындай қашықтықты шауып өтуі тиіс. Американдық желісті жылқылар негізінен торы болып келеді. "Американдықтардың" айрықша алымдылығы сол, бұл тұқымның түпкі негізі таза қанды салт мініс айғырлардан таралғандығында. Осы тұқымды алуға сондай-ақ норфольктік желісті, канадалық жорға, арабы, варварий және морган тұқымының айғырлары пайдаланылды. Қазіргі американдық желісті аттардың бастапқы ата тегі деп торы Гамблетониан Х (Гамблетониан Рисдик) саналады. Гамблетониан өте асаулығымен ерекшеленген әйгілі сүр Мессенджер Абдаллының немересінен 1849 жылы туған. Тіпті 28 жасында да ол жегілген арбаны қиратқан, сондықтан да оны иесі қуып жіберуге мәжбүр болды. Әйгілі ат теңіз жағасында аштан өлді. Гамблетонианның енесінің тарихы да аянышты: бас асаулығынан жолды ажырата алмай өзін-өзі кемтар еткен ол Нью-Йорктегі қасапшы Чарльз Кенттің атқорасында тұрған.

ют одного прародителя — гнедого Гамблетониана Х (Гамблетониана Рисдика). Гамблетониан родился в 1849 году от внука знаменитого серого Мессенджера Абдаллы I, который отличался крайней строптивостью. Даже в возрасте 28 лет он разбивал повозки, так что хозяин однажды выгнал его, и конь пал от голода на берегу моря. История матери Гамблетониана не менее впечатляюща: увечная кобыла, покалечившая сама себя при подхвате "на унос", то есть когда мчалась, не разбирая дороги, стояла на конюшне мясника Чарльза Кента в Нью-Йорке. Там ее однажды увидел фермер Йонас Сили и узнал, что она — дочь однонадлежавшей его отцу. Под влиянием нахлынувших воспоминаний фермер купил кобылу сомнительных достоинств. Однако работать калека не могла, зато принесла жеребчика от Абдаллы I. Малыш приглянулся работнику фермера Биллу Рисдику, который уговорил хозяина продать ему кобылу с приплодом всего за 125 долларов в кредит. Выросший Гамблетониан никогда не принимал участия в бегах, но подарил Америке за 21 год 1321 отличного жеребенка! За два с лишним десятка лет жеребец обогатил своего владельца, почти на полмиллиона долларов. Сегодня его именем назван главный приз (приз в ипподромном деле — не только награда победителя, но и отдельный заезд, скачка) для рысаков в Америке — дерби, разыгрываемое более ста лет под-

background of this breed goes back to thoroughbred saddle-horses. While breeding these horses Norfolk trotters, Canadian amblers, Arabic horses, Morgan breeds were used as well. Gambletonian X (Gambletonian Risdik) is considered to be a stud horse stallion of modern American trotters. Gambletonian was born in 1849. He was a grandson of Messenger Abdalla I, which was very refractory. Even at the age of 28 broke cabs so his master banished him outand the horse died with hunger at the seashore. The history of Gambletonian's mother is very impressive too. A maimad mare was standing in the stable of butcher Charles Kent in New York. Once a farmer Jonas Sily saw her and recognized that she was a daughter on one-eyed mare One-Eye, which belonged to his father. He bought that mare, but the maimed mare was not able

"Парадный" атты мұғалжар тұқымды айғыр
"Парадный" - гнедой жеребец мугалжарской породы

"Рахат" ат зауытының таза қанды айғыры

Жеребец чистокровной верховой породы конезавода "Рахат"

Stallion of throughbred saddle breed of "Rakhat" stud farm

Оны бірде фермер Йонас Сили байқап қалып бір кездері әкесінің қолында болған Уан-Эйдің ұрғашы құлыны екенін біліп, қасиетінің қандай екендігін білмесе де, аяныш сезімімен ол осы биені сатып алады. Алайда, жарымжан бие жұмысқа жарамағанымен, Абдалы I құлынын өмірге әкелді. Кішкене құлын фермердің қызметкері Билл Рисдикке қаты ұнағандығы сондай, ол иесін осы құлынды енесімен бірге бар болғаны несиеге 125 долларға сатуға көндірді. Есейген Гамбле-тониан ат жарыстарына ешқашан да қатысқан емес, бірақ 21 жыл ғұмырында Америкаға 1321 өте асыл тұқымды құлын сыйлады. Жиырма жылдан астам уақыт ішінде бұл айғыр өз қожасын шамамен жарты миллион долларға жуық қаржы түсіріп байытты. Бүгінде жүз жылдан астам уақыттан бері өткізіліп келе жатқан дерби – Америка желісті аттарына арналған жарыс түрінің басты жүлдесі (

Французский рысак

ряд. Результаты, которые показывают американские рысаки и иноходцы,- феноменальны. Им принадлежат все мировые рекорды на короткие дистанции. Так, в 1994 году четырехлетний рысак Пайн Чип пробежал одну милю за 1 мин 51 с, а среди иноходцев абсолютным рекордистом на дистанции в одну милю стал в 1993 году Камбест — 1 мин 46,2 с.

Французские рысаки. Французские рысаки преимущественно гнедой, рыжей, реже вороной или караковой масти (черная окраска волос туловища, головы и ног с коричневыми подпалинами на морде, в паху и т. д.). Они очень крупные (средняя высота в холке 165 см), широкотелые, мощные, но позднеспелые, поэтому их начинают испытывать в возрасте 4-5 лет, тогда как американские и орловские рысаки в этом возрасте в большинстве своем уже сходят с беговой дорожки.

Эта порода создавалась в XIX—XX веках в провинции Нормандия путем скрещивания местных грубоватых массивных лошадей с арабской, а затем чистокровной верховой и норфолькской породами. Были использованы также орловские и американские рысаки. Полученная промежуточная порода, англо-нормандская, нашла широкое применение в сельском хозяйстве и кавалерии. Кроме того, на этих лошадях с 1836 года проводили состязания рысью под седлом. Подготовка к соревнованиям вырабатывала в отбираемых на племя особях наряду с резвостью выносливость — ведь дис-

to work, but gave a birth to a stallion from Abdalla I. A worker of the farm Bill Risdick liked the colt and bought the mare with the colt for 125 dollars in credit. Gambletonian never took part in races but he was a stud stallion of 1321 colts for 21 years. For these years the master of the stallion got 500 thousand dollar with the help of Gambletonian. Nowadays the main prize in America – derby is named after him. The results of American throtters are phenomenal. They have all the world records for short distances. In 1994 four-year-old throtter Pine Chip run a mile for 1 min. 51 sec., and among amblers the absolute winner for short distances in 1993 (1 mile) was Kambest – 1 min. 46,2 sec.

French trotters. Mainly French trotters are of bay, red, black and dark bay (black colored hair of the body, head and legs are with brown spots on the muzzle and etc.). They are very big (middle height in crest is 165 sm.), massive, but they begin to take part in races at age of 4-5, when American and Orlov throtters at this age are not suitable for races.

This breed was grown in XIX-XX c. In Norman Province by interbreeding of local massive horses with Arabic and then thoroughbred saddle and Norfolk breeds. Also Orlov and American throtters were used. Anglo-Norman breed was widely used in agriculture and cavalry. Apart from that, these horses since 1836 took part in the competitions at a trot. The trainings to the competition formed endurance

ипподром ісіндегі жүлде – тек жеңімпаз үшін ғана емес, сонымен қатар жекелей, бәйге жарыстары үшін де берілген) оның есімімен аталған. Американдық желісті және жорға аттардың көрсеткіштік нәтижелері таңдай қақтырады. Қысқа қашықтықтардағы барлық әлемдік рекордттар осыларға тиесілі. 1994 жылы төрт жасар желісті Пайн Чип 1 миль қашықтықты бар болғаны 1 мин 51 сек шауып өтсе, ал жорғалар арасында 1993 жылы Камбест 1 миль қашықтықта 1 мин 46,2 сек уақыт көрсетіп, абсолютті рекордшы атанды.

Француз желісті аттары. Француз желісті аттары көбіне торы, жирен, ара-тұра қара немесе қарагер болып келеді. Олар өте ірі (бойының орташа биіктігі шоқтығынан өлшегенде 165 см), жұмыр денелі, әлді, бірақ жетілуі баяу, сондықтан оларды 4-5 жастан бастап қана сынай бастайды. Ал американдық және орловтық желісті аттар бұл жастарында жарыс жолынан шығып қалады.

Бұл тұқым жергілікті етжеңді биелерді арабы айғырларымен, бұдан кейін таза қанды мініс және норфольк тұқымдарымен шағылыстыру арқылы Нормандия провинциясында XIX-XX ғасырларда алынған. Сонымен қатар орловтық және американдық желісті жылқылар да пайдаланылған. Ағылшын-американдық будандығы бар бұл жылқылар ауыл шаруашылығында және атты әскерде кеңінен қолданылған. Оның үстіне, бұл аттармен 1836 жылы ер салынған желісті бәйге де өткізілген. Осы жарыстарға арынды, төзімді деген ең жақсылары сұрыпталған, өйткені жарыс жолының қашықтығы аз емес – 1-6 шақырым. Жақсы қасиеттері тектік тұрғысынан жетілдірілген. Тіпті бойында американдық желісті аттар тұқымының қаны бар бұл жылқылардың үшқыр болғандығы сондай, тіпті олар бәйгеде "американдықтарды" басып озатын қалып танытып келеді.

Францияда жарыстар негізінен орта және алыс қашықтықтарға өткізіледі, оның үстіне үштен бірінен астамы шабандозының салмағы 60-тан 85 кг дейінгі салмақпен шабысқа арналады. Ал шабандоздың соңғы 85 кг салмағы ат спорты үшін өте тиімсіз. Сондықтан да француздық желісті аттар спринтерлік емес, керісінше стайердік қабілеттерімен ерекшеленеді және ұзын қашықтықтарда осылар әлемдік рекордтты жаңартып келеді. Бұл елдегі желісті жылқылардың саны 60 мыңнан асып түседі (олардың 14 мыңы машықтандыруда, ал 17 мыңы асыл тұқымды бие мен 650-і – айғырлар). Жыл сайын 11 мыңнан астам құлын алынады.

Орыстың желісті тұқымы. Жер бетіндегі төрт негізгі желісті жылқы тұқымының ең жасы, орловтық және американдық тұқымдарды будандастыру арқылы алынған. Орыс желісті жылқылары, американдықтар сияқты, көбіне торы болып келеді. Ара-тұра қара және жирендері кездеседі, ал сұрлары – жоққа тән.

танция устанавливалась не малая – 1-6 км. Полезные качества закреплялись генетически. Даже небольшая примесь крови американских рысаков сделала лошадей этой породы такими резвыми, что они стали опасными соперниками "американцам".

Призы во Франции разыгрываются в основном на средние и длинные дистанции, причем более трети из них приходится на заезды рысью под седлом при весе всадников от 60 до 85 кг (последний довольно внушителен для конного спорта). Поэтому французские рысаки отличаются не спринтерскими, а стайерскими способностями и мировые рекорды на длинные дистанции в основном устанавливают они. Количество рысаков в этой стране превышает 60 тысяч (из них 14 тысяч находятся в тренинге, а 17 тысяч племенных кобыл и 650 жеребцов-производителей – в воспроизводстве). Ежегодно рождается свыше 11 тысяч жеребят.

Русская рысистая порода. Самая молодая из четырех основных рысистых пород на земле, продукт метизации (скрещивания) орловского и американского рысаков. Русские рысаки, как и американские, преимущественно гнедой масти. Реже встречаются вороные и рыжие, а серые – совсем редко.

Необходимость создания этой породы диктовало время. В Европе, а затем и в России со второй половины

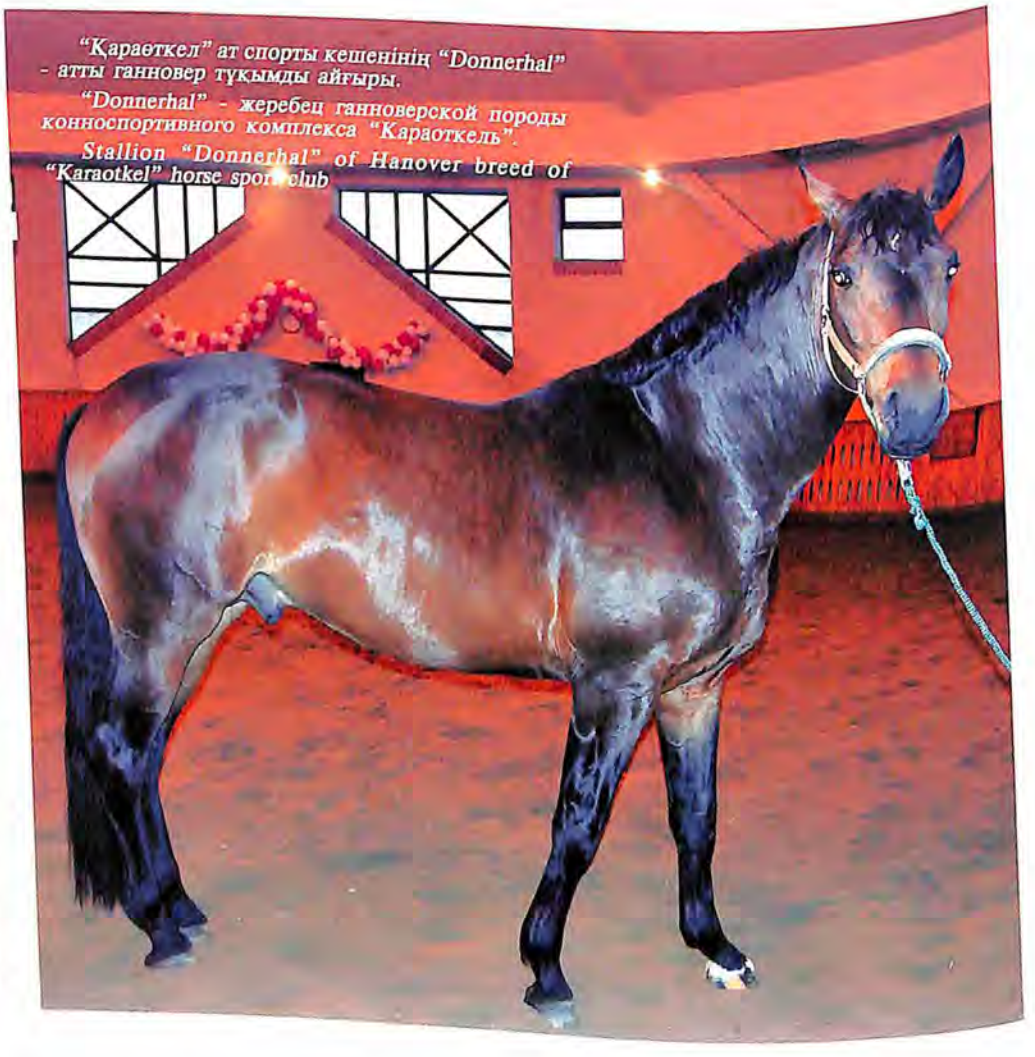
together with speed – as long distance was set – 1-6 km. Useful features were obtained genetically. Even small blood tinge of American trotters made the horses of that breed very fast that they could compete with American racers.

The prizes in France are raffled mainly on short and long distances; more than one third of them are the races at a trot under the saddle with horsemen weight from 60 to 85 kg (latter is quite imposing for equestrian sport). Thus French trotters are distinguished not with sprinter but stayer abilities and generally they holds records on long distances. The number of trotters in this country is more than 60 thousand (14000 of them are trained and 17000 mares and 650 stud stallions are reproducing), 11000 colts are born every year.

Russian trotter breed. It is the youngest breed of four main trotter breeds on the Earth; the result of Orlov and American trotters cross-breeding. Russian trotters mainly are of bay color as well as American. Seldom you can meet black and red colors, gray color is very rare.

In Europe, but then in Russia from the XIX century fast American trotters and the American sporty training system took first place.

The prestige of marvelous Orlov trotters was lost. That is why many Russian stud farms began to buy American trotters. American riders were invited to work in our country.

"Қараөткел" ат спорты кешенінің "Donnerhal" - атты ганновер тұқымды айғыры.
"Donnerhal" - жеребец ганноверской породы конноспортивного комплекса "Караоткель".
Stallion "Donnerhal" of Hanover breed of "Karaotkel" horse sport club

Осы тұқымды алу қажеттігі уақыт талабынан туған. Еуропада, бұдан кейін Ресейде XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап, негізінен спорттық бағыттағы үшқыр американдық желісті жылқылар бәйгенің алдын бермей келді. Соның салдарынан таңдаулы, жүрісі жайлы орловтықтардың бәсі түсе бастады. Оның үстіне бәйгеде және тотализаторларда ағынды аттарды жарыс жолына шығару арқылы қыруар пайда табуға болатын. Осыдан барып орыстың кейбір жылқы зауыттарындағы атбегілер "американдықтарға" назар салып, оларды сатып алып, бәйгеге қоса және орловтықтардың қанын американдық желісті жылқылардың қанымен араластыра бастады. Жұмысқа американдық атбегілер шақырыла бастады.

Орловтық-американдық будандар өте жақсы нәтиже берді, осыдан барып, алтынның буына елтігендей, оларды жаппай будандастыру кең етек алды. Осы "көгілдір орловтық қанды американдық желісті жылқылардың құрғақ әрі дәмі кермек американдық желісті жылқылар қанымен араластыру" (А. И. Куприннің айтуынша) орыстың жылқы зауытындағылар мен өуесқойларды екі тарапқа – орловтық желісті аттарды және будандарды жақтайтындарға жіктеді. Орловтық Крепыштың американдық желісті Дженераль Эйчтен немесе будан бие Простидің бәйгеден озып келуі желіс аттарының отандық тұқымын жақтаушылар үшін ұлттық мақтанышқа айналды, ал Крепыштың кейіннен жаңағы аттан кейін қалып қоюы нағыз қасірет ретінде бағаланды. Орловтықтырды жақтаушылардың қарсыластарында ес қалмады. Бір ғажабы, будандастыру ісімен әулетінен жылқы өсіріп келе жатқан Н. В. Телегин айналысты. Жылқы зауытын сонау 1869 жылы Орлов губерниясында оның әкесі орловтық желіс аттарын өсіру үшін құрған болатын. Ал бүгінде Злынский жылқы зауытында орыстың желісті асыл тұқымды жылқылары өсіріледі.

Өзіміз сипаттаған төрт негізгі желісті, жылқы тұқымдарына мыналарды да жатқызуға болады.

Клевелендтік торы. Осыдан бірнеше ғасыр бұрын құрып кеткен чэпмен жылқыларының, жергілікті ауыр салмақты жылқылардың, таза қанды салт мініс және арабы тұқымдарының негізінде Англияда алынған. XIX ғасырда алынған тұқымды таза қанды салт мініс аттарымен шағылыстыруға жол берілмеді, ондағы мақсат күймеге жегуге жарамды, сабырлы әрі желісі жақсы жылқыны жоғалтып алмауды көздегендік еді.

Хакнэ (байырғы атауы – норфольк желісті жылқысы). Бұл тұқым желісі жақсы испандық родстерді және арабы айғырын жергілікті биемен шағылыстыру нәтижесінде Англияда XVIII ғасырда алынған. Осы алынған аралық тұқым норфольктік желісті жылқы (норфольктік биеден туғандықтан) деп аталды. 1883 жылы тұқымы

2500 жыл бурын көшпенділер аты осындай болған. 1998 жылы талантты археолог Зейнолла Самашев ашқан Берел қорымнан табылған асыл тұқымды жирен айғырдың суреті.

Так выглядела лошадь кочевников 2500 лет тому назад. На рисунке высокопородный жеребец рыжей масти, найденные при раскопках Берельского Кургана знаменитым археологом Зейноллы Самашевым.

That's how the nomad's horse looked 2500 years ago. In this picture you can see a high-breed red coat stallion found during the digging of the Berel burial mounds by talented archeologist Zeinolla Samashev

XIX века очень резвые американские рысаки и американская, сугубо спортивная, система тренинга и испытаний лошадей стали лидировать. И престиж великолепных, по более тихоходных орловцев пошатнулся. Да и деньги на бегах и тотализаторе можно было заработать немалые, поставив на резвую лошадку. Поэтому некоторые русские коннозаводчики начали приглядываться к "американцам", покупать их, выставлять на бега и смешивать кровь орловских и американских рысаков. Приглашали на работу и американских наездников.

Орлово-американские помеси показывали очень хорошие результаты, и началась почти повальная метизация, подобная золотой лихорадке первых заокеанских переселенцев. Это слияние "голубой орловской крови с сухой и терпкой кровью американского рысака" (по выражению А.И. Куприна) разделило русских коннозаводчиков и любителей лошадей на

Orlov-American interbreedings showed good results and interbreeding became very popular and it divided Russian stud farms into 2 parts – those who loved Orlov breed and those who were for interbred horses. When Orlov's Krepysh was the winner and American trotter General Ache lost or the mare Prosty lost the prize it was a national triumph and his defeats were national catastrophes. Hereditary owner of stud-farm N.V.Telegin also began to interbreed horses. His father for breeding Orlov trotters in Orlov Province built a stud farm in 1869. Now it's Zlynskiy stud farm where Russian trotters are bred.

To light-draught breeds we can refer besides the main four described trotters some others:

Cleveland bay horse. It was bred several centuries ago in England by interbreeding of the lost Chapman horse and local cart-horses, thoroughbred saddle and Arabic breeds. Beginning with the middle of the XIXth century cross-

Серімжан Досымов – белгілі атбегі, "Үміт" көкпаршылар командасының жетекшісі, Астана қаласық ішкі істер Департаментінің бастығы, полиция генерал-майоры
Серимжан Досумов – известный конник, руководитель команды кокпаристов "Умит", начальник ДВД г. Астаны, генерал-майор полиции
Serimzhan Dosymov, famous horsebreeder, kokparists" team leader "Umit", head of the department of domestic affairs of Astana, major-general of police

жақсартылған жегін аттарын бір – хакнэ тұқымына біріктірді. Ұшқырлығы жағынан көптеген жылқыларға жол берсе де, бұл тұқымның ерекшелігі сол, желісті жүрісінде аяғын серпе әсем етіп түсіріп отырады. Түсі: ешқандай дақсыз торы, қара және жирен. Бойының биіктігі шоқтығынан өлшегенде 145 см, хакнэ-пони класына жатады.

Кладрубтық (байырғы кладрубтық). 1572 жылы байырғы испандық (андалуздық) және неополитандық жылқылардың негізінде алынған. Бұл жылқылар өте ірі, шоқтығынан бастап өлшегенде бойы 163 см кем болмайды, кейде 180 см дейін жететіндері де кездеседі. Әдетте олар көп атты күймелерге қосарлап жегіледі.

Ауыр жүк тартатын немесе ауыр жегін аттар тұқымы. Сонау орта ғасырдан бері қарай ауыр жүк тартатын немесе ауыр жегін аттары түрлі ауылшаруашылық жұмыстарын орындау үшін өсіреді. Ауыр жүк тартатын жылқылар – ірі, сабырлы. әлді. Әрине, қазіргі кезде оларды жүк тасуға пайдалану біршама азайып кетті, алайда бұл Ангдиядағы клейдесдаль, суффольк және шайр, Батыс Еуропаның бірқатар елдеріндегі арлен, немістердің меленбург, норикей, рейн, рейн-вестфал, саксон-тюрингия, шлезвиг сияқты ауыр жүк таситын жылқы тұқымларын сақтап қалуға ең келергі два лагеря — приверженцев орловского рысака и метизаторов. Победы орловца Крепыша над американским рысаком Дженераль Эйчем или метисной кобылой Прости воспринимались сторонниками отечественной породы рысаков как национальный триумф, а его поражения становились настоящей катастрофой. Лагерь же противников при этом заходился от ликования. Любопытно, что метизацией занялся и потомственный коннозаводчик Н.В. Телегин. Конный завод для разведения орловских рысаков построил еще его отец в 1869 году в Орловской губернии. А ныне это Злынский конный завод, где очень удачно разводят лошадей русской рысистой породы.

К легкоупряжным породам лошадей, кроме основных четырех описанных рысистых, относятся и некоторые другие:

Клевелендская гнедая. Выведена несколько столетий назад в Англии на основе исчезнувшей чэпменской лошади, местных тяжеловозных, а также чистокровной верховой и арабской пород. С середины XIX века скрещивание полученной породы с чистокровной верховой не допускалось, чтобы не разрушить тип замечательной каретной лошади со спокойным темпераментом и хорошими движениями на рыси.

Хакнэ (старое название - норфолькский рысак). Порода создана в XVIII веке в Англии на основе местных кобыл, которых скрестили с испанской породой лошадей — родстерами, отличавшимися хорошей рысью, и арабскими жеребцами. Полученная промежуточная порода называлась норфолькской рысистой (норфолькский коб). В 1883 году улучшенных упряжных лошадей объединили в одну породу — хакнэ. Ее отличительной чертой является очень высокий грациозный ход на рыси, хотя в скорости движения они уступают многим. Масти: гнедая всех оттенков, вороная и рыжая. Лошадей этой породы, ростом до 145 см в холке, относят к классу хакнэ-пони.

Кладрубская (старокладрубская). Выводилась с 1572 года на основе староиспанских (андалузских) и неаполитанских лошадей. Лошади крупные, высотой в холке не ниже 163, иногда доходящие до 180 см, отличаются горбоносостью. Традиционно их используют в многоконных упряжках.

Тяжеловозные, или тяжелоупряжные породы. Тяжеловозные, или тяжелоупряжные, породы разводят для выполнения разнообразных сельскохозяйственных работ со времен средневековья. Тяжеловозы — крупные, спокойные, сильные лошади. Конечно, ныне использование их в качестве тягловой силы заметно снизилось, но это не мешает сохранять в чистоте такие породы, как клейдесдальская, суффолькская и шайрская в Англии, арденская в целом ряде стран Западной Европы, немецкие мекленбурге-

breeding of this breed with thoroughbred saddle one was not allowed in order not to destroy the type of wonderful cart-horse with calm temper and good movements at a trot.

Hakne (previous name – Norfolk trotter). The breed was grown in XVIII c. in England by interbreeding of local mares with Rodsters (Spanish breed) distinguished by their good trot and Arabic stallions. The intermediate breed received was called Norfolk trotter (Norfolk cob). In 1883 the best draught horses were united in one breed – Hakne. Its distinguished feature is very high gracious running at a trot though in speed they are second to many others. Colors are bay of all tints, black and red. The horses of this breed which are 145 cm. in crest belong to Hakne-pony class.

Kladrubskaya (oldcladrubskaya). It was bred in 1572 on the basis of old Spanish and Neapolitan horses. The horses are

Астана қаласының атты сақшылары
На страже конный полиция г. Астаны
The horse police of Astana on guard

келтіріп отырған жоқ. Ал ауыр жүк тартатын жылқылардың кейбір түрлері (мысалы, вюртемберг) спорттық жарыстарға бейімделген. Ағылшынның ауыр жүк тартатын жылқылары біздің елімізде осы тектес жылқылардың бірқатар түрлерін өсіріп шығаруда шешуші рол атқарды.

Першерон. XIX ғасырдың басында шығыстың, негізінен арабы айғырларын жергілікті денесі ірі жегін биелерін шағылыстыру жолымен Францияда алынған. Бойының биіктігі шоқтығынан өлшегенде 175 см, түсі – сүр, ара-түра қарасы да кездеседі (20-сурет). Ресейге XIX ғасырда әкеліне бастаған.

Орыстың ауыр жүк тартатын жылқылары. Орыстың жегін жылқылары мен бельгиялық ардендерді қолмен ұрықтандыру жолымен XIX ғасырдың соңында – XX ғасырдың басында қалыптасқан. Соның нәтижесінде соңғысының ерекшеліктері басым түсе бастады. Бұл тұқым 1952 жылы тіркелген. Отандық ауыр жүк тартатын жылқыларға қарағанда аса ірі емес (шоқтығынан өлшегенде биіктігі 150 см дейін) әрі күтімді аса көп қажет етпейді, денесі ірі, әлді әрі төзімді.

Владимир ауыр жүк тартатын жылқылары. 1946 жылы тіркелген, ал қалыптасуы жергілікті биені суффольк, арден, першерон айғырларымен күрделі тәсіл арқылы шағылыстыру жолымен XIX ғасырдың аяғында Нечерноземьеде басталған. Олардың ұрпақтары кейіннен клейдесдаль және шайр тұқымдарымен араластырылған. Басы мен аяғындағы ағылшын тұқымының осы жылқыларындағы үлкен ақ таңбалар владимирлік ауыр жүк таситын жылқыларға да тән сипат. Олар әдетте торы немесе қарагер болады.

кая тяжеловозная, норикейская, рейнско-немецкая, рейнско-вестфальская, саксоно-тюрингская, шлезвигская. А некоторые другие породы тяжеловозов (например, вюртембергская) переориентированы на спортивное направление. Английские породы тяжеловозов сыграли решающую роль в выведении ряда подобных пород в нашей стране.

Першеронская. Выведена во Франции в начале XIX века путем скрещивания восточных, в основном арабских жеребцов с местной упряжной породой тяжелого западного типа. Высота в холке до 175 см; типичная масть - серая, но встречается и вороная (рис. 20). В Россию начали ввозить в XIX веке.

Русская тяжеловозная. Формировалась в конце XIX – начале XX века путем скрещивания русских пород упряжных лошадей и бельгийских ардेнов, в результате которого качества последних стали преобладать. Порода зарегистрирована в 1952 году. Имеет преимущество перед остальными отечественными тяжеловозными породами в том, что некрупные (до 150 см в холке) и нетребовательные к содержанию лошади сохраняют массивность, силу и выносливость.

Владимирская тяжеловозная. Зарегистрирована в 1946 году, а начала формироваться в Нечерноземье с конца XIX века путем сложного воспроизводительного скрещивания местных кобыл с суффольками, арденами, першеронами. Их потомков впоследствии соединяли с клейдесдалями и шайрами. Большие белые отметины на голове и ногах, присущие лошадям этих английских пород, стали характерны ми и для владимирских тяжеловозов, которые имеют, как правило, гнедую и караковую масти.

massive, 163 cm. in crest, sometimes 180 cm., distinguished by a aquiline nose. Traditionally they are used in many-horses harness.

Cart-horses or heavy – draught breed. They are bred for agriculture from Middle Ages. Cart-horses are big, calm, strong. Of course nowadays usage of them as a draft force is reduced but it does not prevent from keeping pure such breeds as Kleigesdal, Suffolk, Shire in England, Ardenskaya in the countries of Western Europe; Meklenburg, Norikeyskaya, Reins – German, Reins – Vestfal, Saxon-Turing, Shlezvigs in Germany. Some other breeds of cart-horses (for example Vyurtemberskaya) are oriented to the sports. The English breeds of cart-horses played decisive role in breeding similar breeds in our country.

Persheron. It was bred in France in the beginning of XIX century by interbreeding of Eastern Arabic stallions with local braught breeds, they are 175 cm. in crest, the typical color is gray, but sometimes you can meet black color (picture 20). They were brought to Russia in XIX century.

Russian heavy-draught. It was formed in the beginning of the XIX c. by interbreeding of Russian braught horses with Belgian Ardens. The breed was registered in 1952. The horses are 150 sm. in crest; they are massive, strong, enduring. They are popular in our country, Ukraine, and other countries.

Vladimirskaya heavy-draught was registered in 1946; it was bred in Nechernozemye at the end of XIX century by interbreeding of local mares with Suffolk, Arden and Persheron breeds. Their descendants were interbredwith Claysdal and Shire breeds. White spots on heads and legs are the characteristics of this breed. Colors are bay and dark bay.

Шыдар ма қазақ жаны шығып кетпей, аттарға шаң шығарып келе жатқан!Аламан бәйгеден көрініс. 2005 жыл.

Аламан байга – гордость национального конного спорта страны. Проведения Аламан байги на дистанции 25 км. на ипподроме "Кокбастау". 2005 год.

The Alaman baiga is a pride of the republic. The Alaman baiga 25 km horse-race on the race-court "Kokbastau". 2005.

V

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЫЛҚЫ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ АТ СПОРТЫН ДАМЫТУ

КОНЕВОДСТВО И РАЗВИТИЕ КОННОГО СПОРТА В КАЗАХСТАНЕ

HORSE-BREEDING AND EQUESTRIAN SPORT DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

Ұлттық спорттың кубогі. Авторы Серік Ақтанов

Кубок национальных видов спорта. Автор кубка – Серик Ахтанов

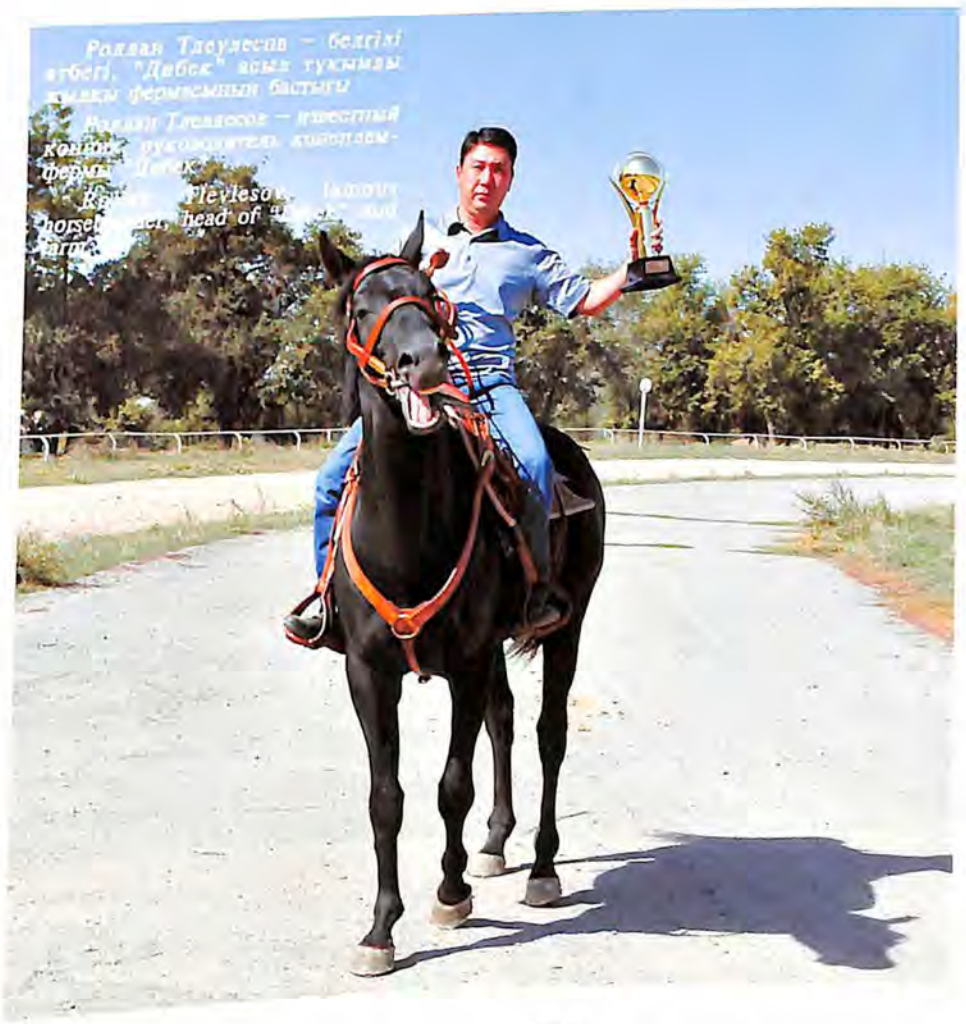
National sports Cup. Author of the cup is Serik Akhtanov

Қазақ жігіттері
Джигиты Казахстана
The dzhigits of Kazakhstan

Данқты тұлпар Абсенттің ескерткіші
Памятник знаменитому коню Абсенту
Monument to the famous horse Absent

Қазақстандағы жылқы шаруашылығының ертеден қалыптасқан өзіндік тарихы бар. Ол мал шаруашылығының дәстүрлі саласы болып табылады. Бұл жайында бастапқы тараулларда жан-жақты айтылды. Жылқы шаруашылығы төрт: пайдаланушылық, өнім, тұқымдық және спорттық бағыттарда дамыды.

Жылқы көшпенділердің өмірі мен тұрмысында айрықша маңызды рөл атқарды. Сенімді серік Қазанат өз иесімен бірге көптеген жүз жылдықтардың барлық ауыртпалығы мен қиындығын бастан өткерді. Ол тағдырдың тәлкегіне қарамастан иесімен бірге ұлы даланы аман сақтап қалды. Шексіз кеңістікке ие болып қалу үшін ата-бабаларымызға тек ерлік пен шыдамдылық қана емес, сенімді әрі төзімді ат та керек еді. Міне, осы қасиеттерге тек табиғат-ананың берген сыйы қазақ аты - Қазанат ие болатын.

Дана халқымыздың: "Аттың да аты бар, Қазанаты бір бөлек" "Жігіттің де жігіті бар, Азаматы бір бөлек", - деген өлең шумақтары соның айқын дәлелі емес пе.

Шындығында да, Қазанаттың алға ұмтылған шабысы уақыт кедергілерін шаң қаптырды. Бұған Қостанай (Алексеевка к.), Қарағанды (Талды өзенінің жағасы), Батыс Қазақстан (Прохоровка к.) және республиканың басқа да облыстары аумағында археологтар әр жылдары тапқан жылқы қаңқалары куә. Көне суретшілер Ал-

Коневодство в Казахстане имеет глубокую и давнюю историю, является традиционной отраслью животноводства, которая развивалась по тем же законам и правилам, о которых подробно сказано в предыдущих главах. Коневодство развивалось в четырех направлениях: пользовательном, продуктивном, племенном и спортивном.

Лошадь играла исключительно важную роль в жизни и быту кочевников. Его верный конь – Казанат, вместе с хозяином огромного Евразийского пространства пережил все тяготы и невзгоды на протяжении многих столетий. Вопреки превратностям судьбы, он выстоял вместе с хозяином Великой степи. Для освоения ее бескрайних просторов недостаточно было мужество и упорство прародителей казахов, требовалось сила, выносливость и надежность коня. Всеми этими качествами был щедро наделен природой высокопородная казахская лошадь, воспетая поэтами:

"Светло-чалый скакун
Под казахским седлом
Хвост и грива на нем
Полыхают огнем
Он несет мой народ
Сквозь года, сквозь века..."

Поистине стремительный бег Казаната не знает временных преград. О чем свидельствуют останки лошадей, найденные археологами в разные годы на территории Костанайской (с.Алексеевка), Карагандинской (наберегу речки Талды), Западно-Казахстанской (п.Прохоровка) и других областях рес-

Horse-breeding in Kazakhstan has a deep and old history, it is a traditional branch of stock-breeding, which has been developing according to the rules and laws thoroughly described in the previous chapters. Horse-breedinf was developing in four directions: using, producing, breeding and sport.

The role of the horse was very important in the life of nomads. His constant horse – Kazanat (generalized character of a kazakh horse) together with the master of the great Eurasian area overcame all the hardship and miseries during many centuries. Contrary to the vicissitudes of fate he managed to survive together with the Master of Great Steppe. To settle its boundless land courage and persistence of kazakh ancestors were not enough, they needed forth, endurance and reliability of the horse. Nature gave all these qualities to the high-thoroughbred kazakh horse praised by poets:

"Racer light and roan
Under the saddle kazakh
His tail and mane and hair
Are blazing bright and fair.
He carries my people forward
Through years and centuries..."

The fast running of Kazanat does not know time limits. Horses remains say for that, that they were found by archaeologists at different time on the territory of Kostanay (v. Aqlekseevka), Karaganda (river Taldi), Western-Kazakhstan (v. Prokhorovka) and many others republican areas. Ancient artists with great love and respect depicted faithful Kazanat on mountain heights of

Белгілі атбегі Төкен Жұмағұлов көкпаршылар ортасында
Известный конник Токен Джумагулов среди кокпаристов
Famous horsebreeder Tuken Dzhumagulov among kokparists

тай, Алатау, Қаратау, Ұлытау тағы басқа өңірлердің жартастарында сенімді серік – Қазанатты сүйіспеншілікпен сала білді. Тау суреттері көп жағдайда қазақ жылқысының көне аталарының ерекшеліктерін дәл әрі бұлжытпай беріп жатады.

Қазанаттар 2500 жыл бұрын қандай болғанын талантты археолог Зейнолла Самашев ашқан Берел қазбасы жеткізді. Мәңгілік мұзды өңірлерде қатып қалған аттар да осыны растайды.

Айта кету керек, Ұлы дала сақтар мен ғұндар ұрпағы - түркі тілдес халыққа ғана емес мал басы санының көптігімен де әйгілі болған. Жылқыны жанындай жақсы көретін мамандар оның саны қазақ халқының демографиялық жағдайымен байланысты екенін атап көрсетеді. Қазақ саны күрт қысқарған жұт жылдары қазақы тұқымдас жылқылардың да басы азайған. Мысалы, Тоқтамыс хан кезінде жылқы саны 10 миллионға жетсе, Ресей патшалығының өкілдері жүргізген санақ бойынша 1916 жылы қазақ даласындағы жылқы саны 4,6 млн.-ды құраған.

30-жылдары Ф.Голощекин, республика басшылығы мақсатты түрде бастама білдірген "кіші Октябрь" кезінде жылқы саны 150 мыңға дейін құлдыраған. Осылайша кремль баскесерлерінің геноцидінен қазақ ұлтының үздік өкілдері ғана емес, қазанаттың асыл тектері де зардап шекті.

Ұлы Отан соғысынан кейін ондаған жылдар өткен соң республикада жылқы шаруашылығы қалпына келе бастады. Бұған Д.А.Қонаев және республиканың басқа да басшылары көп еңбек сіңірді.

1980 жылдардың басында Қазак-

публики. С любовью и уважением отобразили верного Казаната художники древности на горных скалах Алтай, Алатау, Каратау, Улытау и в других регионах. Наскальные рисунки нередко изумляют тонкой и точной передачей особенностей экстерьера давних предков казахского коня.

О том, как выглядели казанаты более 2500 лет тому назад, свидетельствуют уникальные Берельские находки талантливого археолога Зейнуллы Самашева. "Законсервированные" в вечной мерзлоте лошади подтверждают вышесказанное.

Следует отметить, что кони славили Великую степь не только мощью тюркоязычного населения - потомков саков и гуннов, но также численностью поголовья.

Истинные любители лошади нередко отмечают некую фатальную взаимосвязь в динамике роста численности ее и демографическом раскладе казахского народа. Именно в годы тяжелейших бедствий сокращается численность казахов пропорционально сокращению поголовья казахской породе лошадей. К примеру, если при Токтамыс хане конепоголовье составляло более 10 млн., то по переписи, проведенной представителями царской России в 1916 году, общая численность поголовья лошадей в казахской степи составила 4,6 млн.

При "малом Октябре", целенаправленно инициированном Ф.Голощекином, руководителем республики в 30-х годах, их число сократилось до 150 тысяч. Таким образом, от геноцида кремлевского палача пострадали не только лучшие представители казахской нации, но и элитное поголовье казанатов.

Десятилетия спустя после Великой Отечественной войны коневодство в республике стало восстанавливаться. В этом большая заслуга Д.А.Кунаева, руководителя республики.

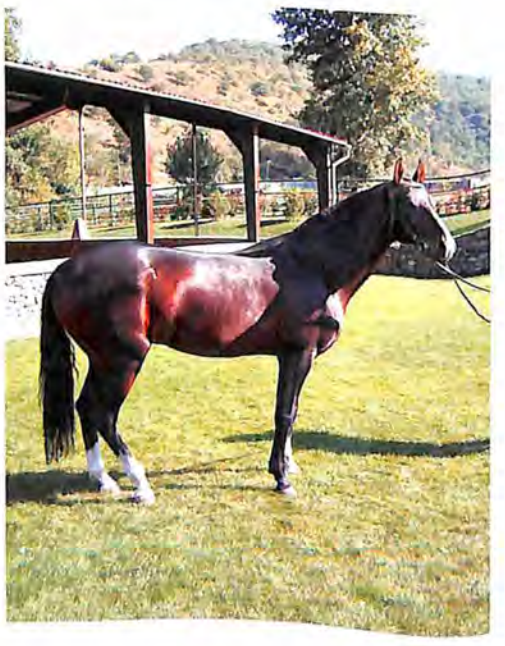
Alatau, Karatau, Ulytau and in other areas. Rock paintings often amaze with precise and careful reproduction of the peculiarities of kazakh horse ancient ancestors.

Berelskiye finds of the talented archeologist Zeinula Samashev testify for that fact how kazanats looked like more than 2500 years ago. Kept in permafrost the horses confirm the above said.

"Ахалтеке" шаруа қожалығының "Жер Айлем" - атты ахалтеке тұқымды айғыры. 2004 жылғы Қазақстан чемпионы

Скакун крестьянского хозяйства "Ахалтеке" по кличке "Жер Айлем". Чемпион Казахстана 2004 года

Runner of the farm "Akhalteke. 2004 champion of Kazakhstan

станда 1777 мың жылқы болды. Республика егемендік алғаннан кейін мемлекеттік құрылымның жылқы шаруашылығын дамытуға қатынасы өзгере бастады. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың жылқы шаруашылығы саласына баса назар аударып отырғаны осыны көрсетеді.

Осы оңтайлы факторлар арқасында жылқының әлемдегі 300 асыл тұқымының 25-і біздің елімізде. Таяу және алыс шетелдерден асыл тұқымды жылқылар үздіксіз әкелініп жатыр. Селекциялық жұмыстар да қоса қабат жүргізілуде.

Өнімді жылқы шаруашылығының негізгі міндеті – жылқы етін және сүтін өндіру, экспортқа арналған еттік жылқыларды өсіру. Республиканың табиғи жем-шөп жағдайлары малдардың өзге түрлеріне қандайда да бір нұқсан келтірмей, 4 миллионнан астам жылқы өсіруге мүмкіндік береді. Бұл арада жылқыны үйірімен бағу тәсілі шығынды аз қажет етеді, соның негізінде 1 центнер жылқы етінің өзіндік құны қой етіне қарағанда 1,5-2 есе арзанға түседі.

Қазақстанда жылқы еті көп тұтынылады дегенмен, Бельгияда, жан басына шаққанда ол қой етіне қарағанда 8 есе, Швецияда – 5 есе көп тұтынылады, Дания мен Польшада – жылқы және қой етін тұтыну мөлшері деңгейлес. Бұған таңқалудың еш реті жоқ, өйткені жылқы етінің құрамында адам организміне қажетті қоректік заттар өте көп. Сонау 1869 жылы орыс дәрігері Г.Архангельский: "...жылқы етін ең құнды әрі арзан дәрі ретінде қарастырған абзал", -деп жазған болатын.

Жылқыны іс жүзінде пайдалануда олардың өнімді түрлерін өсірудің орны ерекше. Ең жеңсік шұжықтардың өзі жылқы етінсіз жасалмайды. Қазақ халқында жылқы етінен пісірілген әсіп, жал, жая, қазы, қолдама, қуырдақ, мижал, жая, қазы, қолдама, қуырдақ, мишұжық, сүр ет, шұжық сияқты тағамдар өте жоғары бағаланады.

Жылқы еті кеңінен тұтынылатын мемлекеттер үшін өзіндік құны арзан болғандықтан оны үйірімен өсірген тиімді. Жылына Италия, Франция, Бельгия, Жапония біздің елімізден 13 мыңнан астам еттік жылқы сатып алады. Оларда ерекше химиялық құрамына қарай жылқы еті ең бағалы тағам саналады.

Жылқы еті сары аурудан әлсіреген бауырды қалпына келтіріп, оның ішкі майы үсікте және суық тигенде пайдалы; бал қосылған қымыз жөтелге, көкірек ауруына, қан аздығына, асқазан ауруларына таптырмайтын ем.

Қымыз – көшпелі халықтың ертеден тұтынып келе жатқан қастерлі тағамы, ол биенің саумал сүтіне ашытқы қосып, ерекше технология бойынша ашыту арқылы дайындалады. Көне тарихшы Геродот жазып қалдырғандай, скифтер қымыз дайындаудың құпиясын көпке дейін ашпай келген.

Биенің сүтінде қант мөлшері көп, ол басқа малдарда кездесе бермейді. Ашыған кезде канттың біраз бөлігі спиртке айналып, сусынға айрықша

К началу 1980 года в Казахстане насчитывалось 1777 тысяч лошадей. С обретением республикой суверенитета меняется отношение государственных структур к развитию коневодства. Об этом свидетельствует пристальное внимание к этой отрасли животноводства Президента РК Н.А.Назарбаева.

Именно этими благоприятными факторами можно объяснить наличие в нашей стране лошадей 25 пород из 300 мировых. И это не предел. Идет постоянный ввоз в республику высокопородных лошадей из ближнего и дальнего зарубежья. Параллельно ведется селекционная работа.

Основная задача продуктивного коневодства – производство конского мяса и молока, а также выращивание мясных лошадей на экспорт. Природно-кормовые условия республики позволяют содержать без причинения какого-либо ущерба другим видам животных более 4 млн. лошадей. Немаловажное значение имеет то обстоятельство, что, ведение табунного коневодства основано на низкозатратной технологии, себестоимость 1 центнера конины в 1,5-2 раза ниже себестоимости баранины.

Сколько бы много ни потребляли конину в Казахстане, многим неизвестно, что в Бельгии, например, на душу населения конины потребляют больше, чем баранины, в 8 раз, в Швеции - в 5 раз, в Дании и Польше конского мяса едят столько же, сколько бараньего. И это неудивительно: ведь конина является диетическим продуктом, содержащим большинство необходимых организму легкоусваиваемых веществ. Еще в 1869 году русский врач Г. Архангельский писал: "...На конину следует смотреть как на драгоценное и дешевое лекарство".

Особое место в практическом использовании лошадей занимает продуктивное коневодство. Самые деликатесные сорта копченых колбас не обходятся без добавки конины. У казахов лучшим угощением и повседневной пищей являются блюда из натурального конского мяса: асып, жал, жая, казы, колдама, куырдак, мишужук, сур ет, чужук.

Для государства, где популярна конина, из-за ее низкой себестоимости выгодно табунное коневодство. Более 13 тысяч в год мясных лошадей вывозят из нашей страны Италия, Франция, Бельгия, Япония. Там конину считают незаменимым продуктом питания.

Конина восстанавливает ослабленную желтухой печень, внутренний конский жир помогает при обморожениях и простудах; смесь кобыльего молока с медом - первое средство от кашля и чихания, молоко, как и кумыс, вылечивает также от малокровия, желудочных заболеваний.

Кумыс - кисломолочный напиток беловатого цвета, получаемый из парного кобыльего молока с добавлением закваски при перемешивании и выдержке по особой технологии. Кумыс с древности производили кочевые народы. Его приготовление веками держали в тайне. Скифы, как сообщает древний историк Геродот, настолько дорожили тайной, что ослепляли знакомых с его производством невольников.

"Ахалтеке" шаруа қожалығының "Татьяна Текинская" - атты ахалтеке тұқымды биесі.

"Татьяна Текинская" - кобыла ахалтекинской породы крестьянского хозяйства "Ахалтеке".

Mare "Tatyana Tekinskaya" of akhaltekin breed from "Akhalteke" farm

Horse actual fanciers often notice some fatal interconnection in the dynamics of its expansion and demographic development of kazakh people. Exactly within the years of the hardest miseries kazakh population decreased pro rata the cutting down of the kazakh horse breed.

During "maliy October" initiated by Goloshyokin the head of the Republic in the 30-s their quantity decreased till 150 thousand. Thus, because of the Kremlin genocide not only best representatives of kazakh nation suffered but kazanats livestock as well.

Ten years later after the Great War horse breeding in the country became to restore. D. A. Kunayev, the head of the Republic, made great services.

By the beginning of 1980 there were 1777 thousand of horses in Kazakhstan. When the Republic became independent the attitude of state authorities to horse-breeding development changed a lot.

Жорға жарысы
Соревнования иноходцев
Ambler's competitions

Ермек Сәлімбаев – белгілі атбегі республикалық "Ер жігіт ойыны" Федерациясының президенті

Ермек Салимбаев – известный конник, президент республиканской Федерации ""Ер жигит ойыны"

Ermek Salimbaev, famous horsebreeder, president of republic Federation "Er dzhigit oiyny"

дәм береді. Оның өкпе туберкулезі, буын сырқаты, жүрек-қан тамыр аурулары, сүзек пен паратиф, жүйке ауруларын емдеуде көмегі бар. Қымыз мал ауруларына қарсы да пайдаланылады, мысалы, бұзаулардың диспепсия ауруларына, құлындардың асқазан-ішек ауруларына қарсы ем, іріңдеген жараларды тез жазады.

Ал Германияда қымыз косметикада қолданылады, яғни құрғақ маскаларда және кейбір жұғымды кремдер құрамында қымыз бар.

Соңғы жылдарда шетелдерде бие сүті фармацевтика және косметология өнеркәсібінде кеңінен қолданылуда. Сондықтан Германияда 1 литр сүттің бағасы 25 неміс маркасына тең екендігіне таңқалудың қажеті жоқ, бізде ол небары 100-200 теңге. Осыған қарағанда, жылқының өнімді түрлерін өсіру экономикалық тұрғыдан тиімді екендігі ешқандай күмән тудырмайды. Қымыздың пайдасы жайлы В.Даль: "Қымыз сергітеді, сонымен бір мезгілде аштық пен шөлді де басады, бойды көтереді, асқазанға ешқандай салмақ түсірмейді. Қымызды бір апта ішкеннен кейін бойың жеңілдегендей, тынысың ашылғандай күй кешесің, өңің кіріп қалады", - деп жазады.

"Егер кімде кім емдік, дәмді, батырдың сусыны – қымызды ішсе кәріліктің барлық кесапаты жоқ болып, жүдеген бетке өң кіреді, денсаулығың жақсарады" (С.Т.Аксаков).

В молоке кобыл находится такое количество сахара, какого не имеет молоко других животных. При брожении часть сахара превращается в спирт, придающий напитку особый вкус. Имеет он и целебные свойства - помогает больным туберкулезом легких, цингой, при лечении желудочных болезней и малокровия, неврастении, сердечно-сосудистых заболеваний, брюшного тифа и паратифа. Применяют кумыс и для лечения животных: при диспепсии у телят, желудочно-кишечных заболеваний у жеребят, заживления свежих и гнойных ран.

А в Германии применяют в косметике: сухие маски и некоторые питательные кремы содержат кумыс.

В последние годы за рубежом все больше и больше кобылье молоко находит применение в фармацевтической и косметологической отраслях. Не случайно цена 1 литра кобыльего молока в Германии равна 25 евро, а у нас всего лишь 100-200 тенге. Таким образом, экономическая целесообразность развития продуктивного коневодства не вызывает никаких сомнений.

Вот как о кумысе писали известные писатели и поэты и просто знатоки народной жизни:

"Кумыс охлаждает, утоляет одновременно и голод, и жажду, придает особенную бодрость, никогда не переполняя и не обременяя желудок. На кумысе уже через неделю чувствуешь себя бодрым, здоровым, легко дышащим, лицо приобретает хороший цвет" (В. Даль).

"Кто пьет целительный, благодатный, богатырский напиток – дивно

Careful attention to that field of cattle-breeding of our President N. A. Nazarbayev testifies to that fact.

Exactly by this fact we can explain presence in our country the horses of 25 breeds out of 300 the world. It's not limited. There is constant import of thoroughbred horses from abroad. Selection work is also performed.

The most important task of producing horse-breeding is the production of horse meat and milk, and also growing the meat horses for export. The Republic's natural and feeding conditions afford to keep without detriment to other kinds of animals more than 2 million horses. By no means important the fact that introducing herd horse-breeding has been based on the cheap technology: the cost of one metric center of horse-flesh is one and a half or even twice cheaper the cost of mutton.

No matter how much horse-flesh we consume in Kazakhstan, many of us do not know that in Belgium, for instance, they consume horse-flesh eight times as much as mutton per capita, in Sweden five times as much as mutton, in the Netherlands and Poland they consume horse-flesh and mutton equally. It is not surprising. Horse-flesh is a dietary product, which contains lots of well-balanced and well-digested nutritive, so necessary for the organism. In 1989 the Russian doctor G. Archangelsky wrote: "Horse-flesh should be regarded as a precious and cheap remedy".

Producing horse-breeding has a special role in practical using of horses. The production of horse-flesh is mainly organized in Russia, the Caucasus, and Middle Asia. The most dietary sorts of smoked sausages cannot do without adding horse-flesh. Kazakhs' best refreshment and everyday food is dishes which were cooked using natural horse-flesh: asyp, zhal, zhaya, kazy, koldama, kuyrdak, minshuzhuk, sur-et, chuzhuk.

Иван Шатковский – "Ер жігіт ойының" шебері

Иван Шатковский – мастер джигитовки "Ер джигит ойыны"

Ivan Shatkovskiyi, skillful trick

Жанына еліміздің жылқы жаққан,
Жылқыға жетпеген көз жәутең қаққан.
Мінсең – ат, ішсең – қымыз, жесең – қазы,
Қашаннан қазақ халқы жылқы баққан.
Халқымыз артық көрген атты тақтан.
Қызық-ау біздің бәйге қырда шапқан,
Шыдарма қазақ жаны үшып кетпей,
Аттарға шаң шығарып келе жатқан.

Ілияс Жансүгіров

Асыл тұқымды жылқы шаруашылығы

Қазақ жылқысы - Қазанат өткен ғасырларда бір тұқым ретінде ерекшеленбеген. Бұл Қазақстан аумағының ауқымды, табиғатының әрқилы және де жылқыны ұстау мен пайдаланудың ерекшеліктеріне байланысты еді. Оның үстіне ерте кездерде Қазақстан даласында жабайы жылқылар еркін жайылып жүрген. Осы арада Қазақстанда олар жылқы тұқымының қалыптасуына әсер етті ме деген сұрақ туады. Бұған иә -деп қана жауап беруге болады.

Тарпандар, Пржевальский және олардың далалық тұқымдары (қазақ, монғол) ауа райы қуаңшылықты, жазы ыстық, қысы суық, жемшөп қоры тапшы аймақта тек азия даласында ғана қалыптаса алды.

исчезают все недуги старости, полнотой одеваются осунувшиеся лица, румянцем здоровья покрываются бледные впалые щеки" (С.Т. Аксаков).

"Напиток батыров с просторов орлинных,
Холодный и чистый, как снег на вершинах,
Веселый и звонкий, ядреный кумыс,
Ты наши джайлау собой украшаешь,
В стахановцев свежие силы вливаешь,
Здоровье героев страны укрепляешь,
Густой, ароматный и крепкий кумыс.
Перебродивший, золотой, густой, как мед кумыс.
Здоровым силу, больным жизнь дает кумыс".

(Джамбул Джабаев)

Племенное коневодство

Казахская лошадь - Казанат в прошлые века не отличалась однородностью всего массива породы. Это было связано с различием природных условий огромной территории Казахстана, спецификой содержания и использования лошадей в разных районах. Поскольку в прошлом в степях Казахстана водилось множество диких эковидов, то, естественно, возникает вопрос - не оказали ли они влияния на формирование конских пород Казахстана? На что можно ответить только утвердительно.

Тарпаны, лошадь Пржевальского и степные породы (казахская, монгольская) могли сформироваться именно в азиатских степях с их засушливым

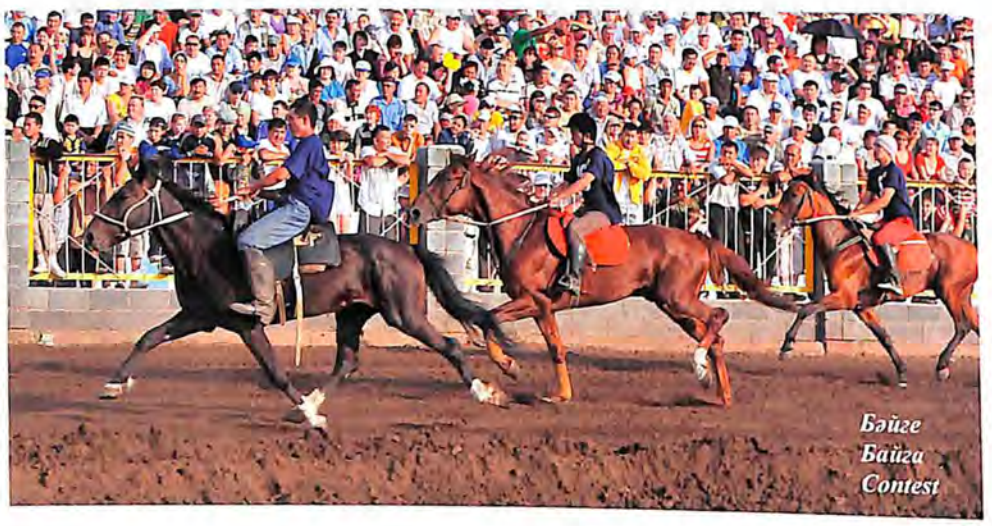
Herd horse-breeding due to its low cost is profitable for the country where the horse-flesh is popular. Italy, France, Belgium, Japan import 13 thousand meat horses from our country every year. There horse-flesh is considered to be an indispensable food product due to its special chemical composition and they put it in one row with beef.

Horse-flesh restores weakened of jaundice liver, internal horse fat helps to cure frost-bitten parts of the body and cold; the mixture of mare's milk with honey is the first remedy for cough and sneezing, milk as well as kumys cures anaemia, gastric illnesses.

Kumys is sour-milk drink of whitish colour, prepared of fresh mare's milk with adding leaven while mixing and keeping according to special technology. Kumys has been prepared since ancient times by the nomadic peoples. The way of cooking has been kept in secret for centuries. The Scythians, as the ancient historian Herodotus informs, valued the secret so much that they blinded the slaves familiar to it production.

Mare's milk has so much sugar, that no other animal has. During fermentation some part of sugar turns into spirit, which gives the drink a special taste. It also has medicinal qualities: it helps to cure tuberculosis, scurvy, gastric illnesses and anaemia, neurosis, heart diseases, typhoid fever and para typhus. What are the grounds of medicinal qualities of kumys? It is used as a generally improving remedy. Kumys is also used in treating calves' dyspepsia, foals' gastrointestinal illnesses, and also on healing fresh and festering wounds.

In Germany it is used in cosmetics:

Бәйге
Байга
Contest

Қазақ жылқыларын қалыптастыруға бірқатар факторлар: атап айтқанда көшпенділер шаруашылығына қолайлы салт және жегінге көнбіс оңтүстік жылқыларымен будандастыру, жасанды іріктеу, қашық жерлерге көшіп-қону, жайлауларды барынша ұтымды пайдалану ықпал етті. Қазақ жылқыларының әртүрлі тұқымдарының кездесуі де осыдан. Бірақ, негізінен: **адай, қостанай, жабы, көшім, мұғалжар, найман, сарыарка** түрлері жиі кездеседі.

Адай жылқысы. Негізінен Арал және Каспий теңіздері арасындағы аудандарда таралған қазақ жылқысының тұқымы. Адай жылқыларын адай руының атбегілері өсірген. Оның

климатом, жарким летом и холодной зимой, неравномерным уровнем запаса корма и его питательности.

На формирование казахских лошадей оказал влияние ряд факторов - скрещивание степных лошадей с южными верховыми, условия разведения и содержания, характер использования лошадей в хозяйстве кочевников (под седлом и в упряжи, в качестве мясных и молочных животных), элементы искусственного отбора и подбора, а также сезонные кочевания на большие расстояния, выращивание лошадей при максимальном использовании пастбищ в течение года под открытым небом. Именно этим объясняется тот факт, что в породе казахских лошадей встречаются особи самых различных типов, но наиболее распространенные:

some dry masks and nourishing creams contain kumys.

Recently mare's milk has been used in pharmaceutical and cosmetics industry abroad. The price of one liter of kumys is 25 Deutsch marks in Germany, and we pay 100-200 tenge in Kazakhstan. So the economical expediency of developing producing horse-breeding goes without saying.

Here is the way the Kazakh poets and writers wrote about kumys:

"Kumys cools down, assuages and quenches simultaneously, cheers you up, never overwhelming and burdening the stomach. Having drunken kumys for a week, you feel cheer, healthy, you breathe easily, your complexion gets better" (V. Dal).

"The one who drinks this healing, refreshing drink, gets rid of all the illness of aging, thin faces become plump; pale, hollow cheeks are suffused with the colour of health" (S.T. Askakov).

"The drink of the strongest from scopes of eagles,
It's cold and unspotted as snow in the mountains,
Merry and ringing and boisterous kumys,
You adorn our dzhaylau,
In outstanding workers you are instilling the strength
And improves the country's heroes' health
Thick and strong and fragrant kumys,
Fermenting and gold, as thick as honey kumys,
You give the strength to the healthy and life to the ill".

(Dzhambul Dzhabayev)

Көкпаршылар
Кокпаристы
Kokparists

тұқымы ортаазия, әсіресе түркімен тұқымдас айғырлардың әсерінен жақсарды. Жақсы адай аттары өзінің жеңіл жүрісімен, шыдамдылығымен ерекшеленеді. Адай жылқыларының шығу тегі көне заманнан бастау алады. Салт мініске арналған өте асыл жылқы саналады. Оған табиғи әсемдік пен қызу қандылық тән. Адай тұқымдас атақты айғыр – Есболай торының биіктігі шоқтығынан бастап өлшегенде 150 см., денесінің ұзындығы – 153 см., табанының аумақ орамы 20 см. болған.

Қостанай тұқымы. Қазақы тұқымдас биелерді қалмақ, дон, стрелецкий, орлово-растопчиндік айғырлармен, ал бұл буданды таза қанды айғырлармен будандастыру тәсілімен алынған. Нәтижесінде айтарлықтай ірі әрі алғын ат пайда болды. Ол дербес тұқым ретінде 1951 жылы сынақтан өтіп, тіркелді. Негізінен мініс аты. Ол өзінің төзімділігімен, ағындылығымен, жуастығымен, ұзақ өмір сүретіндігімен және көбею қабілетімен ерекшеленеді. Сіңір-байланыс буындары мықты, әсем, салқын қанды, климаттық жағдайларға тез көндігеді.

Көшім жылқысы. 1976 жылы КСРО ауыл шаруашылығы министрлігінің алқасы ет-сүт өнімділігі бағытындағы жаңа жылқы тұқымы көшімдік тұқымды бекітті. Бұл тұқымды өмірге келтіру жөніндегі жұмыстар 1931 жылы Ақтөбе облысының Пятимарск, Урдинск және Эмбі жылқы зауыттарында басталған болатын.

Бірінші кезеңде жергілікті қазақы биелерді орлов, орыс желісті, таза қанды салт мініс тұқымдарымен жапай будандастырылды. Ол кезде ең бірінші міндет Қызыл Армияның бөлімдері үшін жұмыс атын шығару еді. Бұдан соң желісті-қазақы, салт міністі-қазақы будандарға дон тұқымының айғырлары пайдаланыла бастады. Бұл үш тұқымның қосындысы салт мініс-жегін аттарына қойылатын талаптарға толықтай жауап берді, бойы биік және табынмен жаюға бейім болды.

Жабы. Республиканың орталық аймағында қалыптасқан ерекше тұқым. Оның қалай пайда болғандығы әлі күнге дейін белгісіз. Алайда, Ақтөбе жағының қазақтары бұларды денесінің етжеңділігіне және жылдың қай маусымына болсын төзімділігіне қарап ерекше бағалайды. Зоотехникалық әдебиетке жабы 30-шы жылдардың басында енгізіліп, Эмбі жылқы зауытында өсіріле бастады. Осыдан кейін оның селекциялық-асылдандыру жұмысы қолға алынды. Ақтөбе облысының оңтүстік аймағында өсірілген бұл жылқылар бүгінде бүкіл республика аумағында және одан тысқары жерлерде қолданылып жүр.

Жалпы жабының 300 мыңнан астам саны бар. Олар республиканың 13 облысында өсіріледі. Қазақы тұқымға жататын жабылар өздерінің түрқымының ірілігімен дараланады. Олар денесінің ірілігімен ғана емес, мандайлығының кеңдігімен де ерекшеленеді.

адаевская, костанайская, джабе, кушумская, мугалжарская, найманская и сарыаркинская.

Адаевская лошадь. Отродье казахской породы, распространенное главным образом в пустынных районах между Аральским и Каспийским морями. Адаевская лошадь разведена бегами из рода адай. С давних времен улучшалась жеребцами среднеазиатских, особенно туркменских пород. Лучшие экземпляры обладают легкими движениями, хорошей резвостью. Происхождение адаевской лошади уходит в глубокую древность. Очень благородная верховая лошадь. Ей свойственны своеобразная, величавая красота, сухость сложения и пылкий темпарамент. Отличается выраженным верховым складом, сухой конституцией. Знаменитый жеребец адаевской породы – Есболай торы имел высоту в холке - 150 см, длина туловища – 153 см, охват пястья - 20 см.

Костанайская порода. Выведена путем скрещивания кобыл казахской породы с жеребцами калмыцкой, донской, стрелецкой, орлово-ростопчинской, а этих помесей – с чистокровными жеребцами. В результате была получена лошадь довольно крупная и резвая. Как самостоятельная порода официально апробирована и зарегистрирована в 1951 году. Имеет ярко выраженный верховой и , в некоторой степени, основной тип. Обладает выносливостью, резвостью, добронравием, долголетием и хорошей вопроизводительной способностью. Имеет крепкий сухожильно-связочный аппарат, нарядный облик, уравновешан-

Horse stock breeding

Kazakh horse in last centuries was not distinguished by the homogeneity of the whole body. It was connected with the difference of nature in a vast territory of Kazakhstan, specific character of keeping and usage of horses in different regions and with different influence of other breeds. As before there were many wild ancient genuses in the steppes of Kazakhstan there is of course a question whether they influenced the forming of horse breeds of Kazkhstan. This question can be answered only positively.

Tarpans, the horse of Przhevalskyi and steppe breeds (Kazakh, Mongolian) could be formed exactly in Asian steppes with droughty climate, hot summer and cold winter, irregular level of fodder supply and its sustenance in every season. Wild and domestic horses of steppes have thick skin with well-developed bridging hair and hypodermic fat cellulose, strong tooth system and masticatory muscular system, volume digestive canal. In his opinion there could not be formed so called "southern" kind of horse in steppes, typical representatives of which were the breeds of Middle Asia.

The complex of different factors has had influence on Kazakh horses forming such as interbreeding of steppe horses with southern saddle horses, breeding and keeping conditions, the character of horse usage in household of nomads (on saddle and in harness, as meat and milk animals), the elements of artificial selection and assortment, and season roamings from place to place at big distances, horse breeding with maximum usage of pastures during the year under the open sky.

Орынтай Әмірғалиев – белгілі атбегі, "Рахат" ат зауытының директоры, Ұлттық Ат Спорты Федерациясының бас бапкері

Орынтай Амиргалиев – известный конник, директор конезавода "Рахат", главный тренер Федерации Национальных видов конного спорта

Oryntai Amirgaliev, famous horsebreeder, director of "Rakhat" stud farm, senior coacher of Federation of National horse sport

Құлақтары онша үлкен емес, жалы қалыпты, кейбіреулерінде қысқа. Шоқтығы биік, арқасы тегіс әрі етті болады. Кеуделігі мен қабырғасы жұмыр келеді. Сауыры шағын, бірақ салыңқы болады. Алдыңғы аяқтары қысқа, тұяқты келеді. Бұл жылқылар негізінен далалық жайылымға ыңғайлы, тебінде өседі.

Мұғалжар жылқы тұқымы. Оның атауы Ақтөбе облысындағы Мұғалжар жаңа жылқы зауытынан бастау алады. Ол жаңа тұқым ретінде ҚР Ауыл

ную нервную систему, легко приспосабливается к разным климатическим условиям.

Кушумская. В марте 1976 г. коллегия Министерства сельского хозяйства СССР утвердила новую конскую породу мясомолочного направления продуктивности – кушумскую. Работа по созданию этой породы была начата в 1931 г. в Пятимарском, Урдинском и Эмбенском конных заводах Актюбинской области.

На первом этапе велось массовое скрещивание местных казахских ко-

Exactly this explains that fact that the individuals of very different types can be met among the breed of Kazakh horses. The most prevalent are: adayevskaya, kostanaiskaya, dzhabe, kushumskaya, mugalzharskaya.

Adayevskaya horse. Kazakh breed spread mainly in desert areas between Aral and Kaspiy seas. Adayevskaya horse was bred with the help of Adai generation. From old times it was improved by the stallions of Central Asian especially Turkmen breeds. Best representatives have light movements and good speed. It is a

"Рахат" ат зауытының биелері
Кобылы конезавода "Рахат"
Horses of "Rakhat" stud farm

шаруашылығы министрлігі 1998 жылы бекітті. Мұғалжар жылқылары қазақы жылқылардан өзінің ауыр салмағымен, салыстырмалы түрде ірі мөлшерімен ерекшеленеді. Айғырлар шоқтығынан бастан биіктігін өлшегенде 145,5 см., дене ауқымы жағынан – 159,1 см., алқымдылығынан – 185,8 см., табан ауқымынан – 19,9 см. Тірідей салмағы 553 кг. болады.

Табын жылқыларының еттері жоғары тағамдық құндылығымен айрықша, атап айтқанда химия-биологиялық көрсеткіштері бойынша қара кесек етті, майы мен сүйегі және құндылығы жоғары. Биелеріне жоғары өнімділік пен сүттілігі тән.

Бұл жануарлар Қазақстанға әкелініп жатқан тұқымдардан жұғатын және бүгінде жылқы зауыттары зардап шегіп отырған пироплазмоз бен некробациллез ауруларына тотеп береді.

Қазақстандағы жылқы шаруашылығы

Жылқы зауыттары мен асыл тұқымды ат фермаларын тиісті түрде дамытпай жылқы шаруашылығы мен ат спортының дамуын елестету қиын. Қазіргі кезде біздің республикамызда таза тұқымдас және таза қанды жылқыларға қызығушылық өсіп келе жатқандықтан, таза мініс аттарын, арабы, ахалтеке, қостанай жылқы тұқымдарын өсіру бойынша керемет нәтижелерге қол жеткізген бірқатар жылқы шаруашылықтары жылқы зауыттары мәртебесін алуға құқылы-ақ. Міне, сондықтан да кейбір ұжымдардың жұмыстарын атап өту әділ болар еді. Біздің ойымызша олар үздіксіз ізденудің арқасында отандық жылқы шаруашылығының үздік дәстүрлерін жалғастырып келеді. Олардың қатарына – "Бек", "Рахат", "Азем", "Қазақ тұлпары", "Құланды", "Мұғалжар - 99", "Ар-Ас" жылқы зауыттарын, "Дибек", "Титан" асыл тұқымды жылқы фермаларын, "Луговой жылқы зауытын", "Қазақстан Республикасының шабандоздар клубын" және тағы басқаларды жатқызуға болады.

"Бек" жылқы зауыты Алматы облысы Талғар ауданында орналасқан. 2006 жылы оның құрылғанына 8 жыл толды. Осы аз уақыт ішінде жоғары тұқымды жылқыларды өсіру бойынша үлкен селекциялық жұмыстар жүргізілді. Жылқылар саны жүз бастан асады. Олардың ішінде 50 бие ахалтеке және ағылшын тұқымдас мініс аттарының таза тұқымдары болып табылады. Бұл зауыттың сәйгүліктері республикалық және халықаралық жарыстарда тұғырлы орындарға ие болып жүр. Мысалы, "Райхан" атты таза қанды жылқы үлкен жарыстарда он екі рет бірінші орын алды. "Вахмистр" атты таза арабы тұқымдас айғырға 2004 жылы Алматы ипподромында 2400 м. қашықтықта тең келер жылқы болмаған. "Вахмистр" жылқысы Қазақстанның "Үздік арабы сәйгүлігі" атағына ие болған.

"Рахат" жылқы зауыты. Таза қанды мініс және таза қанды арабы жылқы тұқымдарын көбейту және был с жеребцами заводских пород – орловской и русской рысистой, чистокровной верховой. Необходимо было вывести ремонтную лошадь для частей Красной Армии. Затем на рысисто-казахских и верхово-казахских помесях стали использовать жеребцов донской породы. Трехпородные помеси наиболее полно отвечали требованиям, предъявляемым к верхово-упряжной лошади, имели хороший рост и были достаточно приспособлены к табунному содержанию.

Джабе. В центральных районах республики сложилось особое отродье лошади типа джабе. Происхождение слова джабе и его точный смысл не известны. Однако им казахи Актюбинской области называют лошадей, которые отличаются массивным телосложением и хорошо держат тело во все сезоны года. В зоотехническую же литературу слово джабе введено в начале 30-х годов с организацией Эмбенского конного завода, где была начата селекционно-племенная работа с этими лошадьми. Считается, что отродье сформировалось в южных районах Актюбинской области и отсюда распространилось по всей республике и за ее пределы.

Лошадей джабе более 300 тысяч. Их разводят в 13 областях республики. Джабе самые крупные в казахской породе по промерам и живой массе. Голова у джабе пропорциональная, с сильно развитой челюстной мускулатурой, широкая во лбу и ганашах. Уши небольшие, загривок нормальный, у некоторых лошадей короткий. Шея средней длины, как правило, низкого постава, у части – среднего постава. Холка мускулистая, обычно низкая, спина прямая, широкая, поясница хорошо омускулена. Грудная клетка широкая и глубокая с округлыми ребрами. Лопатка короткая, крутопоставленная. Круп несколько короткий, у части кобыл свислый, а у некоторых достаточно длинный, раздвоенный, с хорошо развитой мускулатурой. Передние ноги прочные, с крепким копытом, правильно поставленные, щетки короткие, но густые, что предохраняет ноги от порезов при тебеневке по плотному снегу. Бабки короткие, иногда крутые. На задних ногах нередко ясно выражена саблистость.

Мугалжарская порода. Свое название она получила по главному репродуктору Мугалжарскому конному заводу Актюбинской области. Как новая порода утверждена Министерством сельского хозяйства РК в декабре 1998 very noble saddle horse. Special majestic beauty, dry body construction and fiery temperament are peculiar to it. Famous stallion of Adayevskaya breed is Yesbolay tory, had withers 150 cm high, body is 153 cm long, and metacarpus is 20 cm.

Kostanay breed. It was bred by crossing of mares of kazakh breed with the stallions of Kalmitskaya, Donskaya, Streletskaya, Orlovo-Rostopchinskaya, and those with thoroughbred stallions. As a result a very big and fast horse was got. As an independent breed it was approved and registered in 1951. It has pronounced saddle and to some extends general type. It possessed endurance, speed, good temper, longevity and good reproduction abilities. It has strong tendon-and-ligamentary system, smart appearance, even-tempered nervous system, it can easily adapt to different climate.

Kushumskaya. In March of 1976 the board of the USSR Ministry of Agriculture confirmed the new horse breed of meat and milk production – kushumskaya. The job concerning the creation of this breed was started in 1931at Pyatimarskiy, Urdinskiy and Embenskiy stud farms of Aktubinskaya oblast.

At the first stage the mass interbreeding of the local Kazakh mares with the orlovskiye, the Russian trotting and thoroughbred farm herd stallions was

"Рахат" ат зауытының таза қанды жылқысы

Лошадь чистокровной верховой породы конезавода "Рахат"

Horse of throughbred saddle breed of "Rakhat" stud farm

Ат бәйгелерінің ұйымдастырушылары. Семей қаласы. XIX ғ.

Организаторы конных скачек. г. Семипалатинск. XIX в.

Organizers of horse-races in Semipalatinsk. XIX c.

Ер жігіт өнері
Джигитовка
Trick riding

өсіру бойынша Қазақстандағы алғашқы жылқы зауыттарының бірі. 1997 жылдың аяғында Терск жылқы зауытынан әкелінген асыл тұқымды биелердің құлындарын әкелу зауытты құруға негіз болды. Қазіргі кезде зауытта таза мініс тұқымды 50 аналық және таза арабы тұқымды 22 аналық бас бар. Әлемдік жылқы зауыттарының мына тұқымдандырушы-айғырларының: Фэларис, Неарко, Назрулла, Гиперион, Блэнфорд. Норсерн, Дансер, Мистер Проспектор тағы басқа есімдеріне ие таза қанды мініс аттары болса, атақтары бұлардан кем түспейтін Асуан, Мускат, Маштук, Балатон сияқты жылқы аттары бар. "Рахаттың" "Айбарс", "Алау", "Луанда", Лас-Вегас , "Темірлан" және "Ливерпуль" атты сәйгүліктері халықаралық деңгейдегі жарыстардың бірнеше мәрте чемпионы атанған. Ал зауыт мақтанышы атақты "Грантленд" бәйге аты РФ Президентінің сыйлығы үшін болған жарыстың күміс жүлдегері. Жылқы зауытының түлпарлары ұлттық ат спортының әртүрлі ара қашықтықтағы жарыстарын 40 рет жеңіп алып, Алматы ипподромының рекордын 7 рет жаңартты.

"Дибек" жылқы фермасы 2003 жылы Іле Алатауының етегінде ашылды. Ол ашылған күнінен-ақ ағылшын таза қанды мініс аттары мен спорт ойындарына арналған оның будандарын өсіруге маманданды. Жылқы фермасында барлығы 60 бас жылқы бар. Оның ішінде 27 бие Ирландиядан, 4-еуі Америкадан, 3-еуі Франция мен

года. Лошади мугалжарской породы отличаются от казахских лошадей других зон более высокой живой массой, сравнительно крупными размерами. Жеребцы в среднем имеют в холке 145,5 см, косую длину туловища 159 см. обхват груди 185,8, обхват пясти 19,9 см., живую массу 553 кг.

Мясо табунных лошадей породы отмечается высокой пищевой ценностью по всем параметрам: химико-биологическим показателям, соотношению мякоти, жира, кости и калорийности. Кобылам характерны высокая плодовитость и молочная продуктивность.

Животные устойчивы к таким заболеваниям, как пироплазмоз и некробациллез, наносящим большой урон лошадям заводских пород, завозимых в Казахстан.

КОНЕЗАВОДСТВО В КАЗАХСТАНЕ

Трудно представить развитие коневодство и конного спорта без должного развития конезаводов и племенных конеферм. Поскольку в настоящее время в нашей республике стремительно растет интерес к разведению чистопородных и чистокровных лошадей, причем ряд коневодческих хозяйств по праву получают статус контрольных заводов за великолепные результаты по разведению чистокровной верховой, арабской, ахалтекинской, костанайской пород лошадей. Именно поэтому хотелось бы отметить работу некоторых коллективов. На наш, взгляд, именно они своим неустанным поиском продолжают лучшие традиции

carried. It was necessary to develop a repair horse for Soviet Army divisions. Afterwards it had to use donskiye stallions on trotting – Kazakh and saddle-horse-Kazakh hybrids. Three-breed hybrids met the requirements made to the saddle horse, they has big height and were well adapted to the herd keeping.

Dzhabe. In central Kazakhstan there is a special spawn type – Dzhabe. The origin and the meaning of this word are unknown. However kazakh people of Aktyubinskaya area call the horses of massive body and those which keep warm during all seasons. It is considered that the spawn was formed in Aktubinsk and then was spread all over the republic.

There are 300 000 of Dzhabe horses. They are bred in 13 regions of Kazakhstan. It is the largest breed among Kazakh breeds. The head and ears are not big; the withers are usual, sometimes short. The neck is of middle size. The chest is wide, shoulder-blades are short. The legs are strong, fetlocks are thick and it helps to prevent legs from cuts. Pasterns are short, sometimes they are thick.

Ер жігіт ойыны
Джигитовка
Stunts of dzhigits

Ангиядан әкелінген. Аз уақыт ішінде жүдырықтай жұмылған ұжымның сәйгүліктері Алматы ипподромының айтулы бәйгелерінде өте жоғары нәтижелерге жетті. Мысалы, "Мусон", "Заповедник", "Аксесс оф Сильвер", "Спил Э Литл" таза қанды мініс аттары 2400 м. қашықтықтағы "Дерби" үлкен Алматы сыйлығының иегерлері болып табылады. Жалпы алғанда "Дибек" жылқылары Қазақстан және Қырғыз Республикасының аумағында өткен әртүрлі жарыстарды 8 рет жеңіп алған.

Ат спортының "Аламан бәйге" және "Құнан бәйге" ұлттық түрлері бойынша ірі жарыстарда бірнеше мәрте чемпион атанған "Раушан" атты атақты түлпар жылқы фермасының мақтанышына айналды. Оның ішінде бүл сәйгүлік 2001 жылы "Президент кубогын", 31 км. ара-қашықтықта қазақ халқының батыр ұлы Сұлтан Бейбарстың 800 жылдығына арналған жарысты, сондай-ақ 2000 жылы 11 км. ара-қашықтықта Түркістан қаласының

ции отечественного коневодства. В их числе – конезаводы **"Бек", "Рахат", "Азем", "Казак Тулпары", "Луговской", "Куланды", "Мугалжар-99", "Ар-Ас"** и лучшие конеплемфермы страны, такие как: **"Дибек", "Титан"**, а также **"Жокей Клуб Республики Казахстан"** и другие.

***

Конезавод "Бек" расположен в Талгарском районе Алматинской области. В 2006 году исполнилось восемь лет со дня создания. За это время проделана большая селекционная работа по выведению высокопородных лошадей. Поголовье животных превышает сто голов. Из них более 50 коней чистокровных ахалтекинской и верховой английской пород. Скакуны этого завода неизменно занимают высокие места на республиканских и международных соревнованиях. Например, чистокровная кобыла по кличке "Райхан" двенадцать раз была первой в престижных соревнованиях. Жеребцу чистокровной арабской породы по кличке "Вахмистр" не было равных в 2004 году на дистанции 2400 м на Алматинском ипподроме. "Вахмистр" имеет титул "Лучший арабский скакун" Казахстана.

Конезавод "Рахат" один из первых конных заводов в Казахстане по разведению и выращиванию племенных лошадей чистокровной верховой и чистокровной арабской пород. Основой для создания завода стали жеребые племенные кобылы, привезенные из Терского конного завода в конце 1997 года. Ныне здесь 50 конемаMugalzharskaya breed. It got its name under the main reproducer Mugalzharsky stud farm of Aktyubinskaya area. As a new breed it was approved by the Agricultural Ministry of the Republic of Kazakhstan in December 1998. The horses of Mugalzharskaya breed are distinguished from kazakh horses of other areas by weight and big size. The stallions in average have withers 145,5 cm, body is 159 cm long, breast is 185,8 cm, metacarpus is 19,9 cm, living mass is 553 kg.

The animals are stable to such diseases as piroplasmosis and necrobacillosis, causing damages to the horses of stud breeds delivered into Kazakhstan.

HORSE BREEDING IN KAZAKHSTAN

It is quite difficult to imagine the development of horse-breeding and equestrian sport without proper improvement of stud-farms and horse farms. As nowadays in our Republic the interest to thoroughbred and thoroughblood horses grows, at the same time a great number of farms by right take the status of stud plants for magnificent results on the breeding of thoroughbred saddle, Arabic, Akhaltekinskaya, Kostanaiskaya horse breeds. Exactly due to that fact it's necessary to mention the work of some collectives. In our opinion the work itself by its constant searching continue the best traditions of home horse-breeding. Among them – such stud farms as "Bek", "Rakhat", "Azem", "Kazakh Tulpary", "Kulandy", "Mugalzhar-99", "Ar-As", horse herd farms "Dibek",

Белгілі Қызылордалық атбегі Орынбай Ахметов атақты түлпары "Ызғарды" үстап тұр.

Известный Кызылординский конник Орынбай Ахметов со своим знаменитым скакуном по кличке "Ызгар".

Famous horsebreeder Orynbai Akhmetov with his famous runner named "Yzgar"

1500 жылдығына арналған жарысты жеңіп алды.

"Азем" жылқы зауыты 1998 жылғы желтоқсанда Алматы облысы, Қарасай ауданы Шалқар кентінің аумағында құрылды. Жылқы зауыты таза қанды ағылшын тұқымдас жылқыларды өсірумен және оларға тренинг жүргізумен айналысады.

Мұндағы жалпы жылқы саны 55 бас, оның ішінде 33-і асыл тұқымды таза қанды мініс аттары. Асыл тұқымдар ішінде: 2 тұқымдандырушы айғыр, 15 бие, 13 бас тренинг сәйгүлік аттары және 3 бас асыл тұқымды жабағы бар. Олар аты әлемге танымал Нейтив, Норсерн, Дансер, Неарко, Массин, Нарұлы таза қанды жылқыларының желісінен тарайды. Ал Зубейда сияқты бие Ангиядан әкетілген атақты Пэйблм биесінің туысы әрі негізгі аналық болып табылады.

Қазіргі кезде "Азем" жылқы зауытында Темірқанов атты әлемге танымал тұқымдандырушы айғыр бар. Ол Еуропаның Старохай дербиі, Чеш дербиі, Словацк дербиі, Себостьян сыйлығы сияқты көрнекі Еуропа жарыстарының, Австриядағы халықаралық сыйлықтың тағы басқа жарыстардың жеңімпазы болып табылады.

"Азем" жылқы зауытының аттары Алматы ипподромындағы жарыстарға үнемі қатысып келеді.

Вендетта, Қаламқас, Баян-сұлу сияқты биелер мен Апшорон, Обидус, Академик, Құлагер сияқты айғырлар үлкен табысқа жетіп жүр.

Жылқы зауытында ұзындығы 2000 метрлік айналым жолы және 1000 орындық ипподромы бар.

"Titan", Lugovskoy stud farm, "Jockey Club of the Republic of Kazakstan" and many others.

***

Stud-farm "Bek" is situated in Talgarsky region of Almaty area. In 2005 it was seven years from the moment of its organization. Within this period a great selective work was done. Livestock is more than a hundred of heads. There are about 50 mares of thoroughbred Akhaltekinskaya and English saddle horse among them. Racers of this farm take the first places at Republican and international competitions. For example, thoroughbred mare named "Raikhan" for twelve times was the first in prestige competitions. The stallion of the thoroughbred Arabic breed by name "Vakhmistr" was the best in 2004 on the distance 2400 m long at Almaty race track. " Vakhmistr" is titled as "Best Arabic Racer" of Kazakhstan.

Stud-farm "Rakhat". It is one of the first stud-farms in Kazakhstan regarding breeding and growing of stud horses of thoroughbred sadle and thoroughbred Arabic breeds. The basis for the stud farm establishing was stud mare brought from Terskiy stud farm at the end of 1997. Now here are 15 of thoroughbred saddle horse and 25 horse dams of thoroughbred Arabic breed with the offspring of different age. In the genealogies of thoroughbred saddle horses there are the names of famous in the world horse breeding stallions-

ток чистокровной верховой породы и 22 конематок чистокровной арабской породы с приплодом разного возраста. В родословных чистокровных верховых лошадей имеются клички знаменитых в мировом коннозаводстве жеребцов-производителей : Фэлариса, Неарко, Назруллы, Гипериона, Блэнфорда, Норсерн Дансера, Мистера Проспектора и других. Родословные арабских лошадей насыщены кличками не менее известных скакунов. Это Асуан, Мускат, Машук, Балатон и другие.

Скакуны "Рахата" "Айбарс", "Алау", "Луанда", "Лас-Вегас", "Тамерлан" и "Ливерпуль" - неоднократные победители соревнований международного уровня. Гордость завода - знаменитый "Грантленд", завоевавший "Серебро" в борьбе за Приз Президента Российской Федерации. Тулпары конезавода установили своеобразный рекорд - за последние семь лет 40 раз выиграли дистанции национального конного спорта и 7 раз установили рекорд Алматинского ипподрома.

Конеплемферма "Дибек" была создана в 2003 году в предгорьях Зайлийского Алатау. С первых дней существования конеферма специализируется на разведении лошадей английской чистокровной

верховой породы и его помесей для спорта. Всего конеплемферма имеет 60 голов лошадей. Из них 27 кобыл были привезены из далекой Ирландии, 4 - из Америки и по 3 - из Франции и Англии. За короткое время скакуны сплоченного коллектива конников достигли очень высоких результатов на самых престижных скачках Алматинского ипподрома. Так, достаточно ска-

Жігіт
Джигит
Dzhigit

Жылқы зауытының басшылығы қызметшілердің жұмыс істеуі мен демалуына қажетті барлық жағдайды жасаған.

Құланды жылқы зауыты ЖШС Қызылорда облысы Арал ауданының солтүстік-батысында орналасқан. Қызылорда облысы Арал ауданының Құланды жылқы зауыты еттік бағыттағы және жайылымдық мақсатағы қазақы жылқыларды өсіру үшін 1965 жылы құрылған болатын. Қазіргі уақытта "Құланды" ЖШС-і жылқы зауыты жайылымдық адай, донды, буденновтық тұқымдарды өсірудің бірден бір орнына айналып отыр. Осы тұқымдардан алынған жылқы тұқымдары Арал аймағындағы табиғатқа өте бейімделген. Алайда, зауыттық жағдайда өсірілген бұл жылқылар үйірлік күтімге жарамсыз болып шықты. Сондықтан 1966 жылы Ақтобе облысының Мұғалжар жылқы зауытында қазақы жабы тұқымынан тұқым алу жұмысы басталды. Осы аралықта Зәуре, Бүркіт және Писатель тұқымынан 260 таза қанды жабы тұқымына жататын жылқылар алынды. Осыдан бастап бұл тұқымды жетілдіру қолға алынды. Соның арқасында 1966 –2005 жылдар аралығында мақсатты селекциялық-асылдандыру жұмыстары жүргізіліп келеді. Соның нәтижесінде Мұғалжар тұқымына жататын Құланды үлгісіндегі жылқылар өз салмағын алғашқы тектеріне қарағанда 60-80 кг. дейін көтерді. Жылқының Мұғалжар тұқымынан алынған Құланды түрі Арал шөлінің қатаң жағдайына бейімделгіш сапасына ие.

"Мұғалжар-99" ЖШС асыл тұқымды жылқы зауыты 1930 жылы Эмбі жылқы зауытының негізінде құрылды. 1960 жылдарда осының негізінде еттік мақсаттағы мамандандырылған қазақы жылқы тұқымы

зать, что лошади чистокровной верховой породы: "Мусон", "Заповедник", "Аксесс оф Сильвер", "Спиль Э Литл" являются победителями большого алматинского приза "Дерби" на дистанции 2400 метров. В целом дибекцы 8 раз выигрывали различные состязания, проходившие на территории Казахстана и Кыргызской Республики.

Гордостью конефермы является знаменитый тулпар по кличке "Раушан", который стал неоднократным победителем в самых крупных соревнованиях по национальным видам конного спорта "Аламан байге" и "Кунан байге". Среди них, особо можно отметить, состязание 2001 года на "Кубок Президента" и к 800-летию великого сына казахского народа Султана Бейбарса на дистанцию 31 км, а также соревнования 2000 года к 1500-летию г. Туркестана на дистанцию 11 км.

Конезавод "Азем" образован в декабре 1998 года на территории села Шалкар Карасайского района Алматинской области.

Конезавод занимается разведением, выращиванием и тренингом племенных лошадей чистокровной английской породы.

Общее поголовье лошадей составляет 55 голов, в том числе 33 головы племенных лошадей чистокровной верховой породы. В структуре племенного стада: 2 жеребца-производителя, 15 кобыл, скаковых лошадей, в тренинге – 13 голов и 3 головы племенного молодняка. Все они относятся к всемирно известным линиям таким, как Нейтив, Норсерн, Дансер, Неарко, Массина, Нарзулы. А такая кобыла как Зубейда (Сабрехилл-ля Долче), родная сестра по матери выдающейся кобылы Пэйблс, в свое время вывезенная из Англии, является родоначальницей маточного семейства.

В настоящий момент в конном заводе "Азем" находится всемирно из-

Белгілі атбегі, ғалым, Атырау облыстық ауылшаруашылығы басқармасының бастығы Қосыбек Ырзағалиев

Косыбек Ырзагалиев – известный конник, ученый, начальник облсельхозуправления Атырауской олбасти

Kosylbek Yrzagaliev a famous horsebreeder, scientist, head of the agricultural administration of Atyrau region

producers: Phelaris, Nearko, Nazrula, Giperion, Blenford, Norsern Dancer, Mr. Prospector etc. The genealogies of Arabic horses are full of the names of not less famous racers. These are asuan, Muskat, Mashuk, Balaton and others. The pride of the stud farm is well-known "Grantlend" who won "Silver" in the competition for the President's prize.

Stud farm "Dibek" was established in

Көкшетау жылқылары 2005 ж.
Лошади Кокшетау 2005 г.
Kokshetau horses 2005

өсірілді. Ақтөбе тәжірибе шаруашылығында "Жабы" қазақы жылқысын жетілдіру жұмыстары басталды. Соның негізінде өнімді және сапасы жоғары жылқылар алынды. Қазақы тұқымдар шоқтығынан есептегенде 136,8 см., дене ауқымында −145,9 см., алқымдылығы жағынан-174,5 см., табаны аумағынан-17,9 см. болды. Селекциялық жұмыстың нәтижесінде 1953 жылы осы көрсеткіштер тиісінше − 142,5, 149,3, 177,5, 18,7 см. жақсарды.

Қазіргі уақытта жылқыны қолда және өрісте бағудың тәсілдері қолданылып жүр. Оларды бүгінде құжаттаудың негізі қалыптасты. Алғашқы кезде олардың тегі емес, керісінше, бастапқы таралу тегі жазылып отырды. Соның нәтижесінде қолымызда бірсыпыра деректер сақталып қалды. Мысалы, 1927 жылы туған Замоктан, 1928 жылы туған Писательден, 1929 жылы туған Бүркіттен, 1929 жылы туған Зауырдан асыл тұқымды жылқылар тарады. Осылардың үшінші және төртінші ұрпақтарының, атап айтқанда, 1946-1959 жылғы Зауырдан 1959 жылы таза қанды қазақы Зубр және ата тегі Бүркіттен 1957 жылы Барқыт қазақы тұқымы алынды. 1983 жылы Мұғалжар жылқы зауытында Зубрдан, Барқыттан, және аналық биелерді будандастыру арқасында жаңа тұқымдар қалыптасты. Кейіннен Қайынды жылқы зауытында қазақы "жабы" жылқыларын зауыттық негізде өсірілген База 114-60 және Парадный 175-54 / АСХОС/ айғырлары желісінен қазақы

вестный жеребец-производитель по кличке Темирканов. Он является неоднократным победителем престижных скачек Европы таких, как Старохайский дерби, Чешский дерби, Словацкий дерби, приза Себостьяна, международного приза в Австрии и другие.

Лошади конезавода "Азем" всегда принимают активное участие в испытаниях на Алматинском ипподроме.

Успех принесли такие кобылы, как Вендетта, Каламкас, Баян-сулу, а также жеребцы − Апшерон, Обидус, Академик, Кулагер и другие.

Конезавод имеет прекрасный ипподром с трибуной на 1000 мест для любителей конного спорта и скаковым кругом длиной 2000 метров.

Руководство конезавода создало все необходимые условия для работы и отдыха обслуживающего персонала.

Конезавод ТОО "Куланды" расположен в северо-западной части Аральского района Кызылординской области.

Куландинский конный завод Аральского района Кызылординской области организован в 1965 г. с целью выращивания казахских лошадей мясного направления, с круглосуточным тебеневочно-пастбищным содержанием. В породном отношении лошади Куландинского конного завода (ныне конезавод ТОО "Куланды") отличались разнотипностью и, наряду с жабе, здесь были лошади адаевские, помеси с донскими, буденовскими породами. Помеси, полученные от заводских пород, в суровых климатических условиях Приаральской пустыни оказа-

Атыраулық атбегі Өнербек Жанбала
Атырауский конник Онербек Жанбала
Onerbek Zhanbola, Atyrau horsebreeder

Қазақтың ұлттық ойыны "Қыз куу"
Казахская национальная игра "Кыз куу"
Kazakh national game "Kyz kuu"

2003 in the foothills of Zayliyskiy Alatau. From the very beginning it is specialized in the breeding of the horses of English thoroughbred saddle breed for sports. Totally there are 60 horses in the farm. 27 mares were brought from far Ireland, 4 from America and 3 from France and England. Thus enough to say that the horses of the thoroughbred saddle breed: "Muson", "Zapovednik", "Access of Silver", Spill a Little" are the winners of big Almaty prize "Derbi" at the distance 2400 meters long. Totally the horses from "Dibek" for 8 times won in different competitions taking part on the territory of Kazakhstan and Kirgiztan.

The racer with the name "Raushan" is the pride of the farm. He became the winner in the biggest competitions on national kinds of equestrian sport "Alaman baige" and "Kunan baige".

The stud-farm "Azem" was established in December of 1998 on the territory of the village Shalkar of Karasay region of Almayu area. It is occupied with the breeding and training of stud horses of the thoroughbred english breed.

The total livestock is 55 horses including 33 horses of stud horses of thoroughbred saddle horse. Such mare as Zubeida (Sabrekhill-la Dolche), the sibling of the prominent mare Paiblce, brought from England, is the progenitor of matricular family.

For the present moment there is a widely known stallion-producer Temirkhanov in the stud-farm "Azem". He is a repeated winner of the prestige

Көкпаршылар
Кокпаристы
Kokparists

жылқылардың тұқымдары қалыптасты.

Луговой жылқы зауыты Тянь-Шань шатқалының тау етегінде Алматы-Ташкент трассасының 400-інші километрінде Көгершін селосында орналасқан. Бұл шаруашылықты белгілі атбегі Халит Базарбайұлы Базаралиев басқарады.

...Луговой жылқы зауытында өсірілген атақты Абсент тұқымдары ахалтекелердің даңқы баяғыда-ақ әлемнің түкпір-түкпіріне жетті. Абсенттің қоладан құйылған мүсіні Луговой жылқы зауытының ат спорты мектебінің манежі алдындағы тұғырда тұр. 1956 жылы төрт жастағы Абсент алғаш рет Мәскеудегі атсүйер қауымның көрмелік мерекесіне тап болды. Спортқа еңбегі сіңген шебер Сергей Филатов осындай адамдардың бірі еді. Арада төрт жыл өткенде Римдегі XYII Олимпиадалық ойындарда Филатов – Абсент дуэті көптің қызғанышын оятып қана қоймай, сонымен қатар әлем спортын жаулап алды десе болады.

Салт жүрісті жоғары мектеп жөніндегі Үлкен жүлдеде төрешілер олардың көрсеткен өнерін Алтын медальмен бағалады.

1964 жылы Токио Олимпиадасында олар үшінші орынға табан тіреді. Бұл спортқа араласқаннан бергі сегіз жылда таңқалмай көріңіз! Бірақ Аблись менее приспособленными к табунному содержанию. Поэтому в хозяйстве с 1966 г. для разведения использовали жеребцов казахской породы типа жабе из Мугалжарского конного завода Актюбинской области. За этот период в хозяйство завезено более 260 голов чистопородных жеребцов жабе по линии Зауре, Беркута и Писателя, которые хорошо акклиматизировались и используются в косячной случке. Совершенствование племенных и продуктивных качеств осуществляется методом внутрипородной селекции. В результате целенаправленной селекционно-племенной работы, живая масса взрослых животных за 1966-2005 гг. увеличена на 60-80 кг. Созданный Куландинский тип Мугалжарской породы обладает очень высокими приспособительными качествами к жестким условиям Приаральской пустыни.

Племенной завод ТОО "Мугалжар-99" образован в 1930 году на базе Эмбенского конного завода. В 60-е годы с целью создания на основе казахских лошадей специализированной мясной породы лошадей ученые Актюбинской сельскохозяйственной опытной станции на конном заводе проводили научно-исследовательскую работу по совершенствованию казахских лошадей типа "жабе" по повышению их племенных и продуктивных качеств. Кобылы казахской породы имели следующие промеры: высота в

racers of Europe such as Starokhaiskiy Derbi, Czech Derbi, Slovak Derbi, the prize of Sebastyan, internation prize in Austria and many others.

The horses of "Azem" always take part in testing at the Almaty race-track.

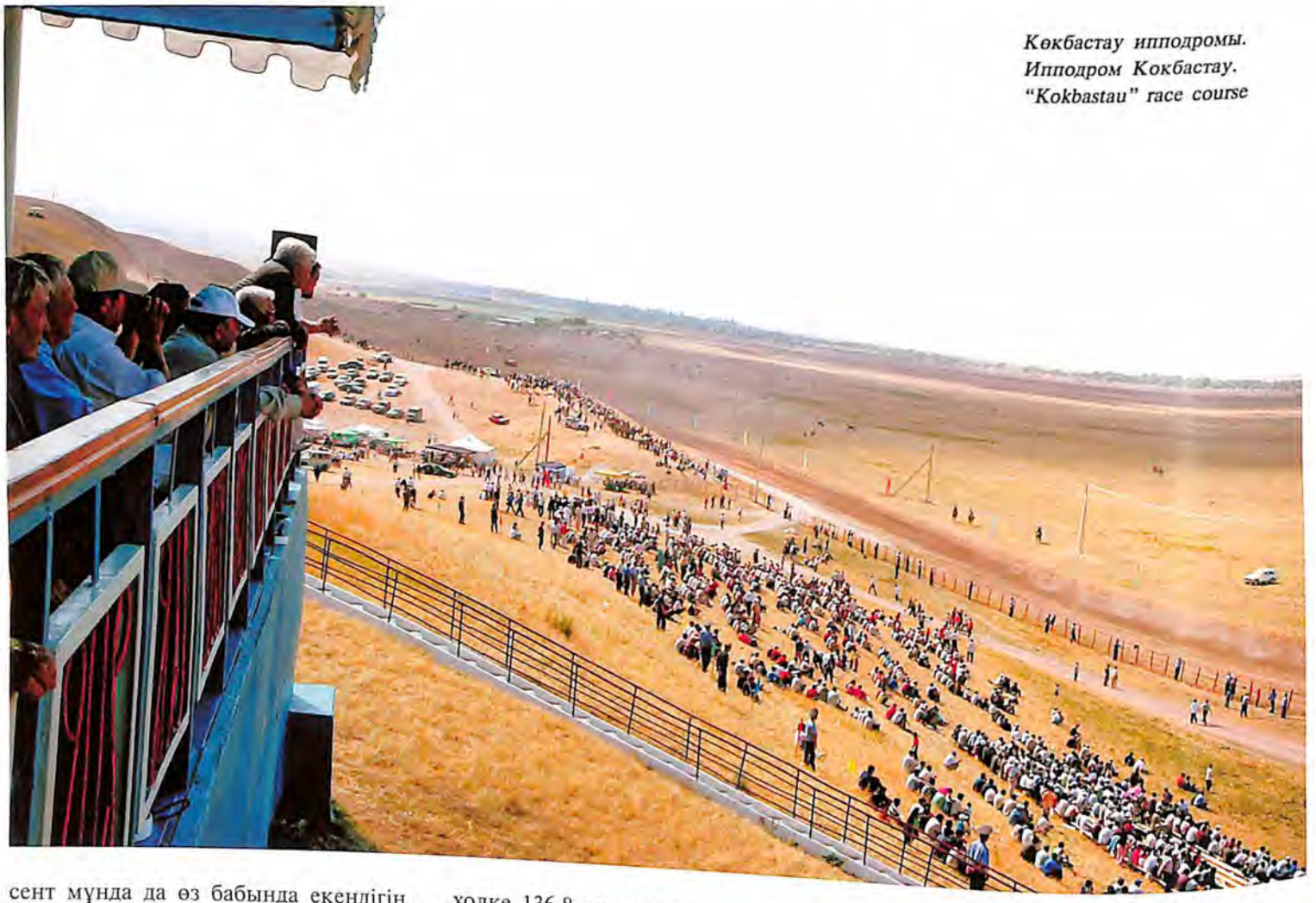
Such horses as the mares Vendetta, Kalamkas, Bayan-sulu and stallions Apsheron, Obidus, Academic and Kulager etc. were successive.

This stud farm has a wonderful race-track with the tribune for 1000 places for equestrian sport fancies and with the race circle of 2000 meters long.

The administration of the stud-farm founded all the necessary conditions for the staff work and rest.

Stud farm "Kulandy" ltd. is situated in north-western part of Aral region in Kyzylorda.

Kulandy stud farm was established in 1965 with the purpose to breed Kazakh horses of meat pointing, with twenty-four-hours grazing. As for breeds proportion the horses of Kulandy stud-farm (nowadays the stud-farm "Kulandy" Ltd.) were of different type, and along with dzhabe there were the horses of Adayevskaya, Nowadays there are 1772 horses and 1519 camels at this stud farm. They are on the territory of 3 farms: Kosaman (Maliye Barsyki), Kulandy and Akbasty (Aral seashore). Aralbasty is the central farm. Kulandy stud farm was based in 1965 to breed Kazakh horses. There were different types of horses – Dzhabe, Adayevskiye, Budennovskiy breeds and crossbreeds with Donskaya and

Көкбастау ипподромы.
Ипподром Кокбастау.
"Kokbastau" race course

сент мұнда да өз бабында екендігін көрсетті. Келесі Олимпиадалық ойындарға Абсентті жаңа жаттықтырушы Иван Калита баптады. Міне, олар Мехикода. Тағы да жүлдегер... Естен кетпес қуаныш еді ол. Ат спортының жанкүйерлері мен білгілері, шетелдердің жылқы зауытын ұстаушылар Абсенттей ең таңдаулы спорттық жылқы әлемде жоқ екендігін мойындауға мәжбүр болды. Осы арада біздерді 1945 жылғы Мәскеуге оралтатын әскери хроникаға көз жіберіп көрелікші. Қызыл алаң. Фашистік Германияны жер қылған Жеңіс парадына қатысушы әскерлердің сапының алдынан ақбоз атқа мінген Совет Одағының маршалы Георгий Константинович Жуков өтіп барады. Оның астындағы ат — Абсенттің әкесі Араб. Үш жастағы кезінде ол 1600 метр қашықтықты 1 минут 50 секундта шауып өткен болатын! Осы рекорд ширек ғасыр бойына бір жаңарған жоқ. 1935 жылы Араб қашықтығы 4300 шақырымдық жылқы тарихында бұрын-соңды болмаған Ашхабад-Мәскеу жарысына қатысқан еді...

Жылқы зауыты ұжымының мақсаты - Қазақстанның спорт клубтары үшін асыл тұқымды жылқыларды өсіру және халықаралық, үлттық жарыстарға қатысу болып табылады.

"Қазақ тұлпары" республикалық қазыналық кәсіпорны (бұрынғы Қостанай жылқы зауыты)

"Қазақ тұлпары" республикалық қазыналық кәсіпорны 2000 жылы ҚР

холке 136,8 см, косая длина туловища - 145,9 см, обхват груди - 174,5 см, обхват пясти - 17,9 см. В результате селекционной работы уже к 1953 году промеры несколько увеличились и достигли соответственно 142,5 - 149,3 - 177,5 - 18,7 см.

Содержание лошадей практиковалось и практикуется культурно-табунное и табунное. На протяжении всей истории конного завода ведется племенная картотека и другая документация. На первом этапе практиковали не родственные подборы, а затем стали применять и инбридинг разной степени. Четыре жеребца - Замок р. 1927 г., Писатель р. 1928 г., Беркут р. 1929 г., Заур 1929 г. явились родоначальниками генеалогических линий. В третьем-четвертом поколениях в этих линиях получены особо ценные животные, с которыми была начата работа по закладке новых высокопродуктивных заводских линий. Наилучшие результаты дало использование чистопородного казахского жеребца Зубра 46-59, р. 1959 г. из старой генеалогической линии Заура и чистопородного казахского жеребца Бархата 15-57, р. 1957 г., из старой генеалогической линии Беркута. К 1983 году в Мугалжарском конном заводе родственные группы Зубра; Бархата имели количество жеребцов-производителей и племенных маток, достаточное для апробации их в качестве новых заводских линий. На последующих были апробированы Каиндинский заводской тип казахских лошадей типа "жабе" с заводскими линиями жереб-

Budyonovskaya breeds. The cross-breeds received from stud breeds under severe climate conditions of the desert turned out to be less adjusted to herd care. That is why beginning with 1966 the stallions of kazakh breed of dzhabe type from Mugalzhar stud farm were used — 260 thoroughbred stallions of zhabe type — Zaure, Berkut and Pisatel, which got used to the climate.

The created Kulandy type of Mugalzhar breed is very enduring. Kulandy breed is bigger than local Kazakh breeds in live weight, it is increased in 60-80 kg.

Horsebreeding station "Mugalzhar — 99" was based in 1930 instead of Embenskiy stud farm. In 60-s with the purpose of breeding a specialized meat breed on the basis of kazakh horses, the scientists of the agricultural experimenatl station were making research work on kazakh horses of dzhabe type improving concerning development of their herd and producing qualities. The mares of Kazakh breed were 136,8 cm. in crest, body length is 145,9 cm, chest circumference is 174.5 cm., metacarpus circumference 17.9. By 1953 as a result of selective work sizes had increased and reached 142.5 — 149,3 — 177,5 — 18,7 cm correspondingly.

Horses keeping was and now it is practiced as cultural and herd. During the whole history of the stud-farm there is breeder card-life and other documents. Four stallions are Zamok (1927), Pisatel (1928), Berkut (1929) and Zaur (1929). They were the forefathers of genealogical lines. The best results were got from the

Президенті Іс басқармасының, одан кейін Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің қарамағына берілді.

Ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, белгілі ғалым-атбегі Нәбидолла Кикебаев басшылық ететін жылқы зауытының ұжымы таяудағы үш-төрт жылда жылқы санын екі есеге көбейтуді жоспарлап отыр. Жылқыдан хабары бар адамдардың айтуына қарағанда, өзінің ұшқырлығы жағынан қостанайлық жылқылар әлемде таза қанды ағылшындық салт мініс жылқысынан да асып түсуге қабілетті. Тек оны үлкен ортаға алып шығатындай жағдай жасалуы қажет. "Қазақ Тұлпары" аумағындағы ахуал өте жақсы. "Қазақ тұлпарындағы" ең еңбекті көп керек ететін орын – атқора. Ондағы азаматтар жылқы күтіміне ерекше маңыз береді. Оларға жазғы сапасын жоғалтпаған ең таңдаулы шөп, таза сұлы, сәбіз, қант, жұмыртқа беріледі. Әрбір жылқы жеке қоршауда ұсталады. Осыдан бір жыл бұрын мұнда балалардың спорт мектебі ашылған. Қазіргі кезде 30 бала атқа салт мінудің алғашқы тәжірибесінен өтуде.

Қостанай жылқы зауытының тарихы сонау 1889 жылдан басталады. Патша әскеріне керекті жылқыны тек қазақ даласында өсіру туралы шешім қабылданды. Ең бай адамдардың жылқыларынан ондаған таңдаулы биелер іріктеліп алынып, олармен жұмыс істеу үшін Ресейден ғалым-жылқы өсірушілер келді. Англиядан, Ресейден және Америкадан айғырлар алдырылды. Тек 1951 жылы ғана қостанайлық жаңа жылқы тұқымы алынды. Қостанай жылқылары жұмысқа деген жоғары қабілетімен, алымдылығымен ерекшеленеді. Буденный, дон, арабы және ахалтеке тұқымдарынан үшқырлығы жағынан біршама асып түседі. Қостанай жылқы зауытында өсірілген жылқылар ең ірі жарыстарда 530 бірінші және жүлделі орындарды, 22 "Дербиді", 8 алтын медалды жеңіп алцов База 114-60 и Парадного 175-54 (АСХОС).

Луговской конезавод

В предгорьях Тянь-Шанского хребта, на 400-м километре трассы Алматы-Ташкент находится село Когершин, в котором расположился ТОО "Луговской конный завод", владельцем которого является известный конник Базаралиев Халит Базарбаевич.

...Слава ахалтекинцев — потомков легендарного Абсента, — выращенных Луговским конным заводом, давно уже облетела планету. Бронзовый Абсент стоит на высоком гранитном постаменте перед манежем конноспортивной школы Луговского конезавода. В 1956 году четырехлетний Абсент впервые попал в Москву на выставку-бал для лошадей, праздник для тех, кто их любит. Заслуженный мастер спорта Сергей Филатов был одним из этих людей. Через четыре года в Риме на XVII Олимпийских играх дуэт Филатов — Абсент возмутил, восхитил, покорил спортивный мир.

Золотая медаль в Большом призе по высшей школе верховой езды, так судьи оценили их выступление.

В 1964 году на Олимпиаде в Токио они стали третьими. Восемь лет в большом спорте! Но Абсент неутомим. К следующим Олимпийским играм Абсента готовил новый тренер Иван Калита. И вот Мехико. Вновь - призеры... Потрясающий успех! Любители и знатоки конного спорта, зарубежные коннозаводчики признали Абсента лучшей спортивной лошадью мира. Кто был отцом Абсента? Вспомним кадры военной кинохроники, возвращающие нас в Москву 1945 года. Красная площадь. Войска, построенные для участия в параде в честь Победы над фашистской Германией, объезжает на белом коне маршал Советского Союза Георгий Константинович Жуков. Конь под ним — отец Абсента Араб. В трехлетнем возрасте он пробежал 1600 метров за минуту и 50 секунд! Четверть века продержался этот рекорд. В 1935 году пятилетний Араб участвовал в ставшем знаменитым на весь мир

Елсияр Қанағатов – белгілі атбегі, республикалық спорт комитеті төрағасының 1-ші орынбасары

Елсияр Канагатов – известный конник, 1-ый заместитель председателя спорткомитета республики

Elsiyar Kanagatov, famous horsebreeder, 1st chairman deputy of Republic sport committee

usage of the thoroughbred kazakh stallion Zubr 46-59 (1959), he was the descendant of Zaur, and from the thoroughbred kazakh stallion Barhat 15-57 (1957), the descendant of Berkut.

Kaindinski factorial species of Kazakh horses "jabe" were approved on the posterior with factorial lines of stallions Base 114-60 and Paradny 175-54 (AAES – Aktyubinsk Agricultural Experimental Station).

Атбегілер шеруі
Кавалькада наездников
A group of horsemen

Көкпаршылар
Кокпаристы
Kokpar players

ған. Осы тұқымның атағын бірнеше сәйгүліктер шығарды. Мәселен, Червонец айғыры 100 шақырымды 4 сағат 1 минутта шауып өткен. Ал Запуск 2000 м қашықтықты 2 минут 8,6 секундта шауып өтіп, рекорд жасаса, Бедовая биесі бір тәулікте 286,1 шақырым алды. Оның бұл көрсеткіші әлі күнге дейін жаңартылған емес. "Қазақ тұлпары" өзінің атағын шығарған сәйгүліктерді айрықша қастерлейді. Кәсіпорын аумағында Билетердің /1971-1991/ және Неонның /1974-1998/ зираты бар. Бүгінде қостанайлық жылқылар республикалық ат спорты жарыстарында жақсы нәтижелер көрсетіп келеді. Екі жасар Дайва биесі 3-ші республикалық ат спорты түрлерінің ұлттық фестивалінде 5000 метр қашықтықта таза қанды жылқылар арасында көмбе сызығын бірінші болып қиып өтті. Қабанбай мен Бөгенбай батырларға арналған Астанадағы көкпардан өткізілген республикалық турнирде осы жылқы зауыты бірінші орынды жеңіп алды.

Асыл тұқымды "Титан" жылқы фермасы

"Титан" өндірістік жылқы фирма-

конном пробеге Ашхабад — Москва протяженностью 4300 километров...

Цель коллектива конезавода - организовать воспроизводство ценных племенных животных для спортивных клубов Казахстана и участвовать в международных и национальных соревнованиях.

РГП "Казак тулпары" (Бывший Кустанайский конезавод)

...В 2000 году предприятие РГКП «Казак Тулпары" перешло в Управление делами президента РК, а сейчас находится в ведении Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан.

Славный коллектив конезавода во главе с кандидатом сельскохозяйственных наук, известным ученым-конником Набидуллы Кикебаевым намерены в ближайшие четыре-пять лет увеличить конское поголовье вдвое. Знающие толк в лошадях люди отмечают, что костанайские скакуны по своей резвости не уступают самым известным породам лошадей. Только надо уметь показать товар лицом. Главное в «Казак Тулпары" конюшни. Здесь считают, что к лошадям надо относиться по-человечески - тепло, с душой. Еда у питомцев «Казак Тулпары" отборная: ароматное, пахнущее

Lugovskoy stud farm

In the foothills of Tien Shan mountain ridge, at the 400th kilometer of the route Almaty – Tashkent the village Kogershin is situated where "Lugovskoy stud farm" Ltd is placed, the owner of which is a famous horse man Bazarliyev Khalit Bazarbayevich.

... The glory of Akhaltekinski horses – descendents of legendary Absinthe Abscent, bred in the Lugovsky stud farm has spread all over the world. Bronze Absinthe stands on the high granit tomb in front of the riding sport school of Lugovskoi stud farm. In 1956 four-year-old Absinthe for the first time found himself in Moscow at the exhibition-ball for horses and the holiday for those ones who loved them. Distinguished master of sports Sergey Filatov was among of them. In four years in Rome at the XVIIth Olympic Games the duet Filatov-Absinthe filled with indignation, amazed and subjugated the sports world.

Judges appraised their performance for Gold medal in Big prize on higher school of horse riding.

In 1964 at the Olympic Games in Tokyo they were the third. Eight years in Big Sport! But Absinthe was indefatigable. New trainer Ivan Kalita trained Absinthe for the following Olympic Games. And now Mexico. Again prize-winners. An outstanding success! Amateurs and experts of horse riding, foreign horse breeders accepted Absinthe as the best sports horse world-wide. Who was Absinthe's father? Let's remember the scenes of military news film bringing us back to Moscow of 1945. Red Square. The marshal of the Soviet Union Georgy Konstantinovich Zhukov

Көш
Кочевье
Nomad's camp

Астана Циркінің жігіттері
(Цирктің директоры Балтабек Жұмағұлов)
Джигиты астанинского цирка
(Директор цирка Джумагулов Балтабек)
Dzhigits of Astana circus

сы жылқы өсірудің мақтанышы болып саналады. Оның үстіне ол бүкіл Шығыс Қазақстан аймағының да мақтанышы. Көпшілікке түсінікті болу үшін мына жайды да айта кетсек болады. "Титан" ЖШС-тың негізін қалаған алғашқы директор Николай Кузьмин – жылқының нағыз жанашыры. Ол Қазақстандағы Ұлттық Ат Спорты Түрлері Федерациясының вице-президенті. Оның табынында негізінен таза қанды арабы және ағылшын жылқылары күтіледі. 1999 жылы фирма Винное селосында кешен салды, онда жылқы фермасы мен ипподром бар. Мұнда алғаш рет таза қанды ағылшын жылқыларын өсіру қолға алынды. Қазіргі кезде одан жаңа тұқым алу жұмысы жүргізілуде. "Титан" жылқылары облыстық және республикалық жарыстарда талай мәрте жеңіске де жетті. Олар республикалық конкурста ең сұлу жылқы ретінде бағаланды. Жеңісті Николай Кузьминнің Цезарь атты желісті аты әперді.

"АР-АС" жылқы зауыты

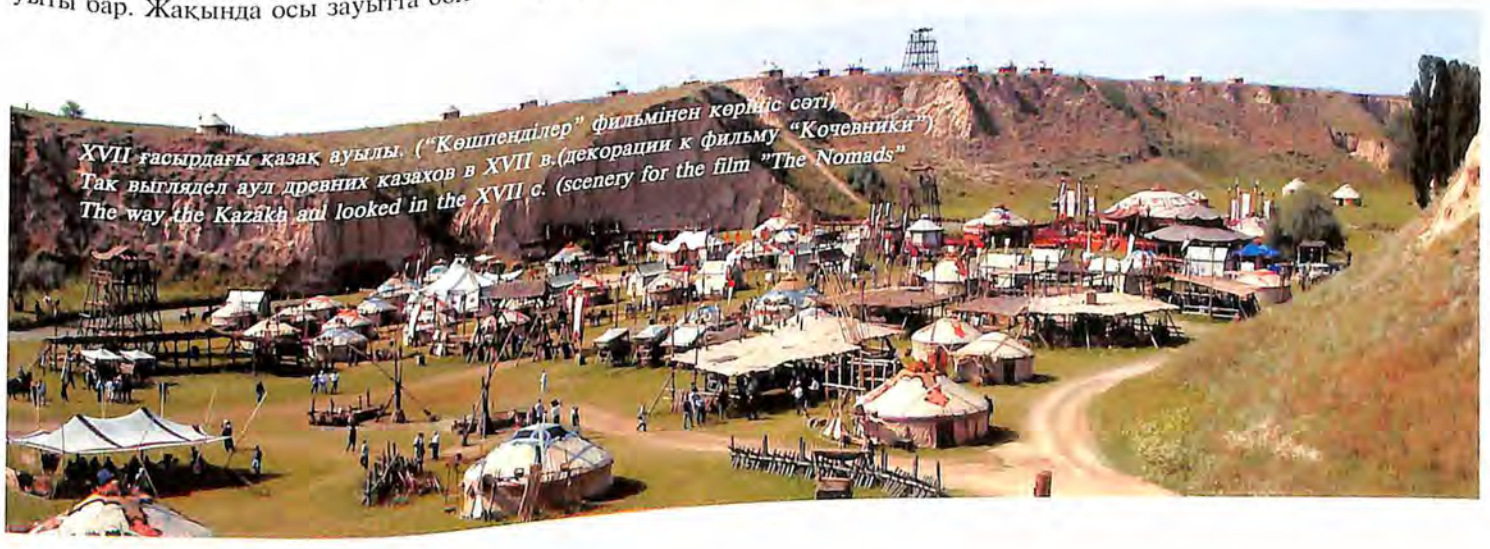
Тянь-Шаньның биржарым шақырымдық биіктігіндегі табиғаты көрікті жерде орналасқан "АР-АС" жылқы зауыты бар. Жақында осы зауытта болletом сено, чистый овес, а еще морковь, сахар, яйца. Каждая лошадь содержится в отдельной клетке. Год назад в «Казак Тулпары" открылась детская спортивная школа. И сейчас здесь 30 мальчишек осваивают мастерство верховой езды. История Костанайского конезавода началась в далеком 1889 году. Лошадей для царской армии было решено выращивать именно в казахской степи. У богатых баев отобрали по десятку самых лучших кобыл, собрали отборное поголовье, для работы с ним приехали из России учные-коневоды. Привозили жеребцов из Англии, России и даже Америки. И только в 1951 году была выведена новая порода лошадей костанайская. Костанайские лошади отличаются высокой работоспособностью, их резвость значительно превосходит показатели буденновской, донской, арабской и ахалтекинской пород. Питомцами Костанайского конезавода на крупных соревнованиях выиграно 530 первых и призовых мест, 22 «Дерби", 8 золотых медалей. Особо прославили породу несколько скакунов. Жеребец Червонец проскакал 100 км за 4 часа 1 минуту, Запуск установил рекорд на 2000 метров со временем 2 минуты 8,6 секунды. Кобыла Бедовая за сутки прошла 286,1 км. Ее рекорд on white horse detoured round the corps marshaled for the participation in the parade in honour of the Victory over fascist Germany. That horse was Absinthe's father Arab. At the age of three he ran 1600 metres a minute and 50 seconds. That record was in force for a quarter of century. In 1935 five-years-old Arab participated in horse race Ashkhabad – Moscow 4300 km spread which became famous all over the world.

The aim of the stud farm staff is to organize the reproduction of the valuable stud horses for Kazakhstani sports clubs and to participate both in international and national contests.

"Kazakh Tulpary" (Former Kustanay stud farm)

...In 2000 privately owned enterprise "Kazakh Tulpary" went under the supervision of President administrative department and now it is under the jurisdiction of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan.

Great staff of the stud farm with its head the candidate of agricultural sciences well-known scientist and a horseman Nabidulla Kikebayev intend during the nearest 4-5 years to increase a livestock of horses. Experts in horses, approve, that Kostanay horse is capable to give odds

XVII ғасырдағы қазақ ауылы. ("Көшпенділер" фильмінен көрініс сәті)
Так выглядел аул древних казахов в XVII в.(декорации к фильму "Кочевники")
The way the Kazakh aul looked in the XVII c. (scenery for the film "The Nomads"

Жігіт
Джигит
Dzhigit

ған Венгрияның жылқы өсірушілер делегациясы оның көріктілігіне және жылқыларының өте сұлулығына қайран қалды. Әсем тау гүлдері мен еменді алқапта орын тепкен мұндай жылқы зауытына, шынында да сүйсінбеу мүмкін емес еді. Жылқыларды шомылдыратын 7 мың текше метр су сиятын ыдысқа су бұлақтың таза қайнарынан алынады. Жылқылар тұратын бөлмелер кең, едені қарағайлы тақтайлардан төселген. Іші желдетіліп, дезинфекцияланып отырады. Инфрақызыл түсті шам орнатылған.

Таза қанды қырық арабы және ағылшын жылқылардың үсті кіршіксіз таза. Жылқыларға таудың таза шөбі, сұрыпталған сұлы беріледі. Бұл сұлы көршілес Қырғызстандағы арнайы алқаптарда өсіріледі. Сондай-ақ жылқыға сәбіз бен жұмыртқа беріледі. Зауыттың 1200 гектар аумағы өте жоғары тиімділікпен пайдаланылады. Ол жерге ипподром, жазғы және қысқы атқора, түрғын үй кешені салынған.

Зауытқа көгілдір отын тартылған, электр қуатынан тарықпау үшін дербес станциясы жұмыс істейді. Барымташылардан қорғайтын мықты күзеті тағы бар.

Қазақстанның шабандоздар клубы

Қазақстанның шабандоздар клубы ірі жеке жылқы зауыттарының күшімен 2002 жылы құрылды. Клубтың негізгі функциялары: асыл тұқымды жылқыларға орталықтандырылған сынақтар ұйымдастыру, құлындарды Халықаралық асыл тұқымдар

не превзойден и по сей день. В «Казак Тулпары" помнят и чтят своих чемпионов. На территории предприятия находятся могилы Билетера (1971-1991) и Неона (1974-1998). Сегодня костанайские лошади продолжают показывать хорошие результаты на республиканских конноспортивных соревнованиях. Двухлетняя кобылка Дайва на 3-м республиканском фестивале национальных видов конного спорта на дистанции 5000 метров была первой среди чистокровных верховых лошадей. В республиканском турнире по кокпару в Астане, посвященном батырам Кабанбаю и Богенбаю, команда конезавода заняла первое место.

Конеплемферма "Титан"

...Особой гордостью ПКФ «Титан" является племенная конеферма. Более того, она является гордостью всего Восточного Казахстана. Но для непосвященных поясним: конеферма эта известна потому, что директор ТОО ПКФ «Титан" Николай Кузьмин - страстный любитель лошадей, он является вице-президентом Федерации по национальным видам конного спорта Казахстана. В табуне в основном чистокровные арабские и английские лошади. В 1999 году фирма построила в селе Винном комплекс, который включает конеферму и ипподром. Здесь впервые стали разводить чистокровную английскую верховую породу и уверены в том, что будет племенной конезавод, на котором будет выводиться своя порода. Лошади «Титана" победители областных и республиканских состязаний, их по достоинству оценили на республиканском конкурсе на самую красивую лошадь. Победил орловский рысак Николая Кузьмина по кличке Цезарь.

even to the thoroughbred English horse recognized in the world. The main thing in "Kazakh Tulpary" is a stable. On the territory of "Kazakh Tulpary" there is a special atmosphere. Here people consider that it is necessary to deal with horses humanly, with soul. Animals have perfect meal: fragrant hay smelling like summer, pure oats and carrots, sugar, eggs. Each horse contains in a separate herding. One year ago in "Kazakh Tulpary" the children's sports school has opened. Now here 30 boys master skill of riding. The history of Kostanay stud-farm began in 1889. It has been decided to raise horses for imperial army in Kazakh steppes. Rich bays were deprived of ten best mares, have collected the best livestock, for work with them from Russia there have arrived scientists — horse-breeders. Stallions were brought from England, America and Russia. And only in 1951 new breed of horses Kostanay has been cultivated. Kostanay horses differ by high serviceability; their playfulness considerably surpasses parameters of Budenovskaya, Donskaya, Arabian and Ahaltekinskaya breeds. At great competitions horses of Kostanay stud farm have won 530 first places and prize-winning places, 22 "Derbys", 8 gold medals. Some racers have especially glorified breed. Stallion Tchervonets run 100 km for 4 hours 1 minute; Zapusk held a record on 2000 meters in 2 minutes of 8.6 seconds. Mare Bedovaya passed 286.1 km during the day. Her record is not surpassed up to this day. In "Kazakh Tulpary" people remember and honor the champions. On territory of the enterprise there are tombs of Biletyor (1971-1991) and Neon (1974-1998). Today Kostanay horses continue to show good results at republican horse-racing competitions. Two-year-old mare Daiva was the first among thoroughbred saddle horses at the 3-rd republican festival on national kinds of equestrian sport on a distance of 5000 meters. On republican tournament on kokpar in Astana, devoted to Kabanbai and Bogembai batyrs, the team of the stud-farm won the first place.

Stud farm "Titan"

...Special pride of breeding stud-farm "Titan" is a breeding horse station. Moreover, it is pride of the whole Eastern Kazakhstan. But we shall explain for uninitiated: stud-farm "Titan" is known because of the director of the farm Nikolay Kuzmin, a passionate fan of horses, is the

Жолдағы демалыс. XVIII ғ.
Отдых всадника. XVIII в.
Rider's rest XVIII c.

Бәйге
Скачки
Races

кітабына тіркеу, селекциялық-тұқымдық жұмыстарды орталықтандыру және отандық жылқы шаруашылығына инвестициялар тарту болып табылады.

Осы жылдың мамыр айында ұзақ уақыт бос тұрып қалған Алматы ипподромы ашылды. Қазіргі кезде ипподром әкімшілік бөлімді, 2,5 мың адам сиятын орталық трибунаны, төрешілер, тотализаторлар орнын, ветеринарлық емдеу және атқораны қамтитын үлкен кешен болып санала-лады.

Басқа ипподромдар сияқты бұл ипподромның басты міндеті асыл тұқымдық жылқылардың барынша жоғары

Конезавод "АР-АС"

Конный завод "АР-АС" находится в живописных отрогах Тянь-Шаня на полуторакилометровой высоте. Делегация коннозаводчиков из Венгрии, недавно побывавшая на заводе, была потрясена красотой и изяществом его строений... Вы где-нибудь видели конюшню в окружении прекрасных роз и голубых елей? А душ для лошадей (бак на 7 тысяч кубов заполняется исключительно родниковой водой)? Другая диковина - денники, просторные, с сосновыми полами, еще пахнущими смолой, с вытяжной вентиляцией, с инфракрасными лампами, дезинфицирующими воздух, как в операционной.

Тройка
Тройка
Troika

vice-president of the Federation of national kinds of equestrian sport of Kazakhstan. In herd there are basically thoroughbred Arabian and English racers. In 1999 firm has constructed a complex in village Winnyi which includes a stud-farm and a race track. Here for the first time began to cultivate thoroughbred English riding breed and they are sure that there will be breeding horse station in which the breed will exist itself. Horses of "Titan" are winners of regional and republican competitions; they were appreciated at the republican competition for the most beautiful horse. Nikolay Kuzmin's Orlovskiy trotter by the name Caesar won. In June, 1999 the stud-farm was visited by the President of Kazakhstan. He has appreciated the state of affairs on a farm.

"AR-AS" stud-farm

"AR-AS" stud-farm, built in the picturesque spurs of Tien Shan, on the half-kilometers height doesn't have analogues in any country of CIS. The delegation of horse-breeders from Hungary, which recently have visited the stud-farm, was amazed by the beauty and grace of its buildings... Have you ever seen a stable surrounded by roses and blue furs? What about the shower for the horses (a tank of 7 thousand cubes fills with spring water only)? Another rara avis is the horseboxes which are very spacious, with piny floors, smelling with resin, with induced air draft, infra-red lamps which disinfect air as in operating-room.

The apartments of forty horses of Arabic and English thoroughbred breeds are sparkling with cleanness. Horses have only the best meal: hay of pure mountain grass, elite oat, which is growing in the neighboring Kyrgyzstan on the special allotments, also carrots, sugar and eggs.

"Дибек" жылқы фермасы шабандоздарының 2002 - 2005 жылдардағы ат бәйгелерінде жеңіп алған Кубоктері мен жүлделері.

Призы и Кубки наездников конефермы "Дибек" за 2002 - 2005 гг.

Prizes and Cups of "Dibek" stud farm for 2002-2005

жұмысқа қабілетін айқындау. Жыл сайын мамыр-қазан айларында толық қанды бәйге маусымы ашылады, оның мақсаты ат спортын танымал ету, алматылықтар мен оңтүстік астана қонақтарын біздің спортшылардың жетістіктерімен таныстыру, спорттың бұл таңғажайып түріне басқаларды тарту, жылқыларды жақсы көруге үйрету болып табылады.

Асыл тұқымды жылқы шаруашылығының жоғарыда аталған жылқы зауыттарынан басқа республикада әртүрлі меншік нысанындағы ондаған ауыл шаруашылығы құрылымдары бар. Олардың ішінде: Астана қаласының - "Қараөткел"ЖСК, "Алтын түлпар" ЖСК, "Түлпар" ЖСК, "Құлагер" ЖСК, Ақмола облысының - "Ақан Құрманов" АҚ, "Арғымақ" ЖСШ, Ақтөбе облысының "Асыл-1" ЖШС, "Құмжарған" ЖШС, Алматы облысының-"Алматы" асыл тұқым зауыты, "Ақ Бура" ШҚ, "Ажар" ШҚ, "Ысқақов Н.Р." ЖК, "Ақылбай" ЖФ, "Сұңқар" АҚ, Алматы қаласының "Ахал-Теке" жылқы зауыты, "Атлант" ӨШ, "Бейбарс" жылқы клубы, "Тайбурыл Уарис" ЖШС, Атырау облысының "Мұқыр" АҚ, "Сүйіндік"АҚ, Шығыс Қазақстан облысының - "Азамат" ШҚ, "Ақбақай" ШҚ, Жамбыл облысының - "Көгершін" АҚ, Батыс Қазақстан облысының - "Көшім" ЖШС, Сергазиев атындағы ШҚ, Қарағанды облысының - "Жеңіс" АҚ, "Шолақ-Еспе" ШҚ, Маңғыстау облысының - "Қарағантүбек" АҚ, "Құланды" АҚ, Павлодар облысының - "Ақшиман" ЖШС, "Ақжар" ЖШС, Солтүстік Қазақстан облысының - "Зенченко и К" ЖТ, "Эксимнан" агрофирмасы, "Бальшой Изюм" ЖШС, Оңтүстік Қазақстан облысының - "Ақбақай" ШҚ, "А-Түрар" ШҚ тағы басқалары бар.

Апартаменты сорока лошадей арабской и английской чистокровной пород сияют чистотой. Еда у лошадок отборная: тут тебе и сено из чистых горных трав, и элитный овес, который для завода выращивается в соседней Киргизии на специальных делянках, и морковь, и сахар, и яйца. Все 1200 гектаров заводской территории используются со знанием дела. Места хватило для ипподрома, зимних и летних конюшен и для жилого комплекса.

Завод газифицирован, защищен от энергетического кризиса автономной электростанцией, а от наездов барымтачей, рыскающих вокруг, - надежной охраной.

Жокей клуб Республики Казахстан

Жокей клуб Республики Казахстан создан в 2002 году усилиями крупных частных конезаводов. Основными функциями клуба являются: организация централизованных испытаний племенных лошадей, регистрация жеребят в Международную племенную книгу, централизация селекционно-племенной работы и привлечения инвестиций в отечественное коневодство.

В мае этого же года после длительного застоя был открыт Алматинский ипподром. В настоящее время ипподром представляет собой современный комплекс, в который входит административная часть, центральная трибуна на 2,5 тыс.мест, судейская, тотализатор, ветлечебница и конюшня.

Главной задачей ипподрома, как и других ипподромов, выявлять максимальную работоспособность племенных лошадей. Ежегодно с мая по октябрь месяцы проводится полноценный скаковой сезон, целью которого является популяризация конного спорта, знакомство алматинцев и гостей южной столицы с достижениями наших спортсменов, привлечения к занятиям этим замечательным видом спорта, привитие у них любви к лошадям.

Помимо вышеперечисленных конезаводов племенным коневодством в

All 1200 hectares of the farm territory are used very competently. There is a race track, winter and summer stables and housing estate.

The farm is gasified, has its own isolated generating plant and a safe guarding from horse-thieves.

Jockey Club of the Republic of Kazakhstan

Jockey Club of the Republic of Kazakhstan was organized in 2002 by the efforts of great private stud farms. The main functions of the club are arrangement of centralized tests of stud horses, registration of foals into the Internation herd book, centralization of selective and herd work and attracting of investments into the domestic horse breeding.

In May of that year after a long stagnation Almaty race track was opened. Nowadays the race track is a modern complex which consists of the Administraton department, central tribune for 2,5 thousand of seats, referees', totalizator, veterinary and stabel.

The main task of the hippodrome as many others' is to reveal highest possible working capacity of stud horses. Annualy from May up to October the full race season is held, the aim of which is popularization of equestrian sport, introducing of people living in Almaty and its guests into the achievements of our sportsmen, attracting to trainings and to such wonderful kind of sport, making them love horses.

Besides the above stated stud-farms many agricultural firms work with horse-breeding in our country. Some of them are: "Altin Tulpar", "Tulpar", "Kulager" in Astana, "Akan Kurmanov" JSC, "Asyl "Argamak" ltd. of Akmolinsk area, "Asyl – 1" ltd.,"Kumzhjargan" ltd. of Aktubinsk area, "Rakhat" ltd., "Azhar", "Akilbay", "Almaty" ASF, "Sunkar" JSC of Almaty area, stud farm "Akhal-Teke", "Atlant", horse club "Beibars", "Tayburil Uaris" Ltd in Alamaty, "Mukur" JSC, "Syunduk" of Atyrau area, "Azamat" horse-breeding station, "Akbakai" horse-breeding station, "Kogershin" JSC of Jambyl area, "Kushum" ltd., stud-farm named after Sergaziyev of Western Kazakhstan region,

Бәйге
Байга
Contest

2400 қашықтықтағы 2005 жылғы Елпрезиденті жүлдесінің жеңімпазы "Фракассан" мен оның шабандозын марапаттау рәсімі

Чествование победителя 2005 года, на дистанции 2400 метров на приз президента РК, чистокровного жеребца "Фракассана" и его наездника

Celebrating the Republic of Kazakhstan President's prize of thoroughbred stallion "Fracassan" and the jockey of 2005, 2400 distance horse race

Қазақстандағы Ұлттық ат спортының түрлерін дамыту

Біздің республикамызда пайдаланылатын және өнім беретін жылқы шаруашылығы ат спортымен әрі ұлттық ойындармен тығыз байланысты. Егер ат спорты мен ұлттық ойындардың бастауы жайында айтатын болсақ, оның тамыры сонау ғасырлар тереңіне кететіндігін көреміз. Біздің дәуіріміздің алғашқы мың жылдықтарында Орта Азия мен Қазақстан аумағын мекендеген тайпалар мен тайпалық одақтардың жауынгерлерін қалай дайындағандығы осы сөзіміздің дәлелі.

Сақтар күшті әрі жауынгер тайпа болған. Көне тарихшы Дионисий олар "көздегені мүлт кетпейтін ерекше мерген" дейді. Страбон оларды "азиялық скифтер" деп атайды, өйткені сақтар мен скифтердің шаруашылық жүргізу және өмір-тұрмысы көп жағынан ұқсас.

Ат үстінен садақ тарту спорттың әсем түрі болып табылады. Скиф тайпаларында алғаш рет пайда болған ердің ыңғайлылығы, олардың ат үстінен садақ жебесін көздеген жеріне дәл тигізуіне септігін тигізді. Соған сай олардың садақтары да жетілдірілді. Мысалы, үйсін садағының үлгісі "М" әрпіне келеді, бұл ат үстінен атуға ыңғайлы. Тіпті, аттың шоқтығын қырқып тастау дәстүрі де болған, себебі желмен желпілдеген жалы кедергі келтірген.

Археологтар савромат тайпаларының қабырларынан жебе ұшын тапқан. Латын тарихшыларының бірі осы-

республике занимаются десятки сельхозформирований разных форм собственности. Среди них : КСК "Каратокель", КСК "Алтын Тулпар", КСК "Тулпар", КСК "Кулагер" города Астаны, АО "Акан Курманов", ТОО "Аргамак" - Акмолинской области, ТОО "Асыл-1", ТОО "Кумжарган" - Актюбинской области, племзавод "Алматы", КХ "Ак Бура", КХ "Ажар", ЧК "Искаков Н. Р"., КФ "Акылбай", АО "Сункар" - Алматинской области, конный завод "Ахал-Теке", ПХ "Атлант", конный клуб "Бейбарс", ТОО "Тайбурыл Уарис" - города Алматы, АО "Мукур", АО "Суюндук" - Атырауской области, КХ "Азамат", КХ "Акбакай" - Восточно-Казахстанской области, АО "Когершин" - Жамбылской области, ТОО "Кушум", КХ им. Сергазиева - Западно-Казахстанской области, АО "Женис", КХ "Шолак-Еспе" - Карагандинской области, ТОО "Кунтимес" - Костанайской области, АО "Карагантубек", АО "Куланды" - Мангистауской области, ТОО "Акшиман", ТОО "Акжар" - Павлодарской области, КТ "Зенченко и К", Агрофирма "Эксимнан", ТОО "Большой Изюм" - Северо-Казахстанской области, КХ "Акбакай", КХ "А-Турар" - Южно-Казахстанской области и многие другие.

Развитие национальных видов конного спорта в Казахстане

Пользовательное и продуктивное коневодство в нашей Республике неразрывно связано с конным спортом и национальными играми. Если говорить об истоках конного спорта и национальных игр, то корни их уходят в

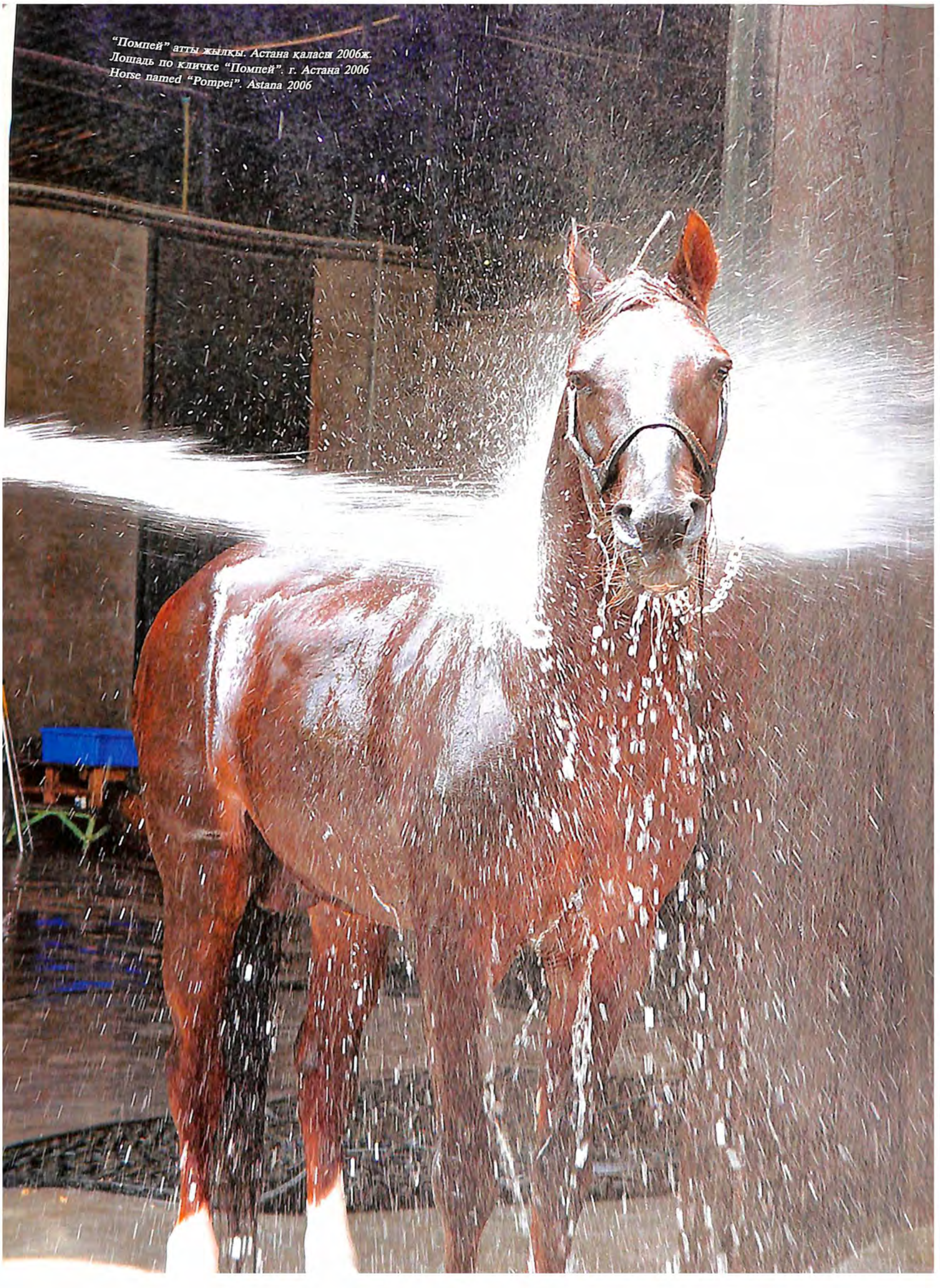
"Zhenis" JSC, "Sholak-Yespe" of Karaganda area, "Kuntimes" ltd., "Kargantubek" JSC, "Kulandy" of Mangistau area, "Akshiman" ltd., "Akzhar" ltd. of Pavlodar area, "Zenchenko and K" ltd., "Eksimnan" ltd., "Big raisin" ltd. of Northern Kazakhstan area, "Akbakai" horse-breeding station, "A-Turar" horse-breeding station of Southern Kazakhstan area and many others.

Development of equestrian sport in Kazakhstan

In our Republic using and producing horse breeding is indissolubly connected with equestrian sport and national games. When speaking about the sources of riding and national games, we can definitely state that they have been originated since ancient times. The training of warriors of the tribes and tribal unions, which occupied Kazakhstan and Middle Asia's territory in the first millennium B.C. may be a vivid example to it. The biggest tribes were the Saks, the Massagets, the Savromats, and the Kaspyis.

The Saks were strong and belligerent tribes. The ancient historian Dionisy calls them "the most skillful men in the world in shootung arrows from bows". Strabon called them "Asian Scythians", for both the Saki and Scythians had almost identical systems of economy and social life.

Archery at long distances was Urartsky warriors' favourite kind of competition. Middle Asia and Kazakhstan's tribes had grown the prominent masters in this kind of military art. The saddles which the Scythian tribes were the first to have and

"Помпей" атты жылқы. Астана қаласы 2006ж.
Лошадь по кличке "Помпей". г. Астана 2006
Horse named "Pompei". Astana 2006

ған байланысты "олардың бәрі көп жаттығудан кейін нағыз әскери іске бейім жауынгерлер болып қалыптасты" дейді.

Дала тайпалары ат бәйгесіне айрықша маңыз берген. Бұл жайында Геродот "5 жастан бастап 25 жасқа дейін олар балаларын салт жүруге, садақтан атуға және шындықты айтуға үйреткен" деген жазбасы бар. Шығыс Қазақстан облысының Берел өзені аймағында жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары найман тайпаларында ат бәйгесі мен жорға жарыс кеңінен таралғандығын көрсетеді. Осыдан 2500 жыл бұрын наймандарда жақсы мініс аттары болған, оларды алыс қашықтықтарға бәйгеге қосқан. Алыс қашықтықтарды еркін алуға қабілетті бәйге аттарының бейнесі басқа да аймақтардан табылып отыр. Берел атының мойны мен аяғы жіңішке, денесі жеңіл, нағыз аламан бәйгеге қосуға келетіндей.

Алтай тұрғындарында сонау скиф замандарының өзінде асыл тұқымды салт мініс аттары болған. Сондай-ақ оларды Орталық Қазақстанның өзге тайпалары да ұстаған. Дерек көздеріне сүйенсек, ол кездерде көне Еуропада мұндай аттар атымен болмаған.

Асыл тұқымды жылқылардың болуы тайпалардың түрлі ат ойындары мен жарыстарын ұйымдастыруына мүмкіндік берді. Көптеген тайпалық дәстүрлер мен салттар атүстіндегі түрлі жаттығуларды орындаумен байланысты. Мысалы, сонау сақ заманынан бастап, некеге отыруға байланысты ат бәйгесін өткізу дәстүрі қалыптасқан. Осы дәстүрге сәйкес, жас сақ жігіті күшін, ептілігі мен алымдылығын көрсететін бәсекеде жеңіске жетсе ғана, оз қалыңдығына үйленетін болған.

Некелік ат жарысы көне әдебиеттердегі кейбір шығармаларда сипатталған. Неке бәсекесі ретіндегі жігіт пен қыздың жекпе-жегі көшпелі халықтарда кеңінен таралған. Осы жаглубину веков. Ярким примером сказанному может служить подготовка воинов племен и племенных союзов, обитавших на нынешней территории Средней Азии и Казахстана, наиболее крупными из которых были саки, массагеты, савроматы и каспии.

Саки были сильными и воинственными. Древний историк Дионисий называет их "из всех стрелков в мире самыми искусными". Страбон же говорит о них, как об "азиатских скифах", ибо у саков и скифов было много общего в хозяйственном и общественном укладе жизни.

Стрельба из лука являлась любимым видом состязаний. Меткой стрельбе с лошади способствовали седла, которые впервые появились у скифских племен, а также сама форма лука. Например, усуньский составной лук имел форму буквы "М", что было наиболее удобно именно для стрельбы с лошади. Существовал даже обычай подстригать верховых коней, ибо развевающаяся грива сильно мешает всаднику при стрельбе из лука.

Археологи в погребениях савроматских племен находили наконечники стрел. Один из латинских историков говорил по этому поводу, что "все они вследствие разнообразных упражнений являлись дельными воинами".

Особое значение степные племена придавали конным скачкам. Имеется упоминание Геродота о том, что "начиная с 5-летнего возраста и кончая 25-летним обучают они детей только трем предметам: верховой езде, стрельбе из лука и правдивости". О широкой популярности конных скачек и бегов у найманских племен говорят, в частности, археологические открытия, сделанные в районе реки Берел Восточно-Казахстанской области. Они свидетельствуют о том, что древние жители у подножия Алтая 2500 лет назад располагали прекрасными верховыми лошадьми и широко культивировали конные скачки. Изображения скаковых лошадей, способных по-

the form of a bow contributed to exact shooting from a horse. For example, the Uysun sectional bow had the shape of letter "M" that was the most convenient for shooting from a horse. There was also a custom to cut horsehair of saddle horses, for waving mane preented the rider from shooting.

The archeologists found the tips of the arrows in the Savromaty burials. One of the famous historians told about it: "All of them due to various exercises were able warriors".

Middle Asia and Kazakhstan tribes paid special attention to the races. There is Herodotus' recollection that "starting with the 5 year old age and ending with 25 year old age they taught their children only three subjects: riding, archery and honesty". Archeological discoveries made in the area of the Berel River in Easten Kazakhstan prove that widespread riding and trotting matches in the Naiman tribes were very popular. They certify that the Naimans had splendid saddle-horses and widely cultivated riding at long distances in their everyday life 2.500 years ago. Pictures of saddle-horses that were able to overcome long distances had been found in other regions. The Berelsk horses had thin necks and legs, light bodies and all these qualities are still necessary for Alaman-bayga, i.e. riding at long and very long distances.

Inhabitants of Altai had great thoroughbred saddle-horses in Scythian times. The tribes of Central Kazakhstan also had such horses. The sources show that there were not such horses in Europe.

Existence of such horses allowed Middle Asia and Kazakhstan carry out their social affairs and various games and competitions using horses. Many tribal traditions and customs are connected with doing exercises on a horse. Since the Saks period, for instance, there has been a tradition to have horse races on the occasion of marriage. According to this tradition the Saks youths could marry if they were able to win their fiancée in the

рыстарға талдау жасаудан оның өзіміздің көріп жүрген "қыз қуу" ат ойынының бастау алатынын аңғаруға болады.

Ұлы дала халықтары барлық көршілес елдермен кең ауқымды байланыстар жасаған. Бұл көшпелілерге көршілес мемлекеттерде өткізілетін салтанаттарға қатысуға мүмкіндік берген. Тарихи деректерде сақталғанындай, Кир патшаның Вавилонға салтанатпен кіруіне байланысты ірі ат жарысы өткізіліп, онда сақ атының жеңіске жеткендігі жазылған. Бұл жарыс біздің эрамызға дейінгі 539 жылғы көне Мессопотамия жерінде / қазіргі Бағдаттан оңтүстік батысқа қарай/ өткен. Сақ шабандозының Вавилон ойындарына қатысуы – бұл кейінгі дәуірлерде дәстүрге айналған халықаралық спорт жарыстары туралы алғашқы дерек.

Біздің бұрынғы ата-бабаларымыздың бәсекеге түсуінің қырлары өте көп. Ат үстінде, сондай-ақ жаяу найзаласу мен семсерлесу де өткізіліп тұрған. Орталық Қазақстанның Хантау тауында табылған сақ жауынгерінің найзасында осында жекпе-жек бейнеленген. Мұндай бейнелер Балқаштың маңындағы Теректі сай шатқалында да табылған.

Біздің дәуіріміздің YI ғасырының басында Қазақстан аумағында феодалдық қатынастар қалыптаса бастады. Ол көшпелі мал шаруашылығы негізінде дамыды. Көшпелілердің өмірі, өздеріңізге мәлім, түрлі қиындықтармен байланысты. Бір жерден бір жерге көшіп жүру, малға ұдайы күтім жасау және көптеген басқа да

Астана Циркінің жігіті
Джигит астанинского цирка
Dzhigit of Astana circus

Астана Циркінің жігіттері
Джигиты астанинского цирка
Dzhigits of Astana circus

крывать большие расстояния, были найдены также в других регионах. Берельские лошади имели тонкие шеи и ноги, легкое туловище, которые так важны во время аламан-байги, то есть скачек на длинные и сверхдлинные дистанции.

Жители Алтая еще в скифское время обладали прекрасными высокопородными верховыми лошадьми. Их имели также племена Центрального Казахстана. Источники свидетельствуют, что в эту же эпоху таких лошадей древняя Европа почти не знала.

Наличие высокопородных лошадей, говоря современным языком, позволяло племенам проводить различные конноспортивные состязания. Многие племенные традиции и обычаи были связаны с выполнением различных упражнений на коне. С сакского периода, к примеру, существуют обычаи проводить конные состязания по случаю заключения брачного союза. Согласно им, юноши саков могли жениться, лишь победив свою невесту в состязании в силе, ловкости и выносливости.

Брачные конные состязания описаны в некоторых произведениях античной литературы. Поединок юноши с девушкой, как форма брачного состязания, был широко распространен у многих кочевых народов. Анализ содержания этих состязаний дает основание утверждать, что они были прообразами конноспортивной игры "кыз-куу".

Народы Великой степи имели широкие связи со всеми соседними странами. Это позволяло кочевникам принимать участие в празднествах, проводимых в соседних государствах. Из исторических хроник известно о

contests in strength, alertness and endurance.

Marriage horse contests are described in some works of the antique literature. Youth and maiden's duel, as a form of marriage contest, was widespread among the peoples of Middle Asia and Kazakhstan. The analysis of the content of these contests gives us the reasons to affirm that they were the prototype of horse sport game "Kyz-kuu".

The tribes of Middle Asia and Kazakhstan had wide connections with all the neighbouring countries. The Middle Asian riders took part in the celebrations of the neighbouring countries. From historical chronicles it is known that large-scale contests, organized to honour the solemn appearance of King Kir in Babylon, where a representative of the Saks people claimed a decisive victory in the horse races. These contests took place on the territory of Ancient Mesopotamia in 539 B.C. (to the south-west from contemporary Baghdad). Kir himself died during the campaign to Middle Asia, which is generally acknowledged. The participation of the Saks horseman in the games in Babylon is considered to be the first mention of the international sports relations, which became traditional in the subsequent epochs.

Contests between the most ancient ancestors of Middle Asia and Kazakhstan's peoples were quite various. They were held with spears and lances between horse warriors and between infantrymen as well. Pictures of Saks warriors contesting with spears were found in the Khantau Mountains in Central Kazakhstan. An analogical picture was discovered on the Terektysai Rocks situated on the southwest bank of Balkhash Lake.

ережшеліктер қоғам мүшелеріне жоғары талаптар қойды. Бәйге, күрес, тас ату, садақ ату, атпен салт жүру және басқа жаттығулар өскелең ұрпақты шыңдауға пайдаланылды.

VI ғасырдың ортасында ерте феодалдық үлкен мемлекеттік бірлестік – Түрік қағанаты құрылды. 581 жылы Батыс-Түрік қағанаты пайда болды. Өзінің алдындағы сақтардың, массагеттердің, қаңлылардың, үйсіндердің және басқалардың мәдениетін одан әрі жалғастырып, осы тайпалар мен ұсақ халықтар кейіннен жаңа мемлекеттің құрамына кірді.

Түрік қағанаты кезінде Қазақстан аумағында ондаған қалалар мен мәдениет орталықтары пайда болды. Тараз қаласы ірі сауда орталығына айналды. Жыл сайын мұндағы жәрмеңкелерге жан жақтан саудагерлер, музыканттар, әншілер, әйгілі шабандоздар, жебе атқыштар, жамбасы жерге тимеген палуандар мен күш иелері ағылып келіп жатты. Бұдан кейін мұндай жарыстар халық шығармашылығының әртүрлі жанрларында өнер көрсететін талантты адамдардың бәсекесімен ұштастырылды. Сол күндерде өткізіліген жарыстар бұқаралық сипат алып, мәдени қарымқатынастарды дамытуға айрықша мәні болды.

Жылқы түркі тайпаларында тек шаруашылықтарда ғана зор рөл атқарып қана қоймай, сонымен қатар әскери істе де айрықша маңызға ие болды. Ел аузында мынандай сөз бар: "Егер сен түркі өмірін білгің және оның күндерін санағың келсе, онда оның жерде отырғаннан да, өмірінің көбін ат үстінде өткізгендігіне көзің жетер еді".

Осы орайда араб мәдениеті грек, сирия, египет, үнді, византия, иран мәдениетінің жетістіктерін өзіне сіңіре білгенін айтуымыз қажет. Әртүрлі ойындар, бәсекелі жарыстар ауызша ережелермен және эстетикалық нұсқауларымен реттеліп отырды, кейіннен ол халықтың әдетіне, ғұрпы мен дәстүріне айналды. Жарыстың белгілі бір түрлерінің ережесіне келетін болсақ, олар толығымен осы жазылмаған заңмен бақыланды. Мұрағаттық материалдар ат бәйгесін және басқа да жарыс түрлерін өткізуге қатысты осы заңдардың ережшеліктерін бізге де жеткізді. Аламан бәйгеге қатысты бірнеше мысалдар мынандай:

"Әрбір орданың аты бәйгеге қатыса алады; бәйгеге қатысатын атты тек бәйгені ұйымдастырушы білуі тиіс; атан құлап қаза тапқан жағдайда шабандозға күн төленбейді; егер екі ат мәреге қатар жетсе, жүлдені кім алатындығы турасындағы дауды болдырмау үшін екі ат қайтадан жарыс жолына, бірақ біршама қысқа қашықтыққа жіберіледі".

Ресейдің қазақ даласын игеруіне байланысты ат спорты жарыстарына орыс армиясының тұтас әскери командалары да қатыса бастады. Мәселен, А.К.Гейне көкпар ойынына көп жағдайда тұтас эскадронның қатысқандығын айтады. "Бұл көрініс өте ғажап еді.

Ұлттық ат спортының үлкен жанашыры, 7-ші Азия ойындарының президенті, академик Анатолі Құлназаров

Подвижник национальных видов конного спорта, президент 7-х Азиатских игр, академик Анатолий Кулназаров

The supporter of Kazakhstan horse sports, the president of 7th Asian games, academic Anatoly Kulnazarov

крупнейших состязаниях, организованных по случаю торжественного выхода царя Кира в Вавилоне, где убедительную победу в конных бегах одержал сак. Эти состязания проходили на территории древней Месопотамии в 539 году до нашей эры (к югу-западу от современного Багдада). Участие сакского наездника в играх в Вавилоне - это первое упоминание о международных спортивных связях, которые стали традиционными в последующие эпохи.

Состязания у наших древних предков были весьма разнообразными. Проводились поединки на копьях и пиках как между конными, так и между пешими воинами. Изображения поединков на копьях сакских воинов найдены в горах Хантау Центрального Казахстана. Аналогичное изображение было обнаружено на скалах Тектысай, находящихся в юго-западном Прибалхашье.

С начала VI века нашей эры на территории Казахстана начинают складываться феодальные отношения. Развитие их шло в условиях кочевого скотоводства. Жизнь кочевника, как известно, была сопряжена с большими трудностями. Передвижение с места на место, постоянный уход за скотом и многие другие особенности кочевой жизни предъявляли высокие требования к человеку. Бег, борьба, метание, стрельба, верховая езда и другие физические упражнения использовались для подготовки воинов, способных защищать родную землю.

В середине VI века образовалось обширное государственное объединение раннефеодального типа - Тюркский каганат. В 581 году возник Запад-

From the beginning of the VI c. A.D. the feudal relations began to form on the territory of Kazakhstan. They developed under the conditions of nomadic cattle-raising. It is well known that a nomad's life was always connected with great difficulties. Moving from one place to another, constant care of the cattle and many other peculiarities required a lot from society members. Running, fighting, throwing, shooting, horse riding and other physical exercises were used to prepare future generations to life.

In the middle of the VI century a large state union of the early-feudal type was formed, it was called the Turkic Kaganat. In 581 the Western-Turkic Kaganat was formed with its centre in Zhetysu ("the region of the seven rivers"). Successors and continuers of the previous time culture, i.e. the culture of the Saks, the

Құлынды бие
Кобыла с жеребенком
Mare with the foal

Тақымына ешкіні басып алған қазақ алда келеді, оның соңына жүздеген салт аттылар түскен", - дейді ол.

"Көзі ашық Англия өзінің ат бәйгесімен атағын шығарып келеді... Бірақ Англия атының сұлулығы мен жеңілділігі жағынан емес, ат бәйгесінен Сібірге (ол кезде әкімшілік бөлінісі бойынша қазақ даласының едәуір бөлігі соған кірген) орын беруі тиіс, ондағы адамдардың сипаты сондай. Қазақтар ат бәйгесін айрықша қастерлейді. Кейіннен оны желілік және шекарадағы казактар мен сібір түрғындары да үйренді. Бірде-бір мереке, бірде-бір той, әсіресе, көшпелілердің үйлену тойлары ат бәйгесінсіз өтпейді. Оған тіпті, әйелдердің де қатысатындығы таңдандырады..."

Көз көргендер, қазақтардың аттың сырын жақсы білетінін, оны баптаудың құпиясын да жете меңгергенін айтады. Бірақ, оның жайын жария ете бермейді, себебі, жеңімпаздарға тағайындалатын жүлделер мөлшері өте қомақты. Орта жүздің атақты байларының бірінің асында бас жүлдеге 150 ірі қара мал мен түтқын қалмақ (құл), екінші орынға да осындай, үшінші орынға 150 қой мен түтқын қалмақ тігілген. Барлығы жеңімпаздарға 12 жүлде тағайындалған.

Ф.Назаров жеңімпаз 75 ат пен 7 құл, екіншісі – 40 ат пен 25 сиыр, үшіншісі – 30 сиыр мен 30 қой алған үлкен бәйгені көрген. А.Левшиннің айтуына қарағанда, бас жүлдеге 100 жылқы немесе бірнеше құл, түйелер, сауыттар, жабулар мен жүздеген қой тігілетіндігін айтады. Тіпті, ең соңғы орында қалғанының өзі кейде жүлдеге бір қой алған.

"Жарыстарда таратылатын спорттық жүлделердің қомақтылығы сондай, ол тек байлар мен ықпалды адамдардың ғана бәсекелестігін қоздырып қоймай, сонымен қатар көптеген адам-

нотюркский каганат. Преемниками и продолжателями культуры предшествующего времени, то есть культуры саков, массагетов, кангюев, усуней и других являлись теперь племена и народности, вошедшие в состав нового государства.

В период Тюркского каганата на территории Казахстана возникают десятки городов и культурных центров. Крупнейшим из них становится Тараз. На ежегодные ярмарки сюда съезжались купцы, музыканты, певцы, искусные наездники, меткие стрелки из лука, известные борцы и силачи. В дальнейшем подобные соревнования в сочетании с выступлениями талантливых людей, представляющих разные жанры народного творчества, становятся традиционными. Поэтому проводимые в эти дни соревнования носили массовый характер, имели большое значение для взаимообогащения и взаимопроникновения культур.

Лошади в жизни тюркских племен играли не только огромную хозяйственную роль, но и имели исключительно важное значение в их военной подготовке. Бытует такое высказывание: "Если бы ты изучал жизнь тюрка и сосчитал дни ее, то нашел бы, что он сидел на спине своей лошади больше, чем на поверхности земли".

Надо отметить, что культура тюрков впитала в себе достижения греческой, сирийской, египетской, индийской, византийской и иранской культур. Различного характера игры, развлечения и состязания регламентировались целым сводом устных правил и эстетических установок, получивших отражение в обычаях, обрядах и традициях народа. Основу этой регламентации составляло обычное право. Что же касается правил состязаний по тем или иным видам, то они полностью контролировались этими неписаными законами. Архивные материалы донесли до нас силу этих законов относительно проведения конных скачек и некоторых других видов состязаний. Вот несколько примеров из правил аламан-байги:

Massagets, the Kangyuis, the Usuns and others, were now tribes and peoples which had formed the new state and which also formed the basis of the Kazakh nation.

During the reign of the Turkic Kaganat there appeared dozens of towns and cultural centres on the territory of Kazakhstan. Taraz became the largest trade centre. Annual fairs held there were visited by merchants, musicians, singers, skillful horsemen, excellent bowmen, famous wrestlers and fighters. Later such contests together with performances of talented people presenting different genres of folk art became traditional. That is why contests held in those days were open to masses of people and they were very important for cultural interrelation development.

Physical exercises connected with horse riding were of especially great significance at that period. Horses played not only an important role in the economy of Turkic tribes, but were also of great significance in their warfare. There is a saying: "If you studied the life of a Turkic man and counted his days, you would find out that he had been seating on his horse for a longer time than on the ground."

It is necessary to mention that Arabian culture absorbed the achievements of Greek, Syrian, Egyptian, Indian, Byzantine, and Iranian cultures. Various kinds of entertainment, games, and contests were regulated with the help of a whole code of oral rules and aesthetic directions reflected in the people's customs, traditions, and rites. The customary law formed the basis of that code. As for the contests rules, they were wholly regulated by those unwritten laws. Archive materials can prove the power of those laws regulating horse races and some other kinds of contests. Here are some examples of them in the sphere of alaman-baiga:

"Every citizen's horse can take part in the races; horses appointed to race are to be known to the races maker; if a rider dies due to falling off his horse or being hit by that, there is nobody to pay the kun (a special tax); if two horses reach the aim at the same time together, in order to avoid arguing about who is to get the prize, those two horses are to race one more time, though the distance is not the same, but much shorter now."

Жас шабандоз
Юный наездник
A young horserider

дардың аңсарын аударған,-деп жазады И.Аничков.- Мен Алтайда тамаша сәйгүлігі бар бір қазақты білетінмін, ол бір жазда ғана жүлденің біраз бөлігі өзіне бұйырмаса да, жағдайын біршама түзеп алды".

Жарыстың басқа түрлері бойынша жеңімпаздарға бұдан ауқымы біршама аз жүлделер тағайындалған. Ал жинақтай келгенде, ол өте қомақты болып шығады. Мысалы, деректерден мәлім болып отырғанындай, Сырым батырдың асында туысқандары 2500 қой, 200 жылқы жұмсаған. Үздік шыққан шабандоздарға, мергендер мен палуандарға бірнеше киіз үй, сауыт-сайман, көптеген басқа да құнды заттар таратылған. Ханкелді батырды еске алу тойында 5000-ға жуық қой, 250 жылқы таратылған. Ал, Ахмет сұлтанның асында бұдан анағұрлым қомақты жүлделер тағайындалған.

Қомақты жүлделер көп жағдайда бітіспес бәсекеге, кейде қарулы қақтығыстарға дейін жеткізген. Мұны тарихи деректер де айғақтайды. Ат бәйгесі өткізілетін ас берулер сәйгүлікке байланысты дау-дамайсыз аяқталмаған. Біреулері аттан құлап мерт болса, жарысқа қатысушылар бір-бірін көрместей болып жауласып, оларды айыру қиынға түскен. Қазіргі уақытта мұндай бәйгелер өтетін жерлерге сол болыстан арнайы орыс адамы жіберіледі. Кейбір писерьлердің қазақ ортасына сіңісіп кеткендігі сондай, оның әрбір сөзі қашан да дауласушы жақтарға өтімді болды, -дейді сондай құжаттардың бірі.

Он тоғызыншы ғасырдың екінші жарты жылдығында ұлттық ат спорты жарыстарын ұйымдастырып, оны "еуропалық үлгіде" өткізуге көп күш салды. Оның негізі 1860 жылы Бөкей ордасында қаланды. Ат спорты ойындары мен жарыстар 3 жылда бір рет өткізіле бастады.

Бұдан кейін аламан бәйге мәресі бар айналма жол бойынша өткізілетін болды. Бұл бүгінгі ат жарыстары өтетін

"Лошадь каждого ордынца может участвовать в скачке; лошади, назначенные скакать, должны быть известны тому, кто делает скачку; в случае смерти седока, происшедшей от ушиба лошадью или падения с оной, кун ни с кого не взыскивается; в случае, если две лошади достигнут до цели обе вместе, то для избежания споров, кому следует получить приз, заставляют тех двух лошадей снова скакать, хотя не на то пространство, а гораздо менее".

С освоением казахских степей Россией в конноспортивных состязаниях стали принимать участие целые воинские команды русской армии. Так, А.К.Гейне свидетельствует, что в конноспортивной игре кокпар нередко участвовали целые эскадроны: "Картина до высшей степени живописна. За казахом, овладевшим козленком, носились вперед и назад целые сотни всадников, поднимаясь по покатостям хребта или летая по низменной степи".

"Просвещенная Англия славится своими конными скачками... Но Англия должна в сем случае уступить преимущество Сибири (в которую тогда, по административному делению, входила значительная часть казахских степей) не в красоте и легкости лошади - это между тем еще проблема, - но в крепости их и почти неимовернном перенесении трудов. Таковы же в ней люди. Конская скачка в таком великом употреблении у казахов, а после как у линейных казаков и прочих пограничных сибирских жителей, что не проходит у них ни одного праздника, ни одного пира (а у кочующих, в особенности, свадьбы), к которой не было бы назначено оной и к которой бы не приготовились множество охотников, приезжающих часто за несколько сот верст. Даже простые женщины с великой отвагой участвуют в них...".

Очевидцы писали, что казахи "опытны в искусстве знания свойств лошади", но "приготовление ее к сей трудной службе по большей части тайна, строго хранимая охотниками", ибо призы, назначаемые победителям, представляли по тем временам боль-

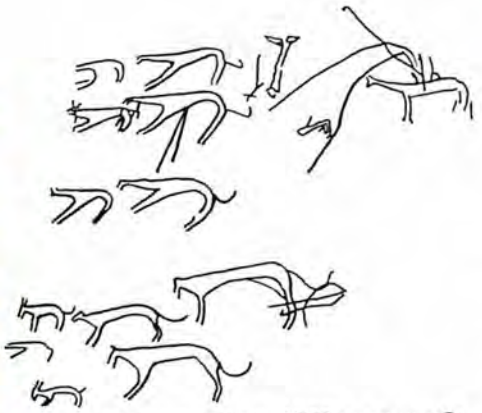
Киіз үй жасаулары
Интерьеры юрты
Interior of the yurta

When Russia began to acclimate to the Kazakh steppes, Russia's army military teams began to participate in the horse sports events. For example, A.K. Geine proves that whole cavalry squadrons often took part in the horse sports game kokpar: "A highly vivid picture. A Kazakh who got hold of the goat was followed by hundreds of horsemen who were racing to and fro climbing up steep slopes or flying across flat steppes".

"England being quite enlightened is famous for its horse races... In this case England should yield to Siberia (which included a considerable part of the Kazakh steppes according to the administrative division at that time) not in the horse's beauty or lightness - it is still a problem, by the way – but in its strength and next to impossible tolerance to work. The same are Siberian people. Horse racing was so widely spread among Kazakhs and later among Cossacks and other Siberian inhabitants living in the boundary areas that they could not have a holiday, a feast (or a wedding, especially as far as nomadic peoples are concerned) if no race was appointed to it, and a lot of hunters had always been preparing for it and came from regions lying often several hundreds versts away. Even unskillful women participated in the races with great courage..."

ипподромға ұқсайды. 1853 жылдан бастап Бөкей ордасында ұзындығы 4 шақырымға тең қалыпты айналма жол бойынша ат бәйгесі өткізіліп келді. Кейіннен оның ұзындығы 6 шақырымға дейін жеткізілді. Мысалы, 1881 жылы Бөкей ордасында өткен 30 шақырымдық ат бәйгесінде /5 айналым/ жеңімпаз оны 48 минут 45 секундта жүріп өткен. Мұндай айналым бойынша ат бәйгесі Қазақстанның басқа аймақтарында да өткізілді. Сондай-ақ мынандай жаңалықтар да енгізілді: әрбір жарысқа қатысушыға арнайы билет беріліп, ол мәреге жеткенде қолдарынан алынды. Бұл кейбір шабандоздардың қатысушыларға жол ортадан қосылып кетуін болдырмау мақсатында жасалған амал. Алайда, бұл жаңалықтың бастапқы кезде өзіндік кемшін тұстары да болды. Мысалы, шабандоз оны тың атпен мәреге таяп қалған басқа біреуге бере алатын еді. Сондықтан бәйгеге қатысатын аттар-

шую ценность. На поминках, устроенных одним из богачей Среднего жуза, первый приз состоял из 150 рогатых животных и пленного калмыка (раба), второй - такой же, третий - из 150 баранов и калмыка. Всего было назначено 12 призов победителям.

Ф. Назаров видел большую байгу, победитель которой получил 75 лошадей и 7 рабов, второй - 40 лошадей и 25 коров, занявший третье место - 30 коров и 30 баранов. По А. Левшину для первого приза назначается до 100 лошадей или несколько рабов, верблюдов, панцырей, халатов и сотни овец. Скромный приз (одна коза) получал порой даже занявший последнее место.

"Спортивные призы, раздаваемые на состязаниях, настолько велики, что возбуждают страсти не только богатых и влиятельных лиц, но также берут за живое интересы многих других лиц, - писал И. Аничков. - Я знал одного казаха на Алтае, который, имея отличного скакуна, в течение одного лета поправил свои дела, несмотря на то, что часть призов попадала не в его собственные руки".

Призы, хотя и несколько меньшие размером, назначались победителям и других видов состязаний. В общей сумме они доходили до чрезвычайно больших объемов. Например, из источников известно, что поминки батыра Срыма обошлись родственникам более чем в 2500 овец, до 200 лошадей, "несколько кибиток, панцырей и множество разных других вещей, розданных отличнейшим наездникам, стрелкам и борцам". В состязаниях в па-

Eyewitnesses wrote that Kazakhs were "experienced in the art of a horse's peculiarities knowledge", but "its preparation for that hard service is mainly a secret kept strictly by hunters" for prizes intended for winners were of great value at that time. During a commemorative feast held by a rich man from the Middle Zhuz the first prize was 150 heads of horned cattle and a slave (Kalmyk), the second prize was the same, and the third one consisted of 150 sheep and a slave. The whole number of prizes went up to 12.

F. Nazarov saw the great baiga the winner of which got 75 horses and 7 slaves, the runner-up got 40 horses and 25 cows, the participant who was the third was presented with 30 cows and 30 sheep. According to A. Levshin, the first prize usually consisted of about 100 horses or several slaves, camels, armour, gowns, and hundreds of sheep. A person who was even the last in the race often was presented with a modest prize consisting of a goat.

"Sports prizes given at contests are so great that they excite not only rich and influential people, but cause passion among many other people as well", I. Anichkov wrote. "I knew one Altai Kazakh who had an excellent horse and due to that managed to improve his livelihood in one summer, though a part of the prizes got not into his own hands".

Prizes, though they were not so great, were also appointed for the winners of other sports events. Their total sum could be enormously large. For example, some sources prove that the commemorative feast for Srym Batyr cost more than 2500 sheep, about 200 horses, "several hooded carts, armour, and a lot of other things which were given around to excellent horsemen, shooters, and wrestlers" for his relatives. During the contests held to honour the memory of Khangeldy Khan about 5000 sheep, 250 horses were given around to different people. At the commemorative feast for Akhmet Sultan even more valuable prizes were appointed.

Great prizes were often the object of cruel competition up to armed conflicts. Historical sources prove: "Not every commemorative feast with baiga finishes completely in peace; one time there is arguing and quarrelling because of horses, another time there is somebody killed or hit during the race, or there are wrestlers who have got so angry with each other that it is difficult to separate them. Nowadays during such baigas a Russian from the volost in which the baiga takes place is sent to be present at it. Some of them living constantly in a volost can gain Kazakhs' confidence to such a degree that their interference is enough to reconcile those who argue or to hold back a fit of passion of those who can not be curbed any more".

The Russian administration of Kazakhstan took great pains to organize and hold national horse sports events among the local population in so-called "European way". This progressive phenomenon began to develop in 1860 in the Bukey Orda when horse sports events and games began to take place three times a year.

Later alaman-baiga went full circle having its start and finish at the same place, which reminded now a contest on a racecourse. Beginning with 1853 races in

Шабандоз қыздың өнері
Выступление наездницы
A girl horse rider performance

дың нөмірлері жазылып, оларға белгі соғылатын болды. Сондай-ақ, жарысқа қатысушы шабандоздардың арқаларында да өз нөмірлері болды.

Осы жерде 1882 жылы құрылған "Түркістан бәйге аттар қоғамы" жұмысын атап айтқан жөн. Көрмелер, бәйге, желісті жүріс, жорға жарыс үйымдастырылумен қатар, қоғам жергілікті жерлерде жылқы шаруашылығын дамыту, осы саладағы ғылыми білімдерді тарату сияқты маңызды міндеттерді алдына мақсат етіп қойды. Сондай-ақ "Ресейдегі және одан тысқары жерлердегі жылқы шаруашылығына және түрлі ат жарыстарына қатысты арнайы кітапхана жасақтау" ұсынылды. Сонымен қатар, Орынборда, Оралда, Ақтөбеде, Торғайда, Қостанайда және Қазақстанның өзге де қалалары мен аудандарында ашылған ат спорты мекемелері де осындай бағытты ұстанды.

Спорттық жарыстардың жаңа түрлерінің дамуы мен нығаюына Қазақстанның Ресейге қосылғанынан кейінгі жәрмеңкелер де елеулі ықпал етті. Мәселен, 40-шы жылдарда әйгілі Қарқаралы жәрмеңкесінің негізі қаланды, ал, арада 8 жыл өткен соң Қазақстандағы ең ірі Қоянды жәрмеңкесі құрылды. XIX ғасырдың екінші жартысындағы Түркістан өлкесіндегі ең ірі жәрмеңке Әулиеата жәрмеңкесі болды. Жәрмеңкелерге 50 мыңнан астам адам жиналды. Бұлардың бәрі де спорттық жарыстардың өзіндік ортасы саналды. Бұларда шабандоздар, мергендер, палуандар өнер көрсетті.

Ат үстіндегі найзамен сайыс біреуі мерт болатын немесе ер үстінен ауып түсетін спорттың ең қауіпті түрі. Кейбір жағдайларда осы қауіпті жекпе-жекке тіпті, әйелдер де қатысқан. Бұған сол уақыттардағы қантөгісті соғыстар себепкер болған. Бірақ, XIX ғасырдың аяғына қарай ол ескірді. Осы аталған кезде әйелдердің бұл сайысқа жіберілмегені осыны көрсетеді.

Сайыс, осыған қарамастан, тіпті XX ғасырдың басында да спорттық жарыстардың ең басты түрлерінің бірі болып келді. Бұл орайда Орта Азия және Қазақстанның әртүрлі аймақтарынан таңдаулы палуандар, мергендер мен шабандоздар қатысқан 1913 жылғы Пішпек уезіндегі спорттық мерекені айтсақ та болады. 40 мыңнан астам көрерменнің көз алдында өткен ол сайыс турасында мынандай естелік қалдырылған. "Сонымен, жекпе-жек аса қызықсыз басталды. Мұны көпшіліктің көңіл-күйінен де аңғаруға болатын. Күреске түскен палуандардың алғашқы жұбы қара қырғыз бен қазақ топтың алдына шығып, бұдан кейін бір-бірімен қоштаса бастады. Міне, ортаға екінші жұп әйгілі қос палуан шықты. Бірінші палуанды — Ақсақалды қара қырғыздардың саяқ руы ортаға шығарса, Жүсіп есімді екіншісі Пішпек уезінен еді. Ақсақал турасында бұрынғы сайыстарда ол екі қарсыласын жер қаптырды деген әңгіме айтылып жүретін. Қарсыластар өз орындарына орналастырғаннан

Құлындар
Жеребята
Foal

мять батыра Хангельды было роздано около 5000 овец, 250 лошадей. Еще более крупные призы были назначены на поминках султана Ахмета.

Большие призы нередко являлись объектом жестокого соперничества, вплоть до вооруженных столкновений. Исторические источники подтверждают: "Не все поминки с байгой обходятся совершенно мирно, то споры и ссоры из-за лошадей, то убьется или разобьется кто-нибудь во время скачки, то борцы озлобятся друг на друга так, что их едва растащат. В настоящее время при таких байгах досылается присутствовать русский той волости, где происходит байга. Некоторые письмоводители, живя постоянно в волости, умеют приобрести до такой степени доверие казахов, что вместительства их довольно, чтобы привести к соглашению спорящих или сдержать какой-нибудь порыв более не обузданных".

Во второй половине девятнадцатого века было приложено много усилий по организации и проведению национальных конноспортивных соревнований по так называемому "европейскому образцу". Начало этому прогрессивному явлению было положено в 1860 году в Букеевской орде, когда стали проводить конноспортивные игры и состязания три раза в год.

В дальнейшем аламан-байга стала проводиться по кругу с одним местом старта и финиша, что напоминало уже состязание по скаковой дорожке ипподрома. Начиная с 1853 года в Букеевской орде скачки проводились по стандартному кругу, длина которого равнялась 4 верстам. В дальнейшем стали использовать круг длиной в 6 верст. Например, в скачках 1881 года, проходивших в той же Букеевской орде, тридцативерстная дистанция (5 кругов) была пройдена победителем за 48 минут 45 секунд. Такие же скачки по кругу стали проводиться и в других регионах Казахстана. Было введено и другое новшество, заключавшееся в следующем: перед стартом каждому участнику выдавался специальный билет, который отбирался на финише. Позднее стандартный круг в Букеевской орде составил 4 версты. Позднее был введен круг длиной в 6 верст. Например, в скачках, проходивших в 1881 году в Букеевской орде, дистанция в 30 верст (5 кругов) была пройдена победителем за 48 минут 45 секунд. Такие же скачки стали проводиться и в других регионах Казахстана. Было введено и другое новшество, заключавшееся в следующем: перед стартом каждому участнику выдавался специальный билет, который отбирался на финише. Позднее стандартный круг в Букеевской орде составил 4 версты. Позднее был введен круг длиной в 6 верст. Например, в скачках, проходивших в 1881 году в Букеевской орде, дистанция в 30 верст (5 кругов) была пройдена победителем за 48 минут 45 секунд. Такие же скачки стали проводиться и в других регионах Казахстана. Одно из нововведений заключалось

кейін, белгі берілісімен, екеуі бір-біріне қарай тұра шапты. Олардың шалт қимылынан-ақ оның ақыры жақсылыққа апармайтындығы байқалып-ақ тұрды. Шынында да, көрермендер ес жиып үлгергенше, екеуі де бетпе-бет келіп, әрқайсысы өзінің найзасын оқтап қалды. Қас-қағым сәтте Ақсақал өз атының қапталына ауып түсті. Ал Жүсіп алға біраз ұзап барып, ерден құлады. Сайыскердің екеуі де қаза тапты".

Бұдан әрі осы сайысты көзімен көрген адам мұны орта ғасырдағы рыцарлар турнирінен де қауіпті деп жазады. Онда рыцарлар үстеріне сауыт кисе, бұлардың бастарында дулыға, үстерінде желең киім ғана бар еді. Сондықтан сайысқандардың біреуі немесе екеуі бірдей мерт болуын кездейсоқтық деуге келмейді. Жергілікті әкімшілік бұған назар аудармай қалмады. Көп кешікпей ресми билік сайыс бәсекесін өткізуге тыйым салды.

1920 жылдан бастап республикада жергілікті үйрету органдарының жанынан бірінші дене шынықтыру кеңестері құрыла бастады. Дене шынықтыру кеңестері бұқаралық спорт ұйымдарының және жергілікті жерлерде дене шынықтыру жұмыстарының орталықтарының негізі болған әскери-спорттық клубтарды құру жөніндегі жұмыстарды жүргізді. Әсіресе Орынбор, Семей, Орал, Павлодар, Өскемен және Қазақстанның басқа да ірі қалаларындағы спорт клубтары халық арасында әйгілі болды.

1920 жылдың 1 қазанында республика астанасы - Орынборда алғашқы қазақ ұйымдастыру-нұсқаулық жаппай оқу, спорттық әзірлік және жасөспірімдерді әскери дайындықтан өткізу курстары ашылды. Бұл курстар-

нише. Это делалось для того, чтобы не давать возможность отдельным наездникам присоединиться к участникам с полпути. Однако первоначально данное новшество имело и свою слабую сторону. Наездник, например, мог передать билет другому, финиширующему на свежей лошади. Поэтому в последующем были предусмотрены запись и метка номерами участвующих в скачках лошадей. Сами участники также должны были носить на спине свой номер.

Следует отметить и деятельность "Туркестанского скакового общества", созданного в 1882 году. Путем устройства выставок, скачек, рысистых бегов, состязаний на иноходцах (жоргажарыс) общество ставило перед собой такие важные задачи, как содействие развитию коневодства на местах, распространение научных знаний в этой области.

"Туркестанское скаковое общество" сыграло положительную роль в проникновении международных элементов в содержание национальных видов спорта. Прежде всего предлагалось вести широкую разъяснительную работу о положительных сторонах классических видов конного спорта, которые с успехом могут быть использованы в национальных видах конного спорта и конных игр; опубликование научных статей о конном спорте и поощрение специальными премиями авторов наиболее оригинальных работ. Рекомендовалось также "учреждение специальной библиотеки, касающейся коневодства, лошади и разного рода конских состязаний в России и за границею". Такие же примерно задачи преследовали некоторые конноспортивные учреждения, открытые в Оренбурге, Уральске, Актюбинске, Тургае, Кустанае и других городах и районах Казахстана.

На дальнейшее развитие и укрепление новых форм спортивных состя-

Джеральд-Эльта атты сәйгілік
Жеребец по кличке Джеральд-Эльта
Stallion named Dzherald Elta

Белгілі алматылық атбегі Құсман Шалабаев. 2006 ж.
Известный алматинский конник Кусман Шалабаев. 2006 г.
Kusman Shalabaev, famous horsebreeder, 2006

of international elements into the contests of the national sports and games introducing new requirements for them. The fact is quite interesting because it represented an attempt to deal with this problem against the scientific background. First of all, it was offered to explain to the masses some advantages of the classical horse riding which can be successfully used in the national kinds of horse riding and horse sports games; to publish scientific works about horse riding and to encourage the authors of the most prominent works with some special bonuses. It was also recommended "to organize a special library of horse breeding, riding and various kinds of horse contests in Russia and abroad". Almost the same tasks were the priorities of some horse riding organizations which were founded in Orenburg, Uralsk, Aktyubinsk, Turgai, Kustanai, and in some other towns and regions of Kazakhstan.

There were also fairs that appeared soon after the joining of Kazakhstan to Russia and which began to influence the further development and strengthening of new forms of sports events. For example, in 1840s the famous Karkaraly Fair was founded, and eight years later the largest in Kazakhstan the Kuyandy (Botov) Fair appeared. In the second part of the XIX century the Aulie-Aty Fair was among the greatest in Turkistan Region. More than 50 thousands people visited those fairs. They were sort of arena for sports events. Horsemen, shooters, wrestlers performed there.

There was also a dangerous kind of contest. It consisted in fencing on horses with lances (saiys), in which a killed or hit out of the saddle man was considered to be defeated. In some cases even women were admitted to such extremely dangerous kinds of single combat. In days of old it was dictated by the severe way of life which was full of spontaneous and bloody military conflicts, but by the end of the XIX century it had become out of date, of course. This is proved, for example, by the fact that women were not admitted any more to saiys at the mentioned period.

да жүзден астам алам оқыды, олардың тең жартысы қазақтар болды. 1921 жылы дене тәрбиесі нұсқаушыларын дайындайтын мамандандырылған курстар ашыла бастады.

Азамат соғысы жеңіспен аяқталғаннан кейін республикадағы дене тәрбиесі жаңа үйымдасу түрлері негізінде спорттық бірлестіктерге айнала бастады. Осы жылдарда, түрлі қиындықтарға қарамастан, спорттық клубтар мен үйірмелерде мыңдаған адамдар спортпен шұғылданды. Олардағы сабақтардың ресми бағдарламасына қазақтың ұлттық спорт түрлері мен ойындары енгізілді. Бұл орайда Орынбор, Қызылорда, Шымкент, Верный және кейбір басқа қалалардағы спорт үйымдарының жұмысы мазмұнды болып шықты. Оларда бәйге, қыз қуу, күміс алу, көкпар, жорға жарыс, қазақша күрес сияқты ұлттық спорт түрлері кеңінен орын алды. Сондай-ақ "Қызыл жігіт" комсомолдық спорттық қоғамы құрылып, ол халықаралық, сондай-ақ ұлттық спорт түрлерімен үштастырылды.

1927 жылдың есте қаларлық оқиғасы сол, КазЦИК спортқа және революциялық қозғалысқа сіңірген еңбегі үшін Қажымұқан Мұңайтпасовқа "Қазақ халқының Күрметті батыры" атағын беру туралы арнайы шешім шығарды. Оның есімі ел ішіне кеңінен танымал еді. Қазақ Республикасының Халық ағарту комиссариаты оған арнайы куәлік тапсырды. Осы көшірмесі республикамыздың Мемлекеттік мұрағатында сақтауға қойылған құжатта: "Осы куәлік алып күш иесі Қажымұқан жолдаска тапсырды, оған цирк ареналарында, жәрмеңкелерде және Қазақ Республикасының аумағында, көпшілік жиналған жерлердің бәрінде өзінің күшін көрсететін ойындарды көрсетуіне құқық беріледі, қол қойылып және мөр басылып куәландырылған",- деп жазылған.

Қазақстанда 1928 жыл спорттық оқиғаларға толы болды. Классикалық және ұлттық спорт түрлерінен әртүрлі жарыстар өткізілді. Республика дене тәрбиесінің Жоғары Кеңесі Ұлттық қазақша күрес бәсекесінің бірыңғай ережесін бекітті, бұл ұлттық спорт түрлері мен ойындарын кең ауқымда пайдалануға мүмкіндік берді.

1939 жылы бәйге, көкпар, күміс алу, қыз қуу сияқты ұлттық спорт түрлерінен аудандық және облыстық біріншіліктер өткізілді.

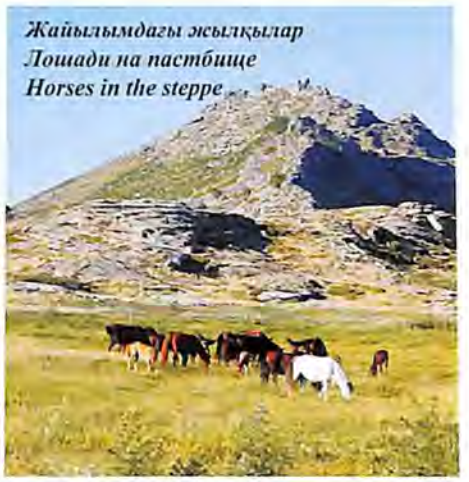
Ұлы Отан соғысы жеңіспен аяқталғаннан кейін қазақ ұлттық спорт түрлерінен өткізілген жарыстар 1945 жылы Абайдың 100 жылдығына, 1946 жылы Жамбылдың 100 жылдығына арналып, оған Қазақстанның әр аймақтары мен ауылдарынан мыңдаған спортшылар қатысты. Осы спорттық мерекені ұйымдастыруға көрнекті қазақ жазушылары М.Әуезов пен С.Мұқанов және басқалар белсене араласты. Сондай-ақ ат спортының классикалық түрлерінің өкілдері де үлкен табыстарға қол жеткізді. Шабандоз С.Қалмұрзин Каток сәйгүлігімен бір тәулікте 281,9 шақырзаний стали оказывать ярмарки, возникшие вскоре после присоединения Казахстана к России. Так, в 40-х годах была основана знаменитая Каркаралинская ярмарка, а спустя восемь лет - крупнейшая в Казахстане Куяндинская (Ботовская) ярмарка. Во второй половине XIX века крупной ярмаркой Туркестанского края являлась Аулие-Атинская. На ярмарках собиралось свыше 50 тысяч человек. Они являлись своеобразной ареной спортивных соревнований. Здесь выступали наездники, стрелки, борцы.

Опасным видом состязаний было конное фехтование на пиках (сайыс), где побежденным считался убитый или выбитый из седла. В отдельных случаях к подобным опаснейшим формам единоборства допускались даже женщины. Когда-то это диктовалось суровым бытом, полным непосредственных кровопролитных военных столкновений, но к концу XIX века, конечно, устарело. Об этом говорит, например, тот факт, что в указанный период женщины к сайысу уже не допускались.

Сайыс, тем не менее, оставался одним из главных видов спортивных соревнований даже в начале XX века. Небезынтересно в данном случае рассказать о спортивном празднике, который состоялся в Пишпекском уезде в 1913 году с участием лучших борцов, стрелков и наездников из разных районов Средней Азии и Казахстана. Вот как описывается сайыс, проходивший при 40000 зрителей. "Итак, поединки предстояли неутешительные. Это можно было видеть уже по настроению толпы, когда первая пара бойцов (первый от кара-киргизов, второй - от киргизов) предстала перед толпою и стала прощаться... Но вот выступает вторая пара, и оба знаменитые бойцы. Первого бойца - Аксакала - выставил каракиргизский род саяков, второй, по имени Джусуп, был от Пишпекского уезда. Об Аксакале говорили, что уже успел убить двух противников на прежних сайысах. Расставили соперников на места, раздался сигнал, и с места в карьер оба понеслись друг на друга. Тут сразу же всем стало ясно, что катастрофа неизбежна. И, действительно, зрители не успели опомниться, как бойцы уже столкнулись, и, очевидно, каждый целил своей пикой наверняка, так как моментально же вслед за ним Аксакал повис без сознания на своей лошади вниз головою, а Джусуп, в свою очередь, отъехав на несколько шагов, сам вскоре склонился в седле... Впоследствии умерли оба бойца".

Очевидец этих соревнований пишет далее, что "сайыс должен быть несравненно опаснее средневекового рыцарского турнира: там рыцаря вполне спасали его латы, а тут боец, получивший удар и защищенный только кольчугою и халатом, во всяком случае рисковал получить серьезное повреждение, будет ли он вышиблен из седла или нет... На варварство сайыса обратила внимание местная администрация, и его, несомненно, запретят".

Начиная с 1920 года в республике при местных органах всеобуча стали создаваться первые советы физической культуры. Советы физической культуры развернули большую работу по созданию военно-спортивных клубов, ставших по существу основными мас-

Жайылымдағы жылқылар
Лошади на пастбище
Horses in the steppe

Saiys still remained one of the main sports events even in the beginning of the XX century. It is also of great interest to tell about a sports feast that took place in Pishpeksky Uezd in 1913, the participants of which were the best wrestlers, shooters, and horsemen from different regions of Middle Asia and Kazakhstan. Here there is a description of the saiys watched by 40000 spectators. "So, the contest was not going to be peaceful. This could be seen from the crowd's mood when the first pair of fighters (one from Kara-Kirghiz and one from Kirghiz-Kazakh) went before the crowd and began to say good-bye... Here the second pair came, both of the two men being famous fighters. The first fighter Aksakal represented the Kara-Kirghiz branch of the Sayaks, the second one named Dzhusup was from Pishpeksky Uezd. Aksakal was talked about as a fighter who had been able to kill two of his rivals during the previous contests. The opponents took their places, a signal was given, and both of them raced against each other at full speed. Everybody realized at that moment that a catastrophe was inevitable. And, indeed, the spectators could hardly notice the moment when the fighters collided. Obviously, each of them aimed his lance for certain because a moment after their collision Aksakal got hanged on his horse unconsciously with his head down, and Dzhusup, in turn, rode several steps away and drooped in his saddle... Later both fighters died".

The eyewitness of that contest wrote also that "saiys must be much more dangerous than a medieval knight tournament: a knight could be saved by his armour, but a fighter defended only

Жорға
Иноходцы
Pacers

Астана қаласының "Алтын Тұлпар" ат спорты клубының "Габардин" сәйгүлігі
Скакун конно-спортивного клуба "Алтын Тулпар" по кличке "Габардин" г. Астаны
Runner of horse sport club "Altyn Tulpar", Astana

рымды шауып өтіп, теңдессіз нәтиже көрсетті. Бұл бүкілодақтық жаңа рекорд еді.

Осы жылдарда Қазақстанның әртүрлі облыстары мен жылқы зауыттарының спортшылары ат спортынан рекордтық жетістіктерге қол жеткізді. Атап айтқанда, А.Беляев, Ш.Төлепғалиев, У.Тыджитаев КСРО рекордшылары атанды.

1970 жылы өткізілген XIII Бүкілодақтық шабандоздар жарысы Қазақ КСР-нің 50 жылдығына арналған болатын. Мұнда да ұлттық спорт түрлері мен ойындарының мол мүмкіндіктері ашылды.

1979 жылдың мамырында Қазақ КСР Ауыл шаруашылығы министрлігінің алқасы, Қазақ ауыл шаруашылығы қызметкерлері кәсіподақтарының республикалық комитетінің президиумы мен "Қайрат" ерікті спорт қоғамының Орталық кеңесі "Тың және тыңайған жерлерді игерудің 25 жылдығына және Қазақ Советтік Социалистік Республикасы құрылуының 60 жылдығына арналған Қазақ ұлттық спорт түрлерінен I республикалық спартакиада өткізу туралы" бірлескен қаулы қабылдады. Қазақ ұлттық спорт түрлері мен ойындарын дамыту тарихында ең ауқымды спорттық шара болған осы спартакиаданың мәреге жетуі қыркүйек және қазан айларында өтті. Спартакиада бағдарламасына аламан бәйге, қыз қуу, күміс алу, жорға жарыс, қазақша күрес, тоғызқұмалақ енгізілді. Сондай-ақ спорттың жаңғыртылған

совыми спортивными организациями и центрами всей физкультурной работы на местах. Особенно большой популярностью у местного населения пользовались спортивные клубы Оренбурга, Семипалатинска, Уральска, Павлодара, Усть-Каменогорска и ряда других крупных городов Казахстана.

Первого октября 1920 года в столице республики - Оренбурге открываются первые казахские организационно-инструкторские курсы всеобуча, спортивной и допризывной подготовки. На курсах обучалось свыше 100 человек, половину из которых составляли казахи. В 1921 году появляются более специализированные курсы, готовившие инструкторов физического воспитания.

После окончания гражданской войны физическая культура в республике характеризуется переходом к новым формам спортивных объединений. В эти годы, несмотря на различные трудности, в спортивных клубах и кружках занимались тысячи людей. В официальную программу их занятий были включены казахские национальные виды спорта и игры. Исключительно интересной была в этом отношении деятельность спортивных организаций Оренбурга, Кзыл-Орды, Чимкента, Верного и некоторых других городов, в которых культивировались такие виды национального спорта, как байга, кыз-куу, кумисалу, кокпар, жорга-жарыс, казахша-курес. Возникло комсомольское спортивное общество "Красный джигит", в котором культивировались как международные, так и национальные виды спорта.

by his chain mail and gown risked to get at least a serious injure, no matter whether he would be hit out of his saddle or not... The local administration has already paid attention to the cruelty of saiys, and it will be certainly forbidden". Indeed, the official authorities soon forbade saiys contests.

Beginning with 1920 the first councils of physical culture were formed under the auspices of the Local Authorities of Nationwide Education. Councils of physical culture worked widely to organize military sports clubs which became, indeed, the main mass sports organizations and centres of all work concerning local physical culture. Sports clubs in Orenburg, Semipalatinsk, Uralsk, Pavlodar, Ust-Kamenogorsk, and many other big towns of Kazakhstan were very popular among the local population.

On 1 October in 1920 the first Kazakh organizational instructional courses of nationwide education, sports and underage preparation were opened in the capital of the republic Orenburg. More than 100 people attended the courses, Kazakhs represented half of them. In 1921 more specializing courses appeared, instructors of physical education got prepared there.

After the victorious ending of the Civil War physical culture in the republic was characterized by the shift to new forms of sports unions. In those years, despite various difficulties, thousands of people attended sports clubs and societies. The official program of their training included the Kazakh national sports and games. Of great interest was the activity of sports organizations of Orenburg, Urda, Kzyl-Orda, Chimkent, Vernyi, and some other towns where such national sports as baiga,

Дала көкпары
Степной кокпар
The Kokpar steppes

түрлері: қыз жарыс және жамбы ату сияқты ұлттық спорт түрлері де осы бағдарламадан көрініс тапты.

"Ғасырлар бойы қалыптасқанды қас-қағым сәтте жойып жіберу мүмкін емес", - деп жазады қазақ халқының тұрмыс жайын жетік білетін жазушы Сәбит Мұқанов. -Халықтың тұрмысы қай кезде де ұлттық сезіммен, рухани құндылықтармен, туған жерге деген сүйіспеншілікпен тамырлас ... ауылға келсем болды спортқа аңсарым ауып тұрады. Бұл жерде мені қателесіп отыр деменіздер. Өйткені, жастық шағымнан ат спортына әуестегім мені жыл сайын туған жеріме баруға итермелейді. Сонау бала кезімдегі көзім көрген Қожабай, Дос, Ақбастықөл көлдерінің айналасында жыл сайын өткізілетін бәйге мен жігіттер сайысын сағына еске түсіремін". Осы жолдардан оның өз халқын, өзінің туған жері – алтын бесігін, ата салтын қаншалықты қастерлейтінін аңғаруға болады.

Жиырмасыншы ғасырдың соңғы он жылдығы өздеріңізге мәлім, әлемдік ауқымдағы бұрын-соңды болмаған оқиғамен ерекшеленді - Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігін алып, егеменді ел атанды. Аз уақыт аралығында экономикада, саясатта, мәдениетте және қоғамымыздың әлеуметтік саласында оң өзгерістер жасалды. Халық еркін тыныстап, өз елін жаңаша құруға кірісті.

Өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында алдыңғы буын ағаларымыз – Ауыл шаруашылығы

1927 год был знаменателен тем, что КазЦИК вынес специальное решение о присвоении за заслуги в спорте и революционном движении звания "Почетный батыр казахского народа" Хаджи-Мукану Мунайтпасову. Батыр был исключительно популярен в народе. Народный комиссариат просвещения Казахской республики выдал ему специальное удостоверение. В этом любопытном документе, копия которого хранится в Госархиве республики, говорится: "Выдано настоящее... товарищу Хаджи-Мукану в том, что ему, как обладателю колоссальнейшей физической силы, дается право выступления на арене цирков, на ярмарках и всех других местах массового скопления публики на территории Казахской республики в качестве демонстранта показательных номеров своей физической силы, что подписями и приложением печати удостоверяется".

1928 год в Казахстане богат спортивными событиями. Были проведены различные соревнования по классическим и национальным видам спорта. Высший Совет физической культуры республики утвердил единые правила спортивных соревнований по национальной спортивной борьбе казахша-курес, что способствовало использованию национальных видов спорта и игр в более широком плане.

В 1939 году успешно были проведены районные и областные первенства по таким видам национального спорта, как байга, кокпар, кумис-алу, кыз-куу.

kyz-kuu, kumis-alu, kok-par, zhorga-zharys, kazakhsha-kures were cultivated. Young Communists League Sports Society "Krasnyi Dzhigit" appeared. Both international and national sports were cultivated there.

The year 1927 was quite important because the Kazakh Central Executive Committee made a special decision to reward Khadzhi-Mukan Munaitpasov with the title "An Honourable Batyr of the Kazakh People" for his achievements in sport and revolutionary movement. The batyr was extremely popular among people. He received a special certificate from People's Commissariat of Education of the Kazakh Republic. This curious document, a copy of which is kept in the Republic State Archive, says: "The present... is given to Khadzhi-Mukan and confirms that he, being a possessor of colossal power, has the right to perform on circus arenas, at fairs, and other places of mass public on the territory of the Kazakh Republic as a performer of tricks demonstrating his physical power, which is certified by the signatures and the seal applied".

The year 1928 is rich in sports events in Kazakhstan. Various contests in classical and national sports were held. Higher Council of Physical Culture established the rules of sports contests in the national sports wrestle kazaksha-kures, which assisted to the wider usage of national sports and games.

In 1939 the regional and provincial championships were held per such kinds of national sports as baiga, kokpar, koumiss-alu, and kiz-kuu.

After the victory in Great Patriotic War

Астана қаласының "Алтын Тұлпар" ат спорты клубының "Партизан" атты сәйгүлігі

Скакун конно-спортивного клуба "Алтын Тулпар" по кличке "Партизан" г. Астана

Runner of horse sport club "Altyn Tulpar", Astana

министрінің бірінші орынбасары Айып Құсайынов, Спорт министрінің орынбасары Анатолий Құлназаров, "Қайрат" республикалық спорт қоғамының төрағасы Сайлау Тұрыскелдин, Алматы,Жамбыл облыстарының әкімдері Серік Үмбетов, Амалбек Тшанов, Бошай Кітапбаев және басқалар ат спорты мен ұлттық ойындарды дамытуды қолға алды.

Осының арқасында еліміздің көптеген облыстарында ат спорты жарыстары жиі өткізіле бастады. Әсіресе, аламан бәйге, жорға жарыс, қыз қуу, теңге алу, көкпар тарту сияқты ойындар қызықты да мәнді өтетін болды.

1996 жылдың 1 наурызында Алматы қаласында Қазақ атбегілерінің бірінші Құрылтай конференциясы шақырылды. Ұлттық ат спорты ойындарының ережесі қабылданып, заң тұрғысынан бекітілді.

Ұлттық ат спорты федерациясының I Құрылтай конференциясының шешіміне сәйкес Қазақстан Республикасының Жастар ісі, спорт және туризм министрлігінің Ё1-2-6/115 бұйрығымен қазақ Ұлттық ат спортының ережесі бекітілді.

Қазір Ұлттық ат спортының: аламан бәйге, тоқ бәйге, құнан бәйге, жорға жарыс, көкпар, аударыспақ, теңге алу, қыз қуу, тай жарыс, дөнен жарыс, қыз жарыс, жамбы ату, ат омырауластыру, "Ер жігіт ойындары", құсбегілік сияқты 15 түрі бар.

Спорттың осы түрлерінің әрқайсысының атқа және шабандозға қатысты өзіндік ерекше талаптары бар. Ат шабандозға жеңіс әкелетін ерекше қасиеттерге ие болуы тиіс. Бұл тұрақасиеттерге ие болуы тиіс. Бұл тұрасында ғалымдар Игорь Нечаев, Мирас Есенбаев, Нәбидолла Кикебаев былай дейді:

"Көкпар - қан қыздыратын, делебе қоздыратын спорттың ерекше түрі. Жарыс жердегі ешкіні қайсы бұрын іліп әкететіндігінен басталады. Ол шабандоздан қарулылықты, ептілікті, жүректілікті, атқа мықты отыруды

После Великой Отечественной войны состязания по казахским национальным видам спорта, посвященные в 1945 году 100-летию Абая, а в 1946 году - 100-летию Джамбула, охватили тысячи спортсменов сел и аулов Казахстана. В числе организаторов этих спортивных празднеств были выдающиеся казахские писатели М. Ауэзов и С. Муканов и другие. Большого успеха добились также представители классических видов конного спорта. Особенно высоким оказался результат наездника С. Калмурзина на коне Каток, показавшего в суточном пробеге 281,9 километра. Это был новый всесоюзный рекорд.

В эти годы рекордные достижения по конному спорту были показаны спортсменами разных областей и конных заводов Казахстана. Рекордсменами СССР стали, в частности, А. Беляев, Ш. Тулепгалиев, У. Тыджитаев.

На XIII Всесоюзных соревнованиях конников, которые состоялись в 1970 году и были посвящены 50-летию Казахской ССР, широко раскрылись потенциальные возможности развития национальных видов спорта и игр.

В мае 1979 года коллегия Министерства сельского хозяйства Казахской ССР, президиум Казахского республиканского комитета профсоюза работников сельского хозяйства и Центральный совет добровольного спортивного общества "Кайрат" приняли совместное постановление "О проведении I республиканской спартакиады по казахским национальным видам спорта, посвященной 25-летию освоения целинных и залежных земель и 60-летию образования Казахской Советской Социалистической Республики". В сентябре и октябре прошла финальная часть этой спартакиады, явившейся самым крупным спортивным мероприятием за всю историю развития казахских национальных видов спорта и игр. В программе спартакиады были: аламан-байга, кыз-куу, кумис-алу, жорга-жарыс, казахша-курес, тогуз-кумалак. В ее программу

the competitions per Kazakh national kinds of sport devoted to Abai's centenary in 1945 and Dzhambul's centenary in 1946 drew thousands of sportsmen of Kazakhstani villages. Such famous Kazakh writers as M. Auezov and S. Mukhanov were among the organizers of those sports celebrations. The representatives of the classic kinds of equestrian sport achieved great success as well. The most distinguished was the result of the horseman called S. Kalmurzin at the horse called Katok achieved 281,9 kilometres in daily run. It was the new All-Union record.

At those years the sportsmen of various areas and stud farms of Kazakhstan held records achievements in equestrian sport. The record-holders of the USSR for example were A. Belyayev, Sh. Tulepgaliyev and U. Tidzhitayev.

At XIII All-Union champions of horsemen in 1970 were devoted to the 50 years of the Kazakh USSR, the potential abilities of the development of national kinds of sport and sports games.

In May of 1979 the board of Agricultural Ministry of the Kazakh Republic, the general committee of the Kazakh Republican committee of the working trade union and the Central Council of the voluntary sports society "Kairat" made common resolution "About carrying out the first Republican sports meeting of Kazakh national kinds of sport devoted to 25 years since virgin lands-reclamation and to 60 years since the Kazakh Soviet Socialistic Republic formation". In September and October the final part of that competition took place, being the most important sports event for the whole history of Kazakh national kinds of sport and games development. The following games made in the program of the sports and athletics meeting: alamanbaiga (race-meeting), kiz-kuu, koumiss-alu, zhorga-zharis, kazaksha-kures (wrestling), togus-kulamak. In the program two new kinds of sport were included as well: kiz-zharis (girls' horse race) and zhambi-atu (aim hitting with javelin throwing on a horse).

Астана қаласының "Алтын Тұлпар" ат спорты клубының "Арсенал" атты сәйгүлігі

Скакун конно-спортивного клуба "Алтын Тулпар" по кличке "Арсенал" г.Астана

Runner of horse sport club "Altyn Tulpar", Astana

Бәйге
Байга
Baiga

және айла мен тәсілшеңдікті талап етеді. Көкпарға қатысатын жылқы төзімді, иесінің әр қимылын бағып отыратын, мықты болуы керек. Мұндай ойындарға шоқтығынан бастап өлшегенде биіктігі 145-148 см., аяқтары, белі мықты, 80-100 кг. салмағы бар шабандозды еркін алып жүруге қабілетті жылқы таңдалуы керек. Осы мақсатқа жылқылардың қостанайлық, көшімдік, мұғалжарлық тұқымдары қолайлы. Ешкіні жерден іліп әкеткен команда шабандоздарының бірі өзінің қарсыластарынан сытылып шығып, оны төрешілер белгілеген жерге жеткізуі керек. Сондықтан командадағы шабандоздар оны аты анағұрлым үшқыр, екінші бір шабандозға беруге күш салады. Яғни, көкпардағы әрбір командада бірі ешкіні жерден іліп әкету тартысына жарайтын және екіншісі жеткізбей кететін үшқыр аттың екі түрі болуы керек. Әрі ол 100-200 м. қысқа қашықтықта ешкімге жеткізбеуі тиіс. Мұндай ат 4 мильді еркін алатын ковбойлық аттарға келіңкірейді. Бізде мұндай аттар салт міністі қостанайлық, таза қанды салт мініс буданы, дон жылқылары саналады. Қыз куу жарысында қыз бен жігітке түрқы сұлу, әсем аттар таңдалады. Қыздар үшін жарамдысы ахалтеке, арабы жылқылары, түстері жағынан сарғыш, сүр, көгілдір, ал жігіттер үшін таза қанды қостанайлық түстері жағынан жирен, торы, қарагер жылқылар таңдалғаны абзал.

Аударыспақ ойындарында көкпардың бастапқы тартысында қолданылатын аттарды пайдалануға болады. Бұған қаны аралас, әлді мұғалжар были включены также два новых, точнее, заново возрожденных национальных вида спорта: кыз-жарыс (скачки девушек) и жамбы-ату (поражение цели копьем на скаку).

"Нелегко изживается то, что создавалось веками", - писал Сабит Муканов, один из лучших знатоков жизни казахского народа. Быт народа всегда связан с национальными чувствами, основу которых составляет привязанность к духовным ценностям, к родной земле. "...Я приезжаю в аул позаниматься... спортом. Да, да, я не огорчился. Именно увлечение молодости - конный спорт всесильно зовет меня ежегодно на родину... С радостью и какой-то затаенной грустью я вспоминаю ежегодные скачки и джигитовки вокруг озер Кожабай, Дос, Акбастыколь... Я с искренней и щемящей сердце любовью вспоминаю те далекие времена, когда ...я выезжал на старты соревнований...". Эти строки также принадлежат Сабиту Муканову. В них и гордость за свой народ, за свою родину - колыбель многих славных традиций.

Последнее десятилетие двадцатого века было ознаменовано небывалым событием - наша республика обрела независимость, стала суверенной страной. За короткий период произошли положительные изменения в экономике, политике, культуре и спорте. Народ вздохнул свободно и принялся за всемерное обустройство своей страны.

За развитие конного спорта и национальных игр в начале девяностых годов взялись первый заместитель министра сельского хозяйства Айып Кусаинов, заместитель министра спорта Анатолий Кулназаров, председатель Республиканского общества "Қайрат" Сайлау Турыскельдин, акимы Алма-

"It's difficult to get rid of everything that was formed through years" – wrote Sabit Mukanov one of the best experts of the life of Kazakh people. People's way of life is always connected with national feelings the ground of which is the attachment to spirit values, to native Earth. "I come to my village in order to... do some sports. Yes, I haven't made a slip in speaking. Exactly my passion in youth that is keenness on equestrian sport calls me annually to my motherland... With joy and some sorrow I recollect annual races around such lakes as Kozshabai, Dos, Akbastykol... With sincere and aching love I recall those distant times when I went to the competitions..." These words belong to Sabit Mukanov. There is proud for our people, for our motherland, native land of many good traditions, in these lines.

The last ten years of the twentieth century as we know was commemorated with the unprecedented in world practice event – our Republic Kazakhstan became independent, sovereign country. Positive changes were made in economics, politics, in cultural and social spheres of our society. People could breathe freely, they started developing their country.

The first deputy Minister of agriculture Aiyp Kusainov, deputy Minister of sports Anatoliy Kulnazarov, the chairman of the society "Kairat" Sailau Turiskeldin, the akim of Zhambil region Amalbek Tshanov and others started developing equestrian sport and national games in the beginning of nineties of the last century.

Owing to that the competitions on the equestrian sport became more often. Especially with great interest were held such games as alaman-baiga, zhorga-zharis, kiz-kuu, tenge-alu, and kokpar-tartu.

On the first March of 1996 in Almaty

тұқымының жылқылар жарамды. Ол биіктігі 150 см. келетін күшті, тілалғыш әрі төзімді келеді.

Теңге алуға жергілікті салт мініс аттарының бәрі де жарайды. Олардың бойы шоқтығынан өлшегенде 145-150 см. болуы тиіс. Бұл шабандоздың жердегі теңгені іліп әкетуін оңайлатады.

Мыңдаған адамдар қызыға тамашалайтын және жүздеген шабандоздар қатысатын бәйгенің орны бөлек. Жарыс әдетте 16 шақырымға, аламан бәйге 25 шақырымға жіберіледі. Мұндай жарыстарға қатыстырылатын аттар әбден жаратылған, тері алынған болуы керек. Сонымен қатар, шабандоз да атқа төзімді, оған салмақ түсірмейтін, оның сырын жақсы білетін болуы тиіс. Бұл орайда, қостанайлық үшқыр аттар ерекше көрініп жүр.

Қырқыншы жылдардың соңында, елуінші жылдардың басында бұл аттар 50-100 шақырымдық қашықтықтарға жіберілген болатын. Ол ресми әлемдік рекордтардан біршама артық. Тәуліктік шабыста 280 км. нәтиже көрсеткендері де бар. Бұл жылқылар өзінің үшқырлығымен, дене құрылысының беріктігімен және қазақы жылқы тұқымдарына тән төзімділігімен ерекшеленеді. Соңғы жылдарда осы жылқылардың аталған қасиеттері негізсіз ұмытылуға айналған. Егер қостанай жылқысын бәйгеге жақсылап баптаса, ол таза қанды сәйгүліктермен тең түсіп қана қоймай, оларды шаң қаптырып кететіндігі анық. Спорттың бұл түріне ең қолайлысы жергілікті "адайлық, көшімдік" таза қанды будан жылқылар жарамды. Тек бапталған атқа шабандозы сай болса болғаны.

Жорға жарыс – спорттың ең қызықты түрлерінің бірі. Бұл мақсаттарға желісті, жүрісі жайлы аттар қолайлы. Алайда, АҚШ-та өсірілген стандартбредт тұқымының жорғалары жақсы нәтиже көрсетіп жүр. Бұл жерде жаңалық ашып жатудың қажеті шамалы. Ең тиімдісі – осы тұқымның бірнеше айғырлары мен биелерін сатып алып, Қазақстанда өзіміздің жорға жылқыларымызды өсіру.

Қазақстанда ұлттық ат спортының дәстүрлері сан ғасырлар бойына жалғасып келе жатқанына қарамастан, бұл тинской и Жамбылской областей Серик Умбетов, Амалбек Тшанов, знаменитый конник Бошай Китапбаев и многие другие.

В областях все чаще стали проводиться соревнования по конному спорту. Особенно с большим интересом и размахом аламан-байга, жорга-жарыс, кыз-куу, тенге-алу, кокпар-тарту.

Первого марта 1996 года в Алматы была созвана первая Учредительная конференция казахских атбегов. Были приняты и юридически утверждены правила Национальных конноспортивных игр.

В соответствии с решениями 1-ой учредительной конференции Федерации национального конного спорта Министерство Республики Казахстан по делам молодежи, спорта и туризма приказом N 1-2-6/115 утвердило Правила казахского Национального конного спорта.

Ныне соревнования проводятся по 15 видам Национального конного спорта: аламан-байге, ток-байге, кунан-байге, жорга-жарыс, кокпар, аударыспак, тенге-алу, кыз-куу, тай-жарыс, донен-жарыс, кыз-жарыс, жамбы-ату, ат омырауластыру, "Ер жигит ойындары" (джигитовка), кусбегылык - искусство соколиной охоты.

Каждый из этих видов своеобразен. Естественно, и к лошади, и к всаднику предъявляются особые требования. Лошадь должна обладать специфическими качествами, которые помогли бы всаднику стать победителем. Вот что на этот счет говорят ученые – Игорь Нечаев, Мирас Есенбаев и Набидулла Кикебаев:

"Кокпар - наиболее динамичный, зрелищный вид. Состязание начинается с борьбы за обладание тушей козла, которую нужно поднять с земли. Он требует от всадника силы, ловкости бесстрашия, совершенного владения конем и приемами джигитовки. Конь должен быть добронравным, послушным, не пугливым, крепким. Для этой игры наиболее подходяща лошадь высотой в холке 145-148 см, с крепкими ногами, спиной и поясницей, способная нести всадника весом 80-100 кг. Для этой цели подойдут лошади костанайской породы степного типа, кушумской, помеси мугалжарской породы с верховыми. После того, как один из всадников команды захватит тушу козла, задача команды оторваться от соперников и донести тушу до границы, определенной судьей. С этой целью команда старается передать тушу одному из всадников, у которого наиболее резвая лошадь. Таким образом, только для кокпара в каждой команде должно быть 2 типа лошадей; один - пригодный для борьбы за обладание тушей в толчее лошадей и всадников, другой - резвая лошадь, способная быстро развить скорость на короткой дистанции в 100-200 м. Эта лошадь должна быть схожей с четвертьмильным ковбойским конем. Для этой цели подойдут лошади костанайской породы верхового типа, помеси чистокровной верховой, дононужна нарядная, изящная лошадь для всадницы и джигита. Для девушки лучше подойдут ахалтекинская, арабская лошадь, лучше оригинальных мастей и покрасов -золотистые, серые,

2004 жылдағы бірнеше Аламан бәйгелердің жеңімпазы "Лорка" атты жүйрік. Ат иесі Қызылордалық Әбдіғани Шорабаев. Бапкер Дархан Қыдырбаев

Победитель нескольких престижных заездов Аламан байги на дистанции 25 км. 2004 года скакун по кличке "Лорка" из Кызылординской области. Хозяин лошади Абдигани Шорабаев. Тренер Дархан Кыдырбаев

Winner of the prestigious races of Alman baiga in the 25 km horse-race of 2004, runner named "Lorka" from Kyzylorda region. Abdigani Shorabaev owner of a horse. Coacher Darkhan Kydyrbaev

was convened the first Constituent conference of Kazakh atbegies. Later on the rules of national equestrian sport games were accepted and legally confirmed.

In accordance with the decisions of the first constituent conference of the Federation of the national equestrian sport the Ministry of the Republic of Kazakhstan on youth, sport and tourism business by order # 1-2-6/115 ratified the rules of the Kazakh National equestrian sport, delivered them into the region sport committees.

From that moment competitions on the national equestrian sport were included into the Republican calendar. Today there are 15 kinds of the national equestrian sport: alaman-baige, tok-baige, kunan-baige, zhorga-zharis, kokpar, audarispak, tenge-alu, kiz-kuu, tai-zharis, donen-zharis, kiz-zharis, zhambi-atu, at omiraulastiru, "yer dzhigit games", kusbegilik – skills of falconry.

Each of these kinds is original, i.e. peculiar things are required to both a horse and a horseman. Horse must have specific qualities which will help horseman to become a winner. The following is said by the scientist Igor Nechaev, Miras Esenbaev, Nabidulla Kikebayev and about it:

Kokpar is the most dynamic and enthralling sight. The contest began with the struggle for possession of goat, which is to be picked up from the ground. It requires strength, adroitness, fearlessness and perfect skills of the horseman. Horse must be good-tempered, obedient, not fearful, and strong. The most suitable for that game will be the horse with the withers of 145-148 cm high, with strong legs, back and small of the back able to hold the horseman of 80-100 kg weigh. The horses of Kostanai breed and steppe kind and saddle horses will suit. Since one of the

бағыттағы арнайы селекциялық-асылдандыру жұмыстары қолға алынбай келген. Сондықтан ғалымдардың, маман-жылқы осірушілердің міндеті - осы олқылықтардың орнын толтыру және біздің жігіттерімізді халықаралық жарыстарда жарқын жеңістерге жеткізетін осындай аттарға отырғызудың мүмкіндіктерін алдағы таяу жылдарда жүзеге асыру...".

Еліміз егемендік алғаннан кейін Венгрияда біздің ат құлағында ойнаған шабандоздарымыз ең бірінші әрі жауапты түрде сыннан өткен бүкілдүниежүзілік фестивалі болғаны мәлім. Әлемнің ең күшті мемлекеттерінің өкілдері біздің жігіттеріміздің батылдылығына және ептілігіне куә болды. Олар өздерінің бақ жұлдыздарын ұлттық ойындарда – көкпарда, қыз қууда, аударыспақта, теңге алуда жарқырата көрсетті.

Еуропалықтар үшін бұл ойындар ғажайыптың ғажайыбы болды. Фестиваль төрешілерінің шешімімен бас жүлде біздің жігіттерімізге тапсырылды. Әлемнің 23 елінен келген ат спортының мыңдаған мамандары оларға дуылдата қол соқты. Бұлардың арасында Американың, Италияның, Испанияның, Швецияның, Швейцарияның, Германияның, Англияның, Пәкістанның, Перудің, Мексиканың, Словакияның, Ресейдің және басқа елдердің өкілдері бар болатын.

Венгер жерінде өткен фестивальден фильм түсірілді. Ол "Батырдың бата беруі", "Қазақтардың ұлттық ат ойындары – Еуропада", "Әлем шабандоздарының Кешкемет қаласындағы шеру", "Әлем халықтарының ат ойындары", "Ат әбзелдерінің көрмесі" деп аталатын бес бөліктен тұрады. Фильм көрермендер тарапынан жоғары баға алды.

Фестивальдің алдында венгерлер өздерін "ер үстінен аударып түсіретін" ел жоқ деп мақтанған болатын. Олардың мұндай мәлімдеме жасауы да кездейсоқтық емес. Европадағы ат спорты жарысында венгерлер талай мәрте бас жүлдені жеңіп алған еді. Бұл жолы оның реті келмеді. Венгерлік жігіттерді біздің сайыпқырандарымыз- Қаһар Қиянтаев, Шадияр Шоқанов, Жаныс Саевтар ер үстінен асықтай атты.

"I фестивальді өткізу орны шағын Кешкемет қаласы екен-деп еске алады республиканың спорт саласы басшыларының бірі – Елсияр Қанағатов. Кейіннен біз "Кешке" сөзінің ешкі мағынасын беретіндігін білдік. Біз жаңылыспаған едік. Өйткені қаланың тұсында ешкі бейнесі салынған. Жергілікті халық ешкіні айрықша қастерлеген. Біз, ойымызда ештеңе жоқ, көкпар үшін ешкі керек дегенімізде, кешкеметтіктер мұны мазақ ретінде қабылдады. Олар да, біз де абдырап, бір-бірімізді түсіне алмай қалдық. Мадиярлар бірден: "Көкпарға не сұрасаңыздар да берейік, бірақ ешкіні атамаңыздар",- деп өз ұсыныстарын білдірді. Олар: "Ешкісіз көкпардың сәні келмейді. Бүкіл бір қаладан бір ешкі табылмай ма?" - деген біздің сөзімізге одан әрман тулады. Олар:

"Дибек" жылқы фермасының атақты айғыры "Дарий" Алматы дербиінің 2002-2003 жылдар аралығындағы жеңімпазы

"Дарий" - знаменитый жеребец конефермы "Дибек" является победителем Алматинской Дерби 2002-2003 г.г.

Famous stallion "Dariyi" of "Dibek" stud farm. Winner of Almaty Derby, 2002-2003

соловые, а вот, для юноши - чистокровная костанайская - рыжей, гнедой, вороной мастей.

В соревнованиях по аударыспак можно рекомендовать лошадей тех же, что и для кокпара на первой стадий борьбы. Годятся для этой цели лошади мугалжарской породы с 1/4 крови тяжеловозов. Это мощный, но при этом послушный конь ростом до 150 см.

Для состязаний по тенге алу лучше всего подойдут помесные лошади (местные с верховыми). Они не высокие (145-150 см высота в холке), что облегчает всаднику дотягивание до лежащей монеты, достаточно резва, что предопределяет зрелищность игры.

Наиболее любимой, привлекающей тысячи людей и сотни всадников, является байга. Это состязание предусматривает скачки Ток байге на 16 км и аламан-байга на 25 километров. В этих состязаниях лошадь должна обладать наряду с резвостными качествами поистине железным здоровьем, исключительно крепкими ногами и выносливостью. Всадник тоже должен быть хорошо тренирован и подготовлен к переносу огромных физических и моральных нагрузок, уметь распределять физический потенциал лошади на дистанции с таким расчетом, чтобы у нее хватило силы на финишный рывок. Прекрасными дистанционерами были и есть лошади костанайской породы.

Еще в конце сороковых и начале пятидесятых годов ими были установлены выдающиеся показатели на 50 и 100 км, значительно превосходящие официальные мировые рекорды. В суточном пробеге был показан результат 280 км. В этой лошади исключительно удачно сочетаются резвостные качества чистокровной-верховой, кре-

horsemen catches the goat the aim is to give slip to rivals and bring the goat up to the border fixed by the judge. In this purpose the team tries to hand over the goat to the horseman with the fastest horse. Thus, there must be two types of horses in each team for kokpar only. The first is for fighting for goat in crowd of horses and horsemen, the second is quick able to develop its speed at a short distance of 100-200 m long. This horse must be similar with four-legged cowboy horse. The horses of Kostanai breed and saddle type are suitable for that. For the competition kizkuu smart horse is necessary for the horsewoman and dzhigit. Arabic horse of original breeds and colour – gold, grey is most suitable for a girl, while thoroughbred of Kostanai breed and of red, bay, black colour is most suitable for youth.

In the competitions called audi-ryspak the same horses as for kokpar at the first stage may be recommended. The horses of the Mugalzhar breed with one fourth of the blood of cart-horses. This is a strong, willful, obedient horse with the height up to 150 cm.

Ирина Соколова сүйікті тұлпарымен
Ирина Соколова с любимым конем
Irina Sokolova with her favourite horse

"Біздің қаламыздың атауы Ешкі аталғанымен, әрине, ешкіні табу онша қиын емес. Бірақ біз оны сіздерге бере алмаймыз. Өйткені ешкі бізде қасиетті жануар саналады",-деп жауап қайтарды. Біз сонда ғана "Әр елдің салты басқа" деген мақалдың мәнін түсінгендей болдық. Өз дегенінен қайтпайтын жігіттеріміз ақыры қасарысып отырып, қалағандарына қол жеткізді. Ұзақ дауласудан кейін олар ешкіге ие болды.

Біз мадиялардардың қызу қанды, нағыз шабандоздар екендігіне көзімізді жеткіздік. Венгрия жеріне аяғымыз тиген сәттен бастап, бұл халықтың асыл тұқымды жылқы өсірумен шындап айналысатындығы бірден көзге шалынды. Жеткіншек үрпақты ерлікке, отансүйгіштікке және адамгершілікке баулудың бір жолы – мадиярларда асыл тұқымды жылқы өсіру. Біздер "халқымыздың өмір тіршілігінің бір қайнары - ұшқыр, сұлу сәйгүліктер - бұл біздің тарихымыздың жарқын беттері. Оны білмей, өз жеріңді сүю, қастерлеу, өз еліңнің шынайы патриоттарын тәрбиелеу мүмкін емес" деген мадиярлардың асқақ мақтаныш сөздерін жүрегімізде сақтап қалдық. Біз өз елінің болашағына, өз халқына жанашырлық танытатын көптеген адамдарды көзімізбен көрдік. Олардың қай-қайсысы да өз тарихын жақсы біледі, сонау бір көне заманда Ұлы қыпшақ жерінен осы жаққа ауып келген түрік халқының үрпақтары екендігіне қалтқысыз сенеді.

Біздерді, кең байтақ қазақ жерінен келгендерді, олар құшақ жая қарсы алды. Біздің шексіз қуанышымызға қарай, кешкеметтіктер ең таңдаулы сәйгүліктерін алдымыздан шығарып, таңдау еркін өзімізге берді.

Келген күннен бастап біздің жігіттер венгерлердің бас білмеген асау аттарын үйретуге кірісті. Өйткені, аламан бәйгеге, қыз қууға және теңге алуға ерекше қасиеттері бар аттар қажет болды.

Мадиярлар жылқыны өте жақсы көреді. Оның үстіне олар жылқыны қатты қорғайтайтындығын да фестиваль барысында талай рет байқадық. Біздер ұлттық ойындарға жаттығуға пость конституции и выносливость казахской породы. В последние годы эти ценные качества незаслуженно забыты. Если костанайскую лошадь хорошо подготовить к байге - она не только не уступит чистокровной, но и превзойдет ее! Дли этого вида состязаний подходит лошадь помеси местной (адаевской, кушумской) с чистокровной. Важна тщательная подготовка и лошади и всадника.

Жорга жарыс - состязание иноходцев, один из наиболее любимых видов соревнований. Для этих целей лучше всего подходят лошади рысистых пород, обладающие иноходью. Но самые выдающие результаты показывают иноходцы стандарт бредной породы, выведенные в США. Чтобы не изобретать самовар, самое верное - это закупка нескольких голов жеребцов и кобыл этой породы и получение в Казахстане своих иноходцев.

Несмотря на вековые традиции состязаний по национальным видам конного спорта в Казахстане, целенаправленной селекционно-племенной работы по созданию специализированных типов лошадей для этих целей не велось. Задача ученых, специалистов-коневодов - ликвидировать этот досадный пробел и в ближайшие годы помочь конникам страны оседлать таких лошадей, которые приведут наших джигитов к блестящим победам на международных состязаниях..."

Первой и самой серьезной проверкой наших мастеров-наездников после обретения республикой суверенитета стала поездка на всемирный фестиваль в Венгрию. Представители сильнейших государств мира стали свидетелями мастерства и мощи наших джигитов. Свою счастливую звезду они зажгли благодаря национальным играм - кокпар, кыз-куу, аударыспак, тенге-алу.

Для европейцев эти игры были потрясающим событием и открытием. В результате высшая награда была вручена нашим джигитам. Тысячи любителей конного спорта из 23 стран мира рукоплескали им. Среди них были представители Америки, Италии, Испании, Швеции, Швейцарии, Германии, Англии, Пакистана, Перу, Мексики, Словакии, России и другие.

О прошедшем на венгерской земле фестивале был снят фильм, состоящий из пяти частей: "Благословение батыра", "Национальные конные игры казахов в Европе", "Парад наездников мира в Кешкемете", "Конные игры народов мира", "Выставка верховой сбруи". Фильм получил хорошую оценку зрителей.

До старта фестиваля венгры заявляли, что нет таких наездников, способных "вышибить их из седла". На подобное заявление они имели право. Не единожды в соревнованиях по конному спорту в Европе венгры завоевывали главный приз. Но на этот раз просчитались. Венгерских парней "вытянули " из седла наши джигиты - **Кахар Киянтаев, Шадияр Шоканов, Жаныс Саев.**

"Местом проведения первого всемирного фестиваля оказался небольшой городок Кешкемет, - вспоминает ныне один из руководителей спорта республики Елсияр Канагатов.- Позже мы узнали, что "кешке" - по-казахски значит ешкі - коза. Мы не

For the competitions tenge alu placed horses suit best of all (local together with saddle-horses). The are not high (145-150 cm the withers), that will facilitate dragging the horseman to the lying coin; they are quite fast that will make for the enchanting sight.

Baiga is the most favourite, attracting thousands of people and hundreds of horsemen. This competition provides races up to 15 km, alaman-baiga at 25 and 31 kilometres. In these competitions the horse must have, along with speed, strong health, exclusively strong legs and high power of endurance. The horseman also must be trained a lot and ready for bearing great physical and moral burden, he must be able to spread the horse physical potential at the distance counting on that it will have enough force for the last tap. The horses of the Kostanai breed were and are good racers.

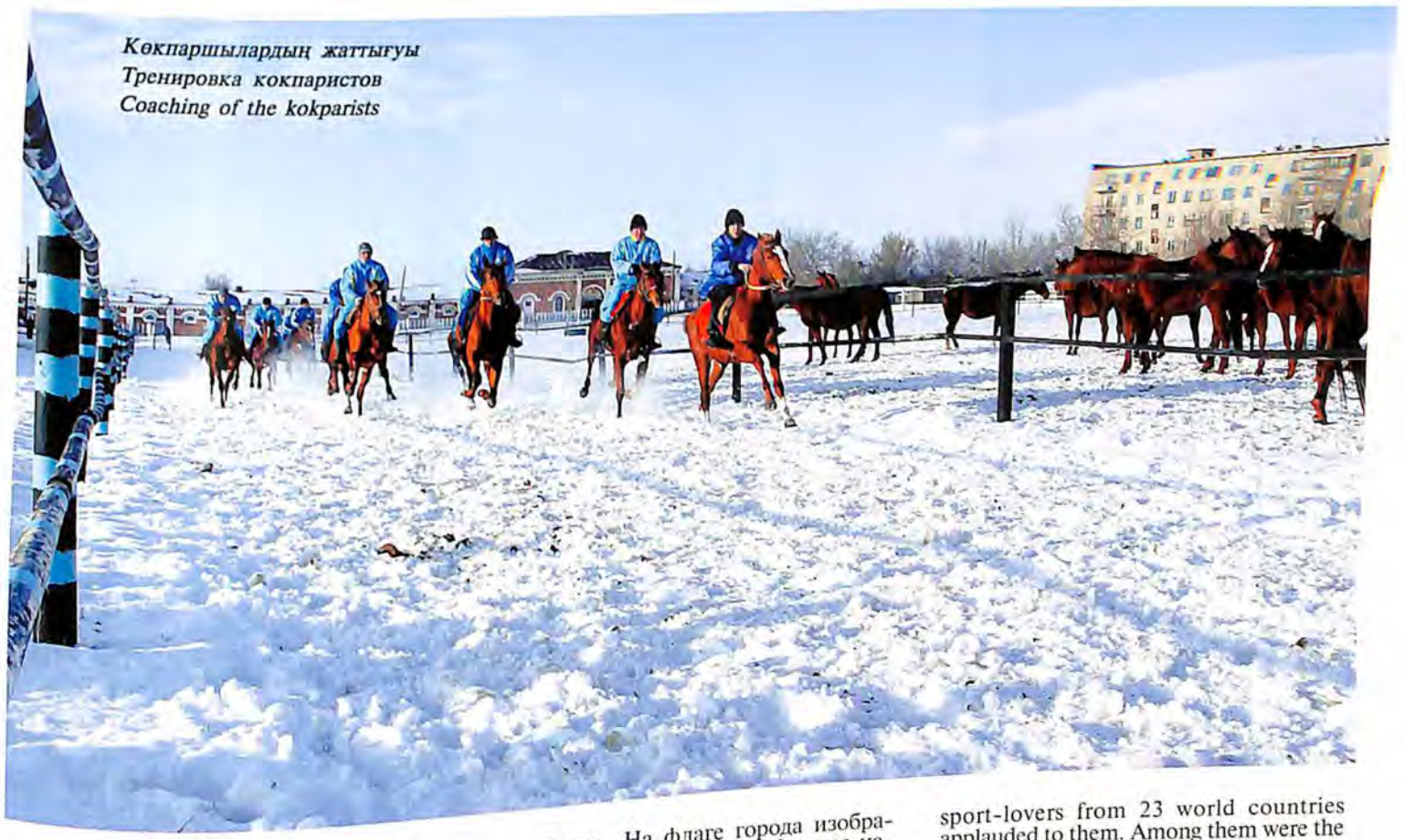
At the end of the forties – in the beginning of the fifties they held remarkable rates at 50 and 100 km, exceeding a lot the official world records. In the daily run the result in 280 km was held. This horse has speed of the thoroughbred and saddle horse, strength of constitution and endurance of the Kazakh breed. Within last years these valuable qualities have been forgotten. If the Kostanai horse is trained well for baiga, it will not only yield to the thoroughbred, but also it will supersede it! For this kind of competition the horse of the cross-breed of local (adaevsk, kushumsk) with thoroughbred. The thorough training of the horse and horseman is very important.

Zhorga zharis i.e. amble competitions, is one of the most favourite kinds of competitions. The trotting horses possessing the skill of amble are the most suitable for this purpose. The most distinguished results are shown by the amblers' standard bred in the USA. The most right decision is to buy up several stallions and mares of this breed and breeding in Kazakhstan our own amblers.

Notwithstanding ancient traditions of the competitions on national kinds of equestrian sport in Kazakhstan, the directional selectional and pedigree work on breeding the specialized kinds of horses for these purposes were not carried on. The scientists' aim, the specialized horsemen was to liquidate that annoying defect and within the next few years to help horsemen to saddle such horses which will lead our horses to the magnificent victory at the world competitions..."

The first and the most important test of our horsemen was the trip to Hungary for the world festival. The representatives of the strongest states were the witnesses of our dzhigits' earlessness and strength. Their lucky star was lighted owing to the national games such as kokpar, kiz-kuu, audarispak, and tenge-alu.

For the European people these games were real miracles. As a result the judges presented the main prize to our dzhigits. More than half a thousand of equestrian

Көкпаршылардың жаттығуы
Тренировка кокпаристов
Coaching of the kokparists

кіріскен алғашқы күннен бастап олар алаң маңынан қас қарайғанға дейін кетпей жүрді. Қолдарына камера ұстаған операторлар мен журналистер де әр сәтті қалт жібермеуге тырысып бақты. Тіпті, қазақ ұлттық ойындарының жаттығуларын көрермендеріне тікелей эфир арқылы көрсетті де.

Келесі күні таңертең жылқыларды қорғау жөніндегі арнаулы қоғам біздің көкпарға қатысушыларымыздың қолдарындағы қамшыларын алып қойды. Біз ештеңеге түсінбей, не болғанын сұрағанымызбен, көңілімізге қонарлық жауап ала алмадық. Түсінгеніміз сол, бізге қамшыны қайтып бермейді. Амалсыздан жеделдете Венгриядағы Қазақстан Елшілігіне телефон соғуға тура келді. Ақыры елші Төлеутай Сүлейменовтың араласуымен он қамшы қолымызға қайта тиді. Сөйтсек, бұл елде атты қамшымен ұруға тыйым салынған екен.

Мадьярлардың жылқы жануарын жанындай жақсы көретіні бізді таң қалдырды. Әсіресе көз алдымыздан асыл тұқымды ағылшын, таза қанды арабы, мексикан, американ, венгер сәйгүліктері арасынан өзіміздің Қазанаттың өткенін көргенде біздің таңданнымызда шек болмады. Осындай сұлу сәйгүліктердің арасынан тұрқы таралып тұрған, нағыз салт мініске де, шаруашылыққа да жарамды қазақы жылқыларды көргендегі әсерімізді тілмен айтып жеткізу мүмкін емес.

Әсіресе, мадияр шабандоздарының ептіліктері көзге бірден ұрды. Бұл бір қайталанбас, ғажап сәттер еді. Шауып келе жатып ат үстінен садақ атқан мадияр жігіттерінің мергендігі, қазақ батырларының бұрынғы көздегендерін қалт жібермейтін қолмерген болғандығын тағы бір еске түсірді. Өйткені, байошиблись. На флаге города изображена симпатичная коза. Местное население высоко почитало коз. Когда мы, ничего не подозревая о такой традиции, сказали, что нам для кокпар нужен козел, кешкеметцы восприняли это как оскорбление. И мы, и они были в большой растерянности и никак не могли понять друг друга. Мадьяры сразу же предложили нам: "Просите что угодно для кокпар, но только не козла". Они еще больше рассердились на наши слова: "Без козла кокпар потеряет всю свою прелесть. Неужели во всем городе не найти ни одного козла?". Но они ответили нам: "Если даже название нашего города козы, конечно же, совсем не сложно найти козла. Но мы почитаем не можем вам дать его. Но все же наши джигиты настояли на своем. Только после долгих переговоров они получили желаемое.

Мы убедились, что мадьяры - настоящие наездники. Как только мы ступили на венгерскую землю, сразу же бросилось в глаза, что этот народ серьезно занимается разведением породистых лошадей. Они говорили: "Быстроногие, грациозные скакуны - часть жизни нашего народа, одна из ярких составляющих нашей истории. Не зная ее, невозможно любить, ценить свою землю, воспитывать патриотов своей страны". Мы воочию увидели, что там много людей, болеющих за будущее своей страны, своей нации. Они хорошо знают свою историю, помнят о том, что являются потомками тюркского народа, который в трудные времена покинул Великие кипчакские земли.

Нас они встретили очень радушно. К нашей великой радости, кешкеметцы вывели нам самых лучших жеребцов и дали возможность выбрать лучших из них.

Со дня приезда наши джигиты sport-lovers from 23 world countries applauded to them. Among them were the representatives of America, Italy, Spain, Sweden, Switzerland, Germany, England, Pakistan, Peru, Mexico, Slovakia, Russia and others.

A film about the festival taken place on the Hungarian earth was shot. It consisted of five parts: "Warrior's blessing", "National horse kazakh games – in Europe", "Review of the world equestrians in the town Keshkemet", "People horse games", "Harness exhibition". The film was much appreciated by the audience.

As remembered before the festival Hungarians used to boast that there was not such country that would be able to defeat them in the saddle. They were entitled to say like that. Not once during the competitions on the equestrian sport in Europe they won the first prize. But for that once they were wrong. Hungarian horsemen were "thrown away" by our dzhigits Kakhar Kiyantayev, Shadiyar Shokanov, Zhanis Sayev.

The place of holding of the first festival turned out to be a small town Keshkemet. Later we found out that "Keshke" meant in Kazakh yeshke – she-goat. We were not mistaken. There is a she-goat skyrocketing depicted on the town flag. Local people respected she-goats very much. When we not aware of such tradition said that we needed a goat for kokpar people perceived it as insult. Both they and we were confused and could not understand each other. Madyars at once offered: "Ask whatever you want for kokpar but not a goat". They became angrier after our following words: "Without a goat kokpar is going to lose its relish. Can't you find a goat in the whole town?" They answered: "It's not difficult to find a goat, if even the name of our town is goat's. We can't give it to you because our goats are sacred animals".

Ақбозат
Акбозат (белый конь)
Akbozat (white horse)

ырғы қыпшақ жауынгерлері шетінен садақ атуда ешкімге дес бермеген. Олардың садақтан жіберген жебелері, лақтырған найзалары қашанда көздегеніне дәл тиген. Мұны нағыз шынайы өнер демеске амал жоқ.

Бізге венгерлерден, тіпті бүкіл Еуропадан асыл тұқымды жылқы өсіруде үйренерлік жайлар жеткілікті. Осыдан сабақ алып, сондай-ақ сәйгүліктер мен шабандоздарды баптауға барынша жағдай туғыза отырып, ат спортының жаңа ережесін бекіткен біздердің өз елімізде аламан бәйге, тоқ бәйге, тай жарыс, құнан жарыс, дөнен жарыс, жорға жарыс, көкпар, қыз қуу, теңге алу, аударыспақ, жамбы ату, ат омырауластыру, "Ер жігіт ойыны", бүркіт салу және көптеген басқа ұлттық ойындарымызды жаңа сапалық деңгейге көтере аламыз.

Бүгінде біз ұлттық ат спорты қайта түлегенін мақтаныш етуге тиіспіз. Ұлттық ат спорты түрлерінің федерациясы атақты бабаларымыз Абайға, Абылай ханға, Бекет атаға, Жамбылға, Қарасай, Қабанбай, Бөгенбай, Кенесары, Махамбет, Барақ, Есет батырларға, М.Әуезовке және басқа айтулы тұлғаларға, сондай-ақ Түркістанның 1500, Тараздың 2000 жылдық мерекесіне арналған үлкен ат спорты жарыстарын ұйымдастырды.

Бұдан басқа, федерация мүшелерінің тікелей қатысуымен, жыл сайын Қазақстан және Орта Азия шабандоздарының фестивалі өткізіліп, Президент жүлдесіне ат жарысын, "Ақ бидай" спартакиадасын, Астана күніне арналған жарыс өткізу дәстүрге айналды. Тек соңғы төрт жыл ішінде ат спортының майталмандары ауылдар мен селоларда, аудандарда Ұлттық ат спорты түрлерінің федерациясы шеңберінде ұйымдастырылып, өткізілген 700-ден астам жарыстарға қатысу мүмкіндігіне ие болды.

Федерацияның қолдауымен Республикада 8 ат спорты мектебі, 16 облыстық, 118 аудандық, 1335 ауылдық ат спортының үйымдары ашылды.

принялись объезжать строптивых венгерских коней. Для аламан-байге, кокпара, кыз-куу и тенге-алу нужны были лошади с особым характером.

Мадьяры очень любят лошадей. К тому же они оказались их ярыми защитниками. Уже на первой нашей тренировке было много журналистов. Оказалось, что они вели прямой репортаж по городскому телевидению, показывая "знакомство" казахских джигитов с венгерскими своенравными скакунами.

А наутро представители Общества по защите лошадей забрали плетки у наших кокпаристов. Мы ничего не могли понять. Только при непосредственном участии нашего посла в Венгрии Толеутая Сулейменова нам возвратили 10 плеток. Оказалось, что в этой стране запрещено наказывать лошадей.

Мадьяры удивили нас не только своей любовью к животным. Они поразили нас, когда перед нашими глазами прошли породистые английские, чистокровные арабские, мексиканские, американские, венгерские скакуны. Особо нам было приятно увидеть среди таких красавцев наших казахских лошадей, наших Казанатов – статных и сильных, одинаково пригодных как для верховой езды, так и для хозяйства.

Особенно бросалась в глаза ловкость мадьярских наездников. Это были неповторимые, чудные мгновения в нашей жизни. Мадьярский джигит, стреляющий из лука на полном скаку, напоминает казахских батыров прошлого. Его можно принять за древнего кипчакского воина при полном снаряжении. Он не один, их несколько. Все без исключения воины, все - отличные стрелки. Их стрелы, выпущенные на полном скаку, их быстрые копья попадают в самое "яблочко". Это подлинное искусство.

Нам бы стоило поучиться у венгров и даже у всей Европы методам разведения породистых лошадей. Имея их, а также создав все условия для тренировок скакунов и наездников, разработав и утвердив новые Правила, мы сумеем поднять на новый качественный уровень свой конный спорт и наши национальные игры - аламан-байге, ток-байге, тай-жарыс, кунан-жарыс, донен-жарыс, жорга-жарыс, кокпар, кыз-куу, тенге-алу, соревнования-аударыспак, жамбы-ату, ат омырауластыру, игра лихих наездников "Ер жигит ойыны" (джигитовка), соколиная охота и многие другие".

Ныне после долгих лет забвений возрождается национальный конный спорт. Федерация национальных видов конного спорта провела соревнования, посвященные великим предкам: Абаю, Абылайхану, Бекет-ата, Жамбылу, Карасай батыру, Кабанбай батыру, Богенбай батыру, Кенесары, Махамбету, М. Ауэзову, Бараку, Есету и другим знаменитым личностям, а также 1500-летию Туркестана, 2000-летию Тараза.

Помимо этого, при непосредственном участии членов федерации ежегодно проводится фестиваль наездников Казахстана и Средней Азии, традиционными стали конные соревнования на кубок Президента, спартакиада "Ак бидай", соревнования, посвященные дню столицы. За после-

"Бек" жылқы зауытының Ахалтеке тұқымды айғыры "Жума"

"Жума"-жеребец Ахалтеканской породы конезавода "Бек"

Stallion "Zhuma" of Akhaltekan breed of "Bek" stud farm

Only then we realized the sense of the proverb: when in Rome, do as the Romans do. Nevertheless our dzhigits had their own way. Only after long disputes they got the desired.

Thus, we made sure that Madyars are real hot-tempered horsemen. As soon as we touched the Hungarian earth, at once it struck our eyes that people were seriously occupied with the breeding of thoroughbred horses. Breeding of thoroughbred horses is the constituent of the system upbringing heroism, patriotism and humanity. When we heard the words from Madyars "swiftfooted, graceful racers are the part of our people's life, one of the bright constituents of our history; not knowing about that it's impossible to love, value our earth, bring up patriots of our country" they penetrated deep into our hearts. We saw with our own eyes that there were a lot of people worrying about the future of their country and their nation. Thanks to that they know very well the history of their country, without reserve believing that the are the desendants of Turkic people which once at hard times left Great Kipchak land.

We come from boundless expanses of Kazakh land were received with outstretched arms. Up to now we are still thankful to them for special attitude and hospitality. To say the truth we have come to that festival without horses only with saddles. To our great surprise Keshkemet people led out to us the best stallions and gave a chance to choose the best.

Since arrival our dzhigits started riding refractory Hungarian horses. Horses with special character were necessary for alaman-baiga, kokpar, kiz-kuu and tenge-alu.

Madyars love horses very much. Moreover, they turned out to be their furious protectors. During the festival we made sure of it. At the first day of the rehearsal of our national games they didn't leave the ground until dark. There were a lot of operators with cameras and

Тұлпар
Скакун
Horse

Қазір ұлттық ат спорты федерациясында 300 мыңнан астам мүше бар.

2001 жылы құрылтайшыларының бірі Қазақстан болып табылатын Халықаралық Көкбөрі Федерациясы құрылды. Оған 17 ел кірді. Олардың арасында Жапония, Түркия, Қытай, Ресей, Венгрия сияқты елдер бар. Әр жыл өткен сайын Халықаралық Көкбөрі Федерациясы өз қатарын толықтыра береді. Мұндағы басты мақсат – көкпардан әлем чемпионатын өткізу. Болашақта – оны олимпиадалық ойындарға енгізу. Қазақ көкпары басқа спорт түрлерінен асып түспесе, кем соқпайды. Мысалы, испандардың корридасы бүкіл әлемге әйгілі болды деген кімнің ойына келген. Американдардың мақтаныш ететін бейсболын осыдан 30-40 жыл бұрын ешкім де білмейтін, оны осындай дәрежеге көтерген американдықтардың өздері.

Олай болса, бізге осыдан неге үлгі алмасқа.

Осы арада Шығыс Қазақстанда ат спортын дамытуға, көкпардың алғашқы командасын ұйымдастыруға белсене араласқан маркұм Мэлс Наримановтың сөзі еріксіз еске түседі. Оның: "Ерлік көкпардан басталады. Көкпар ойындарына екі - үш рет қатысқан жігіттің рухы көтеріліп, жаны жалындап тұрады. Бұдан кейін ол көкпарда қандай ерлікті болсын жасай алады. Сонау есте жоқ ескі заманда алты Алаштың баласы жаужүрек болғандығы сондықтан. Біздің бабаларымыз Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шақшақ Жәнібек, Шапыраштылы Наурызбай жас кездерінде, бәлкім көкпар десе жанып түсетін жігіттер болса керек", - деуі сондықтан. 2005 жылдың 15-ші мамырында Қазақстан Республикасы Ұлттық спорт түрлері Қауымдастығы құрылды. Оның құрамында 7 федерация бар. Олар, "Ұлттық ат спорты", "Көкпар", "Бүркітші", "Желмая", "Тоғызқұмалақ", "Жекпе-жек", және "Тазы-Төбет-Алабай", федерациялары.

Бұл айтылған жайлардың түпкі дние четыре года любители конного спорта имели возможности участвовать в более 700 соревнованиях, проведенных под эгидой Федерации национальных видов конного спорта.

При ее поддержке открыто 8 конноспортивных школ, создано 16 областных, 118 районных, 1335 аульных конно-спортивных организаций. Более 300 тысяч человек являются членами Федерации национальных видов конного спорта.

В 2001 году была создана Международная федерация Көкбөрі, одним из учредителей которой является Казахстан. В нее вошли 17 стран. Среди них такие державы, как Япония, Турция, Китай, Россия, Венгрия. С каждым годом Международная федерация Көкбөрі пополняет свои ряды. Главная цель - проведение чемпионата мира по көкпару, включение его в программу Олимпийских игр. Казахский көкпар, если не лучше, то ничем не хуже других игр. Например, кто бы мог подумать, что испанская коррида будет так популярна в мире. Американский бейсбол еще каких-то 35-40 лет назад не был так известен, как сейчас. Таким популярным его сделали сами американцы.

Почему бы и нам не последовать этому хорошему примеру?

Уместно вспомнить слова подвижника конного спорта в Восточном Казахстане, организовавшего первую команду по көкпару, покойного Мэлса Нариманова. Он говорил: "Мужественный характер формирует көкпар. Дух участвовавшего в двух-трех играх көкпар джигита становится сильным. После этого игрок в көкпар готов на любой подвиг. Вот поэтому-то в былые времена народ Алаша был таким бесстрашным. Наверняка, наши герои Каракерей Кабанбай, Канжыгалы Бөгенбай, Шакшак Жанибек, Шапыраштны Нурызбай в молодости были азартными көкпаристами".

15 мая 2004 года была создана Ассоциация национальных видов спорта, объединяющая в своем составе 7 федераций. В числе которых: Федерация национальных видов конного спорта, Федерация "Көкпар", Федерация "Беркутчи", Федерация "Туйе жарыс"

journalists. It turned out that they were showing the trainings of national games to spectators from point to point.

In the morning the Society for the Prevention of Cruelty to Horses took away lashes from our competitors. We could understand nothing and could not get clear answer. All we understood was that they would not return our lashes. We had to call Kazakhstan Embassy in Hungary. Thus under the direct interference of the ambassador Toleutai Suleimenov we were returned 10 lashes. It turned out that it was prohibited to beat horses in that country.

Our surprise was so great when we saw thoroughbred English, Arabic, Mexican, American, Hungarian racers passing in front of us. It is impossible to forget how it was pleasant to see our Kazakh horses, our Kazanats, attractive both suitable for riding and household.

The adroitness of the Madyar horsemen was especially striking. That was unique and wonderful moments. The Madyar dzhigit shooting with a bow at a full gallop resembles former Kazakh warriors. He may be taken for the ancient kipchak warrior with full equipment. He is not alone, there are several of them. All are warriors without exception, all are excellent shots. Their arrows extended at a full gallop, their quick spears strikes home. It is a genuine art.

We should better learn methods of thoroughbred horses breeding from Hungarians and the whole Europe. If we manage to make all the necessary conditions for horses and horsemen training, to work out and confirm new regulations we will be able to raise the level our equestrian sport and our national games such as alaman-baige, tok-baige, kunan-baige, zhorga-zharis, kokpar, audarispak, tenge-alu, kiz-kuu, tai-zharis, donen-zharis, kiz-zharis, zhambi-atu, at omiraulastiru, "yer dzhigit games", kusbegilik – skills of falconry.

Nowadays we are proud of that fact that national equestrian sport is being revived. The Federation of the national kinds of the equestrian sport has spread and become known to the whole Kazakhstan. The Federation has organized big horse competitions in honour of our

Ат тұяғын тазалау
Осмотр и чистка копыт лошади
Horse hoof cleaning

Ат үстіндегі каскадерлар өнері
Выступление каскадеров на лошадях
Stunt men performance on horses

мәні сол, Ұлттық Спорт Түрлерінің Қауымдастығы ұлттық ойындарымызды әлемдік деңгейге көтеріп, Алаш ұлдарына ат спортында тең келетіндер жоқ екендігін дәлелдеу. Әлемге біздің жылқыларымыздан артық жылқы жоқ екенін мойындату.

Қазақстандағы классикалық ат спортының түрлерін дамыту

Асыл тұқымды жылқы шаруашылығында негізінен одақтың өз ішіндегі және халықаралық ат спорты жарыстарына арналған спорттық командалар үшін сапасы жоғары салт мініс және желісті аттар мақсатты түрғыда өсірілді.

Ат спорты – спорттық мақсаттарда атпен түрлі жаттығулар жасалатын ойындар. Ат спорты шабандозды және жылқының өзін жетілдіріп қана қоймай, сонымен қатар оларды батылдыққа, ептілікке, төзімділікке баулиды. Арнайы баптау және ат спортының түрлі жарыстарын өткізу көптеген халықтарда ертеден қалыптасқан дәстүр. Бізде ат спорты енді ғана жүйелі бір арнаға түсіріліп келеді. Тіпті халықаралық (верблюжьи бега), Федерация "Жекпе-жек", Федерация "Тогызкумалак", Федерация "Тазы-тобет-алабай".

...Смысл всего сказанного сводится к тому, что Ассоциация национальных видов спорта должна поднять конные игры до мирового уровня и доказать всем, что сынам Алаша нет равных в соревнованиях на лошади. Заставить мир признать, что нет коней лучше наших.

Развитие классических видов конного спорта в Казахстане

В племенном коневодстве выделилось спортивное направление, специализирующееся на производстве высококачественных верховых и рысистых лошадей для спортивных команд, участвующих во внутрисоюзных и международных конноспортивных соревнованиях.

Конный спорт – различные виды езды и упражнений на лошади, проводимые в спортивных целях. Конный сорт развивает и укрепляет физическую силу всадника и лошади, воспитывает у спортсмена смелость, ловкость, решительность, выносливость, навыки в управлении лошадью и обращении с ней. Занятия конным спортом, проводимые в форме специальной тренировки и различных видов конноспортивных соревнований, известны у многих народов издавна. У нас конный спорт только набирает обороты, все ощутимее заявляя о себе на международной сцене. Действительно, наша страна последние годы стала заметным регионом в развитии конного спорта. Неоднократно в г.Алматы проводились и этапы кубка мира по конкуру и выездке. А также аналогичные соревнования проводились на первенство и кубок Центральной Азии.

В этом немалая заслуга Федерации конного спорта Казахстана, возглавляемой известным бизнесменом Машкевичем А.А. и Республиканской школы высшего спортивного мастерства по водным и прикладным видам спорта.

Наибольшей популярностью пользуются: троеборье, конкуры, выездка (высшая школа верховой езды), great ancestors: Abai Kunanbayev, Beketata, Zhambil, Karasai batyr, Kabanbai Batyr, Bogenbai Batyr, Kenesari, Mahanbet, M. Auezov, Barak, Yeset and other famous persons and 1500 years of Turkestanas well and 2000 years of Taraz.

Besides that with the assistance of the members of the Federation the festival of the horsemen of Kazakhstan and Middle Asia annually takes place, horse competitions for the President's cup, sports day "Ak bidai" dedicated to the Capital's Day have become traditional. Only for the last three-four years general community have gotten the possibility to enjoy 417 horse competitions and 123 competitions on kokpar in villages and regions.

With our support in the Republic were opened 8 sports schools on the equestrian sport. I was the initiator to open 16 provincial, 118 regional, 1335 village sports organizations. Nowadays there are more than 300 thousands of members in the Federation of national kinds of equestrian sport.

In 2001 the World Federation Kokbori was formed one of its founders was Kazakhstan. 17 countries were included. Among them there are such powers as Japan, Turkey, China, Russia, Hungary. Every year World Federation Kokbori will complete its rows. The main aim is to held world championship on kokpar and its inclusion into the Olimpic games in future. Kazakh kokpar is nothing worse than other games. For example, who could ever think that Spanish corrida would be so popular in the world. American baseball 25-30 years ago was not so popular as it is now. The Americans themselves made it popular.

Why can't we follow their example? It is appropriate mention here the words of the hero of the equestrian sport in Eastern Kazakhstan who organized the first team on kokpar Mals Narimanov already dead. He used to say: "Heroism begins with kokpar. The spirit of the dzhigit who has taken part in two or three games on kokpar becomes stronger. After then the player in kokpar dares for any deed. That is why in bygone days the people of Alasha were so fearless. Certainly our heroes AKarakerei Kabanbai, Kanzhigaly Bogenbai, Shakshak

Ер жігіт ойыны
Джигитовка
Stunts of dzhigits

ралық аренаға да шыға бастадық. Алматы қаласында конкур және салт жүрісті ат мәнері бойынша әлем кубогының жарыстары өткізілді. Сондайақ осыған үқсас Орта Азия біріншілігі мен кубогы жарыстары да өткізілді.

Бұл орайда бұған белгілі бизнесмен А.А.Машкевич басқаратын Қазақстанның ат спорты федерациясы мен спорттың суда жүзу және қолданбалы түрлері бойынша жоғары спорттық шеберлік республикалық мектебі көп еңбек сіңірді.

Әсіресе үшсайыс, конкур, салт жүрісті ат мәнері, бәйге, вольтижировка, жігіттік өнер, ат спорты ойындары сияқты жарыстар бүгінде кеңінен танымал. Ат спорты жарыстарының түрлеріне пайдаланылатын жылқылар салт міниске икемді, түрқы сымбатты, алымды, жүрісі жайлы, кедергілерде сүрінбейтін болуы керек. Үшқырлық талабы өз алдына.

Ат спортының классикалық түріне жататын үшсайыс 3 күн қатарынан өткізіледі. Біріншісі, манежде шабандоз бен аттың өнерін байқастауға арналса, екіншісі - шабандоз бен аттың төзімділігі сыналатын 18,3 – 30,8 шақырымдық қашықтыққа шаптырып сынау, үшіншісі – далалық жағдайда сыналғаннан кейінгі шабандоз бен аттың кедергілерді алу сынағы. Ол алаңның аумағына қарай арнайы талабы бар сын. Жеке және командалық біріншілік үшсайыста алған балл немесе айып үпайларының аздығымен бағаланады. Үшсайыс біріншілігі Еуропа және Әлем жарыстарына, Олимпиадалық ойындар бағдарламасына енгізілген.

Конкур – белгілі бір алаң аумағында (6-дан 18-ге дейінгі) әртүрлі кедергілерден сүрінбей өтудің күрделі жаттығу түрі. Мұнда шыталы, тас қабырға (тас түстес етіп безендірілген кедергі), сулы ор, керме белдік ағаш сияқты кедергілерден өту қажет. Конкурда осы кедергілердің бәрінен сүрінбей немесе аз айып үпайын алған спортшы жеңіске жетеді. Әрбір қателік, аттың шабандоз ырқына бағынбауы айып үпай ретінде бағаланады.

Бастықтыру жарысы – арнайы баптау негізінде қалыптасатын аттың әсем жүрісі. Онда қысқа қашықтықты шабыс, пассаж, желісті пирует, пиафф және басқа жаттығулар көрсетіледі. Бұл жаттығулар аумағы 60 х 20 метрлік манежде 10-15 минут ішінде орындалады. Біріншілік жинаған балдың көптігімен бағаланады. Бұл жарыс Кіші жүлде, Орташа жүлде, Үлкен жүлде талабымен өткізіледі. Мұның соңғысы Олимпиадалық ойындарға енгізілген.

Бәйге шабысы – белгілі бір кедергілері бар жолы тегістелген ипподромда үшқыр аттармен орындалады. Тегіс жолды жарыстар негізінен аттың үшқырлығын байқататындықтан, ат спортында ерекше бағаланбайды. Кедергілі жарыстар 2000 және 3000 м. қашықтықта өткізіледі. Кедергілердің биіктігі 100 см жоғары болмайды. Олар негізінен 6-12

а также скачки, кроссы, пробеги, вольтижировка и джигитовка, конноспортивные игры. Лошади, используемые в современных видах конного спорта, должны быть верхового склада, сухой конституции, с прочными ногами; иметь широкие, настильные легкие движения, способность к преодолению препятствий, хорошую резвость; быть ловкими, послушными и выносливыми.

Классические виды конного спорта: троеборье (проводится в 3 дня) включает: 1) верховую езду в манеже по определенной программе с целью выявить искусство всадника и степень выездки лошади; 2) полевые испытания по пересеченной местности на дистанции от 18,3 до 30,8 км, выявляющие выносливость всадника и лошади; 3) преодоление препятствий на ограниченной по размерам площадке, дающее возможность установить, насколько всадник и лошадь сохранили работоспособность после полевых испытаний и уменье всадника преодолевать препятствия. Личное и командное первенства в троеборье определяют по наибольшей сумме положительных баллов или по наименьшему количеству штрафных очков. По троеборью разыгрываются первенства Европы и Мира, оно включено в программу Олимпийских игр.

Конкуры - соревнования по преодолению разнообразных по форме и сложности препятствий (от 6 до 18), устанавливаемых на площадке определенных размеров. Типы препятствий на конкур-иппике: хердель (хворостяной забор), каменная стенка (перевернутый верх дном ящик из теса, окрашенный под каменную стенку), канавы с водой, параллельные брусья с херделем и другие. Высшую оценку в конкуре получают спортсмены, преодолевшие все препятствия в норму времени или в кратчайшее время без нарушения правил. За ошибки (раз ру-

"Ахалтеке" шаруа қожалығының "Сапфир" - атты ахалтеке тұқымды айғыры.

"Сапфир" - жеребец ахалтекинской породы крестьянского хозяйства "Ахалтеке".

Stallion "Sapfir" of akhaltekin breed from "Akhalteke" farm

Zhanibek, Shapirashty Nurizbai were reckless players in their youth".

On the 15th May of 2004 Association of National kinds of sport was created, uniting in it's stuff 7 federations. They are Federation of national kinds of horse-breeding sport, "Kokpar", "Berkutchi", "Tuye Zharys", "Zhekpe-zhek", "Togyskumalak", "Tazy- tobet-alabai".The leaders of Association are K. Satybaldy, K. Rakishev and S. Tugel.

...The sense of everything come to the fact that the Association of National kinds of the equestrian sport should raise horse games to the world level and prove to everyone that there are no equals to Alash's sons in horse competitions, to make whole world admit that there are no horses better than ours.

In pedigree horse-breeding new sport trend appeared, specializing on cultivation of saddle-horses and trotters for sport teams, participating in domestic and international competitions.

Equestrian sport is different kinds of riding and exercises on horses, conducted with sports aims. Equestrian sport develops and strengthens physical power of a rider and a horse, brings up brevity, adroitness, resoluteness, endurance, skills of horse managing and horse treatment. Equestrian

Тойдағы жарыс. XVII ғ.
Праздник. XVII в.
Holiday

Бәйге
Байга
Baiga

кедергіден тұрғызылады. Стипль-чезы үймелері, қорғандары, шыталары, орлары және басқа кедергілері бар арнайы айналымдық 4000 және 6000 метрлік қашықтықта өткізіледі. Осының бәрінен сүрінбей өтіп мәреге бірінші жеткен шабандоз жеңімпаз атанады.

Шабыс жылқының үшқырлығын және тәуліктік алымдылығын байқатады. Үшқырлық шабыстардың талабы – белгілі бір қашықтықтағы (25, 50 немесе 100 шақырым) уақыт өлшемімен бағалау. Ал тәуліктік шабыс жылқының 24 сағатта қанша жер алғандығын анықтау. Кейде мұндай жарыстар бірнеше тәулікке созылып та өткізіледі.

Вольтижировка мен жігіттік сайыс – баяу және шабысты жаттығулар түрінде әртүрлі гимнастикалық ойындарды көрсету.

Өз мүмкіндіктеріміз бойынша ашығын айтсақ, спорттық жылқы шаруашылығы жылқы шаруашылы-

"Ахалтеке" шаруа қожалығының "Айлазат" атты ахалтеке тұқымды айғыры.

"Айлазат" - жеребец ахалтекинской породы крестьянского хозяйство "Ахалтеке".

Stallion "Ailazat" of akhaltekin breed from "Akhalteke" farm

шение препятствий, падение, неповиновение лошади и т. п.) всадников штрафуют и результаты оценивают по шкале штрафов.

Выездка - эффектные, грациозные, красивые движения лошади, вырабатываемые специальной тренировкой: сокращенная рысь и пассаж, пируэты на галопе, пиаффе, сокращенный галоп и др. Упражнения проводят в манеже размером 60 м х 20 м в течение 10-15 минут. Первенство устанавливают по наибольшему количеству положительных баллов. Соревнования по выездке проводят по трем программам восходящей трудности: Малый приз, Средний приз, Большой приз (последний включен в программу Олимпийских игр).

Скачки - испытания верховых лошадей на резвейшем аллюре - галопе - проводят на ипподромах по ровной дорожке (гладкие скачки), с определенными барьерами (барьерные скачки), с различными препятствиями (стипль-чезы), а также на местности (кроссы). Гладкие скачки применяются в основном для испытания лошадей, поэтому существенного значения в конном спорте не имеют. Барьерные скачки проводят на дистанциях 2000 и 3000 м с преодолением 6-12 барьеров высотой не более 100 см. Стипль-чезы - на дистанциях 4000 и 6000 м по специальному кругу с массивными, неподвижными, трудными для преодоления препятствиями (валы, заборы, живые изгороди, канавы и др., по 3 препятствия на 1 км). Победителем во всех видах скачек считается всадник, 1-м пересекший финишную черту.

Пробеги устраивают скоростные (на резвость) и суточные (на выносливость). Цель скоростных пробегов - в кратчайшее время пройти определенную дистанцию (25, 50 или 100 км); суточных - в течение 24 часов пройти наибольшее расстояние. Пробеги на выносливость бывают и многосуточные, на очень большие расстояния.

sport conducting in the form of special training and various kinds of horse-racing competitions, are known to many peoples long since. In our country equestrian sport only grows, louder and louder declaring itself on the international stage. Indeed, our country has become an evident region in the development of equestrian sport. Not once in Almaty world cup laps on show jumping and training have been held.

The Federation of equestrian sport of Kazakhstan headed by well-known businessman Mashkevich A. A. and the Republic school of higher sports craft on water and applied kinds played a significant role in it.

The greatest popularity has triathlon, show jumping, training (the higher school of riding), and also gallop, crosses, run, equestrian vaulting and dzhigitovka, horse-racing games. The horses used in modern kinds of equestrian sport, should be of riding and dry constitution, with strong legs; to have wide, flat easy movements, ability to overcoming obstacles, good playfulness: to be dexterous, obedient and hardy.

Classical kinds equestrian sport, triathlon (it is carried out in three days) and includes: 1) riding on an arena under the certain program with the purpose to reveal art of the horseman a degree of training of horses; 2) field tests on a cross-country terrain on a distance from 18.3 up to 30.8 kms revealing endurance of the horseman and a horse; 3) overcoming of obstacles on the platform limited on the sizes, giving an opportunity to establish as far as the horseman and a horse have kept serviceability after field tests and skills of the horseman to overcome obstacles. Personal and command championships in triathlon define according to the greatest sum of positive points or by the least amount of penal points. Triathlon is the content of Europe and the World championships; it is included into the program of Olympic Games.

Show jumping is a competition on overcoming of various obstacles due to form and complexity (from 16 up to 18), which are fixed on the field. Types of obstacles on show jumping are the following: a brushwood fence, a stone wall (the box from boards turned by a bottom,

ғының саласы ретінде азғана басым салмаққа ие. Бірақ бұл саланың маңызы ерекше. Бүгінде республикада 4 ипподром жұмыс істейді. Бір ғана Алматы ипподромында таза қанды міністі, буденныйлық, қостанайлық, ахалтеке, дон, орыс және орловтық желісті жылқыларының 600-ге жуығы жыл сайын сынақтан өткізіледі. Тұтастай алғанда, Қазақстандағы жылқылардың спорттық сапасы өте жоғары.

Қазақстандық ғалымдар бүгінде салт мініске арналған қазақ жылқыларының таза қанды тұқымын шығарумен айналысып жатыр. Осы мақсатта "Қазақ тұлпары" Қостанай жылқы зауытының базасында екі мәрте ғылыми-практикалық конференция өткізілді. И. Нечаев, З. Самашев, А.Тоқтабай, Қ.Ахметжанов, К.Дүйсенбаев, Н.Кикебаев, С.Рзабаев, А.Дербісалин, А.Зейнуллин, М.Есенбаев, А.Сатыбалдин, Р. Қазыханов, С.Сәттігүл, Қ.Қасымов. С. Омаров, Б.Мүсілімов, О.Сафронов. К.Тасыбеков, А.Жұмағұлов, Р.Абжанов, М.Нұрышев, А.Мұқашев, Г.Сизонов, В.Попов, С.Рахманов және тағы басқа Қазақстанның белгілі ғалымдары селекциялық-асыл тұқым алу жұмыстарын дамытуға және жылқы тарихын зерттеуге көмақты үлес қосып келеді. Біздің ойымызша ғалымдарымыз бүгінде жоғалуға айналған Қазанат тұқымын қайта алуды мақсат етуі тиіс. Сондықтан біздің елімізде "Қазанат" деп аталатын жы-

Вольтижировка и джигитовка - выполнение различных гимнастических упражнений на лошади, двигающей медленным или резвым галопом.

Судя по нашим возможностям, спортивное коневодство в Казахстане занимает пока небольшой удельный вес, являясь подотраслью коневодства. Однако значение его велико. В республике действуют 4 ипподрома. Только на Алма-атинском ипподроме ежегодно испытывалось до 600 лошадей различных пород: чистокровной верховой, буденновской, кустанайской, ахалтекинской, донской, русской и орловской рысистых. В целом качество спортивных лошадей Казахстана высокое, как и уровень работы ипподрома, а также квалификация тренеров, жокеев и наездников.

Казахстанские ученые сегодня заняты выведением чистокровной породы казахской лошади для верховой езды. Для этой цели дважды была проведена научно-практическая конференция на базе Кустанайского конезавода "Қазақ Тулпары". Известные ученые Казахстана такие как, И.Нечаев, З. Самашев, А.Токтабай, К.Ахметжанов, К.Дюсенбаев, Н.Кикебаев, С.Рзабаев, А.Дербисалин, А.Зейнуллин, М.Есенбаев, А.Сатыбалдин, Р.Казиханов, С.Сатыгул, К.Касымов, С.Омаров, Б.Муслимов, О.Сафронова, К.Тасибеков, А.Джумагулов, Р.Абжанов, А.Мукашев, Г.Сизонов, М.Ну-

"Тима" атты жылқы. Астана қаласы 2006 ж.
Лошадь по кличке "Тима". г. Астана 2006 г.
Horse named "Tima". Astana 2006

painted as a stone wall), ditches with water, parallel bars with a brushwood fence and others. The supreme mark on showing jumping can be received by the sportsmen who had overcome all obstacles in norm of time or during the shortest time without the rules infringement. For mistakes (destruction of obstacles, falling, disobedience of a horse, etc.) horsemen are to pay the fine and the results are estimated by the scale of penalties.

Training is an effective, graceful, beautiful movement of a horse, developed by the special training: retrenched trot and passage, pirouettes on gallop, piaffe, the reduced gallop, etc. Exercises are to be carried out on an arena of the following sizes of 60 m on 20м within 10-15 minutes. Championship is established by the greatest amount of positive points. Contests on training carry out under three programs of ascending difficulty: the Small prize, the Average prize, the Big prize (the last one is included into the program of Olympic Games).

Gallops are tests of saddle horses at breakneck speed - gallops are conducted on hippodromes on an even path (smooth gallop), with the certain barriers (barrier gallop), with various obstacles (Stipple-chess), and also on district (cross-country race). Smooth gallop are applied basically to test horses, therefore it doesn't have essential value in equestrian sport. Barrier gallop is conducted on the distances of 2000 and 3000 meters with overcoming 6-12 barriers in height no more than 100 cm. Stipple-chesses are difficult obstacles for overcoming (shaft, fences, green hedges, ditches and another, 3 obstacles in 1 km) conducted on the distances of 4000 and 6000 meters on a special circle. The winner in all kinds of horse race is the horseman, who is the first to cross the finishing line.

Races are conducted for checking of speed limits (on speed) and the daily allowance races (on endurance). The purpose of high-speed run is to pass the certain distance (25, 50 or 100км) for the shortest time; the purpose of daily run is to pass the greatest distance within 24 hours. Races on endurance can last during many days.

Vaulting and dzhigitovka is the performance of different gymnastic exercises on a horse, walking in tantivy or canter.

According to our opportunities sports horse breeding in Kazakhstan occupies while small densities, being just subindustry of horse breeding. However value of it is

Астана қаласының "Алтын Тұлпар" ат спорты клубының "Глет" атты сәйгүлігі
Скакун конно-спортивного клуба "Алтын Тулпар" по кличке "Глет" г. Астана
Runner of horse sport club "Altyn Tulpar", Astana

"Ниет" атты Қостанай жылқысы.
"Ниет" – лошадь Костанайской породы.
Horse "Niet" of Kostanai breed

лқы шаруашылығымен түбегейлі айналысатын институт құру қажет. Сонымен қатар жылқының асыл тұқымды тектерін сақтау және көбейту, ат спортының түрлеріне жарамдыларын сұрыптап алу, республикамыздағы асыл тұқымды жылқыларды халықаралық кітапқа енгізу, шетелдік жарыстарға, аукциондарға қатысуға мүмкіндік беретін сертификат орталығын ашуға қол жеткізу керек.

Әрине, осы жұмыстардың бәрін жүзеге асыру үшін мемлекет тарапынан қолдау мен көмек керек. Бұл арарышев, В.Попов, С.Рахманов и другие вносят определенный вклад в развитие селекционно-племенной и историко-исследовательской работы. На наш взгляд, наши ученые должны приложить свои усилия по возрождению утерянного Казаната. Это большая работа. Пришла пора всем нам понять это. В этой связи, считаем целесообразным создание института коневодства под названием "Казанат". Необходимо также сохранить и улучшить породы лошадей, развить различные виды конного спорта, вывести приспособленные к нему породы лошадей, провести работы по регистрации породистых лошадей республики в международных книгах, открыть центр сертификации, выдающий документы на право участия в зарубежных соревнованиях, аукционах, подготовить методики тренировки лошадей, обучить специалистов, решить еще много других неотложных проблем.

Конечно же, реализация все этой работы невозможна без помощи государства. Необходимы поддержка и непосредственное участие в этом Правительства Республики Казахстан, всех министерств и ведомств, особенно Министерства финансов, Мини-

great. In the Republic there are 4 hippodromes operating. Only on the Almaty hippodrome for about 600 horses of various breeds were annually tested: thoroughbred saddle, Budyonovskaya, Kustanayskaya, Ahaltekinskaya, Donskaya, Russian and Orlovskaya trotters. As a whole the quality of sports horses of Kazakhstan is rather high, as well as a level of work of a hippodrome, and also qualification of trainers, jockeys and equestrians.

Today Kazakhstan scientists are working with cultivating of thoroughbred breed of the Kazakh horse for riding. In this purpose a scientific practical conference was held on the basis of Kustanay stud farm "Kazakh Tulpary". Famous scientists of Kazakhstan such as I. Nechayev, A. Toktabay, K. Dyisenov, N. Kikebayev, S. Rzabayev, A. Derbisalin, A. Zeinullin, M. Esenbayev, A. Satibaldin, R. Kazikhanov, S. Satigul, K. Kasimov, S. Omarov, B. Muslimov, O. Saphronova, K. Tasibekov, A. Dzhumagulov and others contribute significantly into the development of selective breeder work. In our opinion the scientists should do their best to revive lost Kazanat. It is a big work. It is time for all of us to understand it. Thereupon we consider it expedient to establish of the institute of horse breeding called "Kazanat". It is necessary to keep and improve also horse breeds, to develop various kinds of equestrian sport, to cultivate the breeds of horses adapted to it, to carry out the works on registration of thoroughbred horses of republic in the international books, to open

Жайылымда Қостанай жылқылары.
На пастбище Костанайские лошади.
On pasture Kostanai horses

Атбегі, режиссер Қаршыға Игенов
Конник, режиссер Каршыга Игенов
Karshyga Igenov, famous horsebreeder, film director

да Қазақстан Республикасының Үкіметі, барлық министрліктер және ведомстволармен, әсіресе Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі, Ауыл шаруашылығы министрлігі, Ақпарат, мәдениет және спорт министрлігімен бірлесіп, тікелей қолдау көрсетуі және тікелей қатысуы қажет.

Бұл істе облыстар, аудандар және селолық, ауылдық әкімдердің атқаратын шаруалары да жетерлік. Өйткені, осы шараларды ойдағыдай атқарып шығу көп жағдайда соларға тікелей байланысты. Олардың көмегімен ат спорты мектептерін ашуға, асыл тұқымды жылқыларды сатып алуға және басқа да осы салаға қажетті істерді орындауға болады. Мәселен, теріден жасалатын ат әбзелдерін, ат спорты жабдықтарын жасауға, осыған жергілікті ісмерлерді қатыстыруға болады.

Осы аталған міндеттерді орындап шығу үшін Қазақстан Республикасының Үкіметі "Қазақстан Республикасында жылқы шаруашылығы және ат спортын дамыту туралы" Бағдарламасы мен Қаулысын, ал Парламентіміз "Ұлттық спорт түрлерін дамыту туралы" заңды қабылдауы тиіс. Бұл құжаттардың көптеген министрліктерге, агенттіктерге, комитеттерге, әкімдерге, басқармаларға қатысы болып қана қоймай, атағы жер жарған Қазанатымыздың топырағымызда қайта түлеуіне кең жол ашады.

стерства сельского хозяйства, Министерства информации, культуры и спорта Республики Казахстан.

Акимам областей и районов в этом деле отводится особая роль, так как осуществление всех намеченных мероприятий во многом зависит от них. С их помощью можно открыть конноспортивные школы, клубы, купить породистых лошадей и так далее. Можно организовать выпуск сыромятных изделий, конноспортивных изделий, местным товаропроизводителям можно было бы выпускать повозки и многое другое, что нужно сегодня селянину.

Для выполнения вышеназванных задач необходимо разработать и принять соответствующие Программу и Постановление Правительства Республики Казахстан "О развитии коневодства и конного спорта в Республике Казахстан". Авторы данной книги убеждены, что подъемом коневодства и конного спорта в нашей республике станет и принятие Парламентом специального закона о развитии национальных и народных видов спорта. Мы считаем, что если будет принят такой важный документ в высшем законодательном органе страны, то это будет историческим шагом в возвращении и возрождении славного Казаната.

the center of certification which is giving out the certificate on the right of participation in foreign competitions, auctions, to prepare techniques of training of horses, to train experts and solve many other urgent problems.

Certainly, the realization of all this work is impossible without the help of the state. Support and direct share in it of all ministries and departments is necessary, especial roles have Ministry of Finance, Ministry of Agriculture, Ministry of Information, culture and sports of Republic of Kazakhstan.

The special role in this business is allocated to akims of areas and regions, as the realization of all planned actions in many respects depends on them. With their help it is possible to open horse-racing schools and clubs to buy thoroughbred horses and so on. It is possible to organize release of raw-hide products, horse-racing products; local commodity producers could release vehicles and many other things, which are necessary for today peasant.

For fulfilling of the above-named problems it is necessary to issue the corresponding Decision of the Government of Republic Kazakhstan «About development of horse breeding and equestrian sport in the Republic of Kazakhstan", and Law "About the development of national kinds of equestrian sport". These documents will refer to many ministries, agencies, committees, governments and will stimulate as well the renewal of Kazanat glory.

Жеңіске қол жеткізген көкпар командасының құрмет шеруі
Круг почета совершает команда - победительница национальной игры кокпар
The circle of honor performed be the team winner of the national game Kokpar

Жеңіс
Победа
Victory

Астана – Көкшетау жолының бойында орналаскан Ұлы Даланың даңкты тұлпары Құлагердің ескерткіші

Памятник легендарному тулпару Кулагеру, установленный на автобане Астана – Кокшетау

Legandary tuplar Kulager monument placed on the highway from Astana to Kokhetau

Кенес Ракышев

1979 жылы Алматы қаласында туған. 2000 жылы Қазақ Мемлекеттік Заң Институтын, 2002 жылы Қазақ Мемлекеттік Басқару Академиясын бітірген. Мамандығы заңгер және экономист. Таза қанды және асылтұқымды жылқы өсірумен шұғылданады. Оның сәйгүліктері небір үлкен ат бәйгелерінде жеңіске жетіп жүр. Қазақстан Республикасы Ұлттық спорт түрлері Қауымдастығының бірінші вице-президенті.

Кенес Ракишев

Родился в 1979 году в г. Алматы. В 2000 году окончил Казахский Государственный юридический институт и в 2002 году Казахскую Государственную Академию Управления.
Занимается выращиванием чистокровных и высокопородных лошадей. Его быстроногие скакуны всегда занимают призовые места в престижных состязаниях.
Является первым вице-президентом Ассоциации Национальных видов спорта Республики Казахстан.

***Kenes Rakishev** (born in 1979 in Almaty, graduated from the Kazakh State Institute of Law in 2000 and from the Kazakh State Academy of Administration in 2002) is involved in the elite horse breeding.*
The highbred stallions from his stud farm are the usual winners in the most prestigious horse races.
He is the First vice-president of the Association of National sports of the Republic of Kazakhstan.

Сәдібек Түгел

1955 жылы Шығыс-Қазақстан облысында туған. 1980 жылы Әл-Фараби атындағы Қазақ Мемлекеттік Университетін, 1990 жылы Алматы саясаттану және басқару институтын бітірген. Қазақстан Республикасы Ұлттық Ат спорты түрлері Федерациясының негізін қалаушылардың бірі. Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері. Жеті кітаптың авторы. Ұлы даламыздың Даңқты тұлпары Құлагерге арналған ескерткішті салудың идеясының авторы әрі негізгі ұйымдастырушысы.
Қазақстан Республикасы Ұлттық спорт түрлері Қауымдастығының вице-президенті, ҚР Ұлттық Ат спорты түрлері Федерациясының төрағасы.

Садыбек Тугел

Родился в 1955 году в Восточно-Казахстанской области. В 1980 году окончил Казахский Государственный Университет имени Аль-Фараби и в 1990 году Алматинский институт политологии и управления. Он один из основоположников Федерации национальных видов конного спорта страны. Заслуженный деятель Республики Казахстан.
Автор идеи и основной организатор строительства памятника легендарному тулпару степи Кулагеру. Автор семи книг.
Является вице-президентом Ассоциации Национальных видов спорта РК, президентом Федерации национальных видов конного спорта РК.

***Sadybek Tugel** was born in 1955 in the Eastern-Kazakhstan region. He graduated from the Kazakh State University named after Al-Farabi in 1980 and from Almaty Institute of Political Science and Administration in 1990. He is one of the founders of the national sports of the Republic and the Kulager monument. He is the author of seven books.*
The Vice-president of the Association of National sports of the Republic of Kazakhstan and the President of the National horse sports Federation.

КОНКУРС

ЛУЧШАЯ КНИГА ГОДА

2006

ОБЩЕСТВЕННОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ ХУДОЖНИКОВ КНИЖНЫХ ГРАФИКОВ КАЗАХСТАНА

15

СЕРТИФИКАТ

ГРАН ПРИ

НАГРАЖДАЕТСЯ

Автор Кенес Ракишев

за книгу-энциклопедию "Казанат-летящий сквозь время"

Председатель ООХКГК Ш. Байкенова

КОНКУРС

ЛУЧШАЯ КНИГА ГОДА

2006

ОБЩЕСТВЕННОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ ХУДОЖНИКОВ КНИЖНЫХ ГРАФИКОВ КАЗАХСТАНА

15

СЕРТИФИКАТ

ГРАН ПРИ

НАГРАЖДАЕТСЯ

Автор Садыбек Тугел

за книгу-энциклопедию "Казанат-летящий сквозь время"

Председатель ООХКГК Ш. Байкенова

I *Табиғаттың құн жетпес асылы*
Неоценимый дар природы 7
Inestimable nature gift

II *Көне заман күмбірі немесе жылқы жайындағы қиял-ғажайып аңыздар мен тарихи жазбалар*
В мифе, легенде, истории... 20
In myths, legends, history...

III *Жылқының биологиялық ерекшелігі*
Биологические особенности лошади 80
Biological characteristics of horse

IV *Жылқы тұқымы*
Породы лошадей 120
Horse breeds

V *Қазақстандағы жылқы шаруашылығы және ат спортын дамыту*
Коневодство и развитие конного спорта в Казахстане 148
Horse-breeding and equestrian sport development in Kazakhstan